

Karl Ristikivi Rohtaed

Karl
RISTIKIVI



Rohtaed



Karl Ristikivi
Rohtaed



TALLINN «EESTI RAAMAT» 1985

Kujundanud H. Kersna
Romaani «Rohtaed» esitrükk ilmus 1942. a.

Серия «Эстонский роман». Карл Ристикиви. САД.
На эстонском языке. Художник-оформитель Х. Керсна. Таллин, изд-во «Eesti raamat». Тоimetaja H. Nigols. Kunstiline toimetaja M. Raid. Tehniline toimetaja H. Sandla. Korrektorid R. Turu ja U. Ojango. IB № 5591. Laduda antud 27. 08. 85. Trükkida antud 03. 12. 85. MB-11720. Formaati 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kirj: žurnalnaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 11,5. Tingtrükipoognaid 18,32. Arvestuspooznaid 21,01. Trükiairv 50 000. Tellimus nr. 3028. Hind rbl. 2.10. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Ühiselu», 200001, Tallinn, Pikk 40/42.

Ristikivi, K.

R57 Rohtaed. — Tln.: Eesti Raamat, 1985. — 368 lk. —
(Sari «Eesti romaanivara»)

Autori Tallinna triloogia kolmanda romaani keskne tegelane on Juulius Kilimit, teise põlvkonna haritlane, idealist, kelle haridustee on jäänud poollukuks. Romaani juhtmotiiv on võitlus vaimsete väärtuste, ideaalide, hariduse eest, kuigi peategelasel ei õnnestu oma unistusi teostada.

R 4702700100—484
901(15)—85 204—86

Järelsõna.
© Kirjastus «Eesti Raamat», 1985

ESIMENE JAGU

I

See oli märtsis 1890 kroonugümnaasiumi tertsias ülemõpetaja Semmelni ladina keele tunnis. Lugupeetav vanahärra Jupiteri habemega ja ka muidu joviaalse olekuga oli asunud just uue ohvri kallale.

«*Quid prohibetis aquis...* Noh?»

Onnetu näoga noormees lükkas tagasi silmile tükkiva punase juuksetuka, haaras märgusõnast ja kordas nagu kauge kaja:

«*Quid prohibetis aquis...*»

«Edasi, edasi! Ainult julgemini — ehtsa roomlase vahvusega, ikka edasi! Mis siis — *quid prohibetis aquis...*»

Ohver alustas uuesti täie julgusega: «*Quid prohibetis aquis...*» kuid peatus siis sügavasti hinge tõmmates ja vaatas abipaluvalt ringi. Oli küll kuulda tasast sosistamist, kuid võimatu oli selle hulgast taibata kummalisi võõraid sõnu, just neid õigeid, mida valvas vanahärra kateedris nõudis. Eelmises pingis hoidis üks hea hing küll kogu aeg raamatut lahti, kuid selles kauguses ja ärevuses hakkasid kõik tähed silmade ees virvendama.

«*Nunc est bibendum!*» sosistas keegi otse vaesepatuse selja taga.

Punajuukseline noormees naeratas võidukalt ja heitis kateedri poole uhke pilgu.

«*Quid prohibetis aquis, nunc est bibendum...*»

Kuid tagajärjed olid talle endale rabavad. Niipalju kui auväärse ülemõpetaja näost võimsa Jupiteri habeme varjus näha oli, muutus see äkki tulipunaseks, ja ta käsi tegi kärsitu liigutuse, milles polnud midagi roomlaste üllast rahust.

«Häbematu jõmpsikas! Nurka!»

Vaenepatune laiutas käsi, pilgutas silmi ega teadnud, mis asjast arvata. Kas ta oli valesti skandeerinud, nii valesti, et luulemeelne vanahärra tasakaalu kaotas?

«Vähe sellest, et te pole viitsinud õppida, teil jätkub häbematust tulla oma kõrtsilaua-naljadega! Kus te arvate ennast olevat, ah? Nurka, inimene, ütlesin ma! Kas te ka selget saksa keelt ei mõista?»

Õieti oleks ta pidanud need kommentaarid tegema vene keeles, mis sel ajal, meie õndsas isevalitseja Aleksander III kümnendal valitsusaastal, ka selles Vene riigi osas pidi õppekeeleks saama. Kuid vanahärra Semmelni riigikeele-oskus polnud tõenäoliselt parem tema lootust-äratavate õpilaste omast ega oleks kaugeltki võimaldanud kõiki nüansse edasi anda, millest kirjanduslikkude huvidega ülemõpetaja lugu pidas.

Vaenepatune ohkas alistunult — see oli juba koolipoisi osa, sinna polnud midagi parata. Ta ei hakanud enam asjata vabandama, lükkas viimast korda juukseid silmilt ja astus löödud inimese sammul tuttava koha poole.

Vanahärra pomises veel midagi endamisi ja vaatas siis uut ohvrit otsides ringi. Kuid ta viha näis niisama kiiresti lahtuvat, kui oli tõusnudki. Ta hääli oli jälle endiselt sügav ja sõbralik kauge kõuehääli, kui ta ütles:

«Kilimit!»

Otse vaesepatuse selja taga istunud poiss tõusis aeglaselt ja süüdlase ilmega. Aeglus näis olevat talle loomulomane, sest vormiriide ühtlustavast mõjust hoolimata oli ta olemuses veel midagi maavillast. Võib-olla tuli see sellest, et ta oli klassikaaslasist suurem ja teda oleks võinud pidada ka märgatavalt vanemaks, kui ta nägu poleks olnud nii lapselik. See oli roosa poisinägu lohukestega põskedes, kui ta naeratas, ja praegu ta naeratas häbelikult ja vaatas maha. Tal olid tumedad, kergelt lokkis juuksed ja nii pikad ripsmed, et silmadki tundusid tumedatena, kuigi nad tegelikult olid seda sügävsinist värvi, nagu on vastsündinute silmad. Jupiteri häbeme varjus võis olla isegi sõbralik naeratus, kui selle omanik ikka veel kaugeneva kõue toonis nõudis:

«Noh, Kilimit! ... *Quid prohibetis aquis* ...»

Kuid vastust ei tulnud. Noormees muutus üleni punaseks, naeratus ta näost kädus, ta vaikis.

«Kilimit!» ütles vanahärra etteheitvalt. «Te ei taha ometi oma oraakelliku vaikimisega mõista anda, et ka teie ei ole tänaseks õppinud? Ja veel mida mitte õppinud! Ovidiuse kuulsat luuletust «Ranae»! *Ranae* — konnad... *Sub aqua — sub aqua*...! Kes teeb nii?» Konnalaul tema suus oli nii ehtne, et ta ise hakkas kõige enne naerma, ja temale järgnes kogu klass, vaenepatune oma häbipostis kaasa arvatud, ainult Kilimit jäi tõsiseks.

«Ma ei oska täna, härra ülemõpetaja.»

Tal oli see sügav bariton, millega mõni rõõsajumeline laps meid võib teinekord üllatada, kui aga oled seda kord kuulnud, ei tundugi see enam nii võimatu. Igatahes polnud see tema hääli, vaid sõnad, mis üllatasid ülemõpetaja Semmelnit nii, et ta suu jäi lahti.

«Mis? Teie ei oska?» Ülemõpetaja pühkis silmi oma suure sinisekirju taskurätiga, mis lõi vastu terve nädala, ja vaatas talle siis natuke aega vaikides otsa. «*Et tu, Brute!* Isegi teie ei ole tänaseks õppinud, Juulius Kilimit! Juulius — kas te teate, et kannate Caesar'i nime, kõige suurema roomlase nime? Ja teie, Juulius, jätate hooletusse Juuliuste surematu keele!»

Vanahärra kõngutas pead ja nuuskas nina. Tema puhul oli võimalik, et ta võis iga silmapilk uuesti plahvata.

«Nii on hea!» mõtles süüdlase näoga ja roomlase nimega poiss. «Nüüd lähen ka mina Elmeri kõrvale nurka, ja siis on vähemalt niipalju korras.»

Kuid seda ei sündinud. Vanahärra vaatas kord aknast välja ja ohkas siis.

«Jah, see kevad! Jälle ta tuleb ja ajab efebide meeled segamini. Aga sellepärast ei tohi Ovidiust hooletusse jätta. Ovidiusele, mis Ovidiuse kohus! Ja mis ongi kevad ilma luuleta? Üks aastaaeg, mil on palju pori ja külmad tuuled... Aga teiesugused ei tea midagi luulest, te ei peaks ka kevadest midagi teadma. Te olete ainult kari noori jõnglasi, väikesi pretoriaane, kes teotavad püha luulet, nagu see seal...» Ta osutas korraks peaga vaesepatusele, kes kiiresti kahetseva ilme näole võttis. «See on pärlide heitmine sigade ette... Istuge!» pahvatas ta seepeale, ta hääli oli kogu aeg kunstipäraselt tõusnud. Nüüd see langes jälle. «Martinson!»

Priimus hüppas püsti ja hakkas vuristama, nii et pidi

jääma mulje, nagu laseks ta Ovidiuse suremata «Kon-nad» lihamasinast läbi.

Juulius Kilimit istus nii mureliku ilmega, nagu poleks ta sugugi rõõmus selle üle, et oli nii kergesti pääsenud. Sest seda võis tõesti nimetada kergeks pääsemiseks, nii heatahtlik kui vanahärra Semmeln muidu oligi. Võib-olla aitas selleks kaasa noormehe rooma nimi, vahest aga ka asjaolu, et ta alati oli osutanud erakorralist huvi seniste metamorfooside vastu ja et ta ladina keel polnud palju halvem priimuse omast, tema luulemeel aga, mida ülemõpetaja Semmeln niisama kõrgelt hindas, kindlasti parem.

«Miks sa ei vastanud? Sa ju teadsid...» sosistas pinginaaber nurisevalt. «Nüüd see Martinson teeb jälle nagu...»

«Rahu seal! Kes seal loeb omaette missat? Sagrits muidugi jälle!»

Sagrits surus demonstratiivselt huuled kokku, nagu tahaks ta mõista anda, et sealt pole tulnud ega tule ainustki häälsust. Ta oli väikese kasvuga, terava näoga ja õhukeste huultega tedretäheline poiss, ja tema olemuses olid veel segamini teatav kohmakus ja närviline rahutus. Ta kasutas juhust, kui härra Semmeln häält tõstis, et oma vaese naabri aadressil veel üks «lollpea!» ütelda, ja jäi siis rahule, teades, et oli oma parima teinud. Oli võimatu mõista Juulius Kilimiti alati, nii läbi-paistev kui ta näis olevatki.

Õieti kandis ka Sagrits rooma nime, ta eesnimi oli August, plebeilik vorm suure Juuliusse järglase nimest. Kuid see polnud ühine rooma rahvus, mis need kaks väliselt ja vahest sisemiseltki erinevat meest oli kokku toonud, vaid hoopis teine rahvuslik kokkukuuluvus. Kuigi nüüd viimastel aastatel ikka enam ja enam eestlasi jõudis ka klassilise hariduse kaevu juurde oma tugevat talupojajanu kustutama, olid nad siiski erandid üldises kogumikus. Oli loomulik, et mõistes halvasti nii riigikeelt, mis tuli, kui ka kohalikku kultuurikeelt, mis minema pidi, nad tegid oma kommentaarid hoopis kohatus ja igapidi keelatud keeles, millel polnud ei elavat võimu ega surnud kultuuri. Olgu teiste klassidega kuidas tahes, tertsias olid nad igatahes ainukesed, kui mitte arvestada neid, kelle rahvus oli metamorfoosi üle elanud.

Vahepeal oli punajuukseline Elmer oma kohale tagasi

saadetud, ja ta ei teinud sellest palju välja, sest tema jaoks oli koolielu täis selliseid vahejuhtumeid, nii et võis kõnelda õieti vahejuhtumite vaheaegadest.

Klass oli selle sündmuse juba peaaegu unustanud, isegi Jupiter kateedris läks rahulikult päevakorras edasi ja juhtis oma põikpäised jüngrid «Konnade» juurest «Niobe» juurde, ikka kõrgemale mööda Ovidiuse luulegeeniuse säravat rada. Kuid hele märtsipäike tungis klassi ja surmas surnud keele kõlavad sõnad enne, kui need viimaste pinkideni jõudsid. Seal muutus olukord ikka rahutumaks. Keegi oli leidnud taskupeegli kasutamise võrratu lõbu ja heledad välgud ristlesid seintel ja kaasõpilaste pelglikel nägudel. Ainult ülemõpetaja istus oma Jupiteri habeme ja kahe aastatuhande varjus ning murdis ladina keele metalliseid sõnu. Kuid vaevalt keegi peale püüdliku Martinsoni ja kahetseva Kilimiti kuulas teda.

Tsesuuri kohal helises kell, ja mingi vägi poleks viinud noori pretoriaane sellest puhkepaigast edasi. Ülemõpetaja lõpetas sellepärast tunni paari kõlava pateetilise sõnaga, «sententsiga», nagu ta ise ütles, ja lahkus kiiresti klassist. Rõisinal tungis poisieast meheikka jõudvate efebide vägi talle järele.

Kuid peagi taltus selle kärestikuline vool korrapidajaõpetaja valju silma all. Poisid kvartast allapoole nautisid elu veel ehtsal poisilikul kombel ja õpetaja selja taga läks sageli madinaks, mille puhul käitumisreeglid midagi ei lugenud. Tertsiaanid seevastu olid õnnetus olukorras, kus vana pärm sageli kippus tõusma, kuid oma pikkade jäsemetega ja paratamatult bassi poole murdunud häälega olid nad nagu suurt tõugu koerad, kelle jagelemisel puudus see vahetu võlu, mis on noorte kutsikate mängul. Siin toimus see murrang, mille puhul noored mehed mitte ainult oma riietest, vaid kogu oma noorpõlve otsekohesest olemusest kiiresti välja kasvavad. Noorhärрад sekundast aga — kõikteadjad ja läbini õpetatud, olid iga-sugustest lapsikustest üle, vähemalt enamasti ja eriti nooremate juuresolekul, kuna härрад priimast, harrastades hiilgavat eraldumist, omaette seistes näppisid ude-meid ülahuul ja kõnelesid summutatud häälega asjust, millest lapsed midagi ei teadnud.

Üks lastest, käesoleval juhul Juulius Kilimit, seisis

pilvise näoga akna juures, millest päike usaldas sisse piiluda. Sagrits sattus poolkogemata tema kõrvale ja küsis nii muu seas, ise kõrvale vaadates:

«Kas sul on ülesanded tehtud?»

«Ei ole — kõik,» vastas Juulius sunnitult.

«Sa võiksid ju enne tundi veel — mul on seekord kõik valmis.»

«Olgu peale — ma niikuinii ei saa neist aru ja ei oska seletada.»

Sagrits kehtas tuseselt õlgu. Selles asjas ei suutnud ta oma naabrit küll kunagi mõista. Oleks olnud päris loomulik see vastastikune abistamine, pealegi kuna tal enesel sageli yaja tuli Juulius abi Kreeka ja Rooma asjus. Araabia sümbolite maailmas aga, kus Juulius ennast kuidagi ei suutnud koduselt tunda, lükkas ta igasugused, ka kõige tagasihoidlikumad abipakkumised tagasi.

«Mis sul õieti on, miks sa täna tunnis ei vastanud? Sa ju teadsid!»

Juulius lõi leigelt käega ja pöördus aknast välja vaatama. «Nüüd läheb lumi varsti, nii et jälgegi ei jää,» ütles ta.

«Mis sul lumest, on see sinu oma!» lausus Sagrits põlgliku ilmega. «Kuule, ega sa ometi selle Elmeri loo pärast...? Aga see läks ju toredasti! Ja tead sa, mispärast vana nii vihasas? Ta arvas, et teda tahetakse tõgada, sellepärast. Sa tead ju, ta armastab natuke võtta — mitte vett, selle jätab ta oma Vana-Rooma konnadele... *Sub aqua — sub aqua*... Ta oli nüüd ühel õhtul tulnud Reintamile vastu niisuguse malehobuse-sammuga, et oleks peaaegu otsa kukkunud. Reintam oli muidugi ka laia maailma teede peal, tead sa, ja kohkus muidugi ära. Noh, vanamees oli öelnud: *quod licet Jovi* — ja need teised sõnad, tead ise paremini. Nojah, sellepärast... Ja on nüüd Elmer üks kord vähem püssi all või mitte, sellest pole midagi. Ma arvan, ta naeris isegi, kui aru sai, mis ta seal ette laulis. Ja sina nüüd — katsu asja! Kes tal käskis nii loll olla, et sedagi ei taibanud!»

Selle õpetuskõne ajal, mille Sagrits pudistas kiiresti ja sõnu segamini ajades, nagu ikka, kui ta midagi rääkis, mida ta tõsiselt mõtles, oli Juulius Kilimit veel pilvise-maks muutunud, kuid ta ei otsinud enam väljavaatamiseks põhjust.

«Jah, asjalugu on niisugune, et... Ega ma selle Elmeri pärast ega ülepea... Aga ma olin just ise enesele sõna andnud, ja nüüd kohe...»

«Mis sõna?»

«Et ma hakkan elama põhjusemõtete järele... Muidugi, sa hakkad jälle naerma, nagu ikka, aga ega see minule midagi ei tähenda. Te võite kõik naerda, kui tahate, seda parem. Aga niisugused lapsetembud üldse ei sobi, kui inimene on juba küllalt vana, et elu peale tõsiselt mõtelda.»

«Muidugi oled sa ka otsustanud misjonäriks hakata ja minna soojale maale paganaid pöörama, et nad ka elu peale hakkaksid tõsiselt mõtlema ja enam ilma püksata ringi ei jookseks, puukujusid ei kummardaks ja üksteist ei sööks.»

«Ma ütlesin kohe, sa pöörad ikka kõik naeruks! Aga inimesel pole tarvis sellepärast misjonäriks minna, võib ka teisiti paremat ja kõrgemat elu elada.»

Sagrits pani talle käe õlale ja ütles isalikult:

«Kuule, sa ära loe niisuguseid asju nii palju! See ei ole viimases otsas enam hea. Loe selle asemel Rinaldinit või mõnda muud verist ja koledat lugu, muidu võib sinuga veel halvasti lõppeda. Mis elu see oleks, kui inimene enam üldse nalja ei tee ja elust rõõmu ei tunne, iga pühapäev kirikus käib ja...»

«Ma ei käi üldse kirikus,» ütles Juulius.

«Siis palvemajas viimati?»

«Ei, ma — ei usu üldse jumalat!»

«Jumal hoidku!» ütles Sagrits. «Niisugust asja julgeb inimene siin nende seinte vahel lausa välja ütelda! Aga siis ei saa sinust ka keegi tont enam aru!»

Juulius ei püüdnudki teda arusaamiseni viia, mis näitas, et ta oma uskmatusena niisama vähe tahtis misjonäriks saada kui usklikkusega. Ja neil polnud põhimõtte-liseks mõttevahetuseks enam aegagi, sest kell helises juba jälle. Tuli minna tagasi alati umbselt ja lubja järgi lehkavasse klassiruumi, kus tunnieelsest suminast ainult mõned tähed ja numbrid välja kostsid.

Matemaatikaõpetaja Savinkov ilmus klassi. Alles võrdlemisi noor mees, üsna hiljuti kustki Volga kandist siia metsikusse läände ilmunud, kujutas ta endast juba oma põetud peaga ja püüdliku rangusega seda tublit ametniku-

vaimu, mis moodustab ühe riigi terve aluse. Ta polnud eriti armastatud, kuid ei saanud salata, et matemaatiline haridus tema tundide kuivas kliimas hästi kosus.

Matemaatikatund oli Sagritsa hiilgeaeg, paraku väga lühike ja ainus. Juulius Kilimit seevastu ei saanud selle tunni jooksul kunagi lahti teatavast ängistusest, nagu oleks ta kuuekrae korruga liiga kitsas või nagu oleks talle mingi võru pea ümber taotud, nii et sinna midagi sisse ei pääsenud. Jah, kui ta vähemalt oleks võtnud vastu seda abinatukest, mida koolis ainult mõned õpetajad ebaausaks loevad. Kuid see kummaline poiss, kelle juures väliselt eriti midagi ei paistnud lahti olevat, oli ometi nii võrratult veider, et tunnistas ennast üldse mitte uskuvat, kuid käitus nagu head lapsed vaimulikes raamatutes, ja tal näis olevat tahtmine oma aususega ületada isegi George Washingtoni kuulsas aabitsatükis.

«Me liidame võrrandi mõlema poolega... ilma et võrrand seejuures muutuks... Siis lahutame mõlemalt poolt... Seejuures jääb võrrand ise täiesti muutumatuks, eks ole?»

Sagrits noogutas arusaavalt pead, nagu võiks see asi inimesele tõesti selge olla, milleks tervet seda tantsu teha, samn edasi ja kohe teine jälle tagasi.

«Misjaoks me seda siis üldse teeme?» sosistas Juulius, unustades, et see oli juba jälle koolikorra ja põhimõtete vastu.

«Oota!» vastas Sagrits, ise pingul nagu jahikoer, kes ootab linna üleslendamist.

Tõepoolest, sel asjal näis siiski olevat oma mõte sees, sest sel kombel saadi valem, mille abil võis lahendada mistahes ruutvõrrandi, mis seni oli noortele inimestele üle jõu käinud. Ja sellele juhtis ka Sagrits võidurõõmsalt oma naabri tähelepanu.

«On meil tarvis seda siis üldse lahendada!» vastas seepeale põhimõtteline noormees.

«Ja on meil tarvis õppida igasugu «Kohnasid» niisuguses keeles, mida keegi enam ei räägi!» vastas teine.

See oli kahe vaatekoha kokkupõrge, mida miski ei suutnud lepitada. Kuid see ei tähenda, et nende vaatekohtade esindajad poleks omavahel kokku leppinud, ja isegi väga hästi. See polnud muidugi mingi ime Juulius Kilimiti puhul, kes pikapeale sobis kõigiga. Hoolimata

oma rangetest põhimõtetest oli ta maheda loomuga, ja väiksemates asjades tõi ta sageli põhimõtted sõpradele ohvriks. Kuid teisiti oli lugu Sagritsaga, kes kord ühega, kord teisega, läbistikku võttes aga kõigiga oli kuidagi sõjajalal. Sel teravanäolisel väikesel pörgulisel oli terav keel ja see liikus väga palju ja väga nobedasti, nii et ta kergesti hakkas pudistama ja ajas sõnad segamini. Käsitsivõitluses, niipalju kui seda oli ette tulnud, oli ta metsik, hoolimatu enese ja teiste vastu, ja ausast võitlusest ei saanud tema puhul juttugi olla. Alguses olid ta pisted ja torked tabanud ka Juulius Kilimiti, kuid üsna pea oli ta ära näinud, et siin tulemused ei tasu vaeva. Üsna alguses, see oli veel kvartas, oli Juulius isegi kord tasakaalu kaotanud, ja siis olid poisid näinud, et tal on ootamatult tugevad rusikad. See oli sündmus, millele mõeldes aateline noormees nüüdki võis veel hingepiina tunda.

Matemaatikatund sujus hästi, hädaoht möödus Kilimitist, kel «mitte kõik» ülesanded polnud valmis, ja ta hing oli tunni lõpul suures ahistuses. Vana Aadam oli rõõmus, et kõik nii läks, aga põhimõtteline Juulius Kilimit, kes tahtis elada seitsmeteistkümne-aastaselt nii, nagu kõik suured mehed tema arvates selles eas olid elanud, oleks tahtnud meeleldi selles tunnis oma eelmise tunni eksimuse lunastada. Kuid hele märtsipäike ja täiesti põhimõttelase ümbrus mõjusid, vana Aadam võitis järjekordselt, ja noormees läks kerge südamega ja oma lahutamatu naeratusega vastu ajalootunnile. Seda enam, et see tund viis ta vana Rooma päikesepaistelistele väljadele, loorberipuude ja marmorsammaste vahele. Ja kuuldud vana kogeleva õpetaja suust, kuidas vanad roomlased elasid rõõmsalt, õilsalt ja kangelaslikult, ühe sõnaga, põhimõtete järgi, võis unustada oma pisikesed libisemised ja tunda ennast peaaegu roomlasena.

Pärast tunni lõppu tuli Juulius juurde kaupmees Landmanni pärija ja ulatas talle tumepunase, rikkalikult kullaga kaunistatud raamatu.

«Sina, ma tõin selle kaasa — sa tahtsid kord...»

Juulius sinisilmad löid särama, ta võttis raamatu ettevaatlikult, nagu võiksid ta vägisi liiga suureks kasvanud käed seda vigastada. Tal ei tulnud isegi meelde oma tänutunnet sõnades väljendada.

Landmann junior pani talle kae õlale ja lisas sama

kõitva naeratusena ja tooniga, millega kõik Landmannid oma ärisõbrad olid võitnud:

«Kuule, sina, sa võiksid mind natuke aidata... See harjutus — sa tead, ma puudusin vahepeal — ma ei saa sellest ise jagu. Kas sa võiksid selle mulle valmis teha?»

Juulius muutus tõsiseks, ta pikad, tumedad ripsmed langesid alla, ta oli korraga väga range. Jah, kuid see on ometi korravastane, see on pettus!... See on ligimese aitamine — vaidles teine hääl vastu... See pole mingi õige aitamine, sest meie ei õpi koolile, vaid iseendale, kõik õpetajad kõnelesid nõnda... Aga Landmann juunior oli haige olnud... Raske on seitsmeteistkümnenda aastasel noormehel otsustada, milline on õige südame tunnistuse hääl. Teine oli toonud talle raamatu, mille järele ta igatsust tundis, ilma et ta oleks teda eriti palunudki. See oli ilus ja hinnaline raamat, mida vanemad vahest poleks lubanudki... Ei, see asi tuli kohe selgitada!

«Kas su vanemad lubasid seda raamatut mulle laenata?» nõudis ta karmilt.

Kilimiti mõningate kummaliste harjumustega oldi juba tuttav. Noor Landmann vastas kulmugi tõstmata:

«Nad lubasid heameelega. Ma ütlesin, et laenan selle poisile, kes mind mõnikord aitab.»

Jah, siis polnud midagi teha, tuli teiste hüveks kord jälle oma põhimõtetest kõrvale kalduda. Ja Juulius võttis ühes raamatuga vastu ka oma ebaausa ülesande, nagu selle tõestuseks, et pole võimalik kanda purpuri ja kulda ning seejuures ausaks jääda.

Sellest hoolimata et ta peaaegu kogu klassiga hästi sobis, polnud tal eriti lähedasi sõpru. See ei tulnud ainult erinevast päritolust, siin etendas küllalt kaaluvat osa ka see asjaolu, et ta ise oli teataval määral eralduv, elas ainult oma suurte aadete, kõrge luule, vanade kreeklaste ja roomlaste ning jumal teab veel millises uduses maailmas. Pidi olema eriti pealetükkiv inimene, kes Juulius Kilimiti leebe ja sõbraliku olemuse väliskestast suutis läbi tungida.

Kui ta trepist alla läks, tuli ta juurde väike Koik kvartast, linajuukseline ja paksupõseline poisike, haruldast laps oma klassikaaslastegi hulgas, ja ütles:

«Lähme koos, eks?»

Polnud mõeldav, et Juulius oleks oma jaatava vas-

tuse — ja miks pidi ta «ei» ütlema? — andnud teisiti kui naeratades, kuid see lahkus liigutas ilmsesti väikest noormeest. Ta püüdis kõigest väest tungida suuremate vahelt läbi, et enne riides olla, sest polnud mõeldav, et Kilimit teda ootaks. Ja muidugi oli ta juba ammu valmis ja ootas eesukse juures, kui Juulius tuli ikka veel oma hajameelse naeratusena, mis osutas, et ta mõtted olid kuhugi ulama läinud.

Neil oli mõnevõrra ühine kodutee, kuigi mitte täiesti. Suurem ühtelangemine oli nende päritolus, sest Koik oli kõstri poeg. Tema isa suure muusikaarmastajana oli oma poja ristunud Sebastianiks, koolipoisid oma koeruses tegid sellest Sebedeuse, millest talle vähe muret ei tulnud. Linnas elas ta oma onu juures, kes oli väljaõppinud koosner, ja õieti oli see nii peen maja, et ta õepojal poleks vaja olnud käia niisuguse matsiga nagu Kilimit. Kuid väike Sebedeus — ja et teda mõned õpetajadki juba selle nimega hüüdsid, miks mitte ka meie —, väike Sebedeus ei hoolinud palju seisusevahest. Ta püüdis vapralt suurema poisiga sammu pidada, kuigi tal mõnikord tuli ka ühe sammu asemel kaks astuda.

Tänavarentslis vulises vesi, kuid oli veel küllalt lund ja pori segamini. Daamid olid sunnitud oma riideid kõrgemale tõstma, kui see muidu sünnis oleks olnud, härrad balansseerisid jalutuskeppide varal ja näitasid rusikat voorimeestele, kellel, hoolimata kohtlaselt andekspaluvast ilmast, tige rõõm silmist paistis, kui vesi ja pori kaares üles lendas. Noorem teadusjüngrite põlvkond laskis kohe padinal vedelast ja paksust läbi, nad ei häbenenud hüüda valju häälega märkusi üksteisele või ka hulkuvale kirjule kassile, kes meeletult püüdis sellest kevadisest mustusevoolust puhtalt välja tulla. Härrad priimast aga kandsid põlgliku ilmega oma mappe ja hoidusid väärikal sammul kirju kassi jälgedesse.

Juulius Kilimit ja Sebedeus Koik käisid mööda päikesepaistelist tänaväärt, Juulius ettevaatlikult veevoolust kõrvale põigeldes, Koik aga üsna hoolimatult oma jalanõude suhtes, kuna ta peamine püüe oli oma kaaslaste kõrval püsida. Ta püüdis alustada juttu sellest ja teisest, ja oma vastutulelikkuse tõttu vastas Juulius ka seda-teist, kuigi ta mõtted kippusid kogu aeg mujale.

Ah jaa — et kus ta kavatseb lihavõttepühad mööda

saata? Muidugi ei ole loota, et selle teega kuidagi maale saaks. «Mina ka vist kahjuks ei saa,» ütles väike Koik nukralt. «Mis sa pühade ajal teed?» — Kes teadis seda nii vara ütelda, see kõik oli praegu nii kaugel, niisama kaugel kui Sebedeus Koik oma jutuga ja muredega. Kas maale või mitte — kas sel oli mingisugust tähtsust? Muidugi, kui seal on isa või ema ootamas nagu Sebedeusel, keda kodus ilusasti ja viisipäraselt Sebastianiks kutsutakse...

Tänavanurgal, kus nende tee lahku läks, jäi ta viivuks seisatama, kuid Koik ütles ruttu:

«Ma lähen sealt — see tee on küll natuke pikem, aga see on parem tee.»

«Ah on,» ütles Juulius, ja nad lentsisid edasi. Kord oli ta arvanud, et noormees tahab tema abi ladina keeles, ei usalda aga küsida. Kuid ta oli ise liiga oma mõtetega tegevuses, et ise juttu selleni viia. Et aga seda kuidagi heaks teha, ulatas ta väikesele noormehel lahkudes käe, mis neil muidu üldiselt kombeks polnud, ja Sebedeus haaras selle tänumeelselt, tehes seejuures päris korralikult kraapjalga.

Juulius Kilimit aga purjetas nagu lastist vabanenud laev edasi oma puna-kuldses meeles.

II

Olgu nüüd öeldud Juulius Kilimiti eraelu kohta kõik, mis temast sel ajal teada oli. Sellest vähesestki teati koolis veel vähem, enamik oli teada ainult mamma Neiderile, kelle hoole ja varju all ta elas. Koolis teati temast ainult, et ta on maalt, et ta vanemad on mõlemad surnud ja et ta kadunud isa on olnud kihelkonnakooli õpetaja.

Sündinud seal kuski üsna all, kus kolme kihelkonna peale oli ainus kõrgem kool, mille erilist tähtsust osutas juba see, et majal oli sindelkatus, ta oli olnud koolis juba mähkmetes, ja küllap seegi oli oma mõju avaldanud. Kui veel rõhutada tema isa Aleksander Kilimiti ärksat meelt, mille üheks tunnuseks oleks kas või see, et ta tingimata kõigi raskuste kiuste tahtis anda oma pojale korraliku klassilise hariduse, jõuame lähemale Juuliusi endagi imeväärse idealismi allikale.

See oli siis olnud lapsepõlv, ilus nagu enamasti kõik lapsepõlved, kui hiljem tuleb nii mõnestki ilma jääda. Kui elatakse sindelkatusega majas, aga ümberringi on katused ölest, ja mida veel kahetsusega tunnistada tuleb, mitmed majad hoopiski korstnata, siis võib see lapsepõlv ilus ollagi. Vaevalt esimesed emakeele sõnad selgeks saanud, võis ta hakata oma isalt kõike tarkust vastu võtma, mida see isegi teadis. Ja headest raamatutest võis sellele peagi lisa saada. Aga ei puudunud ka mängud koolimajas ja selle õuel koos suurte õpilastega, kes koolmeistri poega kohtlesid, nagu see selle kohane, arvestades muidugi ka märgatavat aastate vahet. Ja jooksmised palja jalu mööda kõrget, kõmisevat karjamaad, kus oli maasikaid ja pidi olema ka usse, aga neid viimaseid ei nähtud kunagi. Nii mõndagi ei nähta selles esimeses mehepõlves.

Oli olnud ka oma valus aeg, kuid see oli üsna vara ja siis ei osanud kaua seda leina kanda. See oli siis, kui oli surnud ta ema. Teist sündmust ei osanud esiti vastu võtta ei rõõmustades ega kurvastades, nii imelikku laadi oli see. Aleksander Kilimit abiellus uuesti ja Juulius sai võõrasema. Uue inimese juurdetulek kitsasse perekonnaringi, pealegi nii tõsiseloomulise ja kurvameelse inimese juurdetulek, nagu seda oli võõrasema, väga hea ja jumalakartlik inimene, oli olnud siiski ennemini ebameeldiv. Nii paljuski pidi nende senine vaba elulaad nüüd muutuma, ja mõnigi kord tuli vastu võtta etteheiteid asjade või sõnade eest, mille üle nad vanasti isaga koos olid mõlemad naernud. Oh jaa, võõrasema oli väga hea inimene, kuid pikapeale tundus, nagu muutuks ka headus koormaks, ja kui mitte teisiti, siis koormas see mingi süütundega, et kunagi ei saa olla teise headuse vääriline, et kunagi ei jõua samaga tasuda ega isegi mitte küllaldaselt tänulik olla.

Kas mõnikord see ei koormanud nüüdki, kus inimesed kõik olid juba läinud? Head inimesed surevad vara, ja ka Juulius Kilimiti võõrasema suri veel enne, kui olid jõudnud tulla kõik need ebameeldivad sündmused, mis pidid lõpetama ta lapsepõlve. Tema mõlemad väikesed õed viidi kohe heade sugulaste juurde, ja kõik oleks võinud jätkuda, nagu poleks neid kolme aastat korrapäraselt perekonnaelu olnudki. Kuid siis tulid sündmused, mis ka mamma Neiderile olid natuke tumedaks jäänud — teada oli ainult, et Aleksander Kilimit pidi oma kauaaegse töö-

välja jätma ja hoopis võõrasse kohta asuma. Ja seegi sai talle ainult ajutiseks elumajaks, sest vaevalt pool aastat hiljem asus ta oma jäädavasse paika kuski üsna võõral surnuaial, mis pidi olema veel kaugemal «seal all», kui oli Juuliuse esimene kodu.

Siis oli tulnud hea onu Andres Kilimit, kelle talu oli kubermangulinnast kolmekümne versta ringis, looduslikult kaunis kohas, nagu meie nüüd ütleksime, ja ta viis endaga väikese Juuliuse, kes polnud küll enam sugugi väike, sest ta oli peaaegu niisama pikk kui praegugi. Onu lubas poissi kasvatada ja koolitada, oli ta ju selle ristiisa, ja peale muu seisis nii koolmeistri viimises tahtmises. Isa juures oli noor Juulius jõudnud õppida enam-vähem kõik, mis see o'i teadnud, aga lisaks tuli õppida veel vanu keeli, ilma milleta polnud võimalik pääseda selle ainsa ja õige hariduse ligi, mida jagab klassiline gümnaasium.

Sellest hoolimata et tema ladina keel oli veel palju halvem kui Cornelius Nepose oma, kes esimesena oli äratanud temas ihaluse suurte meeste vastu, võeti ta armulikult vastu gümnaasiumi kvartasse, ja ta ei petnud vanahärra Semmelni lootusi, kes ennustas, et varsti ta tõttab oma klassikaaslastest ettegi. «Tal on roomlase nimi,» oli härra ülemõpetaja juba siis ütelnud. Tal oli mitte ainult roomlase nimi, tal oli ka roomlase vaim. Või veel rohkem oli tal küll helleenide vaimu, ta oli üks neid, kelle häll pidi olema Arkaadias kiikunud.

Ta ei elanud just lahedates oludes. Juuliuse heatahtlik onu ei võinud ise kuigi jõukas olla, selles ümbruses polnud jõukaid talusid. Mõnevõrra võis ju abiks olla isa kehv pärandus, millest jätkus parajasti niipalju, et poolõdesid ja nende suguvõsa temaga lõplikult vaenlaseks teha, mitte aga rohkemaks. Nagu onu isegi tähendas: «Sinu nimnaasi jaoks jätkub seda ainult saiarahaks — aga ma olen oma kadunud vennale sõna andnud ja seda ma ei murra!» Ja nii tuligi Juulius Kilimit linna kooli, leiyakott kaasas ja saiaraha taskus. Ja kuhu mujale pidi ta sellisel korral asuma, kui mitte mamma Neideri juurde.

Mamma Neider — muu nime all teda ei tuntudki — oli aus ja tubli naisterahvas, kuigi ta oli olnud kõrtsmiku tütar, ja mis mõnikord veel halvem, kõrtsmiku naine. See

oli aga mõjutanud ainult tema tublidust, mitte tema ausust, ja need edumeelsed talumehed, kes töid oma pojad linna haridusallikaile, tegid targasti, kui usaldasid nad mamma Neideri hoole alla. Siin hoolitseti mitte ainult nende ihulise, vaid ka hingelise olemise eest hästi. Suur linn on ikka rikas hädaohtudest, eriti noormeeste jaoks, kelle silmaring iga päevaga laieneb.

Mamma Neideri enese perekond koosnes pärast seda, kui papa Neider oli kolm aastat tagasi jäädavalt puhkama läinud, kolmest inimesest, kes kõik esindasid naissugu. Vanem tütar Emiilie Villemiine oli juba viisteist aastat vanaks saanud, oli aga ka täis kasvanud nii pikkuses kui tarkuses. Vanaduspäevil oli Neiderite paari õnnistatud veel teise tütreaga, kellele nimeks pandi Anna Karoliine ja kes nüüd juba õnnelikult neljanda eluaasta lävest oli üle jõudnud, kuigi ta enam pooltki nii priske polnud kui siis, millal kirikhärra tema kohalejõudmise kogudusele teada andis.

Neile oli jäänud maja ja krunt, küllap vist peale selle ka seda ja teist, mis nii naabritele silma ei paistnud. Nii polnud mamma Neideril palju muresid enese pärast, ta võis ennast ohverdada heategevusele. Sest midagi varjupaigataolist see tema pansion oli, kuigi ulualuse kasutajad kõik kinni maksid ja mamma Neider iga aastaga ikka kehakamaks muutus. Kuid see maksmine sündis väga korrapäratult ja enamasti toiduainetega, seejuures aga hoolitseti kostiliste eest kaugelt paremini, kui see muidu mõne samast külast voorimehe toanurgas oleks noortele inimestele osaks saanud.

Seekord oli neid hoolealuseid neli — oli kolm poissi väga erinevas vanuses, kes käisid linnakoolis, neljas aga härrasmees gümnaasiumist, kelle seisukord oli seevõrra erandlik, et tal oli omaette tuba. Naiste ja meeste pool Neideri majas oli karmilt eraldatud suure köögi varal, mis sarnanes pigemini mõisaköögiga kui sama nime kandva ruumiga kuski tavalises linnakorteris. Aga teisiti poleks mamma Neider üldse võinud hakkama saada, köögitöös oli ta juba avarate võimalustega harjunud. Ruumid köögist vasakul olid üsna väikesed ja lisaks täis igasugu mööblit, kuid hästikasvatatud inimesed ei vaja ju palju ruumi. Poistetuba aga, mis asus köögist paremat kätt, ei jätanud ruumi poolest palju soovida — kuigi paiguti kitsa-

võitu, oli ta küllalt pikk, et seal soovi korral isegi joosta võis, mida ka noorim üüriline sageli kasutas.

Sel kaunil märtsipäeval oli Neideri mamma varjupaiga köök maani täis isuäratavaid lõhnu. Kui Juulius ukse avas, lõi vastu sinine suitsupilv ja esialgu oli hämaras köögis üsna vähe märgata.

«Jäta uks natukeseks lahti!» ütles mamma Neider, kes seisis oma koguka pliidi ees ja praadis kartuleid. «Ja pane vaheuks kinni — poisid ei kuula täna üldse mitte, mis neile räägitakse!»

Mamma Neider kohtles teisi poisse Juuliusega võrreldes alati nagu lapsi, mida need ka olid, sest neil polnud ei aateid ega põhimõtteid. Praegu huvitas neid ainult see küsimus, millal mamma Neider kartulid praetuks saab. Suurem poistest, Joosep Järak — nurgeline noormees nii sisemiselt kui välimuselt — oli kodukorra kiuste saabas-tega voodisse roninud, ja igaüks võib arvata, millised on ühe nurgelise külanoormehe saapad nii ilusal kevadepäeval. Kuid hädaohtu polnud karta, sest vaevalt mamma Neider aega saab oma meeldiva töö juurest ära tulla. Tema sõber ja klassikaaslane Villibald Kudeviita oli hoopis vastuvõtlikum linnaelu headele mõjudele, ta muutus iga päevaga ikka härrasmehelikumaks, millel võisid ju ka oma salajased põhjused olla. Kolmas tulevikulootus, perekonna pesamuna Aleksander Prikkel, eespool-nimetatud neljateistkümne-aastane toasjooksja, ei olnud mingil põhjusel veel ilmunud.

Juulius märkas, et toakaaslastel oli jäänud mingi jutt poolele, mida tema juuresolekul ei tahetud edasi rääkida. Ta oleks seda võinud ammugi märgata, et enamasti ikka tema juuresolekul sumbus teiste jutt, või kui see jätkuski, siis temale täiesti arusaamatute märkuste ja vihjete kujul. Oieti tundis ta liiga vähe huvi selle kõige vastu, nii et see usaldamatus teda eriti ei puudutanudki. Need olid ju enamasti tühised asjad: koerustükid koolis, väikesed üleaisaloomised, armulood isegi võib-olla — ja kuigi see mõnikord puudutas Juuliusse sündsustunnet ja ta valmis oli neid kasvatuslikus mõttes noomima, siis ometi olid probleemid tema jaoks üsna kauged. Või mis rääkida ainult neist, kui isegi magusalt lõhnavad praetud kartulid teda teiste eluringi ei tõmmanud, nii et ta põrmugi ei tundnud kaasa teiste lõunasöögiotusele, vaid pigemini ootas lõuna-

söögi möödumist, millal tulikas keha oma osa saanult väinu vabaks annab.

Aga siis oli ka mamma Neideri noorim hoolealune saabunud, nagu tõendas tõusev sõnelus köögis, sest ei olnud teisiti mõeldav tema puhul. Kõigepealt saadeti keisrihärja enese nime kandev poiss tagasi ukse taha jalgu puhastama. Siis pidi ta aru andma, kus ta oli viibinud kooli lõpu ja kojujõudmise vahel, ja et tema seletus mamma Neiderit ei rahuldanud, oli juba ette arvata.

«Mina ei saa aru, kuidas võisid su saapad uulitsal mullaseks saada!» kinnitas mamma Neider. «Vaata ette, et sinuga veel enneaegu halvasti ei lõpe!»

Aleksander Prikkel, kangepäine pruunisilmaline poiss, peru nagu noor sälg, traavis poistetuppa.

«Näe, vana jääb ronind jaluli voodisse!» hüüdis ta. «Kui nüüd mamma Neider veel seda näeks!»

«Pea lõuad!» torises Järak. «Katsu sa hakata jälle...»

«Nojah, ja mina üksi kaapigu taldu, justkui oleksin mina see, kes ilmast ilma «Emmauses» ringi kulaitab ja tepid mustaks tallab!»

See viimane märkus oli käinud Villibald Kudeviita pihta, kuid härraslik noormees ei teinud väikese poisi sõnadest väljagi. «Emmauseks» nimetati siin mamma Neideri enda poolt. Oli see nüüd ühenduses pereprintsessi Emmi nimega, samanimelise palvemajaga, kus mamma Neider ka käis, või oli see mingi muu, järelpõlvedele pärandamata jäänud salapärase ühendus selle paigaga, kuhu kaks noormeest kunagi õhtu eel ruttasid, kes seda teab. Nimed olid vanemad kui praegused hoolealused, ja need kandsid ainult traditsioone edasi.

Traditsioonide hulka kuulus ka see, et vähemalt üks poistest pidi olema omamoodi armunud Emiiliesse, ja praegu püüdis seda teha õpihimuline ja arenemisvõimeline noormees Villibald Kudeviita. Niisama traditsiooniline oli aga ka Emmi üleolev ja nokkiv suhtumine poistesse, mida need muidugi vapralt talusid ja omapoolse austusega tasusid. Neiu Emmi ise oli priske valgevereline tütarlaps ümarmarguste põskedega, naervate hallide silmadega, pisut suure suuga ja kahe suure valkjaskollase palmikuga. Muidugi oleks ta võinud olla õrnem ja inglitaolisem, kuid mil-leks raisatagi selliseid kauneid omadusi maalt tulnud

koolipoistele. Tujukas, ajuti hell, ajuti hoolimatu, oli ta niisama hea nagu mõni inglitaoline unenäoprintsesski.

Aga mitte praetud kartuleid unustada! Poisid mamma Neideri pansionist ei võinud kunagi toidu üle nuriseda, ja ainus ebameeldiv lisand oli see, et tuli rangelt kinni pidada lauakommetest. Sest neist pidid ometi kasvama haritud inimesed, kes võivad igas lauas punastamata süüa. Ikka korrapäraselt, viisakalt! Mingit tormamist, rüselemist, esimese kättepuutuva ahmimist ei tohtinud olla, milleks just noorel Prikkelil eriline kalduvus oli. Poisid otsisid üles oma leivakannikad — leib toodi kodust, ja see jõudis selle ajaga kauniste kõvaks kuivada — ja siis läks lahti armutuks saagimiseks ja viilimiseks, et tükikestki kätte saada.

«Mina istun siia!» kuulutas väike Anni, Neideri perekonna noorim liige, hoopis võõrapärane oma tõmmude juustega ja pruunide hirvesilmadega. Kuigi Neideri pere muidu poistega koos ei söönud, siis tehti lapsele seda rõõmu ja lubati tal suurte poistega koos süüa. Võib arvata, et suurte poistel sellest eriti palju rõõmu polnud, välja arvatud vahest Juulius Kilimit, kelle puhul aga kunagi ei teadnud, kas ta naeratas rõõmu või põhimõtte pärast.

Anni ronis tema kõrvale toolile, see oli tema tähtis koht. Õieti polnud oluline söömine, vaid tähtis istumine. Aga et, nagu varem tähendatud, priske tütar oli muutunud aja jooksul kõhnaks ja nääpsukeseks ega tahtnud enam midagi süüa, siis püüti talle vähemalt poistelõuna ajal üht-teist sisse sööta. Ja kui seda ettevõtet toetas ka Juulius, see võis mõnikord õnnestuda.

Sest Juulius oli Anni peigmees. Seda oli Anni ise ütelnud, seda oli mamma Neider kinnitanud, ja kuigi Juulius seda omalt poolt ei tõendanud, ta polnud ka midagi selle vastu rääkinud. Kuigi Villibald Kudeviita ennast vahel Juulius asemele peigmeheks pakkus, tõenäoliselt selleks, et jälgi segada, siis lükati ta armutult tagasi. Nelja-aastane Anna Neider oli oma põhimõtete ja meelekindluse poolest igapidi Juulius Kilimiti vääriline.

Nüüd oli siis keha oma osa saanud, ja nüüd istus Juulius Kilimit oma toas laua taga. Jah, temasugusel tähtsal isikul oli oma tuba ja oma laud, kuna teised pidid kolmekesi üheskoos läbi ajama. Tuppa ei mahtunud küll midagi peale voodi, laua ja tema enese, kuid rohkem polnud ka

vaja, tema unistused võisid vabalt läbi seinte sisse ja välja liikuda ning neile kuulus terve suur maailm.

Kuid ei, polnud aeg unistada, sest otse laua vastas oli seinale kinnitatud täpne tunnikava, üks tema range enesekasvatuse alussambaid. Tal tarvitses ainult heita pilk tunnikavale, ja kohe oli selge, et praegu tuleb tegelda geomeetriaga. Polnud mingit mõtlemist ja kaalumist, võis lihtsalt avada raamatu ja...

Kolmnurk — ikka ja jälle seesama kolmnurk! Oli lihtsalt võimatu ette kujutada, kui palju võimalusi pakkus see kolme sarvega metslane. Terve aasta oli teda muidugi niikuinii arutatud, aga ikka leidis veel midagi nüüdsekski. Ja seejuures tal polnudki rohkem kui kolm külge ja kolm nurka, kolm tippu, kolm nurgapoolitajat ehk bissektrissi — mingil kummalisel põhjusel pidid need olema naissoost. Kui oleks praegu Sagrits siin, tuleks lasta tal tõestada, et nurgapoolitaja on ikka tõesti naissoost... Ja nüüd tuli asuda selle metslase pinda mõõtma igasuguste võtetega, millest rafineerituim oli tubli Heroni leitud. Oh Heron, sa võisid olla helleen või kes tahes, kuid see ei päästa sind Juulius Kilimiti silmis, kes kuidagi ei saa aru, miks peab üht pinda mõõtma keerulisemal viisil, kui lihtsamalt ka saab! Ja peale selle, mispärast peab tema seda veel kord tõestama, mida on niikuinii teinud Heron omal ajal ja härra Savinkov alles mõni päev tagasi, kes on mõlemad usaldusväärsed mehed!

Nagu ta oligi arvanud, ta ei saanud sellest teoreemist praegu jagu. Polnud mõtet aega raisata niisama puurimisega, seda võis ju ka pärast teha, kui teised asjad olid õpitud.

Ta jõudis järjekorras vene keeleni, ja teinud oma töö siin kraavikaevaja visadusega, asus ta uue päevakoõrapunkti juurde hoopis uute tunnetega. Vana Xenophoni kulunud «Anabasis» oli oma senisel teekonnal vaevalt kunagi nii sõbralikku kohtlemist leidnud.

Sõnaraamatu ja grammatika vaevarikkaid jalakeid kaudu astus Juulius Kilimit oma Arkaadiasse. Õieti polnud siin sellest kadunud maailmast midagi muud kui ainult keel. Kuid sellest jätkus, selles keeles oli muusika. Kas ei kuulnud juba tammede ja loorberipuude kohinat Eleusise hiites?

Ta oli ukse oma selja taga sulgenud ega teadnud midagi,

mis mujal sündis. Muidugi ei juhtunud ka naabertoas midagi erilist. Noormees Prikkel tuupis pomisedes vene keele sõnu, tehes seda enesele suupärasemaks mõningate sõnadega, mida koolis ei õpetatud. Et selline kärarikas enesessesüvenemine segas teisi toakaaslast, siis kutsusid need teda kordamööda korraks, mis värskelt ka omajagu mõju avaldas, varsti aga lahtus. Vaene Järak, kel peale muu oli ka kaunis lopergune pea, ei tulnud vaikuseski toime oma ülesannetega, ja et Kudeviital juhtus olema nõrkuse periood — tema teadmised ja võimised koolis olid salapärasel ühenduses kuuga, nad kasvasid ja kahanesid väga korrapäraselt —, siis ei toimunud teaduse kõrguste vallutamine siin just vaikuses ja üksmeeles.

«Mina ei saa siin õppida, ma lähen kööki!» kuulutas Prikkel viimaks, käänas oma vene keele nuustikusse kokku ja lahkus toast. Kuid varsti kuuldus ka köögist valju häält, nähtavasti ei leidnud ka siin rahvas ühist keelt. Jah, kahjuks oli koos helleenidega ka kõik harmoonia maailmast kadunud! Juulius Kilimit ohkas ja vaatas üles, avas oma toa ukse ja viis meelt jälle korraks selle maailma asjadele. Pahinal tormas see sisse kogu oma vulgaarsusega.

Ukse vahel seisis mamma Neider, teine tütar teisel pool, kõik ilusasti väljaminekuvalmis.

«Ma lähen nüüd natukeseks välja, vaadake, et kõik ornungis oleks! Ja katsuge, et jälle suitsetama ei hakka, muidu ma lähen päevapealt kooli ja räägin!»

«Meie lähme Keegu-tädi juurde!» kuulutas Anni. «Keegu-tädi annab moosi-leiba!»

«Ole vait!» ütles Emmi ja naeratas, ning ainsast pilgust, mille ta poistetuppa heitis, ei võinud aru saada, kellele see oli määratud.

Vaevalt olid nad läinud, kui ukse vahele ilmus Aleksander Prikkel ja kuulutas oma heleda häälega:

«Meie lähme Keegu-tädi juurde — Keegu-tädi annab moosi-leiba!»

Ta võttis käe selja tagant, seal oli leib ja moos tõesti olemas, isegi ilma Keegu-tädi juures käimata.

«Sannu, kust sa said?» mõirgas Kudeviita temasuguse härrasmehe kohta haruldase loomulikkusega, ja visates oma ahel-arvutused kus see ja teine, oli ta paari sammuga

köögis, mis oli poistetoa pikkust arvestades kaunis hindamisväärne saavutus.

«No küll on lapsed!» urises Järak oma kõige sügavama lausega ja kummardus sügavamale raamatu kohale, kusjuures ta mõlema käega kõrvu näpitses, nagu tahaks ta ennast kõrvupidi töö juurde vedada. Kui aga nüüd köögis kõik salapäraselt vaikseks jäi, siis näis see vaikus teda veel rohkem häirivat kui endine lärm, ja ta ei saanud teisiti, kui pidi minema järele vaatama, millest see segav vaikus sigines.

Juulius läks tagasi ja oli üks. Silmapilk tundus kuidagi pidulik, võib-olla ka mesikuldsete päikesekiirte tõttu, mis väga lünga kaldusid aknast sisse. Noormehe silmad, mis nüüd unistades pärani avatult aknast välja vaatasid, olid sügavsinised kui kunagi varem.

Nüüd võis ta lõpuks asuda punase raamatu juurde. Ta võis seda teha ilma mingi südametunnistuspiinata, siin sees oli ka laul, mis oli vaja homseks õppida — liigutav lugu sõprusest ja sõnapidamisest. Kuid see polnud Damoni vaprus ega türann Dionysiose suurmeelsus, mis teda meelitas, need asjad olid juba koolikrestomaatiast liiga tuttavad. Vaevalt korraks üle vaadanud luuletuse kakskümmend salmi, läks ta juba niisama mööda raamatu lehekülgi luusima.

Jah, siin see juba oligi! «Iial, mind uskuge, iial ei jumalad üksinda ilmu!» Muidugi, jumalad ei tulnud üksi, kuid mitte kõigiga polnud Juulius Kilimit ühesuguses vahekorras. Viinapuulehtedega ehitud Bakchos oli talle võõras ja pidi võõraks jääma, sest selleks olid inimesel põhimõtted. Ja naeratavat Amor — aga mis me sellest praegu räägime, siinkohal punastab vaene Juulius ise ega usalda isegi aknast välja vaadata. Kuid Phoibos Apollon — jah, siin võis tunda, et jumalad täitsid ka selle maise maja, mida mamma Neider ornungis hoidis.

See kõik oli olnud ainult eelmäng «Kreeka jumalatele», kellele Juulius tänane õhtu pidi olema pühendatud. Üksi surematute varjude keskel istus ta seal märtsiõhtu neitsilikus päikesepaistes, kuna eemal kahe ukse taga midagi usna suures vaikuses valmis... «Arkaadias ka mina olen sündind...» Ja polnud seepärast mingi ime, et see oli talle nagu kojumine, et see oli armas nagu tõeline isamaa, see maailm, mida juhtisid need päikesepaistelised

jumalad, maailm, mille mägedes ja metsades hulkusid oreaadid ja drüaadid, mille jõgede ääres võisid piinlikkusest punastada endid ülikoduselt sisseseadnud najaadidele sattudes. Miks pealegi ei võinud see kauge poolmuinasjutuline maa saada talle armsaks nagu isamaa, kui ta tõeline isamaa oli nii hall ja rõõmuta, et teda ei näinudki?

Tõsi küll, tema teadmised oma Arkaadia-kodumaast olid veel üsna lünklikud. Ja nii jäi talle mõnigi asi arusaamatuks, kuid vahest see teadmatuse udu oligi, mis laskis kontuure paista hurmavalt ähmastena ja laenas igale nimele luule purpurmantli. Ta ei teadnud veel midagi ei Syrinxist ega Philomelest, ei Kythereiast ega Leto Pyrrha armuloost. Kuid jätkus sellestki, kui teadsid, et jumalad, kangelaesed ja inimesed nii hubaselt koos oleskelid, kus rõõm ja ilu saatsid inimesi hällist Lethe kaldani. Jah, ja ikka seda enam, et nii vähe rõõmu ja ilu oli nüüd leida ümberringi, nagu oleks isegi luuletaja-aegne raudne ajajärk aset andnud viiendale, veel odavamale.

«Ilus maailm, kus sa oled? Tule tagasi, oo ülev õitse-aegi!» Ka luuletaja võis muutuda kurvameelseks, vaadates välja oma aknast, kust ei paistnud Hellase asuursinist taevast, loorbereid ja küpresse, vaid vahest üsna tavaline saksa rohtaed. Kuid Juulius Kilimit ei vaadanud üldse välja oma aknast, kust paistis veel hoopis armetum hoovinurk ja luitunud plank, või kui ta vaataski, ta ei näinud midagi. Tema jaoks see maailm oli niigi küllalt elav, oli siinsamas ja ümbritses teda — ja jumalate nimel, see polnud ainult vari, sest miks muidu pani see ta vere nõi voo-gama ja ajas palged kuumaks, mida tõelikkus ise vaevalt kunagi suutis. Ennem oli kõik muu ainult vari, kõik mamma Neideri praerasvast lõhnav koolipoiste pansion, isegi tegemata jäänud geomeetriaülesanded olid ainult vari, mis hajus Hellase päikese paistel. Ja meile jäi ainult surnud sõnal ohkas luuletaja. Kas ta seda tõsiselt mõtles? Kui sõnad olid surnud, siis miks viitis ta ise aega nende surnutega, ja miks viitis nendega oma aega praegu Juulius Kilimit, kes tuli sealt alt lamedalt maalt, kus olid õlgkatused ja ainus sindelkatusega kihelkonnakool kolme kihelkonna peale? Kuid ei, seda ei võtnud luuletaja isegi tõsiselt, see oli ainult väike edvistamine, et teised ruttaksid vastupidist väitma. Juulius Kilimit oleks seda kohe teinud. Sõna ei olnud surnud, ei olnud ka põgenenud kuhugi

Pindose mägedele, hoopis vastuoksa — sõna oli selle kauni maailma Pindose mägedelt siia kandnud, ja selles sõnas elas see edasi võib-olla kaunimini kui tegelikkuses kunagi.

Juulius Kilimit istus ja toetas pea käe najale, peaaegu niisama nagu luuletaja sellel pildil, mis leidis raamatu alguses ja mida õhuke siidpaber reaalse maailma karmuse eest kaitses. See oli hädavajalik, sest reaalne maailm jälitab luulemaailma visalt ja tigidalt, ja näe — siin see nüüd oligi! Just «Jumalate» lõpu juures oli suur rasvane sõrmejalg, elav mälestus mamma Neideri heast sööma-ajast. Vaene noormees võttis käe pea alt ja oli väga õnnetu, kuid ta ei osanud leida mingit abinõu, kuidas seda solvavat jälge kaotada.

Suski — kas ta oli kuulnud või lugenud, et aitab, kui jahu peale raputada ja seista lasta? Või koguni kuuma triikrauaga triikida? Igatahes ta tõusis ja läks kööki, kus talle kolm nägu väga kahtlaselt otsa vaatas. Nad ei teadnud nähtavasti, kas Juulius astjasse pühendada või mitte.

«Lase edasi, Sannu!» pahvatas Järak siis. «Kui sa olekad namud, kui tore vene papp Sannu oli!» lisas ta seletuseks Juulius poole. Asi oli lihtne — köögis oli kirjatud knüt, milles peitus osa mamma Neideri rikkalikust riide-taavast, ja kuidagi oli see lukust lahti jäänud.

Juulius vaatas ja kortsutas kulmu. Siin toimus midagi, mis oli ilmsesti ebasünnis. Polnud ilus nuuskida teiste kirstudes, võtta teiste asju ja siis nendega nii talitada. Kuid igatahes oli see ka küllalt naljakas hakata neile praegu selgeks tegema, et ükski suur mees oma noores põlves pole midagi niisugust teinud.

Villibald Kudeviita oli kiskunud kirstust otse särava punaste ja roheliste triipudega seeliku.

«Ooh!» hüüdis Sannu Prikkel. «Too see siia!»

Ja Juulius nurisevate, kuid vägisi naerma kippuvate silmade ees toimus metamorfoos, mille puhul häbematust poisikrantsist Sannu Prikkelist sai häbelikult silmi peitev ja seelikut hõõritav mulgi noorik.

«Oh, teate, teeme kohe päris näitemängu!» hüüdis Kudeviita, see läbi ja läbi linnamees. «Ma olen näind, kuidas seda tehakse!»

«Las Juulius ise — tema tunneb niisugust asja paremini, eks ole!» sähvis Sannu Prikkel oma heleda tiiskandiga.

Ja vaene põhimõtteline noormees langes jälle — täna koguni teist korda. Ta tegi teiste üleastumise ka oma asjaks, et kui kord oli juba patustatud, siis tehtagu seda vähemalt kõrge kunsti reeglite järgi, tehtagu üks korralik näitemäng, aga ärgu räägitagu tänavapoiste teravmeelsusi ja roppusi.

Kui nad kõik olid kuidagi oma labase igapäevase ole-muse mamma Neideri unustatud kirstu abiga kunstipäraseks muutnud, võis näitemäng alata. Prikkel muidugi oli ületamatu, ta tegi kõike liigutustega ja liigutusega, nii nagu see sünnis. Kudeviita seevastu ajas kõik segamini, ta oli kahjuks juba liiga tark, sest ta oli näitemängu näinud.

«Mu elu kuningas...» ütles Sannu Prikkel, kuid jäi äkki vait. Kõik olid vait.

Uksel seisis mamma Neider.

III

Laupäeva õhtupoolikul muutus linna ilme järjest pühapäevasemaks. Kogu päeva oli taevast olnud kerges lauspilves ja tuul kihutas läbi tänavate, noor uljas varakevadine tuul, millele andestasid palju rohkem kui mõnele teisele.

Juulius Kilimit oli meeleolus, milles ta valmis oleks olnud kõigile kõik andestama, liati veel Zephyrosole selle väikesi vallatusi. Seda enam, et nüüd ka pilved taevast lahku löid ja vastu õhtut iga nelja ilmakaare poole vajusid. Ta oli oma erilisel käigul, millest ta ütles, et see sünnib tervise pärast, sest inimene peab ometi ka liikuma, eriti kevadisel ajal. Nii oli rääkinud ka turnimisõpetaja, kel peale muu oli võitlemist Juuliuse maapoiskohmakuse vastu, mis oli visa kaduma.

Ta poleks kellelegi avaldanud põhjust, millest ta vast täna oli päris teadlikuks saanud, kuid mida oli piinlik eneselegi tunnistada, kuigi see midagi häbiväärset polnud. See võis teda isegi mõnevõrra rõõmustada, sest see oli jälle ühe uue maa avastamine täis enneolemata võimalusi ja rikkusi. Või kui selles oli midagi halba, siis ainult niipalju, et ta kõige porisemal ajal pidi kõige porisemat tänavat kaudu linnast välja jätutama, seda enam, et ta jalanõudega olid lood halvad.

Jah, iial ei jumalad üksinda ilmu!... Phoibos Apollon oli sisse sõitnud oma säravas vankris, ja vaata, seal ilmus naeratav poisike, kellest samas laulus juttu, ei hoolinud midagi häbeliku Juulius Kilimiti vastupuiklemisest, vaid vedas ta välja porisele tee, võiks peaaegu öelda, et laiale teele.

Kuidas oli see õieti tulnud?

Igatahes ei olnud alguses midagi tegemist Amoriga, see väike võrukael oli alles üsna hiljaaegu juurde hiilinud, natuke aega veel varjatult tegutsenud, ja siis oli Juulius korraga teadlikuks saanud, et seal ta oli. Alguses ei olnud isegi Phoibost, ei olnud ühtki jumalat. Oli ainult üks maamees oma vennapojaga linna tulnud, kus see tahtis peenemasse kooli sisse pääseda, ja esimesel õhtul kaupmees Paaglandi tuttavasse hoovi sisse sõitnud. Natuke kohmakas maapoiss, mitte just päris talupoisi tahumatusiga, aga ka jälle hoopis kaugel linnalihvist, oli vaadanud uudistades ringi oma süütute sinisilmadega — siis niisugune see linn ongi! Ta pidi tunnistama, et polnud kunagi varem linnas käinud, ta kodu oli linnadest väga kaugel, kuid ta oli juba mõndagi lugenud, ja nüüd tarvitses tal ainult asju oma silmaga näha, et neist kohe teada misama palju kui mõni eluaegne linnamees. Kuid kaupmees Paaglandi sõbratuba polnud just sõbralik, eriti noormehe jaoks, kes oli tulnud linna väga kõrgelennuliste kavatsustega. Siin olid talumehed, kes nosisid oma leivakottide kallal, samad talumehed, keda ta oli ju tüütuseni näinud, ja ta igatses ometi linna, tõelise linna järele, millest siin polnud märgata muud, kui et õue asemel öeldi hoov.

Siis ilmus kaubasaks ise, pistis viis pihku vanale sõbrale maalt, teretas niisama lahkelt ka ta õpihimulist vennapoega ja kutsus nad siit ära oma korterisse.

«Ma tahan ka ometi paar sõna juttu ajada oma vana sõbraga,» ütles ta. «Ja see siin pole mingi koht noorele haritud inimesele,» lisas ta tasakesi Juuliuse poole pöördudes, kuigi sellest alles pidi haritud inimene saama.

Ja mõlemale maamehele õlale patsutades viis ta nad oma tubadesse ja seadis nad oma perekonna ette.

See, jah, see oli juba linn, selles polnud kahtlust. Kaupmehe perekond oli hoopis peenem kui iga päev lihtrahvaga hangeldav kaubasaks ise, eriti vanem tütar oli kogu

õhtu nii «ära puutu mind»-moega. Kuid proua Paagland ja noorem tütar, Leonore oli ta nimi, näitasid varsti, et nad, hoolimata oma paremast seisusest, ka rahvameelsed võivad olla.

Andres Kilimiti kaasavõetud leivakott jäi lahti võtmata, nad kutsuti selle asemel kaupmehe lauda õhtust sööma, ja Juulius, kes siis polnud veel tuttav mamma Neideriga ja tema kodukultuuriga, oli mõneti kimbatuses. Aga pärast õhtusööki istus Leonore klaveri juurde, et külalistele ka midagi ilusat toitva peale pakkuda.

Mis tähendas kõik see, et klaver oli ammu häälestamata ja Leonore polnud just oma võimiste kõrgeimal tipul, peaasi oli, et kõik oli nii üllatavalt uudne. Mida ta mängis, seda keegi ei küsinud, või kui sellest oligi juttu, siis kes seda enam mäletas. Kuigi ju Juulius kodus oli harrastatud omajagu muusikat, isa oli mänginud viiulit ja harmooniumi ja lugenud «Laulu ja mängu lehte», Juulius ise polnud neis asjus eriti kodus.

Aga siiski — kas oligi see nii suurepärane olnud just sel esimesel õhtul? Muidugi, kõik oli ju olnud väga kena, aga ta oli olnud ka unine ja natuke hirmul oma tuleviku pärast, ja ega see kõik lasknudki teda nii väga kõige südamega õhtu ilule kaasa elada. Ei, see oli kõik tulnud pärastpoole, kui juba kerge mälestuste vari langes õhtule.

Siin oli seega algus, ja see kuulus veel täiesti Phoibose valdkonda, selles polnud kahtlust. Alles hoopis hiljem olid tulnud meelde mängija, tema nägu, käed, isegi juuksed, millel oli muusikaga nii vähe tegemist. Alles hiljem oli nimi «Leonore» ise hakanud kõlama nagu muusika, ja see esimene õhtu sai veel hoopis uue ja kolmanda värvi.

Nõnda siis leidis Juulius Kilimit ennast jalutamas, et tervist kosutada ja jõudu koguda, ja tee viis teda sinna, kuhu tal muidu tõesti poleks olnud midagi otsimist — mööda porist, linnast väljaviivat tänavat piki rāpasevõitu talurahvakaupluste ja sissesõiduhoovide rida Paaglandi poeni.

Alguses oli ta selleks ikka otsinud mõistlikke põhjendusi, oli abiks olnud mamma Neiderile ja ennast üht ja teist tooma pakkunud, ja siis oli ta teinud ise sedasama, mida ta nüüd ette heitis matemaatikutele, et nad valisid pikema ja raskema tee, kui ometi hulga hõlpsamini saab. Ta oli läinud Paaglandi poodi, ja kaupmees, kel oli suure-

phrane võime inimesi meeles pidada ja ära tunda, küsis iga kord, kuidas hārra gümnaſiast elab, ning ajas niisama juttu. Kord poest välja tulles oli ta arvanud nägevat valge aknaeesriide varjust Leonore nägu. Ja siis oli kõik talle korraga selgeks saanud.

Mis oli siin õieti hābeneda — ka suured mehed olid kindlasti oma nooruses armastanud! See oligi armastus, mis tiivustas mehi suurtele tegudele ja tegi nad veel õilsamaks, kui nad juba loomuldasa olid. Kuid siiski — ta poleks tõesti kellelegi avaldanud oma tervisekosutuskāikude tõelist põhjust, ja isegi enese ees pūidis ta vahel natuke salatseda.

Nii möödus ta Paaglandi kauplusest teispool tänavat ega usaldanud sinnapoole vaadatagi, kiirustas ainult sammu, nagu oleks hoopis eriline asi teda juhtumisi siit mööda viinud. Alles natukese maa pealt vaatas ta korra üle ōla tagasi. Ja muidugi ei näinud ta midagi peale suure poesildi ja õhtupāikeses kollakalt helkivate akende. Kuid — miks ei võinud ta õieti kāia siin nagu iga teine inimene, ja kellele pidi ta aru andma? Ta võiks ju isegi poodi sisse astuda, kuigi tal polnud vaja midagi osta, sest kaupmees on tema onu hea sõber, nagu ta ise on ütelnud, ja koguni tema isa on ta tundnud. Ja hoopis julgemalt ja kindlama sammuga läks ta tagasi, läks juba poepoolset tänavāārt pidi, vaatas sisse uksest ja akendestki. Lumivalgete eesriiete vahelt paistsid õitsvad pelargoonid ja fuksiad, tõeline ilu oaas selles rāpases umbruses, kuhu talumehed kaotasid oma heinu ja hobused seda, mis heintest järele jāi. Ta peatus isegi korra, et kas mitte sisse astuda, viivitas aga natuke kaua ja siis polnud see enam paslik. Pāris jalutaja sammuga läks ta jälle linna poole tagasi, ja ei võinud keegi ütelda, et tal poleks olnud juba pāris linna poisi vālimus ja esinemine. Kui siiski — kui ainult korra oleks aimanud kordinate vahel selle nägu, kes oli avanud vāravad ilu maailma maalt tulnud poisile, kellest pidi helleen saama!

Seda ei olnud, seda ei julgenud lootagi. Selletagi oli imepārane tunne, nii kerge ja kevadine, et isegi uute teoreemide tõestamine ei teinud mingit muret. Ta tõstis pea rohkem pūsti ja lūkkas mūtsi viltu, nii et ta nāole pidi ilmuma primaani kōikevōitev elumehelik ilme. Ja tõstes oma tumesinised silmad nāgi ta ūsna enda lähedal noort

preilit, kes hoolega kleiti hoides ja sammukesi tippides tuli linna poolt.

Juulius jõudis veel niipalju, et kahmas mütsi peast ja astus kõrvale rentsliisse, kus vulisev vesi üle saapa kokku lõi. Kuid mis tahendas see kõik selle kõrval, et preili Leonore ta ära tundis, tema tervituse väga lahkelt pead noogutades vastu võttis ja koguni seisatas.

«Ah, see olete ju teie! Kuidas teil koolis läheb?»

Juulius kõrvad muutusid rõõmust tulipunaseks. «Tänan, hästi!» kogeles ta mitmekordse neelamise vahele, ja kuigi ta seisis keset voolavat vett, ei jahutanud see teda põrmugi.

«Oh, te teete oma jalad märjaks!» ütles preili Leonore kahetsevalt, ja siis astus ta korraks veel armulikult pead noogutades edasi. Juulius aga seisis, ikka veel müts peos, ja tal oli tunne nagu inimesel, kes meeldivast unenäost on ärkanud ja kes ikka ei suuda uskuda, et see kõik oli ainult unenägu. Jumala hästi, et viisakus ei lubanud preili Paaglandit tagasi vaadata, muidu oleks see asi võinud vaese Juulius naerukspanemisega lõppeda.

Nüüd lõppes see tagasiminekuks, mil keegi ei tundnud märgi jalgu ega muid eluraskusi. Sinakashall taevastundus helisevat. Iga vastutulija vaatas talle sõbralikult ja heatahtlikult otsa ja ta vastas neile samaga ja veel rohkemaga. Mis ilusamat võis olla isegi Arkaadia hiites! Amor astus märgade jalgadega noormehe ees ja maalis kogu linna üle.

Ainult söök, mamma Neideri rikkalik ja hästivalmistatud söök, kruubipuder, millesse ta nii palju võid oli pannud, ei maitsenud täna õhtul. Ja kõik kambrikaaslaste jutud olid nii tillukesed ja tühised, et need üldse ei ulatunud Juulius kõrvu, mis ikka veel õhetasid, nagu oleks ta oma jalavanni tõttu palaviku saanud.

Mis imet, kui teda ei huvitanud Joosep Järaku vandumised, Villibald Kudeviita tõntsitud naljad ja Sannu Prikkeli pöörased mõttetused, kui isegi kreeka jumalad kõik oma tõmbejõu olid minetanud, ja Juulius istus õhtul, lugedes Laurast, kes istus klaveri juures. Laura algas samuti L-tähega. Täna õhtul algas Juulius Kilimitile kõik siin maailmas L-tähega.

Ta jõudis edasi ja leidis, et luuletaja oli jõudnud isegi Emmale midagi kirjutada. See tegi ta pidulik-tõsise meele

korraga lõbusaks, ta hakkas üksipäini naerma ja viskas paria üleannetult raamatu käest. Ja suutmata kauemaks ükski jääda oma auväärsesse, kuid väga kitsasse tuppa, kus pikapeale ikka õhust puudus tuli, tormas ta poistetuppa ja kukkus varakult voodisse pugunud Järakul teki pealt. Selline poisikesetemp Juulius poolt oli teistele nii üllatav, et nad alguses millegagi ei osanud vastata. Esimesena taipas Sannu Prikkel, et läheb lahti üldiseks sõjaks, ja ta viskas Juulius Kudeviita padja pähe. Siis hakkas tuba korraga hädaohtlikult elama, kõik elutähtsajad näisid olevat korraga elu saanud, kuigi kell polnud veel kaheteistkümmene ligigi. Ja see elu lõppes alles siis väga kiiresti, kui kuuldusid kahtlased sammud köögi poolt ja mamma Neideri hää: «Kas ma pean ka tulema?»

«Ei, taname, saame oma perega läbi!» vastas Kudeviita, püüdes järele aimata Sannu Prikkeli peenikest häält.

Natuke häbenenud seda möllu, kuid südamepõhjas üsna rahulik ja õnnelik, läks Juulius oma tuppa ja katsus magama jääda. Kuid on tõesti raske magama jääda õhtul, mil kogu maailm algab ühe tähega.

Selleks pahapäevaks pidi Eukleidese elutöö paratamatult maale jääma, mingi kolmnurk ei suutnud meelitada Juulius Kilimiti, sellest hoolimata, et nurgapoolitaja oli naissugu. Selle asemel istus ta nelinurkse valge lehe ees ja tegi meeletult jõupingutusi, et midagi oma tundmuste tulvast paberile kinnitada. Nii perud olid aga need tundmused paraku ja nii nõrk oli ohje hoidev käsi, et sellest midagi välja ei tulnud. Kui lõpuks midagi paberile ilmuski, siis polnud sel midagi ühist tundmuste mässuga, vaid need olid vaevaga kokkuotsitud sõnad, kuidagiviisi ritta laotud. Ja kui raske oli Leonorele riimi leida! Muidugi — noore, koore, isegi Terpsichore... Kuid neid ei saanud mingi mõttega kokku sobitada.

Lõunaks oli tal valmis neli rida:

«Oma esimese noore
Elu kuldse koidu aal
Leidsin sinu, Leonore,
Kevadise nurme raal...»

Kuid neis polnud õieti enam mingit luulet, seda tundis ta ise kohe. Ja see tundus kõik nii väga ühe teise laulu moodi, mida ta täpselt küll praegu ei mäletanud. Ei, mi-

dagi Hellasest ja muusadest peaks ta siia sisse panema. Euterpega ei saanud Leonoret kuidagi riimida. Kuid Terpsichore, Terpsichore... Ta hakkas mööda oma tuba edasi-tagasi käima, kuid see ei õnnestunud loomulikult, sest ta ei saanud kaht sammugi astuda. Pidi ootama juhus, kui kõik poisid on välja läinud, ja siis ette tuppä minema.

Ohtuks oli tal veel neli rida valmis:

«Nagu muusa Terpsichore
Hõljub loorberpuude all,
Nõnda minu Leonore
Kõnnib Jaani uulitsal...»

Ükski teine uulits ei sobinud niigi palju, nii et tuli Jaani juurde jääda. Kuid sedasama luuletust nüüd vaadates oli see otse vihasrav. Selles polnud midagi sellest pidulikust tõsidusest, mida ta sellesse oli kätkeada tahtnud. Seevastu oli tal tunne, et kui praegu mõni erapooletu silm seda luuletust näeks, siis tuleks naeru rohkem, kui isegi tema rahulik iseloom suudaks taluda.

Ei, terve see tunnetesegadus, mida ta isegi õieti mõista ei suutnud, ei mahtunud mingisse laulusalmi. See polnud mingi vaikne ojake, mida juhivad lapsed kevadel õues. See oli kevadine vesi, mis kõik üle ujutas ja millest paremalgi tahtmisel kuivade jalgadega ja ilma nohuta ei pääsenud.

Iial ei jumalad üksinda ilmu — kuid mõned neist on nii tülinorijad, et ajavad kõik teised minema. Juulius Kili- mit oli korraka kaotanud huvi kõigi teiste jumalate vastu peale selle poisivembla, kes talle ometi nii palju meele- härmi tegi. Metamorfoos, mis temas oli toimunud, kaotas ta huvi kõigi teiste metamorfooside vastu. Ta jõudis koguni niikaugele oma hajameelsuses, et ei osanud kord härra Semmelni seletada gerundiumi ja gerundiivumi vahet. «Ka sina, Brutus!» ohkas vanahärra, raputas kord laitvalt pead ja ohkas jälle. «Juulius, Juulius, kes jätab hooletusse Juuliuste ülla keele!» Kuid — ons see keel, mida Elüüsimis räägitakse?

Ometi oli kreeka mütoloogia ainus, mida kuidagi võis siduda oma romaaniga, kust võis leida mõningaid paral- leele ja mida seepärast võis vähegi kannatada. Matemaatika seevastu, kus vahel a võrdus b-ga ja vahel jälle ei võrdu, oli muutunud vastu kevadet väljakannatama-

luka. Või mis läks talle korda selle millegipärast kreeka talvega nimetatud «pii», mida keegi polnud täpselt kätte saanud ja millest härra Savinkov teadis neliteist kohta peast!

Aga et saatus, kes teda ühel laupäeva õhtul oli nii helli- tanud, hiljem seda näis kahetsevat ja Leonore enam kor- dalt tema silmapiirile ei sattunud, siis ei jäänud Juuliusel vtiunaks enam muud üle, kui hakata unelmais oma saatust parandama. Alguses veidi tõrksalt ja häbenedes, nagu iga elustundsat tegu ka mõttes häbenetakse, siis aga ikka enam loogu sattudes ja oma paremat mina alla surudes hakkas ta septsama igasuguseid olematuid kohtamisi, kõnelusi ja muusikaid. Ka see oli luuletamine, kuid ilma riimi ja rüt- mitta, ja see õnnestus tal hoopis paremini. Kuigi ta iial ei tulnud mottele midagi sellest kirja panna — hoidku kõik head unarule jäänud jumalad paljalt niisuguse võimaluse eest, et keegi kunagi ta naeruväärseid unelmaid võiks lugeda!

See kindel enamuselt ohtuti, pärast voodisse heitmist, ja ta ei saanud ta pooled ööd magada. Muidugi oli hommi- kul tunda raske, ja nii oli tema, mamma Neideri mus- terkaasvõrdik, ühel hommikul koguni hiljaks jäänud. Need unelmate maailmas lonkimised oleksid võinud enestega peagi rohkem halba kaasa tuua, kui põhimõtetega noor- mehe fantaasia-maailm poleks olnud nii puhas, et ta isegi oma julgema isast unistustes suudluseni ei küündinud. Ta polnud muidugi saanud oma kõrvu sulgeda ümbritseva maailma kõnede ees, kuid mingil kombel oli see kõik talle mööda läinud, ja talle polnud pritsmeidki sellest sisse jäänud. Ja muidugi aitas siin kaasa ka see jumaldav inkartus, selle armastuse apollonlik värving, sest see oli nii ligidas ühenduses Ilu ja Kunstiga, õieti oli seal olnud selle läte.

Vahepeal oli jõudnud kätte aprilli lõpp ja õhtused jalutuskäigud olid seetõttu õdusamad, kuid nad olid taga- arjetud. Siis ühel järjekordsel ilusal õhtul pidi kõik hoo- pis vastupidi minema. Muidugi, jalutuskäik Paaglandi poole ei toonud midagi kaasa, ja Juulius otsustas jälle kor- raks poodi sisse astuda. Oma õhtustes unelugudes oli ta kord leidnud, et kaupmees võib ta väga hästi kord püha- päevaks endale külla kutsuda. Kuid midagi säärase ei olnud, kaupmeest ennast polnud üldse poes, ja üks sell küsis vii-

sakalt — viisakus muidugi tingitud gümnaasiumiõpilase vormist —, mis ta soovib. Juulius ostis paari esimesi kättejauhtuvaid kruvisid, millega tal tõesti polnud midagi peale hakata, aga mis ta sai kahe kopika eest ja mis ta pistis taskusse nii asjaliku näoga, nagu seisaks tal ees tähtis mehaanikatoõ. Ta läks jälle linna tagasi, heites ainult korra pilgu üles akendele, kus nüüd õitses valgete eesriiete vahel vanapoisi silmavesi.

Ta tegi veel ühe jalutuskäigu läbi linna, ja nagu inime sageli satub otsimata sellele, mida otsib, nii ka siin sattus ta üsna varsti kokku preili Leonore Paaglandiga. Ainult et seekord polnud daam üks, teda saatis üks kuld-nööpidega meremees. Juulius tõmbus vastu seinale, et neid mööda lasta, ja kahmas mütsi peast. Kuid Leonore ei näinud teda üldse või ei teinud nägevat, ja selle kõrgi ilmega meremehe jaoks oli kohmetu koolipoiss veel vähem kui õhk.

Ta polnud õieti midagi lootnud ega millegi poole püüdnud, ja seda imelikum võis tunduda praegune kannatus. Kuid ometi oli see niisama ehtne kui ta kunagine rõõm, see oli nii ehtne, et jällegi ei lasknud ennast kuidagi kunstipärastes värssides paberile panna. Ta nägi asjatult terve päeva vaeva, selle asemel et oma kogu jõud pühendada Ptolemaiose lausele, mille tõestamine talle ka normaalolukorras oleks üle jõu käinud.

Kuid milleks see? Milleks asjata näha vaeva, kui pole mingit eesmärki, mille poole püüda? Või kui olekski — jah, kas ei peaks ta valima enesele mõne teise eesmärgi? Tal oli väga tõsine jutt härra Savinkoviga, kes oli temaga veel vähem rahul kui teised härrad.

«Kuule, mis sul on?» nõudis igavesti tüütu Sagrits vaheajal.

«Ah, ei midagi! Ma ainult arvan, ma ei tulegi enam tuleval aastal kooli.»

«Sina? Aga mispärast siis?»

«Mis ma siin ikka... Ma niikuinii ei jõua edasi...»

See polnud päriselt see, ta teadis seda isegi, ja teravapilgulist Sagritsat ei saanud petta. Ta viimaks rääkis enda igaviisi pigisse, sest et ta üldse korralikult valetada ei osanud, nagu seda vist pole osanud ükski suur mees seitsmeteistkümnepäraselt. Ta tahtvat kooli pooleli jätta ja merele minna, jah, see olevat tema tõsine mõte.

Voib naerda selle üle kes tahes, Sagrits ei teinud seda. Seitsmeteistkümnepäraselt poiss vaevalt naerab sellisel puhul oma eakaaslase üle. Ta rääkis ainult, et kui Juulius just ei taha jääda eluaeg lihtmadruseks — seda Juulius kooli ei tahtnud —, siis on vaja pagana palju matemaatikat ja muud säärast värki. Jah, ladina keelega ja kreeka mutoloogiaga pole merel midagi ära teha, seda näitab meile juba Odysseuse lugu.

Aga Juulius Kilimit ei võinud nii kergemeelselt otsustada oma saatuse üle, nüüd, kus tema saatuse ei kuulunud ainult temale. Sest oli veel midagi muutunud oluliseks ta noores elus sel aastal, ja me ei pääse ka sellest mööda — võtame peaksimegi?

Kaks suure tähega algavat sõna oli Juulius leidnud sellest punasest kullaga ilustatud raamatust, mille Landmann juurde talle enese üteldes vanemate loaga oli laenanud. Iku oli olnud esimene, Armastus teine. Kuid veel kolmas oli olnud, mille juurde luuletaja ikka jälle tagasi tuli, niisama suure tähega ja veel suuremuga kirjutatud — Vabadus. «On vabaks loodud inimene, ja olgu ta ahelais tundud».

Ta polnud ka selle kolmanda juurde järsku jõudnud, eegi oli pika teekonna lõppsadam. Ta oli mõnda aega teistest oma rahvuskaslastest kõrval seisnud, kuigi olukord koolis neid muidu otse vägisi kokku sundis. Osalt oli selles muidugi süüdi tema unistuste isamaa Hellas, kuhu pagedes ta oma tõelise isamaa kurva olukorra unustas. Ta oli kord koguni öelnud midagi halvustavat «Kalevipoja» kohta, mitte otse niipalju halvustavat, aga ta oli seda võrrelnud Homeroose lugulauludega, ja sellest jätkus, et teda õieti enam eestlaseks ei peetud. Ja siis tema Schilleri-vaimustus — ei, temaga oli üldse liiga palju tegemist, et temast korralikku rahvuslast saada!

Ja viimaks oli see siiski saanud. Suurelt osalt oli see muidugi Sagritsa teene, kes ei väsinud tema eest kostmast, ja oli imelik, et see tülinori ja ka vähemalt kord elus sai lepitava osa mängida.

Terve kamba vaimne ja ka muidu juht oli Oskar Kuuse perekundast, küllalt jõuka kaupmehe poeg, kelle avaram kodu juba pakkus paremaid võimalusi kooskäimiseks. Ja kui need kenad õhtud ka mõnegi mureliku noormehe meelt lahutasid, unarule jäänud koolitööle polnud need

sugugi kasuks. Seda enam, et sealt mõnikord tuli üsna hilja kodu poole hiilida.

Ja millest kõik räägivad noored inimesed, kui nad on nii omapead ja usuvad endid pealegi tegevast midagi, mis on kõvasti keelatud? Muidugi mitte ainult kõrge luulest, aadetest ja muust pilvisest kraamist, mis jäi siit meelde Juulius Kilimitile. Kindlasti oli neil ka teisi kõneaineid, ja need muutusid samuti, nagu muutus koosviibijate seltskond. Kuid midagi võrratut oli see siiski, ja oli seda ühe sündmuse kiuste, mis üsna enne kooli lõppu tuli.

Ühel õhtul olid nad jäänud Sagritsaga kaunis kauaks, sest sel õhtul jälle oli läinud vaidluseks Juuliusse pärast. Juulius oli saanud hakkama sellega, et oli kirjutanud saksakeelse luuletuse, mida ta suure vastupuiklemise peale oli näidanud ka õpetajale. See oli toonud talle luuletaja tiitli õpetajate poolt, tõi talle aga palju pahandust sõprade juures. Suure vaevaga oli tal õnnestunud neile selgeks teha, et ta seda üldse polnud tõsiselt võtnud, et ta oli kirjutanud luuletuse saksa keeles ainult sellepärast, et oli kergem riime leida. Kui ta kunagi tahab midagi tõelist kirjutada, siis muidugi ainult oma emakeeles ja rahvuslikus vaimus, ta oleks võinud seda vandega töötada. Ta ei rääkinud muidugi midagi paarist laulust, mis temalt juba trükimustagi olid näinud, nad uskusid teda ka niisama pimesi ja jäid lõpuks lootma, et saavad temast tõelise isamaalise lauliku.

Ja siis pidi see juhtuma, et nad koos Sagritsaga sattusid vastamisi ülemõpetaja Semmelniga, kes sedapuhku küll ei astunud malehobuse sammuga, kuid muidu ikkagi küllalt hilisel ajal jalutas. Ta oli korraga nii lähedal, et mõlemad õhulkurid teda teretadagi ei julgenud, vaid küüru tõmbudes kõrvale vaatasid.

«Pole viga!» püüdis Sagrits Juuliusi lohutada, kuid küllap see lohutus kulus ära talle endalegi. «Vanamees, tead sa, ei tee kunagi välja, kui ta mõnd poissi pärast ehavalget uulitsal trehvab. Küll see vana patune teab isegi...»

«Sellest pole midagi!» ütles Juulius. «See ei tule kindlasti sellest, aga mul on muidu halb tundmus. Ma ei tea, mis minu matemaatikast viimaks saab...»

«Nojah, sa oled ju niisugune, tead sa!» ütles Sagrits seepeale.

«On kohe niisugune tundmus, nagu jääks see täna õhtul vaimaseks. Ja siis on päris paha, et ei teinud muud, kui tultsesime tühja asja pärast.»

«Oled mul küll prohvetiks hakand — ebausklik oled, aga usklik ei ole! Ei, ole mureta, see vana ei raagi midagi!»

Kuid seegi ei läinud nii, nagu Sagrits oli arvanud. Näis, et oli teatav tõsi taga selle Juulius Kilimiti ebausuga. Lähema nelja-silma-jutu puhul, mis neil oli härra Semmelniga kõrge luule üle, ta võttis poisi korraga käsile.

«Et tu, Brute! Mis on teil aga öösel väljas otsimist, kui nüüd päevad on isegi pikad küllalt? Teie, kellest loodetakse luuletajat, mitte sellepärast, et te praegu salmikesi melatordate, vaid sellepärast, et teil on terve süda ja hing, mis peab ühel luuletajal kõigepealt olema...»

Juulius tahtis hakata kuidagi oma öösist väljasviibimist vabandama, kuid kõnekas Jupiter ei lasknud tal suud lahti teha.

«Ei, ärge hakake nüüd lisaks vabandusi otsima, sest sellega koormate ühe sõda oma luuletajahinge peale. Ja viimaks, jumal teab, et ma teist midagi muud kui mõni sammasugune pretoriaanide pealik nagu mina. Noh, ärge sellepärast veel julgust kaotage! Aga ärge käige öösiti uulitsal, sest sa ei saa teist kunagi luuletajat. Sellest peab luuletama, mitte aga seda öösiti uulitsalt otsima! Vahet!»

Ta ei teadnud muidugi, mida oli see noormees nii hilja uulitsal otsinud, samuti nagu Juulius Kilimit ei teadnud oleti, mida ta heatahtlik õpetaja mõtles. Kuid ongi vahest parem nii, kui inimesed mõnikord ka üksteisest mööda räägivad ja sellega kumbki oma hingerahu alal hoiavad. Sest neistki asjust, mis ajasid Juulius Kilimiti nii hilisel tunnil välja, on vahest parem luuletada, kui neid öösel tänaval ja mujal taga ajada.

IV

Lõupäeva üldises rõõmuelevuses oli Juulius Kilimit oma lahkumisnukrusega üsna üks. Igaüks rõõmustas kuidagi suvise vabaduse üle, isegi Sebedeus Koik oli õnnelik, et pääseb kord papa ja mamma juurde ja teda hüütakse

jälle korralikult Sebastianiks. Ainult Juulius Kilimiti hinges oli kummaline tühjustunne, kui ta tuli tühjaks jäänud koolimajast ja usna üksi suundus mamma Neideri pansioni poole, mis pidi niisama tühjaks jääma.

Muidugi oli see mõeldav, et teised sõitsid koju, kuid koduks oleks Juuliuski hea tahtmise juures Metsandi talu võinud nimetada, kust onu Andres talle ilusasti hobusega vastu oli tulnud. Jah, ta isegi võttis nõuks pidada seda kohta niisama hästi kui koduks ja rõõmus olla suve üle, mis viis ta maale keset kaunist loodust ja rahva hulka, kelle teenimine pidi olema üks tema suuri aateid.

Kolmkümmend versta ei olnud ju palju, kuid teele minek sündis nii hilja, et enne ei jõutud koju kui pärast päikeseloojangut. Aga selle-eest oli viimane tee läbi heinamaa nii ilus, et Juulius hüppas vankrist maha ja lausus: «Mine sa peale hobusega ees, ma lähen metsast otse.»

«Oskad ikka veel?» küsis onu ja võttis korraks piibu suust. «Noh, eks ma pea siis ise väravad lahti tegema,» lisas ta natuke nurisevalt.

Jalgrada viis natuke loogeldi ümber põõsaste ja ühe küüni juurest teise juurde. Ja kuigi vankritee viis läbi samade heinamaade, siis oli nii üksi ikka parem minna, sest vankris segas onu oma mõtetega ja juttudega. Sest mis läks praegu temale korda see, et homme pidi algama sõnnikuvedu, et pärast seda taheti ait üles tõsta ja alumiste mädanenud palkide asemele uued panna, ja et linahinnad on äkki langenud. Hoopis tähtsam oli see, et metsa all õitsesid hiliskevade kõige rikkalikumad lilled ja õitsenud toominga oksal kaebas Philomele, kuigi ta kaebus kõlas peaaegu hõiskamisena. Kelmikate nägudega drüaadid tõmbusid põõsa varju, kui Juulius lähenes, jah, kas ei paistnud kord isegi Paani enese uuditsev nägu? Juulius ei võinud ometi sõita Metsandi Andrese vedruvankril oma Arkaadiasse, ta pidi siia astuma pühalikult palja päi ja võtma isegi kingad jalast. Ja seda ta tegigi, istudes tee äärde õhtuselt niiskele rohule ja võttes kuumat ilmaga pigistama hakanud saapad jalast. Kare rohi kõditas jalataldu, ta ei saanud alguses kohe kuidagi edasi. Nii neitsilik-õrn oli jalg, et tundus olevat loodud mil- lekski hoopis muuks kui käimiseks.

Oma teed sõitva vankri ragin oli vaikinud, kõik oli

muud vaikne, ainult Philomele jätkas vahetevahel oma knebelaulu, mis kõlas väga vallatult. Kuid siis alustas kuskil kaugel noor naisehää lugu, väga vana ja tuntud viisi:

«Siin vaikeses valges kaasikus
Ma olen nagu kirikus...»

Ja kuigi selles kõiges vaevalt midagi oli Kreekamaa loorberihüüest ja sealsetele inimestele kogu see olemine un oleks kindlasti paistnud väga külm, pime ja barbaarne, Juulius Kilimit tundis ometi, et see siin oli niisama hea kui Arkaadia.

Tee läbi heinamaa oli imelühike, ja ainus, mis seda pikkust suutis õieti hinnata, oli õrn tald. Juba paistsidki Metsandi hooned läbi hõreda metsa. Ja siis oldi küüni juures, kus tuli kõikuvast väravast üle ronida, sest oli väga tülikas seda mitme paelaga seotud väravalogu lahti keduma hakata. Mõida tühja, vaikset tänavat viis tee kohta poole — kodu ikkagi, selleks oli Metsandi talle ometi juba teatavastat. Ühel pool tänavat oli umbrohu- lümpine kesa, kuhu neil päevil onu jutu järgi pidi algama sõnnikuvedu, teisel pool noore müürina tõusev lillikaroheline rukas.

Ta jõudis õue enne peremeest, kelle vankri müürinat ta nägi eemalt naabritalu poolt. Tüdruk, kes õues piimaputle pesi, ajas enese sirgu ja naeratas natuke kohtlaselt, aidates käega nina alt. Juulius astus kohe ligi väljasirutatud käega, kuid otse siis kuuldus seletamatut raginat, mille olemusest Juulius sai aru alles siis, kui keegi talle vastu jalgu müksas, nii et ta lõi jalul kõikuma.

«Polla, no mis sa...!» tõreles tüdruk ja lisas vabandava seletuse: «Ega ta tühi hammusta, ainult niisama müksib!»

«Polla, kas sa siis mind ei tunne enam?» küsis Juulius inimestades, ja kui koer saba jalgade vahele tõmmates eemale vedis, tundus see peaaegu solvamisena. Nii palju oli juttu olnud koera truudusest ja heast mälust.

«Linnahais juures, mis muud!» ütles tüdruk. «Linnariided ja — puha...» Ja ta naeris, näidates oma ilusaid harvu hambaid. «Eks astuge toa poole ka, saate süüa ja...» Ta ütles Juuliusale «teie», seegi oli muutunud lahkusmisest saadik. Tõtt öelda, polnud mingit põhimõtte-

list vahet tüdruku ja Polla suhtumises, vahe oli ainult selle avaldumises

Valjast minnes oli tuba soe ja umbne. Terve pere oli rehetas koos, kuigi oli olnud just laiali minemas. Perenaine ja tema õde, keda Pere-Roosiks kutsuti, olid koos pliidi ees, tagapool kohmitsetes perenaise vend, aasta viiekümnene vanapoiss, millegi kallal, millest polnud pimeduse tõttu enam näha, oli see riidetükk või veeriist. Noor sulane tõusis Juuliuse sisseastumisel otsekohe püsti ja hoidus ukse poole.

Juulius täitis oma lahke teretamiskombe, millele teised kõik natuke tõrksalt vastasid, nagu oleks selles midagi ebasundsat. Imelik, et ta eelmisel kevadel polnud seda võõrastust märganud — kas oli ta siis ise vähem taibanud, või olid teised teda siis rohkem oma inimeseks pidanud. Nüüd aga usaldas ainult perenaine juttu teha.

«Kus me nüüd linnasaksad magama paneme?» küsis ta. «Ma ütlesin küll Viile, tehku ometi lakka ase...»

«Kes nüüd lakas magab!» ütles Pere-Roosi. «Oleks ikka võind aseme sisse tuua...»

Tähendab, tema voodi oli välja viidud, või magas seal keegi teine — harvade hammastega tüdruk viimaks?

«Eks ta heitku' täna öösi minu asemele,» ütles sulane. «Ma otsin ise küla pealt soojema.»

Ka see komme veel! Ja selle hulkuja ase pidi olema see päris paras tema jaoks! Kuid sellest polnud veel küllalt, seda pidi vana Mikkél, perenaise vend, veel omalt poolt üle soolama.

«Eks Juulius või ka minna Antsuga seltsis soojemat aset otsima, ta niisama poissinimene!»

«Linnamees nüüd hoolib maatüdrukute patjadest!» ütles sulane.

«Ah, linnamehed need kõige hullemad ongi!» ütles vana Mikkél, kes pidi olema laialt liikunud.

«Mõni jutt nüüd inimestel kohe rääkida!» hurjutas Pere-Roosi. «Kes ennevanasti niisugust asja nägi!»

Aga siis tuli juba ka peremees, see tähendab, onu, ja siis saadi süüa ja võidi magama minna. Juulius muidugi heitis õhuhulkuri asemele, sest kuhu ta pidi ikka minema.

Unease mamma Neideri pansionis polnud kindlasti kõige mugavam, eriti kõvade poole, kui magadiskoti sisu muutus päris peeneks. Aga siiski oli praegu siin võõral

asemel unetult lamades igatsus selle kiviköva küljealuse järele seal kuski mitme metsa taga, kus terve muinasjutumaailm oli seisnud ta voodi ümber enne magamajäämist. Siia kambrinurka, mis oli nii kogu pere jalus, ei usaldanud küll isegi unenäod tulla.

Ta ei kuulnud enam Philomelet, vaid selle asemel oleks nagu kord eemalt külapoiste laulu kuulda olnud. Ja unandid olid usaldanud tulla ainult heinamaani, aga et nad kadusid kiiresti, kui kopsid juba vikatite luskamist. Hele põhjamaa päike, mis tõusis hommikul väga vara ja millega koos pidi tõusma terve talu, peletas kõik unekujud kaugele.

Tuba oli juba kolm korda hüütud.

Aga ei linnasaks pane tähelegi, muudkui põõnab! Pane või vabrikutoru kõrva äärde hüürgama!» ütles onu heatahtlusest ja khrarikkalt.

Juulius ajas enese istuli ja vaatas veidi abiotsivalt ringi. Tuba oli hommikuvalguses punane, päevatera oli vaevast tõusnud. Inimesed liikusid kuidagi ebamääraselt ja lohbedes, nagu oleksid nad veel natuke vaimu moodi. Üht tundus olevat kõigi silmis ja hääleteski — peale perenaise, kes tuli juba välisuksest.

«Noh, omad inimesed peaksid ikka enne ülal olema, kui võõrad tulevad...»

Oligi olnud Juuliusel viimane aeg tõusta, sest ta pani veel jalgu riidesse, kui juba esimesed võõrad ilmusid. Ja polnud sugugi nii lihtne pastlaid korralikult jalga panna, seda enam, et tema kui koolmeistri poeg säärase jalatõudega nii lapsest saadik harjunud polnudki.

Pere-Roosi kutsus Juuliuse sahvrisse.

«Võta ometi ka natuke linnupetet, muidu süda läheb nõrgaks!»

Oigus see ju oli, et Juuliusel oli kaunis raske tunne. Kuid sahvri omapäraselt sümpaatne hõng, hapupiima ja leiva lõhn mõjusid nagu kosutavalt. Ja kuigi tal alguses polnud mingit söögiisu, hakkas ta ometi kugistama sepi-ku, millele Pere-Roosi erilises lahkusehoos oli sinisekirjust kausist paksult võid peale määrinud. Just siis tuli peremees.

«Ahah, et söömine käib ikka töötegemise eel,» ütles ta

nöökavalt, vahest mitte pahatahtlikult, kuid Juulius tundis ennast ometi natuke puudutatult, nagu poleks see päris viisipärane, et ta siin enne teisi süüa matsutab. Peremees läks tagumisse nurka, kus oli õlleankur, ja asus seal lüpsikut täitma. Siis pöördus ta Juuliusse poole juba hoopis sõbralikumalt ja täidetud õllekruusiga

«Noh, rüüpa peale, muidu läkastad enese ära!»

Juulius neelas tõesti meeleheitlikult, et suud rääkimiseks vabaks seada.

«Ei, tänan!» ütles ta ja hakkas luksuma. «Ma — ökk — ei joo üldse õlut!»

«Noh, mis sel õllet siis viga on?» küsis onu, ja seekord oli ta juba tõsine. «Mis see linnaõlu siis parem on?»

«Ma ei tarvita üldse alkoholi,» ütles Juulius, kes samuti väga tõsiseks oli muutunud

«See nüüd mõni alkool!» ütles onu. «Aga ega ma kedagi sunni.» Ta läks välja, ja oli näha, et ta oli tõesti natuke pahaseks saanud.

See polnud Juuliusel esimene ega viimane kord õllekruusi tagasi lükata, ja igaüks, kellele ta ära ütles, näis võtvat seda peaaegu isikliku solvamisenä. Polnud siis mingi ime, et tema esialgne kavatsus, käituda rahvamehelikult, juba esimesel päeval luhta läks.

Jah, see esimene päev! Enne keskhommikut oli ta väikeses sealaudas sõnnikut peale tõstmas. Onu oli ta tõstma pannud perenaise vastuseisust hoolimata, kes oli arvanud, et ega poisist pole seal mingit abi, pole ta ju käsi liigutama harjunud. «Noh, ega muidu ka noore mehe korst ei kasva!» oli onu ütelnud.

Kui palju temast abi oli, seda ta muidugi ei olnud ise võimeline otsustama. Kuid ebameeldiv oli see töö küll. Eriti kui arvestada seda, et alles mõni päev tagasi olid tal meeles ja mõttes olnud hoopis teised asjad. Kuid kreeka keele ja «Metamorfooside» juurest Metsandi sealauda sõnnikut tõstma on siiski natuke liiga järsk samm. Selle töö juures siin põgenesid kõik drüaadid ja najaadid meelestki. Ja polnud teada, kas olid vanadel helleenidel olnud ka oma sõnnikuhaldjad. Ainus kuju kreeka mütooloogias, kes kunagi oli teinud tema praegust tööd, ei tulnud talle nüüd meeldegi, nii kaugele olid juba jäänud need esimesed tuttavad. Vähemalt niisama palju kui töö mõjusid aga ka töökaaslaste kõnelused, sest need just

ei paistnud valivat sõnu ega kõneainet. Või koguni, nad ei valisid seda hoopis Juuliusse maitse vastassuunast. Muidugi poleks võinud kõnelda siin ka nartsissidest, oratsintidest ja kõrgetest aadetest. Kuid millegipärast olid Juuliusse kõrvad just sel hommikul iseäranis õrnad, ja tal oli tunne, nagu viibiks ta mõne armsa matusel ja peaks seal kuulma neid obstsöönseid jutte. Või mis ainult jutte — õllekruus käis ringi, ja juba enne keskhommikut hakkasid tulema ka laulud, mis polnud juttudest palju paremad, paiguti veel sihikindlamalt riivatunud.

Pärast keskhommikut saadeti Juulius karjamaalt hobust tooma. Kuigi ka temale, ja eriti just temale oleks kulunud ära natuke puhkust, läks ta siiski heameelega. Ta pääses nii natukeseks ajaks puhtamasse õhku. Ja nartsissides nii mööda tänavat alla, päitsed õlal ja leivatükk peos, katsus ta isegi vilistada üht linnas kuulnud viisi, mis pidi peale muu olema ka vastukaaluks sõnnikulauda ladumisele.

Kuid kulunes nii, et ei inimesed ega loomad tahtnud kuulnud varda võtta tema puhtast südamest väljasirutatud kätt. Noor ruun, kes alles eile oli ta linnast siia elu keelde toonud, ei tahtnud läina temast enam teadagi. Või mis ainult temast, ta ei hoolinud isegi leivast. Juulius küsis ajata mööda karjamaad hobuse kannul, kes ainult tema ei kõrvu ja pööras tagumist otsa poisi poole. Ja kui nii mingi asi ei aidanud, tuli minna tühjalt tagasi, teades juba ette, mis seal ootab.

Eks sa kutsunud teda eesti keeles, ega ta ladina keelt ei mõista,» tahendas peremees. Ja sellest lausest peale mõistis Juulius, et nende rahuvahekord on lõplikult läbi ja et ta nüüdsest peale peab alati millekski valmis olema, mida hea inimene teisele ei ütle.

Siis läks Juulius vana ruunaga sõnnikut vedama ja tõdruks saadeti karjamaale noort hobust tooma. Tema muidugi tuli sellega toime, sest ta tundis keelt, mida siin raagiti. See kõik ei võinud mõeldud olla Juuliusse alandamiseks, kuid see kukkus nii välja, ja see oli peaasi. Ta oli ju ka koolis mõnikord teeninud laitust, eriti range härra Savinkovi poolt, kuid see oli siiski kõlanud teisiti.

Jah, sellest ühest päevast juba jätkus, et näidata neile talumeestele nimelt, mis kool see «nimnaas» õieti on.

Juulius oli hariduse valguse rahva keskele kandnud, selles polnud kahtlust.

Ta seisis õhtul aida kõrval õunapuude all, mille õied olid juba langenud, ja vaatles siit elu ja sagimist ees-õues. Ja ta tundis, see kõik pole midagi tema jaoks, ta on siin ainult pealtvaataja, ja pealegi igavust tundev pealtvaataja. See meeololu tõusis haripunktile siis, kui aidatrepilt hakkas kostma lõõtspilli häält. Jah, ka see polnud midagi tema jaoks, sest ta ei osanud tantsida, kuigi ta oli ainus ligidal ja kaugel, kes teadis, kes oli Terpsichore.

Õõ tuli iseenesest ilus, nii nagu nüüd ööd olid üldse ilusad. Kuid ei sellest ega järgnevatest öödest tundnud Juulius muud rõõmu, kui et saaks ainult magama. Töö-tada, süüa ja magada, see oli suur kolmainus, kes näis valitsevat kogu taluelu.

Kuni tuli pühapäev ja sai ennast kord korralikult välja magada. Kes seda ei jõudnud muul ajal, võis seda teha vana Mihkli eeskujul ka jutluse ajal, mida Metsandi Andres korrapäraselt iga pühapäev luges. Ta oli ometi kirikuvöörmünder, ja söögipalve ning jutlus olid tema majas ikka täies õiguses.

Pühapäeval oli tal ka natuke mahti raamatusse vaadata. Need olid vanad raamatud, muistsed tuttavad lapsepõlvekodust, nii läbi ja läbi tuttavad, kuid kust pidi ta siin uusi võtma. Teised leidsid muidugi, et oli naeruväärne neid vanu asju vahtida. Imelik, et inimene, talve otsa raamatusse vahtimisest küllalt ei saanud, vaid seda ka suvel pidi tegema, kus ükski täie aruga inimene raamatut kätte ei võtnud. Oleks võinud selle asemel ometi ka minna teiste külanooremate hulka... Aga mis pidi Juulius sinna minema, kui ta nende hulgas oli kuidagi liigne, nagu viies või veel liigsem ratas vankri all. Ta oli siia tulnud kavatsusega saada rahvameheks, kuid ta pidi üsna pea kuulma, et peab ennast uhkeks ja jumal teab milleks.

Võimalik, et see kõik poleks kujunenud nii, kui ta oleks olnud oma lapsepõlve ümbruskonnas, kus tal oleks olnud sõpru, maast-madalast saadik. Kuid veereva kivi saatust maal on kaugelt kurvem kui linnas, kus ühtki kivi ei lasta sammalduda.

Ühel hommikul, kui päevatera jälle vaevalt punetas, kuigi siis oli just kõige pikem päev Koidu, Hämäriku ja muude ilusate asjadega, tuli tõusta heinamaale minekuks. Jah, oli parajasti laupäev, nii nagu enamasti heinatööd alustati. Õhk oli klaaskarge ja nagu helises, kuid see võis tulla ka linnulaulust või vikatiluiskamisest üsna kaugel. Ja see siiski mõjus, nii et Juulius korra unustas eelmise päeva pahandused ja tuleva päeva võimalikud ebaõnnestumised ja laskudes rinnuli heinamaamulgule tundis rõõmu ilusast hommikust. Iga puu näis tundvat sedasama rõõmu, mida võis aimata okste kergest värinast, iga rohulheleke oli õnnelik.

Sel päeval algas heinaniit ja sama rohi langes vikati ees, muuseas ka Juulius Kilimiti vikati ees, mis oli küll kõige tõntsim ja nürim, sest poiss taob niikuinii vikati mähkmasse ja sellepärast ei võigi tema kätte head vikatit anda. Ta vehkis kõigest jõust, et püsida teiste kannul, ja ta pidi rohkem vehkima kui teised, sest ikka jäi mõni rohutukk kasvama.

Nende rohutukkadega oli nüüd oma lugu, mis samuti kuulub eelmise päeva elamuste hulka, kuid olgu Juulius Kilimiti suhtes ausalt tunnistatud, ta ei rõõmustanud selle üle eriti, kuigi ta meie poolt oleks võinud sedagi, ja poleks siiski midagi oma väärtusest kaotanud.

Ta oli jätnud kasvama rohutuka, milles oli herilasepoeg. Perenaine aga, kes alati oli valvas tema tööd parandama, kus vähegi võimalik, oli hakanud seda oma vikatiga maha niitma, ja nüüd lendas üks vapper tiivuline talle vastu ja nõelas perenaise mokka, nii et see paistetas sedavõrd, et takistas mitte ainult soomist, vaid ka niikimist ja teiste õpetamist.

Siiski oli see päev ilusam teistest. Ei tähendanud isegi midagi, et ta luiskamisel põidla vikatisse lõi ja edaspidi oli sunnitud teisi haid inimesi paluma, et need temagi vikatit vastavalt kohendaksid, niipalju kui see vana könt üksnes kohendada andis. Vahest oli see päev ilusam ka selle tõttu, et siinpool oli heinamaa parem, rohi pikem ja õrnem, kuna pärast teisel pool tuli veel hoopis mehe eest vehkida, et üldse midagi vikati peale jooks.

Jah, kui poleks olnud seda kaugustesse igatsemist, mõnigi päev oleks võinud kujuneda ilusamaks. Nüüd ei

tundnud Juulius õiget rõõmu isegi jaaniõhtust, mil ta seisis kõigest eemal ja üks, nagu ta oli seisnud sõnnikuveopäeva õhtul, nagu poleks neil päevadel mingit vahet. Ta ei näinud kunagi palju maailmast, mis oli nüüd ja siinsamas, ta oli vaimus sellest kaugel eemal. Võimalik et ta nägi selle asemel Kungla rahva rõõmupidu, mis oli kaugel kõigest madalast ja inetust — öllekannudest, piipudest, räuskamisest ja rõvedatest naljadest, kus lõõtspilli asemel helises kannel ja pärjad pandi pähe. Ja kui mõelda murueide tütreid, siis tuli jälle üks, kellega Juulius oleks praegu tahtnud matkata siit eemal, üsna kahekesi noorte valgetüveliste kaskede all.

Ei, ta ei suutnud enam! Ta tundis väga piinlikult lapsepõlve määrdetuletavat kirvendust kurgus. Ja siis läks ta siit eemale, jättis selja taha pillihääled, ringmangu alustavate tüdrukute laulu: «Mäe otsas kaljulossis...», lõõmava jaanitule ja kõik selle maailma rõõmud ning läks üksi läbi sõnajalgade Metsandi poole. Ta teadis, et sõnajalg kunagi ei õitse, ta oli seda koolis ja tarkadest raamatutest õppinud, ja siis polnud enam midagi parata, sõnajalg tõesti ei võinud kunagi õitseda.

Veel seitse nädalat! Ta luges endamisi päevi ja nädalaid nagu sõdur või sunnitööline. Veel seitse nädalat tööd, mis muutus tuimendavalt tüütavaks, kui pidid seda tegema vähemagi vahelduseta päikese tõusust loodeni, vähemagi valguskiireta sellest teisest maailmast, kus jumalad maailma lillesidemetega ohjeldasid. Ta ei näinud peaaegu midagi põllumehe rõõmudest, mis on oma paremas osas siiski omanikurõõm, millest ei saa kuigi palju osa sulasrahvas või koguni need, kes on veel aste allpool, on siin hoopis võõrad. Rõõm näha vilja tõusmas ja kasvamas, magusaid tolmupilvi rukkiläljade kohal, nooruslikult saledaid heinasaadusid kerkimas tühtlaselt põetud heinamaal, karja kasvamas ja kosumas, piimahabemega varssa võtmas iga päev ikka rohkem hobuse jumet, rõõm panna oma käed siia ja sinna külge ja näha, kuidas kõik iga päevaga paremaks muutub ja kogu elu rikkamaks muudab. Mis osa oli temal sellest, kui ta keha oli kurnatud, ta vaim nälgis ja hing igatses mujale!

Võib-olla sai sulane Ants sellest enam osa, sest tema vähemalt täitis siin oma kohta, oli sellega rahul ja temaga oldi rahul. Juulius polnud küll kehajõult väetike,

ta võis samuti mehe eest väljas olla, kui oli kord tööga kodunenud, ja kui heinatöö lõpupoolel onu leidis, et võib tema kätte ka korraliku vikati usaldada, suutis ta väga hästi teistega sammu pidada. Kuid seda harilikult ei nähtud, kellelgi ei tulnud mõttesse, et oleks teda samaväärneks töömeheks lugenud. Ja see polnud pealegi mingi ihilik pahatahtlikkus teiste poolt, sest nad tõepoolest mitte keegi, ka mitte onu ega onunaine, ei olnud tema vastu. Nad ainult nägid asju nii, nagu nad arvasid neid nägevat, mitte nii, nagu need olid — ja kellega meist oleks lugu teisiti, Juulius Kilimit ise ühes arvatud.

Suvi aga jõudis oma haripunktile. Kus iganes midagi ei olnud, seal sumisesid mesilased. Ja õitsesid kõik põllumäred ja aiaveered, kraavikaldad ja aidaagused. Isegi karjamaa, kus kari iga päev samu teid tallas, oli kollane tulililledest. Rukkiväli lõhnas iga päevaga ikka kopsemalt. Ja siis ühel päeval algas lõikus.

Peremees ja sulane sammusid vikatitega ees, siis läksid naisepere ja Juulius, kõige taga tuli jalgu järele vedades vana Mikkel, peremaise vend. Kolm meest asus rukist lõikama, naised vihkus koguma, Juulius jaoks polnud õiget tood, ta pidi naistele sidumisel abi olema. Söögi-vee lopuks olid tal verised sõrmed ja valutav piht, kuid tood, mida ta omaks oleks võinud lugeda, polnud kuski muu. Kui pärast peremees ise hakkas vihkusid koguma ja kuhilaid tegema, võttis Juulius südame rindu ja astus tema juurde.

«Onu, kas ma ei võiks katsuda ka kord niita?» küsis ta.

Onu vaatas talle otsa, kõver muie piibu ümber, kuid ta silmad jäid teravtõsiseks.

«Niita? Mis asja?»

«Noh, rukist muidugi.»

«Kes enne rukist niitnud on, ega see põle seapahmas! Leivavilja lõigatakse.»

«Jah, ma ei tea ju — ma mõtlesingi, et lõigata...»

«Kulla laps,» ütles onu isalikuult, «leib ei ole narrida. Tee ikka enne see töö korralikult ära, mis sulle teha antakse!»

«Aga kuidas saab siis üldse tööd õppida?... Keegi ei ole taevast sündinud tööd tegema. Ma olen ometi juba mitu tööd ära õppind...»

«Kuule nüüd!» ütles onu, see tähendab, peremees. Ja sellega jäigi. Juulius tegi edasi tööd, mis talle teha anti ja mis näilikult polnudki mingi too.

Pidi siiski nii minema, et ta isegi rukkilõikusest osa sai, ja seda muidugi häda sunnil. Sulane Ants oli ju igati tubli poiss, ta oleks isegi Juuliusega võinud heaks sõbraks saada, kuid tal oli mitu halba omadust. Olgu sellega kuidas tahes, et tal oli suur suu ja ta käis öösiti hulkumas, kuid tal oli eriline nõrkus alkoholi vastu, mida Juulius põlastas, ja nüüd läks nii, et tema onugi pidi sedasama asja põlastama hakkama. Järjekordsete talgute puhul naaberkülas oli ta sattunud kaklema, ja see lõppes nii halvasti, et üks mees hinge heitis. Selle tagajärjel jäi Metsandi peremees sulasest ilma, kes pidi olema lööja ja kes viidi ära just keset kibedat rukkilõikuse aega.

Juulius päris Antsu koha söögilauas kui ka tööpõllul. Aga muidugi, kui oli vaja teha midagi söögitunnis või pühapäeval, siis oli tema see noor laps, kel oli kerge jalga ja kes võis seepärast teha, mis vanemad inimesed vaevalks ei võtnud.

Siiski — imekombel oli tal mõnel pühapäeval ja mõnes söögitunnis siiski aega, ja tema esialgne unevaev oli ka hakanud lõppema. Ja siis otsis ta jälle kasti põhjast välja mõne oma vana raamatu, kas või selle vana saksa-keelse raamatu Homeroose lugudega, üsna lapsikult ja lastele kirjutatud, kuid praegu oli see ainus värav, mille kaudu oma muinasmaale pääseda. Või ta võttis kaasa ainult valge paberi ja pliiatsi, ja hea muusa, kes linnas nii tõrges oli olnud, oli siin tema vastu hoopis armulisem.

Ta otsis varjulise koha, kus polnud karta teiste silmade alla sattumist, enamasti sepipaja taha ojakaldale, kus oli üks lame kivi, mida kolmest küljest kaitsesid lepapõõsad. Siin astus ajuti ta kõrvale Pallas Athena, pani oma jäheda käe ta kuumavale otsaesisele ja laskis talle paista ilusama maailma. Ja need päris igapäevased, mõnikord labased ja tuütavad poisid gümnaasiumist ja mamma Neideri-pansionist, kellest ta vaevalt ühtegi oli võinud oma tõeliseks hingevennaks lugeda, näisid siit vaadates peaaegu niisama tublid kui Trooja või Kreeka ühendatud vägede kangelased. Või mis rääkida neist, kui isegi

mamma Neideri, edvistava Emmi ja lapsiku Anni järele võis hakata igatsust tundma. Või — «läheneb Amor, see naerata-va poisu» — kui pikk oleks tee siit praegu ühe maja juurde, kus õitses viimati vanapoisi silmavesi valgete kardinatega vahel!... Mis tähendas siin keegi mere-mehe, kes, nagu mamma Neider täpselt kõike linnarahva ornatu teadis, olnud ainult Leonore tädipoeg, millega kõik on jälle vabandatud ja andeks antud. Jah, kui kuu-eks veel kordki seda mängu, mida ta sel ajal ei osanud lüüalt hinnata, küllalt enesesse neelata, nagu me kunagi ei oska õiget õnne siis taibata ega haarata, kui ta meie oma õues viibib!

Ja Juulius Kilimit ei kuulnud midagi sellest teisest muusikast, mis oli meest raskete mesilaste rauges suminas, pääsukeste eluröömsas vidinas, lepalehtede kuivas sahinas ja kogu viimse kui liblega elava suve helisevas udapäevas.

V

Siis oli juba möödunud ja metsapõõsas muutus muudkui. Aga Juulius nägi muutust iga päevaga selgemaks ja roõmsamaks. Kuigi ta oli kaotanud suvel oma tõusa juure, polnud pruuniks ja kõhnaks jäänud, siis sellest polnud midagi, ta näis nüüd tükk maad mehisem. Isegi töö juures ei saanud teda nüüd enam palju laita, ja nii pidid head inimesed teda uute pattude puudusel vanadega nõokama. Kuid see kõik oli hoopis kerge taluda, nüüd, kus pääsemine oli nii lähedal, et jätkus õrmedest päevade lugemiseks.

Kui päev oli päris ukse ees, kutsus peremees ta lauapäeva õhtul tagakambrisse. Näis, et ta tahtis väga tähtsat juttu ajama hakata, sest ta oli isegi prillid ette pannud. Laual põles kupliga lamp, mis süüdati ainult siis, kui olid külalised või peremees habet ajas. Kogu tema olemise sõbralik pidulikkus oli nii silmapaistev, et Juulius pisut kohmetult ukse juurde seisma jäi.

«Noh, sul ikka mõte jälle varsti Talina poole minna?» küsis onu. «Ei saand veel himu täis ühti?»

«Ei saand,» vastas Juulius, ja kui tuli ainult juttu kooliminekest, hakkas süda kõvemini põksuma.

«Jajah,» ütles onu ja võttis määrdinud kaantega ja kahekorra murtud vihu sahtlist. Sel vihul oli punasest klantspaberist selg, ja sellest tundis Juulius, millega tal tegemist, selle vihu tõi onu alati lagedale, kui oli raha-asju ajada. «Jajah,» ütles ta veel kord ja maigutas suud, nagu siis, kui ta tavaline kõnekus mõnel põhjusel kadus. «Ega kõik aastad ei ole vennaksed, jah... Näed isegi, kuidas tänavu kõik vähe kasvab. Ja nüüd ei ole ka inimesi tööd tegemas, kui nüüd lõikuse ajal sadama hakkab, ja looduse märgid kevadel näitasid, et hakkab, siis ei saa sedagi natukest kätte...»

Sõnad libisesid Juuliusest mööda, poiss seisis ja vahtis üksisilmi lambikuplit, ja oma vaimusistus ta juba mamma Neideri juures ja luges Vergiliust.

«Paistab küll, et sel aastal minemisest asja ei saa,» jätkas onu aeglaselt ja nagu mõttes. «Pead ikka ühe aasta vahele jätma.»

Mõni hoop mõjub alguses tuimastavalt, nii et momendil ei taipagi, mis öieti kaalul on. Ja Juulius vaatas nii puhtsüdamlikult onu otsa, et ei pilgutanud silmagi.

«Mis siis viga on, et sel aastal ei saa?»

Onu Andres nägi oma imestuseks, et tema ettevalmistav jutt polnud midagi tähendanud, nii nürimeelseks teeb kool inimese. Ta läks nüüd sirget teed edasi.

«Raha ei ole. Kas sa tead ka, mis see kõik maksma läheb?»

«Jah, aga... isa jättis ju...»

«Jah, ma tean isegi, et isa jättis su minu hooleks ja palus sind koolitada. Ma olen seda ka jõudumööda teind. Ja ma oleksin teind seda ka sel aastal ja edaspidi. Aga sa näed ju isegi, missugune on vili. Ja nüüd veel see Antsu lugu... Ma ei saa ometi midagi teha — mis üle jõu, on üle jõul!»

«Aga isa jättis ju raha,» kordas Juulius kangekaelselt ja ta naeratus kadus. Ta hakkas juba tundma tuleva ähvardavat raskust.

Onu raputas pead nii andestavalt naeratades, nagu seda võis teha ainult kirikuvöörmünder jumalavallatu jutuhul.

«See raha on juba ammu läbi. Või arvad, et su isa jättis maha kes teab kui suure kapetaali? Sellest sai vaevalt esimeseks aastaks.»

Juulius oli sellest küll tõsiselt imestatud, kuid ta ei usaldanud praegu rohkem aru pärida. Ta oli rahaasjad otse andeksandmatul kombel teiste hooliks jätanud ja ise elanud muretuks kui linnuke oksal. Ta seisis nüüd, peanorus, ja onu Andres jälgis teda kahtlevate silmadega.

Noh, mis see ikka ära ei ole — jätad ühe aasta vahele ja pärast lähed jälle. Tuleval aastal on vahest parem õnn, ei ole nii suuri väljaminekuid ja...»

Ja mis ma niikaua teen?» küsis Juulius.

Ega siis majas tööpuudust ei ole. Sa oled ju viimasel ajal kõigi töödega hakkama saand, sind võib juba adra järele ja igale poole panna. Teised noored mehed on nii vanalt juba ammu sulase eest väljas ja teenivad täie mehe palga. Ega meie sindki niisama päris muidu taha. Kuid sa tahad, teeme kohe kindla kauba. Muidugi, sa ei ole kõiki töid õppind tegema, kont alles harjumata, täit ulasepalka sa muidugi välja ei teeni...»

Juulius näis sellest nii vähe vaimustatud, et onu ei jatkanudki samal teemal, vaid kohe oma ettepanekut muud.

Veel parem on aga, kui oled poja eest nagu ennegi. Muud ju, nagu tead, muud pärijat ei ole, kui ma ise silmaal kinni panen, saad koha ja kõik...»

«Ma olen oma tulevikku hoopis teisiti mõtelnud,» ütles Juulius. «Ja isa ütles ka...»

Mis siis ikka — ega sind keegi ei sunnigi eluajaks in jääma. Kui ajad paranevad, võid jälle edasi kooli minna ja ennast kas või prohvektoriks teha.»

Kuid seegi lahke lubadus ei pannud Juuliust pead östma. Ta lahkus toast norus päi ja öösi oma voodi peal ei saanud ta kaua und.

Seega siis — hüvasti, vanad tornid, mida ta juba mõne päeva pärast oli lootnud tervitada, hüvasti, koolimaja oma käraga, tolmuuga ja tindiplekkidega, hüvasti, kulunud raamatud ja punaste märkidega vihud! Hüvasti, Arkaadia, — ja hüvasti, Laura!

Kes pole mureraskel ööl oma voodi peal nutnud, nagu utleb üks suur luuletaja ja niisama suur keigar, kes ise küll vaevalt kunagi seda tegi, see võib muiata Juulius Kilimiti üle, et oli see ikka alles poja küll, kui ta peapadi oli hommikul niiske ja ta silmad punetasid niisama valusalt nagu hilissuvine koit. Kuid valuspunasest koidu-

taevast tõusis päike ja Juulius Kilimiti natuke hilise-
võitu lapsepisaraist kasvas kindel otsus.

Ta käis selle otsusega päev läbi ringi, ja natuke vae-
vas teda ainult, et polnud sellest kellelegi rääkida. Nii
väga kui noormees selles eas nõuabki oma vabadust ja
iseseisvust, nii väga vajab ta ometi mõnd vanemat sõpra
ja autoriteeti, keda saaks tingimusteta usaldada, ja see
vastuolu iseeneses pole mingi ime selles eas, kus inimene
on kuhjani täis vastuolusid. Ta kandis oma otsust põl-
lule ja tagasi, ja isegi lamedat kivi sepipaja taga lep-
pade vahel ei jätnud ta vaatamata.

Õhtul läks ta uuesti peremehe juurde. Ta oli erakord-
selt tõsine, ta oleks võinud olla kahvatu, kui ta poleks
olnud pruuniks põlenud. Ja tema muidu nii avalad sini-
silmad olid tõmbunud kitsaks ja omandanud natuke
terase värvi.

«Onu, ma olen otsuseks teind, et ma siiski lähen
linna.»

Onu võttis ise piibu suust, muidu oleks see kukkunud.

«Mis juttu sa ajad! Kuidas sa sinna saad?»

«Miks ma ei peaks sinna saama?» küsis Juulius vastu.

«Aga ma alles eile rääkisin sinuga ja ma arvasin, et sa
aru said. Nii väna ja tark oled sa ometi.»

«Ma sain aru küll, et sa ei taha mind enam kooli
saata, vaid tahad enesele sulaseks jätta,» ütles Juulius.
«Aga mina ei taha siia jääda, vaid tahan sellegi poolest
linna minna.»

«Kooli või?»

«Ka kooli, kui see peaks võimalik olema.»

«Aga see ei ole ju võimalik. Sul ei ole kopikatki raha.»

«Võib ju olla, et mul ei ole kopikatki raha. Aga ma
tahaksin siis teada, kuidas minu isa, pärandusega täp-
selt on.»

Andres Kilimit kaotas korraga tasakaalu, ta pörutas
rusikaga lauale.

«Poiss, sa ei tea, mis sa suust välja ajad, muidu ma...
Kas sina nolk julged tulla minule, vanale mehele, ütlema,
et ma... No kull ma veel...»

Ta vaatas nagu otsivalt ringi, kuid Juulius jäi kindla-
meelselt paigale, tema muidu nii ümmargune ja pehme
lõug oli otsustavalt pingul.

«Mina ei kahtlustand sind, onu, ma ainult küsisin, kui-

das sellega on. Sellepärast, et ma tahan siit ära minna,
ja siis peab rehnung klaar olema.»

«Sina tahad ära minna? Kus kohta siis ometi?»

«Linna,» vastas Juulius, ja nüüd voolas veri talle
ikki nakku tagasi.

Onu hakkas naerma, kuid see kõlas nii tehtult, et ühe
lõunake suust oli seda imelik kuulda.

«Ah siis sedasi tahad sa linna minna! Ja mis sa mõtled
en peale hakata oma targa aruga? Oma isa päranduse
oled sa ära tarvitand ja peale selle minulegi võlgu. Kui-
das sa saad kooli maksud makstud ja enesele elu üles-
pidamust?»

«Ma võin ka linnas tööd teha ja teenida. Aga seal ma
ann vähemalt õppida.»

Onu Andres võttis jälle teise tooni. Ta unustas solva-
mise ja katsus poisiga rääkida nagu mees mehega. Seda
olevat ju ka tema mõelnud, ainult selle vahega, et vöö-
raste juures teenimise asemel Juulius tema juures teeniks
ja pärast edasi õpiks. Kuid tema head sõnad langesid
kalju peale. Juulius Kilimiti leebe olemuse all oli natuke
tema isa kõvadust, ja praegu oli see välja löönud. Ja onu
lopetas jälle valjult.

«Noh, siis ma ütlen sulle, maailma jooksmas ma sind ei
tule Jumala ja sinu kadund isa ees vastutan mina sinu
eest, ja ma tahan sind meheks kasvatada, maksu mis
süüab. Mina olen sinu eestkostja ja minul on sinu üle
vanema võim. Niikaua kui mina keelan, ei vii sinu jalga
üle selle läve.»

Juulius vaikis, kuid see oli raske vaikimine.

Ta oli nüüd jõudnud olukorrani, kus aususe ja otse-
kohesusega enam edasi ei pääsenud. Tuli alistuda teise
olevõimule, mida kaitses seadus ja kohus, ja jääda siia
unnitööle, sest millegi muuna kui sunnitööna ei saanud
eda enam võtta. Või — tuli loobuda oma põhimõtetest
ja hakata kasutama kõveraid teid. Kuid neis asjus tal
polnud mingeid kogemusi, ta ei leidnud mingit nõu, kuigi
ta järgmisel ööl viljatu tundlemise asemel mõtles — küll
kõhaks niisama viljatult. Rooma viivad kas kõik teed
või ei-ükski. Täisealiseks saamiseni oli üle kolme aasta —
nii noorele inimesele on see terve eluaeg. Sest sellest,
kuidas onu teda seni oli kohelnud, oma kavatsusest ja
tegelikust olukorrast kuni viimase päevani vaikides, võis

järeldada ainult üht — et tal ka järgmistel aastatel pole tõsist kavatsust Juulius kooli saata. Ta polnud ju selles suhtes midagi kindlat lubanud, oli kogu aeg rääkinud ainult «võib-olla». Ja ta oli koguni juttu teinud, et juba oma praeguse haridusega võiks Juulius midagi peale hakata, kui ei taha talutööd teha. Võiks hakata kas või koolmeistriks, nagu ta isagi oli, ja mis siis võis noor inimene veel tahta. Et Juulius üldse kordagi polnud mõelnud sellele, mis temast võiks saada, et ta lihtsalt tundis nälga ja janu ja seda püüdis kustutada, sellest poleks see tubli peremees kunagi aru saanud, ja ta oleks aatelist noormeest lihtsalt vastutustundeta logelejaks pidanud.

Nii saabus päev, mil kroonugümnaasiumi sekundas kogunesid vanad tuttavad voolava allika juurde, kuna suurim januneja läks Metsandi põllule otri lõikama. Seal hallis, lubja järgi lõhnava ruumis, kuhu tertsiaanid vahetevahel olid heitnud igatseva pilgu, istus nüüd priimus Martinson oma esimeses pingis ja heitis sealt väljakutsuva pilgu üle kogu klassi; seal oli Landmann juunior oma nõelasilmast tulnud uues ülikonnas, ikka niisama enesekindel ja armastusväärne kui varemgi; seal oli koguni Elmer, kes isegi imestas selle üle, et tal nii hästi läks, tõrjus punaseid salkusid näolt ja joonistas lõustu kaustikusse kõigi tarkade asjade vahele; ja seal oli ka Sagrits, kes vahel ringi vaatas ja eneselt küsis, mis selle Kilimitiga nüüd lahti on, et ta pole ilmunud. Kuid — kes teab! Nad olid Sagritsaga teineteisele lubanud suvevaheajal kirjutada, Sagrits polnud seda teinud, ja miskipärast ei tahtnud Juulius seekord esimene olla. Ainult väike Koik, kes nüüd pidi tertsiasse jõudma, oli saatnud talle postkaardi ja alla kirjutanud «Sebedeus», mis näitas, et ta oli vanemaks saanud ja võis mõndagi asja vanema mehe huumoriga võtta. Ülemõpetaja Semmel astus jälle klassi, pöördus efebide poole mõne kõlava sententsiga ja alustas siis võimsalt ja eepiliselt: «*Arma virumque cano...*»

Juulius Kilimit vaatles valupilguga oma relva, vikahti, mis, kuigi oli nüüd niisama hea kui teistelgi, oli ta vanõgistuse ja sunnitöö sümboliks.

Tuli õhtu. Pere istus koos aurava supikausi juures, pereisa pani käed risti ja alustas laulu: «Kuidas võid sa leiba võtta...» Perenaine heitis pea ühele poole viltu,

Pere-Roosi teisele poole, ja nad laulsid mõlemad pisut lamedate, kuid seda kõlavamate häältega. Juulius kokkupigistatud kurgust ei tulnud ainust häält. Jah, kuidas võid sa üldse säärases meeleolus leiba võtta!

Nüüd istusid mamma Neideri laua ümber vist uued poisid, kui mitte Sannu Prikkel ei olnud jäanud, sest nii Järak kui ka Kudeviita olid lubanud lahkuda. Juulius ei teadnud midagi neist uutest, kuid ta võis päris hästi ka tundmata nägusid kujutleda. Ja nagu oleks ta ka Neideri mamma kujutletud õhtusöögist osa saanud, nii ei läinud sinne toita tal kuidagi alla.

Oli tähelepandav, et kui kevadel ei rõõm ega mure kuidagi ei mahtunud sõnadesse, siis sel õhtul oma asemel ta suutis lühikese ajaga valmis saada neljasalmilise lauluga, mis teda mitte ainult rahuldaski, vaid mille ikka ja jälle kordamine suutis teda koguni julgustada. Eriti selle viimane salm:

Milleks kurta, milleks nutta,
 Ei see asja paranda!
 Oles nüüd! Ja tööle rutta,
 Mees peab saatust sundimal!»

«See oli minu isa tahtmine,» ütles ta enesele enne laulanajäämist. Ta ei lahkunud oma põhimõtetest sellegipärast, ta tuli ainult sellega toime, et suutis otstarbega abinõu pühendada.

Päris märkamatu oli ta järgnevatel päevadel oma vaimutukese kokku kandnud, nii et neljapäeva õhtul, kui kõik olid magama heitnud, ta võis kõik kotti toppida ja ennast minekuvalmis seada. Need asjad olid kõik tema omad, isegi kott, kuigi seda nüüd talu tarbeks kasutati. Kõike oma vara ei saanud ta muidugi kaasa võtta, ja eriti raamatutest oli tõsiselt kahju, kuid ta pidi arvestama, et tuleb pikk tee jala maha käia. Ta mõtles kaua, kas võtta kaasa ka natuke toidupoolist. Kuigi ta oli siin suve läbi tööd teinud ja kuigi ta ikka ei saanud lahti mõttest, et onu osa tema pärandusest oli ära kavaldanud, jäi ta enesele truuks. Teiste autus ei õigusta veel meie üleastumist — ja Juulius Kilimit ei võtnud ainustki kildu leiba kaasa oma teekonnale. Tal oli veel natuke raha järel — selle eest võis ju midagi osta.

Õõ oli juba kaunis jahe, nii võis palitu selga panna, see vähendas tunduvalt ta koormat. Ja siis pikemalt toas ringi vaatamata, midagi jumalaga jätmata, sest midagi polnud talle siin selle aja jooksul armsaks saanud, läks ta ettevaatlikult uksest välja. Kirja oli ta jätnud lauale, nii et nad selle hommikul leidma pidid. Kuigi see võis nad jälgedele juhatada, ei võinud ta siiski päris jälgi jätmata kaduda. Niikuinii oli see väga riskantne ettevõte, ja ta oli isegi tõeliseks vangimajaks valmis, kui see nii pidi minema.

Ta seisatas kord õues ja vaatas sepipaja poole, kus ta oma varjupaigas mõnegi ilusa tunni oli mööda saatnud. Polla tuli nuuskides lähemale, ja vähemalt ühe elusolendi tahtis Juulius siin majas jumalaga jätta. Kuid koer urises järsult ja tõmbus eemale. Kui nii, siis polnud midagi teha. Juulius naeratas kord valusalt ja astus siis karjatänavasse, et kevadel tulnud teed tagasi minna.

Oli kuuvalge öö, veidi tuuline, ja õhus hõljus mingi eriline ärevus, mingi seikluslik meeleolu, mis on omane mõnele hilissuve ja varasügise ööle. Ühel pool teed oli nüüd noor punakas oras, teisel pool kõrrepõld. Kuski ei laulnud enam Philomele ega ka see tundmatu, kes kevadel oli vaikselt valges kaasikus nagu kirikus olnud. Kaasik ainult kohises, pilved jooksid taeva all, ja Juulius süda tagus kiiresti ja närviliselt.

Kas viimaks pole ta põgenemine juba avastatud? Mõni võis tõusta, mõni võis isegi kogu aeg teda jälginud olla... Ja siis tullakse talle järele, tuleb vahest hobusega, vahest on juba teel ees, kui ta heinamaalt välja jõuab...

Kuid ei — vankrimurinat polnud kordagi kuulda. Paar korda küll haukusid koerad, kuid küllap vist ööhulkurite peale, keda selle öö seikluslik õhk ei lasknud kodus magada. Maantee oli aga tühi, teeäärsed majad unesse vajunud. Ainult põgeniku sammud olid kuulda, ja needki vist mitte kaugele, sest tuul hajutas kõik hääled.

Jumal tänatud, ta oli suvel töötades ikkagi konti kasvatanud ja karastatud, ja nüüd ei väsitatud teda niipea ei raske kandam ega kiire käimine. Päikesetõusul istus ta esimest korda puhkama, ta oli viisteist versta ära käinud ja pidi seega olema poolel teel.

Istudes siin lagedal maantee ääres kivi otsas tulid esimesed kaksipidi mõtted. Sest kuigi veel ikka polnud selja

tagant kuulda vankrimurinat, siis ei tähendanud see muud kui seda, et oli veel teisi ja palju mõjuvamaid teid lõrksa poisi taltsutamiseks. Seadus ja kohus olid tagajajaja poolt, polnud midagi parata.

Ja kuigi ta jõuaks linna... Linn oli talle alguses tundunud peaaegu samasuguse pelgupaigana nagu omal ajal pakkupõgenenud maaorjale — linnaõhk teeb vabaks. Kuid see aeg oli teine, temasugust ei kaitsnud ka linnaõhk Andres Kilimiti hooldamise eest. Ja mis hakkab ta üldse linnas peale? Igal juhul jääb ta oma Arkaadiast kaugele, gümnaasiumiõpilase vorm tuleb nüüd nurka panna, ja teda halvem, et tal üldse polnud teist palitut. Või mis kohta on tema jaoks veel mamma Neideri varjupaigas, kui ta pole enam võimeline selle eest maksma!

Ta pidi püsti tõusma ja edasi liikuma, et rasked mõtted teda hoopis maha ei suruks. Nüüd andis ennast tunda, et olid olid kandmisest natuke valusad. Kuid kõik see valu ja vaev oli tühine, kui ainult oleks teadnud, et see teda vasmärgile viib.

Tervel teekonnal nägi ta üsna vähe sellest, mis oli ümber ringi. Teist korda seda teed käies oleks ta vaevalt mõne koha ära tundnud. Kas ei käinud ta õieti kogu aeg niisama kinniste silmadega tervest elust läbi? Kogu maa tundus kuidagi vaenulik, alates koerte vihase haukumisega ja lõpetades ähvardava vihmapiilvega silmapiiril. Ja kuigi ükski koer teda ei hammustanud ja vihmast ei saanud asja, jätkus paljast ähvardusest, et ta meeleolu mustaks muuta.

Oli parás hommik, kui ta linna jõudis ja rõõplik maantee kiviseks linnatänavaks muutus. Kuid see polnudki nagu sama linn, mida ta oli harjunud nägema, see kõrge, puhas ja pidulik kivine paik. See oli juba poriseks kippuv länav, täis turule sõitvate talumeeste vankreid ja maist kära. Kauplused olid juba avatud. Paaglandi poest möödudes tundis ta kerget nõrkust ja kuuma voolu kogu kehas — see võis tulla ka sellest, et ta polnud midagi söönud, ja oli juba söögiaeg. Ei, niisuguse rändava mustlasena ei taha ta ennast siin näidata — peaks ainult nüüd mitte Leonore talle vastu juhtuma! Seda oli küll vaevalt karta, sest mis pidi üks preili nii vara üles tõusma, ja välja minema. Eesriided akende ees olid tihedalt koos, sealt ei paistnud enam midagi. Ja Juulius, pisut tuikavate

ja hõõrdunud jalgadega, võttis nii pikad sammud, kui see tal vähegi korda läks.

Kuid mis ütleb mamma Neider selle rändava mustlase kohta? Mis oli tal õieti enam sinna otsimist? Aga kuhu mujale ta siis pidi minema? ... Ta oli lihtsalt hea õnne peale minema jooksnud, nii nagu karjapoisid muinasjutudes hea õnne peale ikka edasi läksid, kuni nad kuningaks said. Noh, kuningaks saamiseni oli küll palju maad, kui ta nüüd ka veel mamma Neideri ees pidi hirmu tundma.

Nüüd oli ta siis tuttava ukse taha jõudnud. Ta kõhkles üsna vähe ja koputas siis. Mees peab saatust sundima! Natukese aja pärast, kui ta juba üsna nõutult oli seisnud, avas väike Anni ukse.

«Ah sina oled, Juulius! Mamma läks Emmiga turule. Me arvasime juba, et sa ei tulegi enam.»

Juulius astus kõõki ja istus siin, pannes oma kompsud enese kõrvale põrandale. Anni, kes suve jooksul näis olevat kasvanud, vaatas teda pisut argliku uudishimuga. Tema möödunud-aastane lapselik usaldus näis olevat kadunud, ta näis olevat selle lühikese ajaga ka hea tüki vanemaks saanud.

Kuigi Juuliusel oli nüüd küllalt aega mõtelda, mida rääkida, sest mamma Neider tuli alles kell üksteist, ei osanud ta siiski kuidagi õiget juttu alustada. Seda enam, et mamma Neider teda juba algusest peale umbusklikult silmitses. Ta tõmbas mitu korda sügavasti hinge, sest iga kord, kui ta tahtis rääkima hakata, tuli õhust puudus.

«Mis sul on?» küsis mamma Neider äkki järsult. «Ma vaatasin kohe, sinuga ei ole õige asi. Et sa nüüd hiljem tulid ja pealegi veel jala... Kas onu ei tahtnud sind enam kooli tuua?»

«Jah, onu ei tahtnud enam,» vastas Juulius. «Ja ma tuln siis ise ära. Vastu tema tahtmist.»

«Soo-oh!» ütles mamma Neider, ja kui tema midagi nii lühidalt ütles, siis oli see seda mõjuvam.

«Onu ütles, et minu isa pärandus on läbi ja... Aga ma ei uskunud seda. Ta lihtsalt tahtis mind maale enesele sulaseks jätta, ta jäi just sulasest ilma.»

«Ma tean teda küll,» ütles mamma Neider ja pani käed otsustavalt süles risti. «Või kes teda ei teaks!» See oli muidugi õige, et polnud inimest ligidal või kaugel, kellest

mamma Neider midagi ei teadnud. «Ta on alati nisuke olnud, ega see enam parane. Ah siis vaese lapse varast tahab nüüd rikkaks saada! No seda ei ole, on ju ometi veel õigus ja kohus maa peal!»

«Ta võib mulle iga päev järele tulla,» avaldas Juulius nüüd oma suurema mure, kui nägi, et mamma Neider otsekohe hoidus tema poole. «Ta on ju minu eestkostja, ja ma pean tegema, mis ta tahab. Aga mina sinna enam tagasi ei lähe, ennem lähen ükskõik kuhu.»

«No kus sa siis tahad minna?» küsis mamma Neider asjalikult, ja Juuliusel lootused langesid jälle. «Mis sa siin linnaski peale hakkad?»

Juulius ei lasknud ennast siiski päris ära hirmutada. «Ükskõik mida,» ütles ta kindlameelselt. «Ma tuln ainult korraks siia, ega ma sellepärast siia ei mõtle jääda. Kooli ma nüüd küll ei saa, aga ehk saab kuskilt tööd ja...»

«Tööd muidugi, ega siis teisiti... Muudkui parem tee siis jah päris võõra juures kui selle kaubaga. Ja linnas ikka ennem leiab. Oota, las ma mõtlen!»

Kui mamma Neider juba mõtles, siis pidi sel tagajärgi olema, ehk olgu siis, et asi tuli täiesti lootusetuks lugeda. Ja nüüd näis küll sedamoodi, et mamma Neidergi ei osanud muud välja mõtelda, kui jäägu Juulius paariks päevaks niisama sinna, tema aga räägib oma tuttavatele ligidal ja kaugel, mis ühe niisuguse poisiga ette võtta.

Mis puutub onusse, siis oli mamma Neideril küll õigus olnud. Onu Andres ei tulnud oma ülekäte läinud vennapoega ei väevõimuga ega kohtuga tagasi viima. Ta ainult kirjutas, et loeb ennast nüüd kõigist kohustustest vabaks, ja ärgu Juulius enam kunagi oma jalga üle tema läve toogu, olgu tal häda nii suur kui tahes. Mida Juulius niikuinii ei mõelnudki teha.

«Ei, seda ei või niisama jätta!» protestis mamma Neider. «Sina pead selle asja adukaadi kätte andma ja oma isa päranduse välja nõudma. Kui sa ise ei taha teha, siis käin mina ise härra Weberi juures ja räägin temaga.»

Ja nüüd oli tegemist, et mamma Neider tõesti ei hakkaks seda asja ajama. Sest nii rõõmus oli Juulius oma onust pääsemise puhul, et ta isegi oma isa päranduse nimel ei tahtnud temaga tegemist teha.

Oli ju nüüd teinegi suur mure, — mis selle linnaeluga peale hakata. Mamma Neideri peale võis loota, ta tundis

ometi nii paljusid. Kuid Juulius oleks meeleldi ka siin tahtnud omal jõul edasi saada. Ajalehes oli olnud kuulutus: «Üks 16- või 17 aastane poiss, kes lahke, kärma olemisega, selget õigust tõesti armastab, Eesti, Vene ja Saksa keelt räägib, võib kaupmehe selliks õppida vana Karro juures.» Ja sinna seadis Juulius Kilimit oma sammud, vana Karro juurde, kelle poe sildil veel nime asemel suur, natuke pleekinud karu istus.

See oli peaaegu samasugune talurahvapood, nagu oli vanal Paaglandil ja mitmel teisel rahvamehel. Temagi pood võis olla heas kirjas ostjate juures, neid oli sel tunnil siin üsna rohkesti, kuid Juuliusel see ei meeldinud teps. Tõrva ja naha hais, raua ragin ja kauplemise kära tegid ta juba pealt vaadates araks, ja ta muidusest lahkest ja kärmast olemisest ei jäänud enam midagi järele. Ja kui ta kuulis, et koht on ära antud, oli tal koguni kergem tunne.

Mamma Neideril oli aga vahepeal kodu tema jaoks midagi valmis. Kas Juulius ei tahaks kunstikärneriks õppida? Töö on ilus — kui mõelda, et aina lilled igal pool, — sel on midagi ühist ka kunstiga, ja see võib inimesele omal ajal küllalt palju sisse tuua. Ja peale muu, praegu tõesti ei ole muud paremat peale hakata. Mamma Neider oli rääkinud vana Väärtnõuga, kes töötas Reite aiaäris ja kellega ta oli juba vanast ajast tuttav, ja see oli lubanud poisile tööd muretseda. Muidugi, kui poiss on tubli mees, lillesid armastab ja viina ei armasta. Sest kuigi vana Väärtnõu ise viimasest väga lugu pidas, oli ta väga armukade, nii et ta kuidagi ei sallinud, kui noored mehed tema armastatule lähenesid. Sellest viimasest nõrkusest hoolimata pidi Väärtnõu ka ise tubli mees olema, sest muidu poleks nii korralik naine nagu mamma Neider teda ometi oma tuttavaks lugenud. Juulius võis sellegi poolest muretu olla.

Ta armastas lilli, sest ta armastas kõike ilusat, ja viinast ta teatavasti lugu ei pidanud, isegi vanade kreeklaste ja roomlaste kommete kiuste, nii pidi tingimuste suhtes kõik korras olema. Ta tegi oma esimese käigu mamma Neideri kaitse all, ja ta leidis armu kunstikärner Väärtnõu silmis. Ja nii avas Flora uue värava tema eluteel.

VI

Siis hakkas Juulius Kilimiti elutee viima läbi lilled.

Muidugi, ka see pole alati lõbus ja kerge tee. Seegi maailm oli talle alguses võõras, ja igas võõras maailmas meid kiusab alguses kojuigatsus. Ta pidi iga päev nägema noori inimesi, kes kooli ruttasid või sealt tulid, ta pidi mõoda käima majast, mille akende taga kõlasid suuremata luuletajate metallised sõnad, millest temal polnud enam mingit osa.

Tema osa oli nüüd teine. See oli väga lihtne ja labane töö, sellest hoolimata, et see toimus peenes seltskonnas, kus olid printsessid ja printsid, isegi mõned kuningannad, markiidest ja komtessidest rääkimata. See maailm jäi talle hea hulga aega võõraks, ta ei toonud siia kaasa ju mingeid teadmisi, oskas vahet teha küll kapsa ja kaalika vahel, kuid tal polnud aimu isegi roosi ja rododendroni erinevusest, rääkimata sellest, et ta oleks osanud eraldada kuuroosi teeroosist. Triiphoone peen seltskond ei saanud ikka kreeka jumalate seltskonna vastu.

Ta oli õieti ööd kui päevad kunstikärner Väärtnõu valve all, sest ka seda oli mamma Neider toimetanud, et ta asus selle juurde korterisse. Siin tuli tal peale oma igapäevase töö ka perenaise kohused enda peale võtta, sest Väärtnõu oli üksik vanamees. Alguses oli Juulius teda vanapoisiks pidanud, ta näis nii väga vanapoisimoodi. Kuid varsti sai ta teada — arusaadavalt põhjusil oli vana Väärtnõu mõnikord väga jutukas —, et sel kunagi oli olnud naine ja praegugi tal pidi olema poeg, kes aga oli läinud laiale teele. Ta pidas nüüd oma kohuseks hoolitseda selle eest, et ka Juulius ei läheks laiale teele, ja mis oli selleks parem abinõu kui töö. Töö algas hommikul kodus, jätkus päeval täie hooga aias ja kasvuhoonetes, ja õhtu poole tuli edasi teha, mis hommikul oli rutuga tegemata jäänud. Ta õppis sel moel mitte ainult toakõristamist, vaid ka söögivalmistamist, ja viimase kiidad kogemused võisid tõsta tema lugupidamist mamma Neideri vastu. Õnneks nad ei pannud kumbki eriti rõhku sellele, mida sõid, seepärast ei rikkunud mõnekordsed äpardused nende head vahekorda.

Jah, nende vahekord kujunes kõigest hoolimata üsna heaks, ja kuigi nüüd oma unistuste maailmast peaaegu

niisama kaugel, kui ta oleks olnud maal onu juures, ei kahetsenud Juulius kunagi oma toonast seikluslikku ettevõtet. Muidu polnud ta maamullast kaugele jõudnud, muld pidas teda väga tugevasti kinni. Ja sügisene aeg polnud sugugi soodne aiatöö ilusama küljega tutvumiseks. Nii *Keisrinna Auguste Victoria* kui ka *Maroko keiser* olid ainult kärbitud, okkalised malakad, *Printsess Mary* oli lootusetult nigel taimeke, mida isegi Väärtnõu vandus, *Keisrinna Elisabeth* polnud üldse tärganud, kuna *Sinist prints*i pidi iga päev mingi vedelikuga kastma, et ta ikka tõesti sinine tuleks, sest inimesed eelistasid oma kallite kadunute viimseks ehteks just sinist, ja *Sinise prints*i kohuseks oli seista puusärgi kõrval. Tema lugupidamine aadlike vastu oli üsna vähene, kui ta pidi väga raske *Nassau hertsogi* ühes potiga öökülmade eest sisse kandma ja seejuures enda ära venitas, nii et kaastundlik kunst-kärner juba hakkas teda palsamiviinaga kiusama. Kuid see haigus näitas ühtlasi ka selgesti, et vana Väärtnõu oli oma abilise ja hoolealuse endale üsna südamelähedaseks teinud, ja pärast seda oli neil mitmel korral üsna tõsist mehejuttu kõigi selle maailma asjade üle.

Ja see omakorda mõjutas Juulius, et ta hakkas rohkem huvi tundma *Flora* kuningriigi ja selle kaunite kodanike vastu. See huvi ärkas muidugi eeskätt nimele tõttu, milles oli kummatigi omajagu luulelist hõngu, olgu nimekandjad ise kui tüütud tahes. Ta hakkas natuke haaval lehitsema Väärtnõu aianduslikke raamatuid, kuid vahest ka seepärast, et mingeid muid raamatuid polnud käepärast. Väärtnõu ise ei suhtunud just soodsalt raamatutarkusse. Ta võis tegelikult elust võetud näidete varal Juuliusale selgeks teha, kui vähe kasu on inimesel raamatust õpitud asjust ja et eriti iluaianduses oleneb kõik kogemustest, mida tal oli rikkalikult ja mida ta sugugi ei keeldunud Juuliusale edasi andmast, kui sel ainult oleks rohkem huvi asja vastu. Sest ei olnud talle ometi jäänud märkamata, et Juulius siiski ainult poole hingeaga asja juures oli.

Ei, raamatute maailmast Väärtnõu suurt ei hoolinud, temal olid teised ideaalid. Kui ta nii mõnikord jälle oli oma jutukamas tujus, võis ta tundide viisi raisata enda ja oma kasvandiku uneaega ja rääkida sellest, mis tast kõik oleks saada võinud, kui... Jah, kui ta oma noores

eas oleks kärneriameti õppimise asemel merele läinud ja kuhugi kaugele maale õnne järele tõtanud. Seal merede taga oli vaba maailm, kus iga mees võis ise oma õnne sepp olla, seal võis karjapoisist kuningas saada, või vahe-malt miljonär, mis oli seesama, sest kuningaid polnud meie ajal enam üldse vaja. Ei, kuningad oleks Väärtnõu kõik troonilt tõuganud, õige riik pidi olema priiriik, aga miljonär, see oli midagi muud, selleks oli inimene omal jõul saanud. Siis vanas eas oleks võinud siia tulla ja teised oma rahadega keeletuks ehmatada. Aga mis oli ta nüüd — samasugune vanamehenäss nagu iga teine kärner, kes vahel viina võtab ja eide käest sugeda saab, ainult selle vahega, et tal enam pole eite, mispärast ta ise pooliti ja ta poeg täiesti halvale teele on läinud, nagu pojad ikka seda täielikult teevad, mida isad ainult poolikult. Ja see põhjus oligi, miks ta Juuliusest siiski küllalt lugu ei pidanud, kuigi see ei võtnud viina ega olnud tal ka muid noorte inimeste kiusatusi, ta austas teda vahest oma arenenud mõistusega, kuid ta tundes hoidsid teda teise, täisverelisema maailma poole, ja nii oli kogu ta austus Juulius vastu varjutatud loomusunnilisest halvaks panust.

Ta ei võinud nuriseda poisil töökuse üle. Kuigi sel, vähemalt alguses, puudus armastus töö vastu, tal oli arenenud kohusetunne, ja tulemused olid kõrvaltvaataja silma nähes samad. Selle all võis kannatada vahest Juulius ise, igatahes aga mitte Reite aiaäri. Kodus oli Juulius niisama hoolas ja usaldusväärne perenaine, ainult suuremad puhastustööd ja pesupesemise toimetas keegi naisisik, kes juba pikemat aega oli kärner Väärtnõu ajaliku ümbruse eest hoolitsenud ja vahetevahel, kuigi täiesti tagajärgedeta, püüdis hoolitseda ka ta hingeasjade eest. Selles viimases asjas oli Väärtnõu kõigutamatu, ta usaldas siin isegi oma austusväärse sõbra, mamma Neideri vastu vaielda. Ja see oli üks küsimus, milles ta üsna üllataval kombel leidis kaaskõla oma noore kasvandiku juures. Kuigi Juulius tundis palju kohatut huvi igasugu paganajumalate vastu, siis sellest ei saanud vana Väärtnõu palju teada, sest nende asjade jaoks polnud poisil õieti kuigi palju aega ja võimalusi. Tema esialgsest kavatsusest, omal käel edasi õppida, ei tulnud küll midagi välja.

Ei olnud Juuliusel enam mingeid kokkupuuteid koolitarkusega, ei olnud tal ka kokkupuuteid koolivendadega. Ta oli ju ka nende järele vahel igatsust tundnud, oli mõelnud ka Oskar Kuusele, kes nüüd priimas oli ja vurusid kasvatas, kindlasti aga ka selle kõrval oma rahva asjade pärast hoolt ja muret tundis. Kuid ta ei läinud kedagi tülitama oma ebakohase isikuga, sest mis muud oli ta nüüd kui määrdinud aednikupoiss. Ta oli enesele küll selgeks teinud, et töö pole häbiasi, kuid see oli ainult tema enese jaoks, mitte teistele.

Ka mamma Neideri juures oli ta ainult paar korda käinud, kuid siin ta istus ja ajas majaemandaga mõistlikku juttu. Emmi ja Anni näisid mõlemad teda võõrastavat, eriti Emmi, kel oli nüüd muidugi jälle uus austaja. Et ta neil külaskäikudel istus «Emmauses», ei puutunud ta kokku mamma Neideri uute hoolealustega. Vanadest polnud siin enam kedagi, sest ka Sannu Priikkel oli kas kooli või peavarju vahetanud. Juuliusel ei tulnud üldse meelde teda küsida. Tema jutud mamma Neideriga olid alati väga hinnatavalt praktilist laadi.

Ja nii jäid need päevad kõik omamoodi halliks ja ilmetuks, kuigi need möödusid lillede keskel, millest vähemalt *Palkoni-kuninganna* ja *Lord Byron* kogu aeg õitsesid. Ja kordagi ei viinud ta tee ka enam vanu unistuste radasid, ning nimi «Leonore» muutus päris abstraktseks, mingiks pilvedetaguseks Lauraks, mil polnud peaaegu midagi ühist ühe elava inimesega, kuigi nimi ise säilitas oma kauni kõla ja ta seda — jumal paraku! — veel mõneski luuletuses tarvitas.

Sest ta kirjutas ikka veel, sellest ei saa vaikides mööda, kuigi ta ise seda väga salajas hoidis. Kuid siiski mitte väga salajas — tema laule oli isegi trükkis ilmunud, väga tagasihoidlikult varjunime all muidugi! See oli tema ainus rõõm sel hallil ajal, kuigi ta luuletused ise kadusid niisama hallidena teiste samataoliste hulka, ja nimi «J. Hallikas» oli ainult üks saja hulgas, mis vaevalt keelelegi teisele peale tema enese meelde jäi. Nagu poleks ta kunagi lugenud suuri luuletajaid, isegi roomlasi, kes olid endile malestussambad luuletanud, nii tegi ta ise lihtsaid lillekesi, mis otsekohe peale noppimist närbusid.

Ka kõige heledam tuli võib üsna varakult kustuda, kui teda miski ei toida. Peab olema tugev unistustes, suur

unistaja, et ainult neist toitu saades oma leeki alles hoida ja eluaeg uneskäija kombel tegelikkusest läbi rännata. Nii suur unistaja Juulius Kilimit siiski ei olnud, on küsitav nüüd ja edaspidigi, kas ta üldse milleski suur oli. See kõik, mis oleks toimunud, kui ta oleks maale jäänud ja seal kodunenud, hakkas aegamööda toimuma. Midagi tuhmus, muutus uduseks, ahvardas kaduda. Aga selle asemele ei tulnud ka midagi muud, sest puudus see, mis noort inimest kõige rohkem vormiks — teiste omavanuste seltsimehelik kamp. See võis olla halb ja ebameeldiv taluda, kuid sel oli ka oma hea külg — Juulius Kilimit säilitas vähemalt oma parema osa — oma põhimõtted.

Ühel tuulisel detsembriöhtul, kui ta üksi kodus oli, koputati uksele. Juulius oli just kasutanud peremehe äraolekut ja jätnud koristamise hooletusse, ning nüüd ruttas ta kiiresti ise avama, et mitte näidata poissmeestetoa viletsust. Ukse avanult jäi ta natuke kohkudes teisma — valguse kätte ilmusid gümnaasiumiõpilase müts ja palitu. Alles teises järjekorras tunnistas ta külalise nägu. See oli Sagrits.

«Tere, Kilimit! Siit ma su viimaks leian.»

Kus ma siis ikka pean olema, ütles Juulius tagasihoidlikult ja natuke ebaldes laskis külalise sisse.

«Kuule, kuhu sa ometi kadusid? Otsitakse sind juba ammu igalt poolt.»

«Jah, ega ma kadund polegi, nagu näed,» ütles Juulius.

«Kas sa oled siin üksi? ... Ah soo — noh, hea, et oled vähemalt üksi kodus, saab vähemalt paar sõna rääkida.»

Esimene hämmeldus võidetud, oli ometi päris hea tunne, et teda polnud siiski päriselt unustatud, et oli leidunud keegi, kes vaevaks võttis teda üles otsida. Natuke suure hilinemisega küll, aga seda suurem oleks pidanud ju rõõm olema. Kuigi nüüd sageli võib nii juhtuda, et liigne ootamine kõik rõõmu ära kuivatab, nii et seda viimaks enam ei tulegi. Oli siiski kuidagi hea ja soe tunne, kuigi tuul oli toa pealt ja tuba ise nii jahe, et Sagrits parem palitu selga jättis, seda enam et ta oli alati külma-kartlik.

«Arvasime alguses, et tuled hiljem kooli — teil seal maal ju sel ajal igasugused tööd — ja sinusugune mees jõuab alati järele. Aga siis, kui kuulsime, et sa enam ei

tulegi, arvasin, et jääd maale ja lähed kuhugi koduväiks,» kõneles Sagrits, ja suurt osa ta kõnest, nagu alati, ei tarvitsenud võtta tõsiselt. «Päris juhtumise kombel kuulsin, et oled linnas. Ja siis ma ei jäänd enne rahule, kui uurisin Neideri mamma käest välja, kus sa oled. Tead sa, see polnud sugugi ilus tegu — oleksid võind kordki minu juurde tulla, ma elan ikka vanas kohas, nagu tead.»

Juulius tundis, et teisel oli õigus. Ja oli isegi natuke piinlik, et ta oli oma südames veel Sagritsat süüdistanud, et see mitte teda polnud varem üles otsinud. Muidugi ei võinud ju Sagrits ega keegi teine teada, mis temast oli saanud, kui ta ennast nendest nii kõrvale hoidis. Ja lõpuks oli ometi Sagrits see olnud, kes tema üles otsis, tema ise aga oleks vaevalt veel kunagi oma koo-rest välja roninud.

Koolivend oli tublisti kasvanud, seda tegi ta kohe kindlaks. Võimalik, et tema enesega oli sama lugu, kuid ta polnud seda ise märganud. Muidu oli kõik nagu ennegi, nagu poleks seda rasket poolaastat vahepeal olnudki.

«Tead sa, sinust on meil praegu suur puudus,» rääkis Sagrits. «Vanamees on puruhull oma roomlastega. Meie ei jõua keegi enam alla neelata, mis ta meile sisse topib. Sind oleks hädasti vaja, sina neelaksid selle kõik mängides alla ja vanamehe ta habemega veel pealekauba. Tead, meil on nüüd jälle igavene tegu uusi õpetajaid ja üks hullem kui teine. Aga nalja saab mõnega ikka küll.»

Ta kippus kõnelema õpetajatest ja naljadest, kuid Juulius kibeles tagasi vana Semmeli ja roomlaste juurde, kes täna õhtul olid nagu varjusurmast tõusnud. Sagritsal olid neist asjust aga nii ebameeldivad mälestused, et ta muud midagi rääkida ei tahtnud kui seda, et nad on nüüd Vergiliuse juures. «Tead sa, see, kes selle Dantega põrgus ringi kolab. Et ta parem sinna ei jäändki!»

«*Arma virumque cano...*» lausus Juulius ja ta silmad muutusid jälle nii siniseks, nagu oleksid neilt soomused langenud.

Selle asemel kippus Sagrits küll talle selgeks tegema, mis on logaritm ja kui palju kasu on sellest nii pentsikuna tunduvast asjast. «Kui sul oleks natuke pliiatsit ja paberit...»

Juulius tõrjus mõlema käega vastu.

Oota nüüd, pärastpoole! Räägi veel meie poistest. Kes seal on ja kuidas neil läheb.»

«Kuule jah, sellepärast ma ju tuln ka. Kuuse on mitu korda sinu järele küsind. Me käime ikka koos — vahel. Aga muidugi on ju nüüd kõigil nii palju tegemist...»

«Ja mis teeb väike Sebedeus?»

«Sebedeus Koik? Ah jaa — te saite vist omavahel hästi läbi, kuigi see Sebedeus ise oli üks väike mollusk. Temaga on nagu sinuga, ta ei ole enam meil. Ma ei tea, mis ta teeb, olen teda korda paar näind, näikse ka linnas olevat.»

Ja Martinson on ikka priimus?»

Ikka. Ainult viimasel ajal hakkas ta veel elumeest ka mängima, ja siis tal veab vahel haledasti. Landmann oli ta kord sisse vedand — sa ju tundsid üsna hästi Landmanni. Nojah, ta on igavene sänikael, see Landmann, aga muidu suurepärase poiss. Ja edasi pääseb ta nüüd ka üsna hästi. Ta ise ütles, et mida rohkem venelasi õpetajaks, seda parem. Et misjaoks maksta tunniandjale ja õppida veel pealekauba, kui võib anda õpetajale ja pole vaja õppida ega midagi. Noh, igauks ei saa seda, meil on kõrge kool ja taksid on kõrged. Aga tead sa, Elmeri kihutasid siiski minema. Ja mispärast veel! Täiesti tühja asja pärast. Sa tead ju, ta joonistas ilmast ilma kõiksugu vigureid, ega siis halva pärast, aga niisama ajaviiteks, see on tal ju käe sees. Ja siis saadi kätte kord leht, kus oli direktori larhv peal ja teine surnupealuu teisel pool...»

Oli, nagu oleks kogu kool korraks siia tuppa tulnud, kõik see juba pooleldi unustatud ja üsna ebatõeliseks saanud oli jälle tõeline. Ja Sagrits, kes siin logiseval soovil istus, vööpannalt näppis ja kiiresti seletas, vahel sõnu segamini pudrates, kui need otse nagu paisust tulema kippusid, polnud mingi unenägu, oli liha ja veri ja kõik ta head ja halvad omadused täies elusuures.

«Ja sina — mis sina nüüd teed? Sa ei ole enesest midagi rääkind. Kunstkarneriks oled hakand, nagu Neideri mamma rääkis?»

«Jah, mina...» Juulius laiutas natuke abitult käsi, sest tal polnud ka vööpannalt abiks võtta. «Mis ma ikka teen. Elan nüüd lausa printsesside ja keisrinnade keskel.»

«Ja miks sa kooli ei tulnud? Kuule, sellest on... Neideri mamma seletas seal midagi, onust ja nii edasi...»

Juulius leidis, et usaldust tuleb tasuda usaldusega, ja rääkis oma loo. Sagrits kuulas ja unustas vööpandla. Kui Juulius oli lõpetanud, ütles ta midagi vene keeles, mida teine ei mõistnud.

«Vaata, seda oleme juba jõudnud õppida, ja see on siia paras ütelda. Ja sellepärast pead sina siin mulda karmatama ja jumal teab mis tegema! Ma ei tea küll aiatööst midagi, aga seda ma tean, et ka roosid tahavad sõnnikut, ja nüüd nad on leidnud kõige sobivama sõnnikuvedaja, usu mind.»

«Ma ei mõtle siiski siia jääda,» ütles Juulius mingi uue õhinaga. «Ja minul oli juba ennegi see mõte, et hakkan tööle, õpin ise ja lõpetan eksternina.»

«Mehe nõu!» kiitis Sagrits. Ta oli ka ise mitmeti mehisemaks muutunud ja püüdis rääkida sügavama häälega, mis tal aga ainult siis õnnestus, kui ta oma kõnevoolu taltsutas. Niipea aga, kui vana vaim ta üle võimust sai, murdus ta hääle jälle kõrgele üles, nagu poleks ta üldse häälemurdmist läbi teinud.

Siis tuli koju kunstkärner ise, ja nagu juba ta äraolemisest võis arvata, ehtsas meremehetujus. Ta ulatas vapralt Sagritsale käe, ütles «Tere, student!» ja lõi kannad laksudes kokku. «Noh, sõbrad koos, mis?»

Juuliusel võis oma peremehe ja hoolitseja pärast natuke piinlik olla, Sagrits oli temast kannapealt teisel arvamisel.

«See on ju päris tore vanamees sul. Noh, sellega sul juba igav ei hakka, ja ega ta sulle vist ka liiga ei tee. Muudkui — koolis oleksid ikka oma õigel kohal. Juba selle Vergiliuse pärast, kes kõik põrgud läbi käib, ja pealegi nii keerulise ütlemisviisiga, et mitte mõhkugi ei saa aru.»

Ka Juulius ise oleks tahtnud olla omal kohal ja samal põhjusel, aga ometi oli see hoopis teine asi, nii et tõesti, kui kaks tahavad sama, siis pole see alati üks ja sama.

«Ja nüüd ei tohi sa enam ära kaduda,» ütles Sagrits lahkudes. «Pead tingimata meie hulka tulema. Meid on niikuinii väheks jäänd.»

Selle taga võis ju aimata ka rohkem, võis aimata seda, et ka Sagrits ise oli tundnud ennast üksikuna. Oma klassis, kus teda lähemalt tunti, polnud tal õieti ühtki sõpra olnud peale Kilimiti. Ta polnud inimene, kes kergesti

õpru võidaks või kes selleks vaeva näeks. Olles ise tollinoriija, oli ta seejuures kergesti haavuv ja tagasitõmbuv, ning polnud tal kerge teisteni jõuda. Ja peale selle oli ta ise teiste suhtes väga nõudlik, nagu võis järeldada tema murgistest pistetest teiste puuduste pihta. See polnud ainult huvi Juulius Kilimiti saatuse vastu, mis oli teda sel tuulisel õhtul välja ajanud, see oli igatsus inimese järele. Pole midagi halvemat selles eas inimesele kui eemalejäämine omataoliste seltskonnast. Kui mitte millegi millal inimene veel oma unistustest võib joobuda. Iis hiljem, kui päike madalamal ja kõik värvid hallimaks muutunud, annab see ennast valusalt tunda, sunnib vaikselt, kuid valusa resignatsiooniga jälgima noori inimesi, kusjuures tühisemgi asi meelde tuleb, et olaks millestki ilusast ja asendamatust ilma jäänud.

On sellepärast mõistetav, et Juulius Kilimit pärast seda külaskäiku oli õnnelik. Kogu ta hallide päevade üheksaõnneisuses olid heledamad jooned, nagu oleks päike kitkand pilust sisse tunginud ja seitsmeks vikerkaarevärviks murdunud. Varjusurma hädaoht, mis oli olnud lähedal, oli nüüd korraga kadunud.

Nüüd tuli, maksku mis maksab, uuesti õppima hakata. Aga lihtsalt pidi selleks leiduma. Ta rääkis selles asjas loo Väärtnõuga, ja kuigi kunstkärnerile see mitme isanda teenimine ei võinud meeldida, ta ei usaldanud Juuliusale ka lausa vastu rääkida. Miks mitte, kui ta arvab oma ajaga välja tulevat. Õppimine on õppimine ja töö on töö, viimane on tähtsam, sest see on tema asi, õppimine aga ainult Juuliusese enese asi. Kui talt kärnerit ei saa ja merele ta ka ei lähe, siis õppigu raamatuid, millest pole muud kasu, kui et mõned inimesed nende tõttu võivad oma püsti hoida.

Ajale leidis aga nüüd ka teine auk. Ta oli ju lubanud vanad sõbrad üles otsida, ja nii istus ta juba lähemal päevil Oskar Kuuse väga ilusasti sisseseatud toas. Ta oli kord mõtelnud, kas ta ei peaks Kuuselt paluma mõningat abi Vergiliuse jaoks, sest Sagritsast polnud tal niigi palju kasu, kui Dantel oli omal ajal olnud paganlikust loorberikandjast. Kuid ta ei söandanud teise primaaniuhkust solvata kooliasjust kõnelemisega, kui seda huvitasid kogu aeg ainult suured ja tähtsad täiskasvanud inimeste asjad. Ta sattus kokku ka Sebedeus Koigiga, kes

oli aga muutunud tunduvalt tagasihoidlikumaks. Nüüd, kus ta koolis ka enam ei käinud, oli tema seisukord selles seltskonnas veel piinlikum. Kuigi Juulius oli tema vastu lahke nagu ennegi, kutsus teda isegi vastutulelikult Sebastianiks, siis sellestki polnud palju abi, Sebedeus pidas seda veel hullemaks nöökimiseks kui oma õnnetu hüüdnime tarvitamist. Näis, et temaga kippus toimuma sama, mis oli olnud tulemas ka Juuliusel, kuid esialgu pidas Koik siiski vapraalt vastu ja elas edasi nagu viies või veel ei tea mitmes ratas vankri all. Vahest oli see siiski parem kui haavunult eemalejäämine ja urgu pugemine. Võib ju istuda ja unistada, et ühel õhtul ilmub kadunuks loetud sõber ja paneb sulle käe õlale, kuid harva seda siiski juhtub, nagu kõiki ilusaid asju. *Dulce est desipere in loco* — nagu Juulius Kilimit luges oma Horatiuses, kes oli ta viimase aja vaimustus, kuigi sama mees tuletas talle piinlikult meelde üht tema kooliaja sündmatut vallatust.

Juulius oli läinud oma usalduslikkuses niikaugele, et oli toonud Sagritsa silmade alla ka oma vaimu lapsi. Kuid Sagrits hindas neid ainult ükskõikse õlakehitusega. Ei, neist asjust polnud tal mingit aimu. Temale tähendas luule ainult koolipoiste piinamist, sündigu see siis mistahes keeles. Et sõpra mitte solvata, ütles ta ka vahel mõne kiitva sõna, kuid esiteks ei kõlanud ükski kiitus tema suust loomulikuna, see ei sobinud juba tema stiiliga, ja teiseks paljastas ta juba esimeste sõnadega oma asjatundmatuse, nii et Juulius puudutatult vaikis ja salamahti oma edevust kahetses. Ennem võis neid asju juba rändata Sebedeus Koigile, kelle rumaladki sõnad tulid alati puhtast südamest.

Üllataval kombel viis korraga Kuuse jutu sellele, ja siin leidis ta inimese, kel oli nii huvi kui taipu, olgugi et ta Juuliusel vaimulapsi eriti ei hellitanud. Selgus aga, et mitmekulgne noormees ka ise sellest patust puhas polnud. Tema kirjutusi oli isegi ajalehtedes ilmunud, ka varjunime all muidugi, ei olnud ju teistsiti võimalik.

Nii mitmekulgne oli Oskar Kuuse, ja polnud ime, kui temast kujunes nii nooremate kui ka eakaaslaste juht ja suur eeskuju. Eriti loomulik oli see vaikne imetlemine Juulius Kilimiti puhul, kel juba lapsepõlvest saadik oli olnud nõrkus suurte meeste vastu. See vähemalt polnud

mingi suur mees raamatust, see oli päris lihtne inimene, ja tal oli õnnetul kombel koguni nõrku külgi, mida Juulius seni suurmeestel polnud oletanud. Ta polnud veel niikaugele jõudnud, et neid nõrku külgi näha ja taluda, ilma et teise suurus selle all kannataks, ta lihtsalt ei näinud neid praegu üldse.

Kuid hoolimata tema tõelisest imetlusest Oskar Kuuse vastu oli siiski Sagrits see, kes jäi ta lähemaks sõbraks. Sellest hoolimata, et neil sageli isegi kõneainest puudus tulla, lahkarvamistest rääkimata. Võib-olla ongi üheks tõrjuse tunnuseks see, et sõbraga koos ka igavust võidaks tunda ja taluda. Sagrits oli üldse püüdlikum nagu ikka, ta püüdis viimasel ajal Juuliusel isegi malet mängima panna. Ta ise oli viimasel ajal sellest nagu kurjast vaimust vaevatud. Kuid hoolimata sellest, et Juulius igati püüdis kuninglikule mängule poeetilist hõngu anda, ristis mustad troojalasteks ja valged kreeklasteks, nimetas isegi malendid antiiksete kangelaste nimedega, õiget rõõmu polnud neil sellest mängust kummalgi, sest ta ei muutnud või ka ei viitsinud kahte käikugi ette mõelda.

Hoopis sobivama partneri leidis Sagrits vanas Väärtnõus, kelle mitmepalgelisus nüüd jälle uuest küljest ilmsiks sai. Ja Väärtnõu lugupidamine «studendist», kes temaga koos isevalitsust siunas ja meremeheelu ülistas, tõusis veelgi.

Ei, lõpuks olid need ilusad õhtud sel talvel, kui ei teadnud neid enam oodatagi, hubased ja soojad, hoolimata viljas hulkuvatest tuiskudest, mälestustes hiljem vahest veelgi ilusamad kui tõelikkuses.

Tuli kevad ja Keisrinna Auguste Victoria hakkas õitema. Juulius aga istus oma kõigi jõupingutustega kordanud toas ja luges, õigemini katsus lugeda Homerost — ta oli kreeka keele hoopis unarule jätanud. Väärtnõu võttis selle ta käest, õnnetul kombel veel tagurpidi, vaatas raamatut, vaatas Juuliusi ja raputas kurvalt peed.

«*Graecum est, non legitur*,» ütles Sagrits, kes logeles teiste perekonnasohval.

Kui inimesed õpiksid neid keeli, mida tarvis läheb, algas Väärtnõu oma harilikku jutlust, «inglise, prantsuse või minupoolest ka hispaania keelt! Hiina keelest on ka rohkem abi, seda räägib mitusada miljonit. Aga need vanad kondid...»

«Jumala õigel!» ütles Sagrits. «Tead sa, ma olen nüüd teind oma kindla otsuse: jätan gümnaasiumi sinnapaika ja lähen reaalkooli. Vanamehega kodus sain ka asja viimaks niikaugele. Kuigi temale on veel raskem auku pähe rääkida kui mõnele vanale roomlasele. Peale muu ma kardan, et kevadel ei jõua minusugune mees klassiga toime tulla, nii et parem juba aus taganemine kui allajäämine.»

Juulius Kilimit langetas pikad ripsmed tumenevatele silmadele. Kui Sagrits lahkus gümnaasiumist, kaob ka temal viimne side selle kooliga. Kuuse lõpetab kevadel ja läheb Venemaale. Sebedeus Koik on juba lahkunud. Ta vaatas raamatut, mida kunstkärner nii vähe lugupeidavalt oli kohelnud. Siis jääb ainult see. Ainult see ja mälestused sellest, mis on olnud ilusat, mida istutame oma aeda nagu lilli ja mida kastame hoolikalt, et oleks meil selle haua kohal, kus puhkab minevik, vähemalt üks õitsev peenar.

VII

Enne veel, kui uus sügis jõudis tulla ja lehed langeda, lagunes Juulius Kilimiti senine sõpruskond. See lagunemine kujunes kurvemaks, kui oleks võinud alguses arvata. See polnud ainult üksikute inimeste laialisõitmine, sest ka kaugel viibides võidi ligidal olla.

Juulius kaotas oma esimese elava suurmehe, sest ta õppis tundma Oskar Kuuse nõrku külgi. Oieti oli see midagi, mida noormees ise mingiks nõrkuseks ei pidanud. Ta poleks muidu nii avalikult, ka Juuliusse ees, kõnelnud oma pummelungidest, mida alguses võeti kui koolipoisi bravuuri ja mis heas osas kindlasti seda ka olid. Kuid juba sellistest asjadest rääkida oli liig Juulius Kilimitile.

Ta ei hakanud sel korral isegi etteheiteid tegema ja manitsema kõrgemate aadete nimel, nagu ta oli teinud seda seekord, kui talle selgus, et Sagrits oli suitsetama hakanud. Seegi kord oli täiesti lootusetu, kuid Sagritsaga andis rääkida, ta polnud Juuliussele kunagi mingi ebajumal olnud, vaid ainult see, mis ta oli. Ta ei tundnud ka sellist meelepaha nagu korral, kui nad olid Sebedeus Koigi purju jootnud ja ise sellest suurt lõbu tundnud. Ta

oli ainult kurb, ei midagi muud. Ta lihtsalt läks välja, kui Kuuse hakkas kõnelema asjatundva üksikasjalikkusega ühe maja sisseseadest, ja tema esialgne mõte oli mitte kunagi enam tagasi tulla ega selle inimesega kõnelda.

Kuid ta tuli siiski, kui Kuuse pühis oma lahkumisohtu, ja vaatamata selle õhtu dionüüsoslikule laadile pidas ta kuni lõpuni vastu, ta isegi püüdis veel jõudumööda õhutada kõrge idealismi leeki, mis oli silma nähes kustumas.

Sagrits, kellel ikka oli kombeks kõike naeruks pöörata, tsiteeris klaasi käes hoides:

«Viina ja joodavat joomaaega ei pea üle sinu huulte pääsema ja habemenuga ei pea sinu pea peale saama... Ka sina, Juulius, Juuliusse kuulsast suguvõsast, ma kardan, sa oledki juba selle vastu eksind, ja sinustki ei saa Simsonit, kes oma rahva vilistite käest päästaks. Sa oled alles üsna hiljuti lasknud juukseid lõigata, ja ma kardan, sa oled isegi juba habet ajand, kui vana Väärtnõu kodunt ära oli.»

«Sa võid ju selle üle pilgata, kuid mina olen selle üle siiski kurb,» ütles Juulius kindlameelselt ja jäi tõsiseks kogu õhtu. Tal polnud ka päris kerge — vähe sellest, et nad harrastasid kõiki võimalikke pahesid, nad hakkasid ründama ka Juuliusse teisi tõekspidamisi. Mis ta õige mõtles, kui arvas, et nad eluaeg peavad istuma tema kõrge luule, Schilleri ja roomlaste juures!

Üks hädaohtliku välimusega noormees, Kuuse veidi vanem sõber, lausus noortele inimestele väga õpetlikud sõnad:

«Igale rahvale on kõigepealt vaja tugevat majanduslikku alust, kõik muu tuleb siis iseenesest. Missugune põllumees ei hariks enne oma põldu ja heinamaad, ja alles siis rohtaeda. Sellepärast õppige enne põldu harima ja veiseid kasvatama ja õpetage ka oma armas rahvas seda tegema. Ja siis, kui aega üle jääb, tulge oma kreeklaste ja roomlastega või kellega tahes. Kuus päeva nädalas on tööpäevad, ainult üks päev on pühapäev, kui aga on kibe tööaeg, tuleb ka see üks päev tööpäevaks võtta. Mis saab talumehest, kes päevad läbi oma rohtaias istub ja oma heinamaad laseb võsasse kasvada ja põllud sööti jatab?»

«Juulius peaks seda teadma, ta on ise maalt pärit,» ütles Sagrits.

«Ma olen näind inimesi, kes oma põldu ja heinamaad harisid, kel oli raha pangas ja aidad vilja täis, aga kes elasid suitsutares ja maja ümber kasvasid ainult nõgesed. Mis rõõm oli neil üldse oma elust?» vastas Juulius.

«Jätke ometi oma mõistukõned,» ütles Kuuse, «nende kuulamine käib isegi kainele inimesele üle jõu. Minu viimasel öhtul siin Maarjamaa pinnal ei maksa enam nende asjade üle vaielda. Lõppude lõpuks on need olnud siiski ilusad ajad, mis nüüd on möödas. Ja see peaks olema kurb, kui veel ilusamad ei seisaks ees.»

«Sinul küll,» ütles hädaohtlik noormees, «sina pääsed Peterburi, ja seal on vabam õhk. Aga meil seal sumbunud Tartus...»

Niisiis see hädaohtliku valimusega noormees pidi olema üliõpilane, esimene sellest liigist, kellega Juulius Kilimil oli võimalus kokku puutuda. Ja kuigi tal au oli juba esimesel kokkupuutumisel sellega vaidlusse sattuda ja kuigi talle mehe seisukohad hoopiski ei meeldinud, see oli talle siiski tähtis kohtumine, sest see mõjus virgutavalt.

Ta polnud seni oma tulevikukavatsustes üle gümnaasiumi ulatunud, ja sealgi oli jäänud talle mõndagi ebaääraseks. Kuid tee viis ju ka sealt edasi, sealt see õieti algaski. Ja kuigi mingit reaalselt võimalust polnud näha, kuigi tal polnud ei haritud heinamaad ega viljakat põldu, teiste sõnadega, tal polnud ei vilja aidas ega raha pangas, mis oleks tal võimaldanud hädaohtliku noormehe kombel sumbunud ja ometi nii ihaldusväärses Tartus teaduse ülimal allikal istuda, ta võttis sellest ometi niipalju, et otsustas hakata eeloleval talvel suurema hooga õppima.

See oli midagi, mis teda lohutas ja sellest kokkuvarisemisest üle aitas. Jah, esimene nooruse-unenägu oli lõppenud, oli läinud kõigi unenägude teed. Muidugi, selles kõiges ei tarvitsenud varemgi olla kes teab kui palju kõrget aatelisust, ja ainult Juulius Kilimit oli sinna ehitanud oma idealismi klaasmaja. Olgu nii, ta hakkas ka ise tööle, tegi endale ka seitsmenda päeva tööpäevaks.

Oskar Kuuse lahkus. Ka Sebedeus Koik kadus silmapäriselt. Varasemast lähemast tutvusringkonnast jäi ainult Sagrits, kuid sellelgi oli alanud tugev tööperiood, nii et polnud karta palju aja raiskuminekut. Ja erilisi kiusatusi,

neid polnud ta seni üldse tundnud. Ta oleks seda võinud ette tuua vastuväitena pärispatu-õpetusele, mille järgi kiusatused istuvad meis enestes. Ise ebateadlik sellest, ta muidugi ei mõistnud teisi, ja kus puudub mõistmine, pole ka andeksandmist, olgu inimene pealegi nii pehmeloomuline kui Juulius Kilimit.

Kuid päris üksi, ainult omast jõust, oli siiski raske kõigi nende asjadega toime tulla, mida õpetajad ja ülemõpetajad gümnaasiumis oma kasvandikele vägisi sisse tumpisid, see oli nagu heinakuhja tegemine üksipäini, kui pidi iga sületäiega kuhja otsa ronima. Kuigi ta sissetulekud polnud suured, ta pidi hakkama rohkem kulutama ja tunde võtma. Sellest asjast ei julgenud ta algupees rääkida ei kunstkärner Väärtnõule ega ka mamma Neiderile, kes tema majandusliku külje eest hoolitses, nagu oleks ta oma laps. Ta püüdis sissetulekule lisa hankida, ja seepärast hakkas ta omakorda oma teadmisi teistele edasi andma, kes teadsid vähem kui tema. Ja neid viimaseid juba leidis. Mitte ainult, et linn kasvas ja iga-augu ametnikke palju sai, ka maarahvas hakkas ikka rohkem oma poegi linna hariduskaevule saatma. Mitte kõik neist ei mõtelnud kaupmees Landmanni kombel, ja võimalik ka, et Juulius Kilimit leppis vähemaga, kui oli ametnike-õpetajate normaalne taks.

Reite aias olid kõik lilled juba kord õitsenud, ja siin tundis ta nüüd ennast seevõrra kodusemalt, et iga peen nimi talle ka midagi tähendas. Mõnikord ta koguni imestas, et oli siin ainult ühe aasta olnud ja et ta alles teist korda tegi töid, mida aeg nõudis. Isegi vana Väärtnõu leidis, et temast võiks saada päris korralik kunstkärner, kui ta ei püüaks midagi muud. Mamma Neideriga oli sellest asjast juttu, ja niipalju kui auväärne emand ka Juuliusel lugu pidas, ta ei saanud sellisel korral ütle mata jätta: «Hull poiss! Mis ta siis ometi tahab?»

Ta oleks vahest ka nüüd paremini mõistnud Juuliusel head onu ja selle nõrdimust vennapoja põikpäisuse üle. Sest nii mõistlik kui Juulius muidu oligi, ta oli selles asjas hoopis mõtlematu. Mis ta siis õieti püüdis? Kelleks ta tahtis saada? Ja sellele küsimusele poleks Juulius osanud ühtki mõistlikku inimest rahuldavat vastust anda, sellest hoolimata, et ta sai varsti üheksateistkümnemastaseks.

Üks tema õpetajaid, nimelt vanade keelte alal, oli härra Pastelberg.

Esimene mulje tema raamatutega ülekujutatud toast, millest jäi mulje, et siin raamatutel mitte ainult istuti, vaid ka magati, oli olnud veidi ängistav. Seesama oli maksev ka härra Pastelbergi kohta, kes liikus siin oma sinises, väga kulunud, kuid siiski puhtas öökuues ja võis liikuda ainult kompamisi, et mitte midagi maha ajada. Ta oli lühinägeline, ja kuigi ta kandis prille, oli neist nii vähe abi, et ta sellegipärast pidi oma külastajale otse nina alla tükkima. Nimelt nina alla, sest ta oli pea jagu Juuliusest lühem, kes vahepeal oli omandanud täiskasvanud mehe välimuse, mis oli nii uskumatu, et keegi tema tuttavaist seda üldse ei märganudki.

«Jajah, noormees,» jajah, noormees!» ütles härra Pastelberg. «Muusad armastavad noori inimesi, aga ei ole olemas virkuse muusat. Sellepärast tuleb noortel inimestel ennast väga pingutada, et seda tasa teha, mis jumalate looja on unustanud. Nii, nii, kust me siis peale hakkame?»

«Vabandage, ma tulin ainult läbi rääkima,» ütles Juulius. «Kas te saaksite mind küpsuseksami vastu ette valmistada?»

«Aga muidugi, aga muidugi! Või mis te arvate, milleks te siis siia tulite? Muidugi pean teid riigieksamiks jaoks ette valmistama, ladina ja kreeka keeles, kas pole nii? Noh, mis siis enam rääkida! Tühjad sõnad ei liiguta kõrtki paigast ära, liiga palju on meie ajal maailmas tühje sõnu. Spartalased armastasid lakoonilist kõneviisi — te teate, Lakoonika maakond, üsna Lõuna-Kreekas, Pindose nölval. Ja Caesar ütles: tulin, nägin, võitsin. Mitte üht sõna rohkem, noormees! Kust me peale hakkame?»

«Ja ma tahaksin heameelega teada, kuidas on tasuga,» rääkis Juulius vahele.

«Pärast, pärast! Enne töö, pärast palk. Ega me siin kauplema ei hakka, templis ei kaubelda. Ja see siin on minu tempel, see peab ka teie templiks saama. Olgu peale, et te tahate õppida ainult eksami jaoks, mida tahan teid kas või vägisi templisse talutada.»

«Oh, ma ei õpi sugugi ainult eksami jaoks, kreeka ja ladina keelt nimelt. Need on alati minu armsamad õppeained olnud.»

«Küllalt, küllalt, noormees! Teil on ilusad silmad, mis näitab, et te sageli valetate, et teistele head meelt teha. Teist saab kas kaupmees või kirikuõpetaja. Misjaks, Pluto ja Proserpina nimel, tahate õppida kreeka ja ladina keelt, kui teist saab kaupmees? Ei, teie tahate saada kirikhärraks ja inimesi oma templisse meelitada. Aga mina meelitan teid oma templisse, pange tähele. Vait nüüd! Täna ja homme tulete veel vana Pastelbergi kolikambrisse riigieksamiks õppima, aga edaspidi tulete templisse. Noh, mu kõnekas sõber, mis olete juba õppinud?»

Juulius luges ette oma vähese, kuid härra Pastelberg oli vaimustatud.

«Cornelius Nepos — jätame selle! Aga Ovidius on suurepärase. Vergilius — ainult natuke — suurepärase! Just sellepärast suurepärase, et ainult natuke, siis on teil suurem rõõm veel ees. Caesar muidugi on tubli, lakooniline ja tubli. Horatius — Horatius on tipp, on monument, vereperennius, just nimelt. Noh, roomlastega on halb, seal ei ole nii palju rõõmusid enam ees kui kreeklastega. Millest me siis alustame? ... Oodake, ennekoike süsteem, süsteem on peaasi. Ainult süstemaatiline töö ja lakooniline kõne! Mitte ühtki üleliigset sõna, üleliigset jõu- ja ajakulu. Meie ajal pillatakse liiga palju, see tuleb venelaste halvast eeskujust, kes ei tee muud kui pillavad... Vaadake, noormees, meie teeme täpse kava ja hakkame tööle nagu üks mees. Mis ajaks teil on eksamit vaja, meie teeme selle.»

«Mul ei ole täpset tähtaega. Ma ei saa nimelt väga süstemaatiliselt käia, ma pean töötama.»

«Ora et labora — töö ja templeteenistus, see on õige. Siis te ju peate olema väga virk, andke andeks, kui ma teid alguses laimasin ja ütlesin, et noored inimesed ei ole virgad. See tähendab, mõned noored inimesed ei ole virgad, õigemini, mõned noored inimesed on siiski virgad. Kas te Aristotelest tunnete?»

«Aristoteles oli üks kreeka filosoof,» ütles Juulius, tundes ennast jälle kord nagu koolis vastamise ajal.

«Üks kreeka filosoof! Mis te räägite, noormees! Kas te teate ka, mis te teete? Mis tähendab «üks kreeka filosoof»? Seda, et neid oli terve leegion ja nad armastasid turul lobiseda. Spartas, Jupiter olgu kiidetud, ei olnud

filosoofe, sest seal osteti ja müüdi turul, aga ei kaubeldud ega tehtud filosoofiat, mis on üks ja sama. Ma ütlen teile, noormees, Aristoteles oli kreeka filosoof. Küllalt!»

«Ja mis kellaajal ma võiksin edaspidi käima hakata?»

«Millal teile sobib — oodake! Ma pean teid oma süsteemi paigutama. Te ütlesite, et te päeval töötate. Niisiis õhtuti. Mis te arvate sellest samast ajast? Ütelge «ei» või «jah», ärge lobisege!»

«Jah,» ütles Juulius.

«Braavo, te olete väga õpihimuline, noormees! Sokrates ütles, teate, mis ta ütles ühele kenale, aga kahjuks lobisejale noormehele?»

«Ei, ma ei tea,» ütles Juulius häbenedes, nii seda, et ta ei teadnud, kui ka seda, et polnud suutnud ühesilbiliselt vastata.

«Ta ütles: ma pean võtma teilt kahekordse tunniraha, sest enne pean õpetama teid vaikima ja pärast uuesti rääkima. Sokrates oli õige lakoonik, oli vaimne spartlane, kuigi elas Ateenas, sellepärast ateenlased tapsidki ta ära.»

Niipalju targem, et Sokrates mitte rääkimise, vaid vaikimise pärast surma mõisteti, läks Juulius esimesel päeval koju. Ta oli siis veel üsna kaksipidi mõttes oma uue tunniandja pärast.

Ta võis veel edaspidigi kaksipidi mõelda, kuid härra Pastelbergist lahkuda ta ei-raatsinud. Muidugi, vanahärra teadmised olid suured ja tema vaimustus ehtne. Vaimustust ei olnud vähemalt neis ainetes Juuliusale enam vajagi. Kuid see oli siiski hoopis meeltülendavam kui tuim tuupimine, millega ta oli kokku puutunud teiste tunniandjate juures. Mis tähendas siis see, et sageli suur osa tunnist kulus kõrvalisteks ekskursioonideks, kui härra Pastelberg aga mingile soonele sattus.

Nii kurb oli lugu härra Pastelbergi lakoonilise kõnevii-
siga ja süsteemiharrastusega. Ta rääkis neist mõlemaist kaugelt rohkem, kui ta neid tarvitas. Võimalik ju, et ta ise oli sellest väga teadlik, ja et ta just sellepärast rõhutas süsteemi ja lakoonilise kõneviisi tähtsust, et mitte hoopis rappa sattuda. Ta võis seda rõhutada, sinna sattus ta ometi.

Peagi võidi märgata, et härra Pastelbergi tõeline lem-

mik oli mitte antiikkirjandus, vaid koguni filosoofia. Hoolimata tema põlgusest turul lobisemise vastu oli see nii. Tema esialgne vaimustus Aristotelese ja Sokratese puhul oli juba olnud ennustav. Kuid rohkem kui neid kahte meeldis ta Platonit. Ja polnud kreekakeelset sõna, mis ikka midagi poleks viinud Platonile, sellele suurimale kõigist muutest. Sokrates oli pühak, Aristoteles oli filosoof, kuid Platon oli jumal.

Juulius Kilimit polnud neist asjust seni midagi teadnud, mitte midagi peale kuivade piirjoonte, ja filosoofia polnud seni mingit huvi äratanud. Nüüd tuli härra Pastelberg ja puhus neisse skeemidesse elavat hingeõhku. Seni oli Juulius õppinud tundma üht ja teist selle maailma asjust, nüüd õppis ta tundma maailma tema tervikus ja täiuses.

Kõige rohkem oli härra Pastelberg vaimustatud Platoni ideaalsest riigist.

«Mispärast peavad riike valitsema röövlid ja puupead, mitte aga filosoofid? Ma mõtlen tõelisi filosoofe, mitte neid, kes turul lobisevad ja kellele üks tõde on niisama hea kui teine. Ei, valitsema peaksid tõesti targad ja kogunud mehed, kes selleks on juba algusest peale ära valitud ja ette valmistatud. Iga inimene peaks olema riigis oma õigel kohal — tööline ja talupoeg omal, sõdur ja ametnik omal, filosoof aga omal, see tähendab, valitseja kohal. Kui kõik on nii täpselt ja süstemaatiliselt seatud, siis käib riik nagu masin, veel enam kui masin — nagu *perpetuum mobile*. Igal pool äärmine energia kokkuhoid, mõistate. Ja kõik oleksid õnnelikud. Sest mis te arvate mis on õnn? Õnn on see, kui inimene oma olukorraga rahul on. Aga kui kõik on täpselt ette määratud ja teisi üldse pole võimalik, siis on kõik rahul ja õnnelikud. Lakooniline õnn, mõistate! Kõige lähem sellele riigile on Sparta riik, sõdurite ja filosoofide riik — tõeliste filosoofide riik, kes valitsesid, mitte ei lobisenud.»

«Kuid Platon ei olnud vist spartlane,» arvas Juulius oma seni kogutud teadmiste põhjal ettevaatlikult.

«Ei, sel ajal oli Sparta juba alla käinud, ta polnud enam see, mis ta enne oli. Ja ma ei ütle ka, et Sparta oleks olnud päris ideaalse korraga riik — niisugust pole olnud, ja — Jupiteri nimel — kahtlane, kas saab kunagi üldse olema. Sest siis ta ei oleks ideaalne. Ei, ärge saage

minust valesti aru. Mul on kombeks ennast lakooniliselt väljendada, ja siis peab sinna puuduva osa ise juurde mõtlema. Ideaalne on see, mida tegelikult pole, samuti kui ideaalselt puhas värv või mingi aine. Te ei tunne loodusteadust — kahju! Ilma loodusteaduseta ei saa kunagi mõista filosoofiat, ideaalset ilma reaalsest. Ideaalne on selleks, et selle poole püüda, on eesmärk. Ja ideaalne riik on eesmärk, mille poole maksab püüda, noor sõber. Rohkem kui kaks tuhat aastat tagasi nägi Platon seda ette, nägi prohvetipilguga, aga tänapäev oleme sellest ikka veel niisama kaugel kui siis. Oleme veel kaugemal kui need laostunud kreekased. Sellepärast hakkab mul iga kord hale meel, kui loen seda teost. «Politeia» — kuidas see kõlab, noormeest! See on nagu muusika.»

Juulius Kilimit oli juba varemgi leidnud, et kreeka sõnad kõlavad nagu muusika. Kuid üks asi ideaalses riigis ei olnud talle päris meelega järgi, ja ta ei saanud aru, kuidas võis härra Pastelberg kui suur luulekunsti sõber selle unustada. Muusad olid sellest riigist niisama hästi kui välja jäetud. Ja tema armastus muusade vastu elas ometi edasi uue armastuse kõrval.

«Aga milleks tahate ideaalses riigis luulet?» küsis härra Pastelberg lakooniliselt. «Õnnelik inimene ei vaja enam luulet. Kui kõik on ideaalne, kaob luule iseenesest. Luule on ju õieti ainult aseaine, on igatsus väljapoole igapäevase elu närusust. Unistused kestavad seni, kuni nad pole muutunud tõeliseks, sest tõelisus pole enam unistus. Ideaalses riigis, kus kõik on hästi, pole enam vaja unistada millestki paremast, pole vaja enam ehitada luule ideaalset maailma vastandiks tõelisele, mis on puudulik ja närune, sest seda viimast pole enam olemas. Või tahaksite siis unistada sellest puudulikkusest ja närusest maailmast — ma kardan, et on inimesi, kes seda tahaksid — säärased unistused on kahjulikud, sest nad teeksid inimese õnnetuks ja rikuksid ideaalse riigi rahu ja korda, sellepärast tuleb niisugused unistused ja luule keelata. Ja seda teeb ka Platon täie õigusega.»

Juulius pidi tunnistama, et härra Pastelbergil oli õigus, kuigi see õigus ei meeldinud talle. Aga nii oli selle filosoofiaga üldse, nagu ta hakkas märkama. Õigus oli alati sellel, kes viimasena kõneles. Oli tuline õigus epikuurlastel, aga kui jõuti stoikute juurde, lagunes esimene

õigus nagu lumi kevadise päikese käes, ja selle asemele kerkis uus, jälle puhas ja vääramatu, aere perennius. Alles hiljem, kui ikka uus süsteem ajas teist taga, hakkas ta pea kõigest sellest templi ehitamisest ja lammutamisest natuke ringi käima, ja ta ei osanud mõista, kel neist siiski viimane ja lõplik võit oli.

Ta ei olnud rahuldunud ainult härra Pastelbergi korrapärase ekskursioonidega, ta oli hakanud ka ise lugema. Mingi kulunud filosoofia-ajalugu härra Pastelbergi süstemaatiliselt korraldamata raamatukogust, kõik leheküljed täis punaseid ja siniseid kriipse ja märke, oli talle teejuhiks. Alguses oli see talle raske teatavate mõistete mittetundmise tõttu, ta pidi härra Pastelbergilt seletust paluma, ja iga seletus tõi terve rodu uusi kaasa, nii et nad mõnel tunnil ei jõudnud üldse oma süstemaatilise töö juurde.

«Pole viga, inimene ise on tähtsam kui miski muu, riigieksam kaasa arvatud. Ja kui küsimus on inimese mina arengust, siis on ükskõik, mis teel see sünnib. Küllap homme jõuame jälle Tacituse ja koolikava juurde.»

Nii kõneles Pastelberg, ja seda mõtles ta kahtlemata niisama tõsiselt kui oma süsteemiharrastust ja lakoonilise kõneviisi kiitmist, võib-olla isegi tõsisemalt. Sest lõpuks näis, et see oligi olnud tema elujuhiseks, ja sel moel oli saanud temast see, mis ta oli. Püüdes teadmisi ainult teadmiste eneste pärast, sel allikal lihtsalt oma igavest janu kustutades, oli ta elanud seni, ja nüüd elas ta nii vist küll oma elu lõpuni. Juulius Kilimit oleks võinud temas näha oma *memento mori*t, seda irvitavat surnupealuud, mis asus otse tema deviisi all — nõuelda haridust ja teadmisi ainult nende eneste pärast.

Vanad keeled jäid paratamatult hooletusse, sest oli lihtsam tee tutvuda nende autorite loominguga varasalvedega — lihtsalt tõlgete kaudu. Ja ta neelas Plutarchost saksa keeles, vaimustus jälle kord suurtest meestest, kes küll polnud filosoofid, kuna kreekakeelne Plutarchos ootas asjatult, kuigi siin iga sõna oli muusika. Miski ei ergutanud enam ta auahnust, mis niigi oli olnud väga nõrk, ja ta alistus kiusatustele nagu nii mitmed noored inimesed, kuigi need kiusatused olid teist laadi kui teisteomad.

Ta oli hakanud lugema asju, mida mingi koolikava ei

nõudnud. Ja ta oli hakanud külastama teatrit. Seni oli viimane paik olnud talle mingi eriline pühapaik, kuhu mindi ainult haruldasel korral. Ta oli kaua kandnud endas ainult esimese teatriskaigu elamusi, mis oli olnud midagi hunnitut. See oli olnud Schilleri «Salakavalus ja armastus», ja niihästi autor kui ka asjaolu, et Luise nimi samuti algas L-tähega, olid olnud põhjuseks, et ta paevad pärast seda oli käinud ringi nagu raskesti armunu. Ta otsis nüüd asjatult selle esimese nägemuse kordumist, kuid otsimise asjatult ei takistanud teda otsimast. Ta nägi küll üsna pea, et teater enamikus oli sama mis roomlastele tsirkus ja et õieti vähesed läksid sealt otsima sellelaadilisi elamusi kui tema. Peale muu polnud tal üldse närvi naljamängu jaoks, ka kõige sädelevam teravmeelsuste tulevärk poleks talle sellist naudingut pakkunud kui kõige naiivsem melodraama. Tal oli eneselgi tunne, et raiskas oma raha ja aega, kuid esmakordselt kiusatusega kokku puutudes andis ta nii kergesti alla, et võis tekkida tõsisel kahtlusi tema tuleviku suhtes, kui ka teised kiusatused temani jõuaksid.

See polnud siiski hirm kiusatuste ees, mis sundis teda karskusseltsi liikmeks astuma, see oli pigemini mingi loomusunniline kaasatöötamise ja oma käte külgepanemise tung, mis vahel välja lõi eneserikastamise uinutava mõju kiuste. Ta möödus sellega ühest hädahust, millest ta jälle polnud teadlikuks saanud, ja härra Pastelberg ei tundunud talle kunagi mingi *memento mori*, vaid, väga mõnus ja kasulik vana sõber, mida ta ju peale muu ka oli.

Ta sai endale nüüd uusi sõpru, keda vajab hädasti, sest vanadest polnud ammugi enam midagi järele jäänud. Ka Sagritsaga puutus ta väga harva kokku, nii et isegi Väärtnõu oli hakanud küsima «studendi» järele. Seda enam, et Juulius uued sõbrad ei leidnud armu tema silma ees.

Need olid maalt tulnud noormehed. Veel kaunis kohmakad, aastates ja pikkuses küllalt edenenud, kuid vaimselt saamatud ja hingelt naiivsed, leidsid nad Juulius Kilimitis eriti sobiva sõbra ja juhi. Tema lihtsameelsus ei paistnud silma neile, kes olid ise veel lihtsameelsemad, tema haridus oli nende omast kaugel ees, tema välised koinbed nende silmis linnalikud ja taresti peened. Ja pealegi ühendas neid sama idealism.

Mõned neist olid kooliõpilased, ja nad ei õppinud Juuliuselt ainult elutarkust, vaid ka raamatutarkust, seda viimast just peamiselt. Oli loomulik, et ta ei ütelnud ära veel, kus ta võis aidata. See nõudis temalt jälle aega. Ta võttis seda aega enesearendamise, veel enam aga küpsus-eksami ettevalmistamise kulul. Süstemaatilise tööst ei saanud nii juttugi olla. Ainult kreeka ja ladina keel said veel pisut ettenähtud ajast, muud asjad jäid paratamatult unarule. Sest süstemaatiline töö Reite'ias oli ainus, mis ei tohtinud kannatada.

Ja ometi hakkas talle just nüüd aja jooksul selguma, milleks ta saada tahtis. Suureks meheks, oleks ta võinud lakooniliselt vastata. Sellega oleks rahuldunud kunstikärner Väärtnõu oma lugupidamisega miljonäride ja priimikide vastu, sellega oleks vahest rahuldunud ka mamma Neider. Kuid Juulius Kilimiti sõnastikus oli sel oma tähendus. See ei tähendanud mingit meest kallihinnalise kasukaga ja tõllaga, ka mitte mingit säravas mundris kogu, mis maailma silmis suur paistab. Ta oleks võinud rääkida sisemisest suurusest ja muud säärast juttu, millega ta juba kroonugümnaasiumi tertsias oli sõber Sagritsat hämmastanud. Kuid ka see polnud siiski päris kõik, ainult sisemisest suurusest ei saa noor inimene õiget vaimustust, see sobib pigem lohutuseks teekonna lõpul, mitte lootuseks teekonna hakul. Tema suurte meeste nimestikus olid esikohal suured teadlased, kirjanikud ja — valitsevad filosoofid.

Kuid kas polnud ta siiski juba teel selleni — süstemaatilise töö hooletussejäämise kiuste? Võimalik, et temast oleks saanud suurmees, võimalik, et saigi. Meie, Juulius Kilimiti sõbrad, ei suuda vahest tema üle õieti otsustada, me armastame teda liiga ja nõuame temalt palju.

Olgu teie saatatus teile kerge, väikesed suurmehed! Teie saatatus on meie saatatus.

VIII

Väsinud suurte meeste seltskonnast, küllastunud ülevaist mõtetest, läks Juulius Kilimit välja.

Kevad ja suvi, sügis ja talv, kõik annid, mida head

jumalad meie kargele põhjamaale kinkisid, olid tulnud ja läinud. Ja nüüd lähenes uus suvi. Üle linna kerkis rõõmus helesinine taevaskõõr üksiku valge pilvesulekesega. Tänavad helisesid hobusekapjade all. Sadama poolt puhus värske tuuleõhk, milles oli midagi võõrast ja erutavat, nagu oleks keegi kustki kaugelt sisse sõitnud. Mingi kerge pühapäevane meeleolu tundus lehvivat kõigi jalutajate ja muidukõndijate kohal.

Mingi värss tagus kogu aeg peas heksameetri taktis, kuigi see oli teda juba ära tüüdanud ja ta püüdis sellest vabaneda. Ta tundis tarvidust midagi endamisi ümiseda, laulda, vilistada, kuidagi enesest valla pääseda. Kui lihtne oli elu neile inimestele, kes talle vastu tulid ja mööda läksid! Aga Juulius Kilimit ei pääsenud paraku maailma, mis oli nüüd ja siinsamas. Tema ja selle maailma vahel tagus keegi irlhammas kogu aeg heksameetri taktis, tagus aeda tema ja elu vahele. Veel see hüpe, ainult see lühike hüpe veel! Ja siis? ... Siis oli ta, nagu selgus, selle hüppe võrra elust veelgi kaugemal.

Ta oli talvel kakskümmend aastat vanaks saanud, ta pidi nüüd küllalt mees olema. Ja sellest hoolimata siiski, et ta juba kolmandat aastat täiesti omal käel elas, tal oli ikka tunne, nagu oleks ta alles koolipoiss, ja isegi mitte mõni iseteadlik primaan, vaid seesama arglikuvõitu maavillane poiss tertsiast, kes väga arglikult oli käinud mõnel märtsiõhtul porist tänavat mööda.

Sel päeval kohtas ta neiu Emiilie Neiderit.

Ta ei oleks teda kohanud, see tähendab, ta poleks teda esimese korraga ära tundnud, kui mamma Neider poleks kaasas olnud. Ja mamma Neiderist ei pääsenud mööda, kuigi ta oma halva südametunnistuse pärast oleks tahtnud seda teha. Aga muidu poleks ju ka viisakas olnud üksikut noort daami tänaval kõnetada.

Emmi oli üleni roosa, nimelt riided, mitte ta nägu. Viimane oli viisipäraselt valge ja klaar, ta hoidis oma päeva-varju väga hoolsalt, ja ta kõnnak oli tõesti peene preili oma. Tema hallid silmad olid aga hoolsast varjamisest hoolimata täis päikest, kui ta vaatas Juuliusse otsa pisut kavala ja pisut lapseliku naeratusega, mille tõttu ta suu näis päris väike ja puhkeva punga sarnane.

«Saab ometi ka teid harva näha!» ütles mamma Neider. Juuliussele tundus see pahaendeline, et ta temale nüüd

korraga «teie» ütles. «Miks te kunagi meid vaatama ei tule?»

«Oh, ma ei teadnud, kas tohin teid tülitada,» katsus Juulius viisakuse abil otsekohesest vastamisest pääseda.

«Nii need noored inimesed on!» ütles mamma Neider. «Ole neile ema eest ja kõik, aga kui lendavad pesast välja, siis enam keegi kordagi tagasi ei tule?»

«Mul oli ka nii palju tegemist viimasel ajal,» püüdis väljalennanud poeg ennast vabandada.

«Nüüd on teil aias muidugi väga ilus,» ütles Emmi, ja nagu Juuliussele näis, pisut kavala kõrvalpilguga.

«Jah, asjalugu on niisugune, et ega ma enam aias ei olegi. Juba kevadest saadik mitte.»

«Soo-oh!» ütles mamma Neider raskelt. «Kuidas siis enam ei ole?»

Küllap see pidi talle juba teada olema, ainult moe pärast tegi, nagu ta ei teaks sellest midagi, ja küsis Juuliusse enda käest. Polnud usutav, et kunstikärner Väärtnõu poleks talle seda rääkinud.

«Jah, ma läksin sealt ära... Tahtsin ennast täiesti õppimisele pühendada, sest muidu ma ei jõua ju millaski, vanadus tuleb enne kätte.»

«Oletegi juba vana küllalt, mis te enam õpite!» ütles mamma Neider. «Millal siis inimesel elamise aeg on, kui eluaeg õppida. Millest te siis nüüd elate?»

«Andsin tunde ja... Üldse, ega inimene ei tarvita ju elamiseks väga palju. Aga mis ma seal ikka pidin tegema, aednikku ju minust niikuinii poleks saand.»

«Teil on, õigus, see töö tõesti ei olnud teie kohane,» asus ka Emmi Juuliusse eest võitlema.

Juulius ise ainult seisis, keerutas kübarat käes ja vaatas nukra pilguga selle põhja. Kuid ta ei pääsenud nii kergesti mamma Neiderist, kes tahtis kõiki asju nende põhjani teada saada. Ja nii pöördus ta ümber ja saatis naisterahvaid tükk maad, natuke komistades küll, sest ta polnud ammugi harjunud teistega koos käima ja naisterahvastega veel õieti mitte.

«Mul oli mõte sügisel kodukooliõpetaja eksam ära teha,» tuli talle meelde hea vabandus. «Gümnaasiumi lõpueksamiga on siis aega, ja mul on võimalik vähemalt mõni koht vastu võtta.»

See nõu näis ka mamma Neiderile päris mõistlik ole-

vat. «Proua Krafft küsis minu käest alles ükspäev, kas ma ei tea tema lastele mõnd õpetajat soovitada. Aga ma ei teadnud siis, et teie enam Reite juures ei ole,» kõnles ta. Kusjuures võis mõista, et takistuseks ei olnud mitte niipalju Juuliuse kärneriamet kui tema hariduse vormiline puudulikkus.

Ta läks Neideri naisterahvastega kaunis kaugele ja näis oma esialgse eesmärgi hoopis unustanud olevat. Siis tuletas Emmi talle seda meelde. «Aga, mamma, me veame vaest Juuliust kogu aeg enestega, ja ta jääb viimaks hiljaks!»

«Oh, mul ei ole kuhugi rutata,» ütles Juulius. Pidi peaaegu ütlema, et oli niisama hulkumas, kuid arvas, et ei ole vahet mamma Neideri silmis paslik, et üks noormees, kelle elutee on alles pooleli, niisama hulgub. Jah, nii see oli, ta tundis ennast ikka koolipoisina, kes peab oma tegemiste eest täiskasvanud inimeste ees vastutama.

«Tulge tingimata mõnikord meid vaatama!» ütles mamma Neider, kui nad lahkusid. «Meil on nüüd palju igavam, ei ole ka enam koolilapsi — ma ei tundnud ennast enam nii terve olevat, et oleksin julgend selle koorma enda peale võtta. Aga tuleval aastal, kui jumal aitab, peab küll mõne võtma, sest muidu on ikka igav. Kui nüüd Emmi ka ära läheb...»

«Teie lähete ära?» küsis Juulius tõelise huviga ja isegi väikese ehmatusega.

«Noh, ei tea,» ütles Emmi, naeratas ja vaatas maha.

Juulius läks tagasi, ja tal oli tunne, nagu oleks sellest kohtumisest saadik siiski midagi muutunud, nagu oleks sein tema ja maailma vahel õhemaks jäänud, või nagu oleks selles kuski vähemalt üks uks. Ja edasi astudes ei hõljunud ta mõtled ka enam nii kõrgel ja kaugel mägedetagusel maal, kuski, kus olid mirdid, loorberid ja sidrunipuud, vaid ta nägi lähemalt inimesi, kes talle vastu tulid ja temast mööda läksid oma pühapäevases igapäevasuses.

Ta võttis etteheited nii sudamesse, et läks Neidereid külastama juba järgmisel pühapäeval. Hetkeline kerge-meelsus sundis teda isegi lillekimbu kätte võtma, jah, võimalik siiski, et see oli koguni viisakus.

Emmi avas ise ukse. Ta polnud seekord robsa, vaid

sinise- ja valgelilleline. Kuid tema silmad ja naeratus olid nagu ikka, ja need mõjusid soojalt ja koduselt, mis polnud ka mingi ime, kuna Juulius kord siin majas oli niisama hästi kui kodus olnud.

Nad istusid jälle «Emmauses», mille seintel olid ikka samad inglipildid ja hirved kuuvalgel. Ja väike Anni, pikem ja arglikum kui kunagi varem, seisis eemal ja pidas kogu aeg suu ilusasti kinni, kui vanemad inimesed rääkisid. Emmi seevastu oli ikka endine Emmi, mamma Neider pidi temaga mitu korda kasvatamatuse pärast tõrelema. Ta ei hoidnud oma suud enam nii ilusasti kui varem väljas, ja kui ta ei kandnud kindaid, võis näha, et ta käed olid punased. Mis ime, kui ta pidi ometi vahel aias töötama. See kõik ei langetanud teda Juuliuse silmis, ennem vastupidi. Minevapäevane Emmi oli teinud ta kuidagi araks, see siin mõjus julgustavalt ja koduselt.

«Aga, mamma, Juulius on ju meil nagu oma inimene, kas pole nii? Sa oled seda ometi ise mitu korda ütelnud, et ta on sulle nagu oma poeg. Ma ei suuda teda kuidagi mõneks võöraks peeneks härraks pidada.»

See oleks võinud olla solvav, kuid Juulius oli õieti vaimustatud sellest, et Emmi teda peeneks härraks pidada ei võinud.

Külaskäik mamma Neideri juures polnud mõeldav ilma söömiseta. Ja söögilauas pidi Anni jälle Juuliuse kõrvale istuma «nagu vanasti». «Aga, Anni, ega sa ometi oma peigmeest ei häbene?»

Kummaliselt tõsine ja vaikiv laps ei naeratanud isegi selle nalja peale, ja kui ta punastas veidi, siis polnud seda märgata. Ta oli välimuselt isasse läinud, kes oli olnud tõmmut verd mees.

«Anna oli jälle raskesti haige,» seletas mamma Neider. «Jah, kord andsime ta juba jumala hooleks. Aga jumal andis ta meile tagasi.»

Juulius ei teadnud veel midagi halba karta, aga et jutt oli kord jumalaasjadele läinud, siis tuli see nüüd kohe.

«Sa oled muidugi juba leeris käinud, Juulius?»

Ei, Juulius polnud leeris käinud. Seda muidugi teadis mamma Neider ise väga hästi, tema teadmata ei langenud varblane katuselt, liiati siis sai mõni selle linna elanik ilma tema teadmata leeris käia.

«Millal te siis minna mõtlete? On juba niikuinii kauaks

jäänd. Nii vana mees veel leeris, sel ei ole enam mingit nägu.»

Juulius tõstis kindlameelselt pea püsti, ta silmad tõmbusid nagu enesekaitseks piluli.

«Ei tea, kas lähengi,» ütles ta.

«Taeva arm, kuidas siis sedasi saab! Te jääte ju siis paganaks!»

«Võib olla, et olengi pagan,» ütles Juulius ja naeratas. Ja tema naeratus röövis mamma Neiderilt sõjariistad, ta võttis seda ainult naljana, kuigi sündmatu naljana.

«Noh, olgu kuidas on, aga leeris peab käima, see on ristiinimese kohus. Muidu ei lase ükski korralik inimene teid oma majasse, rääkimata sellest, et oma laste õpetajaks.»

Juulius jättis talle viimase sõna, ta ei tahtnud enam edasi vaielda. Ta polnud muidu kompromisside poolt, aga siin oli nii hea istuda ja rahuvahekorda säilitada.

«Kas me ei läheks kord aeda,» tegi Emmi pärast sööki ettepaneku. «Teie tunnete ometi kärneritööd ja kõik. Te peate mulle head nõu andma. Meie roosipuule on mingisugused putukad kallale tulnud, siisugused rohelised ja kullakarva.»

Oli uudis, et mamma Neideri aias pidid olema roosipuud või üldse mingisugused lilled. Seni oli Juulius teades ainult kapsaid ja kõrvitsaid kasvatatud, millest võis midagi saada. Kuid kõik muutub ajaga, ja isegi mamma Neideri aed. See metsik maa — metsik hoolimata sellest, et kõik oli kasulikult üles haritud — oli muutunud hulga kultuursemaks. Võimalik, et ka mamma Neideri aidad nüüd nii vilja täis olid, et ta võis hakata oma rohtaia eest hoolitsema.

Nad läksid aeda ja vaatasid muu hulgas ka põõsast, millele mingisugused rohelised ja kullakarva putukad olid kallale tulnud. Kuid juttu oli siiski rohkem muudest asjadest, ainult et keegi õieti ei mäletanud, millest see jutt oli.

Niipalju siiski, et Emmi ei saanud üht küsimust tagasi hoida, mis tal kogu aeg keelel kibeles.

«Kas te ikka tõesti ei mõtlegi leeri minna?»

«Ei,» oli lakooniline vastus

«Aga mispärast siis ometi? Leerist lahtisaamine on ju nii ilus.»

«Ma juba ütlesin kord, ma ei saa leeri minna, sest ma olen uskmatu.»

«Jumal hoidku!» hüüdis Emmi. «Niisugust asja ei tohi te küll teine kord ema kuuldes ütelda. Kust te seda võtate?»

«Haridusest,» vastas lakooniline noormees.

«Te olete ju siis tõesti...»

«Pagan,» tähendas Juulius ülemealikult. «Ka vanad kreeklased ja roomlased olid paganad. Maailmas on nii palju uskusi ja jumalaid, et kui seda kõike teada, siis tõesti ei tea, mida uskuda. Ja kui veel teada, kui palju on usu nimel kurja tehtud, inimesi ära põletatud ja...»

«Huu!» ütles Emmi ja võpatas. «Ärge rääkige nii, te ajate hirmu peale! Ma ei ole sellest midagi kuulnud.»

«Noh, sellest on igas ajalooraamatus lugeda.»

«Jah, aga see on ajalugu. Mis on siis teil sellest?»

Juulius ei saanud seda Emmile selgeks teha, mis oli temal sellest, et nelisada aastat tagasi oli usu pärast inimesi põletatud, ja mis oli sel ühist tema leeriminekuaga, kust oli nii ilus lahti saada. Aga Emmil oli veel üks trump tagavaraks.

«Ja siis te ei saa ju viimaks naist võtta.»

Jah, kuidas Juulius üldse varem sellele ei tulnud? Aga ta polnud tõenäoliselt kordagi naisevõtmisele mõelnud, ja siis ei tulnud ettegi, mis selleks kõik vaja oli. Ta vaatas korra Emmi otsa, pööras pilgu kiiresti kõrvale ja kohmas:

«Ega siis ei saa jah.»

«Aga nii ei saa ju... Näete nüüd, te peate siiski leeri minema.»

«Ka siis, kui ma üldse ei usu? Aga see oleks ju vale. Ei, inimene peab oma põhjusemõtetest kinni pidama. Ja peale selle — mine tea, kas ma üldse tahangi abielusse astuda.»

«Ega te ometi taha vanapoisiks jääda?»

«Kui nii, miks mitte. Härra Pastelberg on ka vanapois, ja ta on väga rahul enesega.»

«Kes see naljaka nimega härra on? Te peate temast mulle rohkem jutustama!»

«Oh, härra Pastelberg on filosoof.»

«Mis on filosoof?» küsis Emmi.

Juulius muutus väga tõsiseks ja vaatas jälle kord neiu

otsa, ja seekord pani ta pilk neiu punastama. Oli see tõesti võimalik, et üks inimene ei teadnud, mis on filosoof? Et Emmi ei osanud kreeka ja ladina keelt, seda ta teadis, ja sellest polnud midagi. Kuid nii rumal olla — ei, antagu andeks, seda ei saanud nimetada rumaluseks, see oli lihtsalt teadmatus, kuigi hämmastav teadmatus. Ja seejuures näis Emmi ometi nii tark olevat, täiesti peen preili, kui pealt vaadata...

Emmi näis aimavat seda mõttekäiku, ta polnud tõesti rumal. Tal oli eneselgi väga halb.

«Oh, andke andeks, aga ma olen nii rumal! Ma olen selle lihtsalt unustand.»

«Aga see pole ju üldse tähtis!» ütles Juulius rõhuga. Ja sel hetke talle tundus, et see tõesti pole tähtis, ja oli päris ükskõik, kas ma peal oli filosoofe või polnud neid üldse. Teda ennast ei huvitanud praegu ei härra Pastelberg ega tema filosoofia. Igasugune sära nende vanade asjade ümber oli kustunud, nagu oleks just praegu vaimude tund möödas ja kõik need kaunid kujud muutunud klõbisevateks luukeredeks.

«Ma kardan, et tüütan teid nende asjadega. Räägime parem millestki muust.»

«Oh, ei sugugi!» vaidles Emmi vastu, kuid Juulius ei võtnud teda sugugi kuulda.

«Ma pean niikuinii iga päev nende asjadega tegemist tegema, nii et ma olen neist ise tüdinend.»

Kerge oli küll ütelda, et räägime millestki muust. Aga oli sellega tegelikult nagu härra Pastelbergi jutuga süstemaatilise töö ja lakoonilisest kõneviisist — võis seda küll soovida, aga kui polnud seda kunagi teinud, oli seda väga raske läbi viia. Ja sellest hoolimata, et see jutt millestki muust liikus väga konarlikul teel, aeg läks otse märkamatuks.

«Ei, aga nüüd ma pean kull minema,» ütles Juulius äkki, kui ta märkas, et oli isegi viibinud siin sobimatult kaua.

«Nii ruttu?» imestas Emmi. Võimalik, et see polnudki ainult viisakuse pärast öeldud. Mis viisakust, kui ta ometi ise oli öelnud, et Juulius on nagu oma inimene.

«Te ei tohi ega nüüd enam nii pikka vaheaega pidada. Muidu arvame, et oletate meile pahane.»

Kui ma teaksin, et ma teile tüütavaks ei muutu...» ütles Juulius. «On üks vanasõna...»

«Oh, see on vana sõna,» ütles Emmi. «See on juba vanaks jäänd.»

Mis oli ta ometi mõtelnud, kui oli Emmi rumalaks pidanud ainult sellepärast, et ta ei teadnud, õigemini, oli unustanud, mis on filosoof! Emmi oli ometi väga tark ja isegi teravmeelne neiu.

Kui ka mamma Neider oli — võimalik küll, et ainult viisakuse pärast — omalt poolt kinnitanud, et Juulius neid sagedamini vaatama tuleks, siis leidis noormees, et see on mitte ainult meeldiv, vaid ka kohustus.

Ta ei teadnud koju minnes, kas oli temaga toimunud mingi muudatus või mitte, kuigi seda oleks võinud temast arvata. Kuid oma elava huviga kõigi väliste asjade vastu oli ta iseenda kogu aeg unarusse jätnud. Ta ei märganudki, et midagi oli muutunud, et tema huvi kõigi vanade asjade vastu, kaasa arvatud ka kreeka ja ladina keele vanametall, oli hoopis jahtunud. Oma kõrge haridusest hoolimata elas ta mõnes mõttes üsna looduseinimese naiivsusega. Kuid muidugi, see kõik võis ju veel tulla.

Välja arvatud juba ammu kauniks mälestuseks muutunud kiindumus Leonoore ingliskujusse, polnud tal seni olnud mingeid kokkupuuteid teise sooga. Ühise aate varal seotud sõprade seltskond, vaimustus antiikmaailma, üleva luule, filosoofia ja suurte meeste vastu olid kõik temas vallanud, nii et muu jaoks ruumi ei jäänud. Ta elu oli ju perekondlikkude sidemete puudusel olnud väga ühekülgne. Ja nii oli ta seni elanud karsket elu mitte põhimõtete tõttu, vaid veel lihtsamal, loomulikumal ja iga-aegselt õnnelikul viisil — tal polnud kiusatusi olemaski.

Ta polnud üldse teadlik kiusatuste olemusest. Et ta oli kõige inetu jaoks suletud, oli see kõik ta silmist, kõrvust ja meelest mööda libisenud. Tema põlastus moraalse lodevuse vastu oli olnud nii suur, et ka mõningate sõprade küllalt avameelsed kõnelused tema fantaasiale mingit toitu ei pakkunud. See kõik oli jäänud tema jaoks veel hoopis abstraktsemaks kui kreeka või ladina keel. Isegi päris lihtsat inimlikku uudis- ja teadmishimu polnud see äratanud, liiga palju oli alati olnud tema teadmishimu jaoks muud. Ja peale muu polnud tal olnud mingeid kokkupuuteid loodusteadustega peale lillede Reite aiast,

millest ta kõige rohkem huvi oli tundnud nende ilusate nimede vastu, ja selle härra Pastelbergi väite, et pole võimalik filosoofia ilma loodusteaduseta.

Ta sai kõigest teadlikuks ühel päeval ja äkki.

See oli oivaline päev, kuldne päev keset südasuve, kui roosipöösas, mida ründasid kuldrohelistes mardikad, oli juba õitsenud ja mamma Neideri aias võis tunda ainult umbrohu lõhna, mis närbus peenarde vahel.

Ta oli nüüd jälle mamma Neideri majas, kuid pere-emandat ennast polnud kodus. Ta oli läinud ühes väikese Anniga kas Keegu-tädi poole või kuhugi mujale, ja võimalik, et ka Emmi oleks kaasa läinud, kui Juulius oleks osanud õigel ajal ära minna.

Aia tagumises otsas kompostihunniku kõrval oli väike lehtla, kus peretütar päikese eest varju leidis, kui ta oma näputööga välja värske õhu kätte tahtis minna. Nad istusid siin ja kõnelesid sellest ja teisest, igatahes mitte filosoofidest. Emmi oli kogu aeg olnud kuidagi rahutu, võimalik, et seepärast, et tal polnud võimalik olnud Keegu-tädi juurde minna. Kuid oli see nüüd tema rahutus või midagi muud, korraga sai Juulius väga teadlikuks, et nad on päris kahekesi. Teineteise otsa vaadates punastasid nad mõlemad järsku ja vaatasid kiiresti kõrvale. Kuid võisid küll kõrvale pöörata oma silmad, mitte aga oma mõtteid. Ja kuigi Emmi oli hakkajam ja püüdis kiiresti jälle rääkima hakata, kas või härra Pastelbergist, kelle kohta ta lõpuks oli siiski ühte-teist välja uurinud, siis Juuliusest polnud enam asja, ta ei osanud isegi sobival kohal vastata. Korraaks Juuliuse poole vaadates võis ta näha, et see teda kogu aeg üksisilmi vahtis, suurte avatud siniste lapsesilmadega, ja see oli samal ajal hirmutav kui ka hea, nii et kui sündsustunne vähegi oleks lubanud, oleks tahtnud talle samuti silmi vaadata.

«Ai, herilane!» karjatas Emmi äkki ja hakkas kätega enese ümber vehkima.

«Kus?» küsis Juulius võitlusvalmilt. Ta oli oma tarumusest ärganud ja oli valmis Emmi heaks kõik tegema, mis üldse siin maa peal oli tehtav.

«Olge ettevaatlik, ta tuleb ka teie kallale!» hoiatas Emmi.

Võimalik, et siin tõesti oli herilane, midagi sumises küll, kuid Juulius ei näinud midagi. Kuna Emmi leidis,

et kõige targem on kallaletungija eest tuppa joosta, jook-
si ta järele, kuigi võitlusväljalt põgenemine oli argus.

Toas oli Emmi langenud väsinult sohvale, ja küsimata, kas see sünnis on või mitte, istus Juulius tema kõrvale. Emmi kummardas oma pea tema poole, nagu tahaks ta loetuda tema õlale, ja Juulius pani käe kaitsvalt ta ümber, ilma et ta temasse oleks seejuures puutunud. Siis aga ajas Emmi enese äkki sirgu ja nihkus eemale.

«Jumal hoidku, Juulius! Mis teil pähe tuleb!»

Juuliusele polnud midagi pähe tulnud, ei head ega kurja. Aga see etteheide tõi talle korraga kõik pähe. Ta tõmbas käe kiiresti tagasi, ta kõrvalehed löid õhetama, nagu oleks ta oma häbematus eest tõelise kõrvakiilu saanud, ja ta seni avalad silmad olid jälle varjutatud. Loomulik lähenemine oli nüüd võimatu, ta oli korraga liiga teadlikuks saanud. Kuid mis siis? Ta armastas Emmit. Tal oli nüüd eesmärk, ja kuigi ta ei teadnud teed, sellest polnud viga. Olgu kuidas oli, ta armastas klassilist selgust, ja selgus nüüd oli.

Ja oleks olnud päris loomulik tema sirgjoonelisuse juures, et ta oleks otsekohe oma tunnetest rääkinud ja küsinud, kas ta võis loota. Kuid Emmi oli nii äkki eemale nihkunud — ja nüüd polnud Juulius enam ei otsekohene ega sirgjooneline. Ta püüdis sellelt kõikuvast pinnalt kiiresti eemale jõuda ja haaras esimese kättejuhtuva kõne-
line järele.

«Ma ei tea ikka veel, kas ma jõuan sügiseks isegi kodu-
kooliõpetaja eksami ära teha. Minu vene keel on jäänd täiesti hooletusse...»

«Peate te seda siis tegema?» küsis Emmi, kuid see kõlas peaaegu: «Peate te just nüüd sellest rääkima?»

«Aga mul on ju koht peaaegu kindel. Silverstovid sõidavad sügisel Venemaale ja ma oleksin nendega kaasa läind.»

«Ah jumal!» ütles Emmi. «Kõik sõidavad ära!»

«Kas ei sõida teie isegi?»

«Eks ma siis sõida ka!» ütles Emmi tüdinenult. «Mis minagi siin teen!»

«Ma...» tahtis Juulius midagi tähtsat alustada. Kuid siis äkki — ei, see polnud mingi meeltepete, see oli tut-
tav ärev sumin. Kas juba jälle herilane?... Ei, see oli ainult mesilane, kes lahtisest aknast oli sisse tulnud ja

nüüd aknaeesriietega võitles. Tal polnud mingit kavatsust sohval istujate poole tulla, kuid sellest hoolimata kiljatas Emmi tasa ja haaras mõlema käega Juuliuse kaelast. Liiga lähedal oli nüüd Juuliuse omale ta valge klaar nägu, tema kõrvade juurest lühikesed ja udejad juuksed, ta rõõmus nõpsnina ja natuke suur suu. Uus ülemeelikuse laine valdas noore pagana, ja ta surus oskamatu kiire suudluse sellele lähedal asuvale näole, kuhugi sinna, kus umbes võisid huuled olla.

Emmi pörkas tagasi, nagu oleks teda herilane või vähemalt mesilane nõelanud, pööras pea kõrvale ja kattis näo kätega. Juulius vaatas ehmunult ta värisevaid õlgu, ta ei osanud esimese hooga enesele isegi etteheiteid teha ega andeksandmist paluda.

Siis võttis Emmi nao eest käed, ja Juulius nägi oma osaliseks rõõmuks ja osaliseks kohkumiseks, et Emmi ei nutnud, nagu ta alguses oli arvanud, vaid naeris. Kuid pisarad olid tal sellegipoolest silmis.

«Teie vurrud!» ütles ta luksudes. «Need kõditavad!»

Juulius ei võinud ometi minna enne vurrusid maha ajama, ta pidi enne oma ebaõnnestunud suudlust kordama. Ja alles siis esines ta tunnistusega: «Ma armastan teid!», mis oleks ometi pidanud käima kõige eel.

«See on kole!» kaebas Emmi. «Mis meist niimoodi viimaks saab!»

See oli öeldud ehtsalt, ilma mingi teeskluseta, nagu nad mõlemad nüüd üsna ehtsalt olid samal ajal hirmunud kui ka rõõmsad, ja raske isegi öelda, kumb tunne oli tugevam. Nad olid nagu lapsed, kes on mängides leidnud mingi uue looma, kellest ei tea alguses, kas see hammustab või mitte.

Mesilane oli vaikinud. Ta ronis nüüd aknaeesriietes, otsides küllalt suurt silmust, millest läbi pugeda. Noored armastajad istusid üks ühes, tema teises sohvanurgas ega osanud enestega midagi ette võtta. Juulius näppis vurrusid, mis nii halvasti olid mõjunud. Emmi kohendas oma kleidi rinnaesise pitse, mis olid veidi kortsunud, kuid seda igatahes juba varem ja mitte sellest põgusast sülest.

«Kas see oli väga halb?» küsis Juulius andekspaluva naeratusega.

«Mis asi?» küsis Emmi vastu.

«Noh — vurrud...»

Emmi turtsatas, kuid püüdis kiiresti tõsiseks muutuda. Ah, jatke nüüd! Unustame selle parem mõlemad »

Mina ei unusta. Ma armastan teid!»

Olge vait! Kui te oleksite viisakas inimene, siis lähete minema. Te teate, et ma olen üksi kodu.»

Ma ei lähe. Ma armastan teid. Ka teie armastate mind. Miks ma peaksin minema?»

Kust te seda võtate, et mina teid armastan?» küsis Emmi õiglase nõrdimusega.

Juulius oli alguses keeletu. Kuidas oli nüüd äkki võimalik midagi niisugust öelda?

Ta pidi õppima, et oli võimalik. Ta pidi veel paljugi õppima. Ei võinud ometi loota, et siin koolis ta õppimine nii lühiajaline pidi olema. Ta pidi õppima, et üks suudlus ei tähendanud õieti midagi, ja kui ta tahtis Silverstovidega Venemaale minna, siis mingi pealegi. Ja ta pidi õppima, et see siiski poleks õige tee, et ta peab võitlema oma armastuse eest, nagu oleks see alles üsna olemata.

Ja kõige muu kõrval kõige tähtsamat mitte unustada — ta pidi nüüd lõpuks kõigi muude suurte meeste kõrval ka iseenast tundma õppima.

IX

«Kui kaunis oli lapsepõlves
Ja lapsemeeles elada,
Kui kodunurm ja külaväljad,
Kõik olid minu mängumaa...»

Nii kirjutas üks vähetuntud luuletaja J. Hallikas, ja ta andis sellega imehästi edasi Juulius Kilimiti tunded ja mõtted nüüd, kus tuli see ilus lapsepõlv igaveseks kaotatuks lugeda. Kuid nii selles kui ka mitmes teises sama luuletaja selleaegses laulus elas see igatsus senise rikkumatu lapsepõlve järele. Ja ka Juulius Kilimit püüdis mõnikord väevõimuga unustada, et ta enam laps ei olnud ja selleks enam kunagi ei saanud, ta püüdis tagasi tõrjuda kõik, mis ta teadvusse oli tunginud.

Ta hakkas hoogsalt oma eksamikis ette valmistuma, kuigi nüüd oli rääkimisega niikaugele jõutud, et ta oleks

võinud minna Silverstovidega ka ilma mingit eksamit tegemata. Oleks võinud olla talve Peterburis ja siis seal kevadel oma lõppeksami sooritada, milline võimalus oli suurem ja parem tema seniseist.

Kuid sellest polnud palju abi. Kreeka ja rooma luuletajate teostes avaldusid hoopis uued küljed. Asjaolud, mille eest ta siia oli põgenenud, tulid talle jälle vastu ja viipasid salakavalalt. Ja peale muu tundis ta kogu aeg nende asjade tühisust, tundis kogu selle töö teesklust ja valet. See polnud see, millega ta praegu oleks tahtnud tegelda, see igatahes mitte.

Aga teda tüütas ka ta sõprade seltskond, nende tahumata aatemeelsete noormeeste seltskond, kes teadsid, et alkohol orf kihvt ja haridus on valgus. Ja siis need lihtsameelsed poisid, kes kirjutasid ka luuletusi või, nagu nad ise ütlesid, laule, olgu see siis organistiabiline Tõnis Peial või poesell Leenart Nõmm. Mis ühist oli temal nende tuima tööga, milles polnud mingit hinge, ei võinudki olla, sest nad polnud veel tundnud midagi.

Aga teisest küljest ta muutus ise oma õpilaste õpilaseks. Paar maalt tulnud noort karu olid peale oma teadmishimu rahuldamise harrastanud ka jõukasvatamise harjutusi. Juulius oli seda kogu aeg vaadanud kui laste andeksantavat mängu. Mis tähendas üldse kehajõud, kui mitte Achilleus, vaid Odysseus võitis Trooja. Nüüd tegi ta juba mõnda aega ise hommikul neid harjutusi, ja ta leidis, et isegi sellest pole küllalt.

Mis oli sellest kõigest lõpuks abi! *Ridet hoc, inquam, Venus ipsa.* Ta oli seni oma elutarkuse raamatutest saanud, ta võis seda edaspidigi sealt leida. Tal polnud selleks tarvis pöörduda autorite poole, kes leidsid, et XIX aasta-saja lõpule ei sobi keskaja moraal oma lihasuretamisega ja rangete seadustega. Tal tarvitses ainult oma Horatius lahti lüüa ja lugeda. *Nec dulces amores sperne puer, neque tu choreas!* Oma noormehepõlves ära põgene eemale magusast armastusest ja tantsust! *Permitte divis cetera* — muu jata jumalate hooleks.

Aga oli veel keegi, kelle hooleks võis kõik jätta. See oli mamma Neider. Tema silmis polnud Juulius nähtavasti veel mingil kombel hädaohtlik, ta oli ikka see hea ja korralik poiss, kes oli kunagi elanud tema katuse all. Tal polnud midagi Juuliusse ja Emmi õe-venna vahekorra

vastu. Kuid midagi muud — hoidku taevast meid õnnetuse eest! Juulius polnud ju muud midagi kui verinoor ja tegelikult elus saamatu puupaljas poiss. Emmi seevastu oli igati hea partii, neiu, kel oli ilu kui ka varandust, mis võis kauem vastu pidada kui ilu.

Aga nüüd pidi ta valmis olema, oma asjad pakkima, kingad jalga ja vöö vööle seadma, sest neil päevil pidi algama sõit Peterburi poole. Ta oli juba tutvust teinud oma uute kasvandikkudega — kaks poissi, üks kolmetoistkümnene, teine üheteistkümnene-aastane. Mõlemad olid teda vaadanud pisut umbusklikult ja pisut põlglikult, ja nad ei näinud just meeleldi talle teed tasandavat. Kuid olgu, ta pidi nendega hakkama saama, kui ta kõik oma oskuse kokku võttis.

Sügis oli lähedal — augustikuu oma pimedate tuuliste öhtutega, leiged, mitte veel külmad tuuled, läbipaistev, natuke hirmutav, kuid mitte veel hingemattav pimedus. Selles oli alati olnud Juulius Kilimiti jaoks midagi seikluslikku, siia aega oli langenud ka tema elu esimene otsustav samm... Ja nüüd astus ta teise.

Ta ilmus ühel öhtul äkki mamma Neideri korterisse, otse «Emmausesse», kus leidis Emmi juhtumisi üksipäini ja tema äkilisest külaskäigust suuresti ehmununa. Kuidas oli Juulius ometi usaldanud nii huupi otse lõvikoopasse tungida? Oh, Juulius arvas, et lövi veel midagi ei märka. Ja peale muu võis ta ütelda, et tuli jumalaga jätma, sest kahe päeva pärast pidi algama sõit.

«Oh jumal, Juulius!» ütles Emmi äkki ja hakkas nutma.

«Ma ei sõida,» ütles Juulius siis otsustavalt. «See perekond üldse ei meeldi mulle. Kindlasti leian ka siin midagi. Aga ma ei saa nüüd enam sinust lahkuda, pealegi nii kaugele ja nii kauaks.»

«Sa ei sõida?» küsis Emmi ja naeratas läbi pisarate. Tema rõõm murdis läbi kombeliku tagasihoidlikkuse, mis on ühe noore karske neiu ilusamaks ehteks. Neiu Emmilie Neider oli niigi ilus küll, tal polnud end vaja sellega ehtida. «Ma mõtlesin küll, et me pühitseme täna öhtul sinu lahkumist, aga nüüd me pühitseme sinu siiajäamist. Mamma ei tule niipea, ta laks Luubergide juurde.»

Emmi oli mõtelnud selle pühitsemise puhul pakkuda Juuliussele klaasikese veini, tal polnud noormehe põhimõtted üldse meelde tulnud. Kuid Juulius võttis alguses

väga range ja lakoonilise hoiaku. «Ma ei tarvita mingisugust alkoholilist joomaaega,» ütles ta. «Ma olen töötuse andnud ja olen karsklane.»

Emmi oli kurb. Ta polnud sellega midagi halba mõelnud, nii rumal oli ta. Ta oli kurb oma rumaluse pärast. Kuid seda polnud jälle Juulius nii mõelnud, ta püüdis seda igati heaks teha, ja näis, et see tal alguses õnnestus. Nad istusid lõpuks vaikides kõrvuti, külge külge, põsk põse vastas, nii et vurrud ei ulatunud kõditama, rohkem üksteise lähedalolekut aimates kui tundes, nagu see kõik oli rohkem aimus, väga ebamäärane, kuid vahest just seetõttu kaunis. Vähe oli nüüd veel rääkida jäänud, või kui üldse midagi, siis ainult pihtimuslikke mälestusi, et «siis see juba algas». Nad läksid võidu ikka kaugemale minevikku tagasi, esimese kohtumiseni ja selle ettegi, kuigi selles enam ühtki tõetera polnud. Kuid mis oli siin õieti tõeline?

...sequi deum
cingentem viridi tempora pampino.

Juulius oli hakanud endamisi deklameerima ja unustas, et Emmi sellest midagi aru ei saanud. Aga ta pidi seda neiule tõlkima, muidu arvas see, et see oli midagi halba, mida ei julgenud üldse eesti keeles ütelda. See oli muidugi ka midagi halba, see oli midagi kergemeelset. Ehtida ennast nagu jumal roheliste viinapuulehtedega. Missugune jumal? Aga vanadel kreeklasel ja roomlastel oli muidugi ka oma veinijumal — kas polnud siis Emmi midagi kuulnud Bakchosest? Emmi ei olnud kuulnud, kuid ta imestas, et Juulius, kes nii väga austas neid ilusaid jumalaid, ei tahtnud sellest midagi teada, vaid mingi kuiva põhimõtte pärast ei maitsnud isegi seda, mida Emmi selgest armastusest oli tahtnud talle pakkuda.

Iial ei jumalad üksinda ilmu! Bakchos, keda Juulius Kilimit nii kaua oli ignoreerinud, oli vandunud kättemaksu, ja täna õhtul ilmus see jumal-väänkael saatust täide saatma.

«Olgu, Emmi, kui see sulle meelehead teeb. Ka vanad kreeklased tundsid viinamarjakobaraid.»

Vanad kreeklased tundsid, kuid Juulius Kilimit ei tundnud. Tal polnud aimugi, mis tähendab joovastus. Ta ei võinud enese juures märgata midagi sellist, mis oli

tema kujutluses ühenduses purjusolekuga. Ta oli vaimustatud, kuid see kõik võis tulla niisama hästi ka armastusest. Kuid selles kõiges polnud midagi häbiväärset, kui võtta eeskujuks vanade kultuurrahvaste vaba ja rõõmsat elu. Ta oli jälle julge ja vaba nagu lapsepõlves, mil ta luga teadlik polnud, ja sedasama oli ka Emmi, kes usaldas tulla ta juukseid sasima ja oma ninakese roosinuppu ta põse vastu hõõruma.

Juh, vaevalt on lustilik Backhos me juures... Ammu, ammu kuulnud asjad vajuvad kuhugi teadvuse põhja, ja me arvame neid üldse mitte teadvat. Ja ühel päeval, kas hea või halva, seda teab ainult hea saatust, on nad äkki jälle pinnal. Ja siis ei päästa meid miski, isegi jumalakartus enamasti mitte.

Ja Juulius Kilimit oli pealegi pagan.

Ta pidi astuma mamma Neideri ette ja paluma temalt ta tütre kätt. Mis ütleb nüüd mamma Neider, kelle energiline nägu on tulipunane ja kelle pilgud võivad vaese kindlameelse noormehe maa pealt hävitada? Mis jäi tal muud üle, kui seda abielu õnnistada, nii palju kui ta oma südames seda ka needa võis.

«Noh, mis sa mõtled siis peale hakata? Mis kombel mõtled sa oma naist ülal pidada, kui sul enesegi pole praegu midagi pealehakkamist?»

Juulius tahtis kindlasti lähemal ajal teha oma koolmeistrieksami, ja siis pidi juba midagi leiduma. Muidugi polnud tal võimalik pakkuda Emmile hiilgavat tulevikku, vähemalt praegu mitte, kuid ka see võis omal ajal tulla. Ei, kahetsema ei pea mamma Neider seda kunagi, samuti nagu ei kahetse seda praegu ka Juulius, kuigi ta peab seisma patukahetseja näoga oma tulevase ämma ees. Elu seadus on suurem kui meie. Kuningatütred on abiellunud karjapoistega, miks ei või neiu Emiilie Villemiine Neider abielluda Juulius Kilimitiga, kuigi neiu on krunt ja maja ja noormehel pole peaaegu midagi peale ta narmide unistuste.

«Hea küll, ma tahan hoolt kanda, et sinust enne midagi saab, kui see abielu võib teoks saada,» ütles mamma Neider yaljult. «Nükauga aga tead vist isegi, mis kohane

on, ja jätad vaese lapse rahule. Ja teie kihlus jääb esialgu täiesti salaja, sest mis kihlatud teie ka olete!»

Nad olid kihlatud, kuigi salaja, kuid seda kindlamini, sellest pidi ka mamma Neider teadlik olema. Ainult nii palju oli vaja, et Juuliusel enne vähemalt mingisugunegi seisukoht pidi olema, kui see kihlus võidi mamma Neideri suures ja suurelises suguvõsas teatavaks teha.

«Ja siis pead sa kohe leeri minema!» oli viimane käsk, mis ta sel puhul oma rangelt ämmalt vastu võttis.

Jah, sedagi ta pidi. Ta oli ühe oma põhimõtte vastu eksinud, mis ainult ühe, ta oli nende kõigi vastu eksinud, ta võis ka viimase vastu eksida ja leeri minna ning tunnistada usku, mida ta ei uskunud.

Ja nüüd tuli küll, vähemalt esialgu, jätta kavatsus kevadeks teha gümnaasiumi lõppeksam.

Oma nukra, leebiva naeratusena jättis ta jumalaga härra Pastelbergi, kellele ta oli kõik ära rääkinud.

«*Brevis omnis malitia super malitiam mulieris,*» ütles härra Pastelberg. «Minge siis, noormees, ja hakake turul käima nagu need, keda ka filosoofideks nimetatakse. Minge, minge, mis teiega ikka peale hakata! Niikuinii pole niipea loota ideaalset riiki, milleks meile ideaalseid inimesi. Olete siin vähemalt õppinud lakoonilist kõneviisi, sellest on naistega suur abi.»

«Olen siin väga palju õppinud,» ütles Juulius raamatutega ja tolmuga kuhjatud toas ringi vaadates, imelik surumine kurgus, nagu matakseid see tolm ja raamatud ta hinge peale.

Veel lühike, põgenev käesurumine, ja ta peaaegu jooksis välja, kolistades trepist alla, sügispäikeses helendavale tänavale, kuhu üle aedade langes kollakaid ja veel päris rohelist lehti.

Kolm korda kuulutati kirikukantslist: «Abielusse tahavad astuda... Juulius Kilimit, Aleksandri poeg, ja Emilie Villemine Neider, Kaarli tütar... Kellel selle vastu rääkimist, see tehku seda aegsasti ja olgu pärast vait!» Aga tööpoolest ei olnud kellelgi selle vastu ütlemist, sest kõik oli juba ammu öeldud. Kui kellelgi midagi ütlemist oli, siis ainult mamma Neideril, kes oma lapse elu pidi usaldama nii kindlusetu kätte, kuid õnneks olid

tema enese käed veel küllalt tugevad. Ja peale muu oli ta juba ka oma koolmeistrikoha saanud, kuigi ta pidi oma õpilaste ja roomlaste juurest minema üsna noortele inimestele aabitsat õpetama.

Sis seisis Juulius Kilimit esimest korda klassitäie õpilaste ees ja vaatas oma süütute sinisilmadega otsa poole ajale põrgulisele, kellest kunagi ei võinud teada, mis neist välja purskub. Tõsi küll, kool polnud talle midagi päris võõrast, ta oli ise koolis kasvanud ja see oli talle koduks olnud sellest east, mil ta hakkas mäletama, tema olinus tõeline kodu. Ja kui ta unistustes polnud kunagi olnud seda, et temast saaks elementaarkooli õpetaja, siis see ei tulnud praegu, kus ta kõigist unistustest oli ellu astunud, üldse kõne alla. Kuid maa kihelkonnakool oli olnud siiski midagi muud. Sealne õpetaja ja õpilaste vahetõrje oli rohkem vabatahtlikult kokkuleppinud töökaaslaste vahetõrje, eriti kui siia tulid mõned, kes olid juba koolmeistri enda pikkused, et tarkuses puuduvat osa järele kasvada. Siin aga pidi koolmeister olema kubjas ja loomatahtsatutaja, piits ühes, raamat teises käes, nagu koolijuhataja ise oli öelnud. Ta oli seejuures vaadanud veidi umbusklikult Juulius näkku — oli kahtlane, kas see poisi näoga noormees sellega hakkama saab, et põngerjad teda kartma hakkavad.

Ja seda mõtles ka Juulius ise, vaadates viiekümnele näole enda ees, mis kuhjusid mingiks suureks segaduseks. Jumal ise teab, kuidas ta neid kõiki jõuab tundma õppida, ja siis veel samasugused hulgad teistest jaoskondadest! Tema, kellele oli valmistatud alguses nii palju raskusi tundma õppida peent lilleseltskonda Reite aias ja triiphones...

Nad seisisid mõlemad viivu äraootavalt, nii kari kui karjane. Juulius oli küll varem valmis mõelnud sissejuhatuse, millega oma kasvandikkude poole pöörduda, oli isegi tunni päris süstemaatiliselt ette valmistanud. Nüüd oli ta korraga kõik unustanud. Oieti küll oli ta unustanud ainult alguse, kuid see oligi oluline, sest ilma alguseta ei saanud ju alata. Ta naeratas seepärast üsna kohmetult, vaatas klassis ringi ja küsis pooltahtmatult:

«Noh, mis me nüüd siis teeme?»

Poisid vaatasid samuti naeratades üksteise otsa ja näid üksteiselt küsivat, mis sellest uuest arvata, kui see

isegi ei tea, mis peab peale hakkama. Kuid üks neist noortest ja tragidest, kes alati hoiduvad valguse lähedusse, oli juba käe tõstnud.

«Meie jõudsime viimati sinnamaale, kus hunt, sokk ja kopsad üle jõe läksid. Me pidime nüüd edasi minema.»

Ja ega siis jäänudki muud üle kui edasi minna. Kui juba mindi, siis läks kõik üsna libedalt. See oli muide see väike osake õpetust, mida noortele nende emakeeles anda võidi, üks neid väheseid tunde, kus see keel oli üldse lubatud. Ja oli märkimisväärne, et kreeka ja rooma suremata ja siiski surnud keelte armastaja Juulius Kilimit pidi andma esimese koolitunni oma emakeeles, mis polnud ei surematu ega isegi veel surnud.

Aga imetlusväärselt ruttu elas Juulius oma uude ametisse sisse. Võimalik, et see oli juba mingi päritud kalduvus, nii vähe kui ta sellele varem mõtelnud oligi, pinnaalune vool. Ta õppis imekiiresti oma kasvandikke tundma, igatahes palju kiiremini kui peent seltskonda Reite aias. Võimalik, et see tuli sellest, et tema kärneriametisse asumisel ei olnud peen seltskond õitsenud, need marakratid siin aga olid iga päev täies õieheites.

Koolist tuli tal kohe minna rätsepa ja kingsepa juurde, sest oma elu tähtsamale päevale tuli ometi vääriliselt ette valmistada. Klassis võis ta ajuti peaaegu unustada, mis tal ees seisis, muul ajal aga käis ta kogu aeg selle õnne natuke raskevõitu tunduva koorma all, häbeliku ja isegi pisut nukra näoga. Sest öeldakse, et suur õnn võib inimese ka kurvaks teha. Ja eriti veel siis, kui kogu aeg oli tunne, nagu oleks see kõik midagi ebasüdasat, nagu vaataksid kõik teda mingi paljutähendava muigega.

Ta ei puutunud neil nädalail üldse kokku oma tuttavatega, ja ta oli sellega rahul. Muidugi oleks ta pidanud mõne neist ka pulma kutsuma, aga et pulmapeo tegelikuks korraldajaks oli mamma Neider, kes tegi kõik omast jõust ja omast nõust, siis ei olnud Juulius ka kellegi kutsuma. Et tuli kutsuda kolleege, seda leidis mamma Neider isegi, see oli tarvilik juba noore inimese teenistusvahetuskordade parast. Pulmalisi tuli niigi rohkem, kui hea oli, nii suur oli mamma Neideri suguselts ja tutvuskond.

Juba enese elu korraldamisega oli tal küllalt tegemist, sest selgus, et poissmehel pole elust õieti aimugi. Kõiges selles oli mamma Neider küll kogu aeg abiks ja toeks

Juuliusel oli ajuti tunne, nagu ei teeks ta õieti midagi ise, nagu lükataks ja viidaks teda, kuhu tarvis, ja tal pole vaja muud teha kui leebelt naeratades nõustuda. Kuigi ta muidugi ise ennast riidesse pani, siis mõnikord oli tunne, nagu ei teeks ta sedagi ise.

Olikond istus hästi, kingad olid parajad, krae oli pisut kitsavõitu, kuid see pidigi nii olema. Kaelasideme oli mamma Neider korda seadnud, ainult mansette tuli ise vahetevahel korraldada. Nii seisis ja nüüd peaproovil peegli ees ja vaatas oma värskesse lapsenäku, mille väga noorena tunduvat ilmet ainult väikesed tumedad vurrud egasid; vurrud, mis varjutasid ta lapsenaeratust samuti kui pikad tumedad ripsmed ta natuke kurvameelselt vaatavaid sinisilmi. Lepliku naeratusega lahkus ta sellest pildist, läks, kuhu teda viidi, järeleandlikult ja vaikselt nagu tall, keda viiakse ära tappa.

Emmi ilmus oma roosaka helgiga valges kleidis ja looripilves nagu õitsev õunapuu. Ta püüdis olla tõsine ja tagasi hoida naeratust, mis laskis paista ta suu natuke suurena. Ta ümmargune piht ja kaunikujulised õlad värisesid kergelt, roosinupuna näiva nõpsnina sõõrmed liikusid nagu hingeldamise puhul, kui Juulius võttis ta käe, selle aga kohe abitult lahti laskis. Ja ta silmis sädelesid tuluksed, mida isegi nüüdsama nutetud paarist pisarast säilinud niiskus ei olnud suutnud kustutada.

Mamma Neider seisis takseerides kõrval ja leidis, et pilt oli ilus ja liigutav. Selle ilusa pildi heaks oli võinud ka lõpuks nii raskeid ohvreid tuua. Pole midagi kaunimat kui paar noori, ilusaid ja õnnelikke inimesi.

Nad sõitsid kirikusse, kus nad laulatati meheks ja naiseks. Ja nad tulid tagasi täpselt samasugustena, kui olid läinudki, ikka selles mingis poolunes, tundes küll, et kogu aeg sünnib nendega midagi tõsist, isegi midagi rasket ja mõnes mõttes traagilist, kuid siiski suutmata selgusele jõuda, mis see õieti oli. Liiga palju oli teistel nende ümber ja nendega askeldamist, kui et nad ise oleksid endi peale mõelda jõudnud.

Ja siis oli pulmasöömaaeg, mille jooksul Juulius Kilimit mamma Neideri suurde sugulas- ja tutvusringkonda vastu võeti. Keegu-tädiga alates kõik need Kopermannid, Luubergid ja Rõõmussaared, kes moodustasid linna alamrahva paremiku — väljaõppinud hantvärgid, väikeste ma-

jade omanikud ja vurtspoepidajad, kes olid väga teadlikud oma seisukoha väärakusest ja maalt tulnud varanduseta noormeest kohtlesid selle onuliku halvaksanuga, mida tema kui teatud määral siiski haritud noormehe seisus väärilis. Mamma Neideri ja tema kadunud mehe suguvõsad olid mõlemad väga suured, ja kuigi neist Tallinnas polnud kõige lähemaid omakseid, siis seda rohkem oli igasugu nõbude lapsi. Elava perekondliku meelsusega inimene nagu mamma Neider oskas kõik need sidemed alal hoida. Ja nüüd langesid need sidemed ka Juulius Kilimiti ümber, kes neile alistus sama leebe naeratusega, millega ta talus oma õnnekoorma suurust.

Ainus kord ajas ta enda sirgu ja pörkas kokku kõigi nõbudega ja nõbude lastega. See oli, mis puutus tervisejooki.

«Ma pean ennast väga vabandama seltskonna ees,» ütles ta vaikselt ja andekspaluvalt, kuid siiski kindlalt, «aga ma olen karsklane ja ei saa kokku juua.»

Ta ei ütelnud muidugi, et oli juba karskusseltsist lahkunud, sest ta oli põhimõtte vastu eksinud. Kuid üks eksitus ei tähenda veel, et oleme kohustatud alati eksima.

«Tohoh!» hüüdis tislormeister Luuberg. «See ei ole joomine, see on vana ja au sees peetud kombe täitmine. Ega meist keegi joodik ole.»

Kõik tundsid, et tislormeistril oli õigus. Keegi neist meestest siin ei joonud, kui nad vahel ka öö aegu plangu najal koju tulid, nad ainult täitsid vana au sees peetud kommet. Seda oleks võinud nende naisedki kinnitada.

Õnneks asus nüüd isegi mamma Neider Juuliussele appi, peale selle mäletas ka Emmi asja altari ees antud töotust oma mehega kõike jagada, ja ta asus esimesena jagama mehega selle rünnatud karskust.

Sedamööda ei tulnud Juuliusel mitte ainult koolis palju nagusid ja nimesid tundma õppida, ta pidi lisaks tuttavaks saama ka Neiderite päratu suguseltsiga. Kuid õnneks olid need nii sagedad külalised, või tuli neid külastada, ja siis nad jäid ikka meelde. Mamma Neider oli väga seltsiv inimene ja kõik tema suguseltsid olid seltsivad inimesed. Ja nad kõik pidasid hästi kaetud lauda külaskäigu peamiseks osaks. Siinjuures ei võinud muidugi ka joodavat unustada, ja kuigi Juulius jäi nüüd vankumatult truuks oma kord murtud töötusele ja mingit vägi-

jooki üle oma huulte ei lasknud, oma külalistele pidi ta end ikka pakkuma, õigemini laskma mamma Neideril pakkuda, sest mis võõrustaja oli õieti tema, kellel midagi ei olnud.

Aga seda vahet, mis ta sai oma alluvatega koolis, ei saanud ta oma samaväärsete külalistega kunagi. Ta tundis ennast koolis peagi koduselt, aga kurb ütelda küll, ta ei tundnud ennast nii koduselt oma kodus. Muidugi oli tal abielu väga õnnelik, tal oli enesel küll selle õnne pärast natuke piinlik, kuid see oli nii. Kuid kodus ei olnud ainult Emmi, ja mis veel, ka Emmi ise polnud alati Emmi, vaid veel üks teine inimene, üks väike ja asjalik naine, kes mõnegi kõnekäänu oli jõudnud oma emalt ära õppida. Tema kodu tõeline käskija ja emand aga oli mamma Neider. Ja siin polnud Juulius siis mingi toonitav isik nagu koolis, vaid pahatihti isegi aabitsajungri seisukorras.

See ei juhtunud põhjusega ega tema enese süüta. Ta oli toesti paljudes igapäeva-asjades aabitsajünger, ja pealegi halb õppiija. Emmi oli igatahes palju andekam õpilane kui tema. Aga õpilane oli temagi, ja jumal teab, mis suguseks oleks kujunenud nende elu, nii noored ja kogemusteta lapsed nagu nad olid, kui neil poleks olnud nii ustavat tüürimeest.

Ei saanud nõuda, et mamma Neider oleks olnud seejuures veel pedagoog ja diplomaat, kes oleks pidanud arvestama ka oma juhitudvate õrnamaid tundeid. Ta oli juba kord selline naine, kes naljalt vett suhu ei võtnud, vaid ara ütles, mis tarvis oli, ja veel rohkemgi. Muidugi teadis ju väimees ise, et tal polnud majja tuua midagi peale oma väärtusliku isiku, kuid ei jätkunud vaikivast tunnus- tusest mamma Neiderile, kes oli harjunud häälekalt kõnelema. Ja muidugi ei olnud Juuliusse teenistus ka praegu kuigi hiilgav, nad oleksid pidanud tema teenistusest üpris tagasihoidlikult elama, aga kuigi mamma Neider oli kokkuhoidlik, ta polnud tagasihoidlik. Ta võis kaubelda mõne kopika pärast turul või vurtspoes pool tundi, isegi väike pettus polnud patuks lugeda, kui oli tegemist mõne saamatu talumehega. Kuid ta köök ja kelder pidid olema hästi varustatud, ja mitte ainult oma kostiliste hea lõunalaueest ei hoolitsenud ta, tema enda lõunalaud pidi olema niisama rikkalik ja rikkalikumgi veel. Mis aga

puutus külalistesse, siis teatavad esinduskulud polnud kunagi maha visatud. Oma riietusele ta ei kulutanud palju, ta ei väsinud ikka jälle kinnitamast, et kandis kogu aeg riideid, mis olid juba ta neiupõlves muretsetud. Kuid noored inimesed vajasisid uusi, eriti Emmi, ja kuigi mamma Neider kui kristlik naisterahvas oli iga tühise uhkuse ja alpuse vastu, siis teatav soliidne riidevara pidi abielunaisel ikka olema. Olgu otsekohe tähendatud, et ta oli samal arvamisel ka noore abielumehe suhtes, ja ta võttis ka Juuliusse riidekapi oma hoole alla, nii et sel kadus peagi ülevaade oma särkide ja muu juurdekuuluva suhtes, kuna ta varem kunagi polnud nii palju maist vara omanud. Noor kooliõpetaja pidi välimuseltki olema laitmatu, ja et Juuliusel selleks mitte ainult kogemused, vaid ka anded näisid puuduvat, pidi mamma Neider teda nagu oma last riidesse panema.

Kõik see ei tähenda veel, et neil kodus ei valitsenud üksmeel, armastus ja rahu. Juulius võis olla küll väheandekas õpilane, kuid ta oli vagur õpilane. Juba loomuldasu mitte mingi seikleja ja pesapõgeneja, laskis ta vastupanuta needki vähesed tiivasuled kärpida, mis tal olid. Ta jäi ikka rohkem ja rohkem eemale oma sõprade selt, kes alguses olidki ta üles otsinud, peagi aga märkasid, et Juuliussega oli nüüd lugu teisiti kui vanasti, et polnud enam sugugi sobiv igal ajal sisse astuda niisama teise inimese rahu rikkuma.

Nii näiteks see väljakannatamatu Sagrits. Ta tuli täiesti ebasobival ajal, ja kuigi Juulius oli teda ise kutsunud, nii et teda ei saanud kutsumata võõraks lugeda, Neiderite perekonna arvates oleks ta pidanud valima vähemalt sobivama aja.

Köögis algas kibe ettevalmistus ja valmistus, kuna Juulius ja Sagrits seni püüdsid leida mingisuguseid ühiseid aluseid jutuajamiseks. Sagrits võis vähemalt rääkida oma elust ja kavatsustest, Juulius ei võinud ka seda teha, sest need polnud nüüd ainult tema eraasjad. Ja kuigi külaline kutsuti õhtulauda, siis oli tal lahkumisel säärane tunne, et pole sobiv niipea tagasi tulla, kas või juba sellepärast mitte, et ei või teisi alati sundida külalisele õhtusööki valmistama.

Oli kuidagi kurb see mulje, mille Sagrits viis kaasa oma sõbrast, sellest hoolimata, et see ise näis olevat igati

rahul ja õnnelik. Kuid ta näo poisilik ilme oli kadumas, mis võis ju tulla sellest, et ta pidi koolis range olema. Ja hoolimata sellest, et ta nüüd rohkem tegeliku tööga oma muskleid harjutas, oli ta olek lõtv ja loid, kuidagi meeldetuletav seda olekut, mis on inimesel suvisel kuumal ajal. Sagrits oleks tahtnud temale omase teravusega öelda, et Juulius nägi välja nagu kassipoeg, keda lapsed on liiga palju süles vantsutanud.

Juulius võis lahkumisel paluda ennast edaspidi jälle külastada, kuid sellest polnud palju abi. Juba see «edaspidi» oli väga ebamäärane. Sõbrad, kes talle külla tulid, polnud enam tema, vaid ka tema perekonna külalised, ja et neil polnud tema perekonnaga midagi tegemist, siis polnud neil siia ka palju otsimist.

Oleksid jäänud veel raamatud, kuid millal oligi tal aega raamatute jaoks. Töö võttis oma osa, lisaks kodune tööteenistus mamma Neideri juhtimise all, ja lõpuks kõige meeldivam osa — olla armastusväärses seltsis armastusväärsel Emmile. Tuli talle ikka ja jälle kinnitada, et ta teda homme niisama armastab kui täna, täna veel rohkem kui eile. Ta võis seda kinnitada ilma ennast valega koormamata ja oma põhimõtete vastu eksimata, sest ta lihtsalt ei mõelnud üldse sellele, mis ta rääkis.

Jah, ta võis rahulikult jätkata igapäevase eluredeli pulkade tallamist, kuni need lõppesid või murdusid. Kodu pehmed seinad tema ümber olid valmis, ukSED ja aknad olid suletud, Juulius Kilimit oli üksi.

Sa mu jumal, või üksi! Mis oleks oelnud selle kohta mamma Neider või koguni Emmi? Juuliusel oli ometi naine ja perekond, ja veel palju sugulasi ja tuttavaid. Ja Juulius isegi ei märganud õieti muutust enda ümber ja endaga. Kord, kui Emmi küsis, kas Sagrits enam teda vaatama ei tule, tegi ta imestava näo.

«Ei ole näha olnud jah. Ta on vist ära sõitnud, ta pidi ju Riia polütehnikumi minema.»

«Ja sul pole temast midagi?» küsis Emmi otse armukadedalt uuriva tooniga.

«Jah, mis peaks mul sellest olema? Kui ta ei taha ise tulla...»

Emmi lõi mõlemad käed ümber mehe kaela ja sosistas:

«Meile pole kedagi tarvis, kui me ise üksteisel oleme.»

«Ega jah,» ütles Juulius.

X

Nüüd oli aga Juulius Kilimitil oma naise ees üks saladus, ämmast rääkimata. Tal oli kerge seda saladust pidada, sest polnud ammugi karta, et nende majja satub mõni, kes seda saladust teab. Ja kujutledes ainult Emmi rõõmu üllatuse puhul oli tal kerge natuke salatseda, kuigi see oli teisest küljest ka raske, arvestades seda, et sel oli tegemist ka rahaasjadega, milles mamma Neider ei salinud mingeid saladusi.

Luuletaja J. Hallikas tahtis välja anda oma esimese luuletuskogu. Vaevalt oleks Juulius Kilimit ise sellega hakkama saanud, kui ikka poleks leidunud pealetükki-vaid sõpru, kes vägisi kiskusid ta välja perekondlikust ringist. Pealekäivaim neist oli keegi luuletajahingega noormees Leenart Nõmm, kes hiljuti oli asunud tegevusse raamatukaubanduse ja sellega koos loomulikult ka kirjastamise alal. Ta oli ise teinud ettepaneku kirjastada Juulius laule, kuid siis oli selgunud, et selleks oli vaja ka kapitali, mille muretsemisel Juulius pidi kaasa aitama.

Ta hoidis siis oma saladust ja Emmi hoidis oma. Kuid oli nii, et kui Juulius saladus oli ainult tema oma — kui mitte rääkida Leenart Nõmmest, kes pole üldse kuigi tähtis —, siis Emmi saladus oli ühtlasi ka Juulius saladus, kuigi see ise sellest midagi ei teadnud. Ja oli veel üks vahe nende kahe saladuse vahel, et kui Juulius muretses saladuse hoidmise pärast, siis Emmi selle pärast, kuidas seda saladust mehele teatavaks teha. Mees ei näinud midagi märkavat, ei mõistnud midagi Emmi vihjetest, punastamistest ja silmade mahalöömisest, nii et tema pärast oleks Emmi võinud punastada ja silmi maha lüüa hommikust õhtuni, sellest poleks midagi kasu olnud.

Ja seepärast võttis Emmi tarvitusele abinõu, mida hoitakse alati viimseni varuks, kuid mida siiski väga tihti tarvitatakse, mis tõendab kas seda, et viimsed varud on väga rikkalikud, või et mehed on pimedad, kurdid, taipamatud ja südametud. Emmi hakkas nutma.

Juulius oli väga kohkunud, sest ta ei osanud seda millegagi seletada.

«Mis sul on? Kas oled haige?»

«Kuidas sa ometi võid olla niisugune! Sa vist ei soovigi muud, kui et ma oleksin haige.»

Ei, seda Juulius just ei soovinud. Jah, oli võimalik, et Emmi ise seda praegu soovis. Sest kui ta oleks haige, oleks Juulius kõik mõtted tema juures, mitte aga kuski mujal, kus nad mitte ei pidanud olema, ja olgu see või tema igapäevane töö, mida tuli kodu ülesehitamise mõttes küll sallida ja koguni soodustada, mida aga ei tulnud ja ei saanudki armastada. Kõik need asjad peavad tulema ikka kaugel tagapool naisest ja sellest, mis naise juurde kuulub, nagu tema riided, ta ema, ta sugulased ja tuttavadki.

«Sa ei armašta mind enam,» leidis Emmi. «Sellepärast ei ei mõista mind ka enam. Ma olen seda kuskilt lugend, et mehed ei mõista enam naist, kui nad teda ei armasta.»

Juulius pidi tunnistama, et ta oma naist tõesti praegu ja ka mõnikord muul ajal ei mõistnud, kuid ta ei saanud sellest kuidagi järeldada, et ta teda ei armastanud. Ta ei olnud seda ka kustki lugenud ega selle üle järele mõelnud. Ta polnud üldse kuigi palju lugenud asju, mis oleksid võinud mõtlema panna. Tema harrastus klassilise kirjanduse vastu oli kõik probleemikirjanduse temast eemal hoidnud, sest see kirjandus andis ainult vanade keelte metalli valatud maksime, mille üle polnud enam vaja järele mõelda, vaid millest tuli ainult vaimustuda.

«Jah, ma ei tea küll, mis minust peab saama!» ohkas Emmi. «Nüüd, kus me varsti ei ole enam kahekesi...»

Juulius, poisike oma kodus, nagu ta oli, ei mõistnud nüüdki. Ta mõtles koguni, kuidas võis Emmi öelda, et nad on kahekesi, kui nad on kogu aeg kolme-neljakesi, ja isegi liiga tihti veel rohkemakesi, sest ei lähe ju peaaegu ühtki pühapäeva, kui neid ei külasta mõni Kopermann, Luuberg või Rõõmussaar, Keegu-tädist kõnelemata.

«Juulius, sa pead nüüd mind sallima — kas või ainult meie lapse pärast,» ütles Emmi siis meeleheitlikult.

Väga aeglaselt taipas Juulius, mis Emmi ütelda tahtis. Kuid ka taipamisest polnud palju abi, sest ta ei teadnud, kuidas sel puhul talitada. Tal oli koguni piinlik, nagu oleks see, mis naine talle avaldas, üks hirmus asi. Ja ometi oli see kõige rõõmustavam sõnum, mis üks mees saada võis.

«Oh jumal!» ütles Emmi veel ainult ja jättis ka nutmise, sest sellest polnud niikuinii abi.

«Millal siis...?» algas Juulius ettevaatlikult, kuid ei

söandanud kaugemale minna, kuigi teda hakkas huvitama küsimus, millal see saladus võiks kogu maailmale teatavaks saada, ja kas on selleks ajaks tema saladus samuti avalikuks saanud või ei ole veel mitte. Ja veel üks küsimus — kas see pidi olema tütar või poeg? Kuid seda viimast polnud mõtet ka Emmilt küsida, sest tõenäoliselt ei teadnud ka Emmi seda veel.

«Keegi ei tea seda veel,» rääkis Emmi, «mitte keegi peale ema. Ma pidin seda temale rääkima, sest — ma poleks isegi muidu teadnud. Tahtsin, et sina teaksid seda kõige enne.»

Juulius tundis imekombel nagu mingit kergendust, et seda keegi veel ei teadnud. Olgu siis, kui kõik on päris avalikuks saanud, aga enne polnud tõesti kellelgi vaja teada, kuidas tema perekonnaga oli. Aga kord on tal siis poeg — ta kujutles millegipärast kohe, et see peab olema poeg — ja sellega peab ka maailm harjuma.

Ta jõudis isegi niikaugele, et tegi sellest mõnikord ise Emmiga juttu, ta hakkas juba muretsema oma poja nime ja tuleviku pärast.

«Ma arvan, me paneme talle nimeks Aleksander,» arvas Juulius. Mitte ainult, et see oli kreeka nimi, vaid see oli ka Juuliusse isa nimi, kes oli talle siiski teataval määral pühaduseks, kuigi mitte nii püha kui ta ema. Meie vanemateastus on sageli pöördvõrdeline selle ajaga, mis nad meie juures on. Kuid Emmi oli Neider, ja ka Neiderite perekond pidi seisma enda eest, ja tema leidis, et poisi nimeks pidi saama Karl. Samal arvamisel oli ka mamma Neider, ja et Juulius oli olnud kord vana vabariiklase Väärtnõu õpilane, siis andis ta enamuse otsusele järele. Ainult siis, kui see pidi imekombel tütar olema, mida praegu küll keegi ei arvanud, siis pidi ta nimeks saama Liina, mis oli Juuliusse ema nimi.

Kuid mitte alati ei arenenud kõik nii sujuvalt. Juulius oli siiski veel liiga noor, et temast oleks võinud saada eeskujulik perekonnaisa. Ta ei taibanud, kuidas oodatav sündmus pidi nüüd kõik muu varju jätma, et kõik inimesed ainult ühe mõttega pidid käima, nii nagu Emmi ja tema ema praegu ainult sellele mõtlesid, kes tulema pidi. Nende mõlemate virgad käed ei tegelnud enam muude riidetükkidega kui nendega, mida uus perekonnaliige pidi vajama. Mamma Neider, kes nii väga hoolitses

alle eest, et tema perekonnaliikmetel oleksid soliidsed tagavarad, hakkas neid soliidseid varusid koguma ka tulevase inimese jaoks. Päevade viisi käis töö, tuba kirendas aga varvi lappidest, ja väikese Anni nukukodu sai veel kõige soliidsemad tagavarad.

Natlikult oli juba kõik korras, välismaailm oli oma osa Juulius Kilimitilt saanud, sest luuletuskogu oli tema poolest valmis. Muused oleksid võinud seeparast rahulikult head ööd soovida ja korralikkude naisterahvaste kombel vaikult minema hakata. Kuid paraku — kuski Juulius Kilimiti hingesopis oli ikka mingi väike paganajumal või haldjas, olgu ta küll korralikult leeris ja armulaua käinud, ja ühel heal päeval võisid selle sarvemüksud jälle kuski välja paista. Jah, seda ikkagi, kuidas ka mamma Neider ja Emmi ei tuulutanud, üks valju, teine õrna kaega.

Ta polnud nii lõplikult lahutatud kõigist muusadest, kuigi korda oli ta kogu perega isegi teatris käinud. Ja kui nüüd pidi ettekandele tulema «Don Carlos», sai vana vaim jälle võimust. Ta tuli koju ja rääkis seda Emmile nagu suurt võitu.

«Meeldis mulle kangesti, kui ma seda lugesin. Tead, see oli siis, kui ma veel gümnaasiumis käisin ja teie juures kostiliseks olin. Ma sain selle raamatu kaupmees Landmanni poja käest, seal olid kõik Schilleri tööd sees. Ma peame tingimata vaatama minema.»

Jah, aga mina ei saa ometi teatrisse minna — hull oled või! Mis sa sellest siis enam näed, kui oled lugend ja tead kõik, mis seal on?»

Nojah, siis ma pean küll üksi minema, ütles Juulius ainult.

Emmi vaatas talle kord suurte silmadega otsa, ei lausunud aga sõnagi.

Ja Juulius Kilimit läks üksi teatrisse.

See oli peaaegu nagu tema esimene teatriskäik. See toimus niisama ilma igasuguste ettevalmistusteta, sest mamma Neider oli kodust ära ja varem polnud sellest temaga ka juttu olnud. Niisiis — ilma igasuguste kombelohaste tseremooniasteta, toast teise jooksmiseta, hädalõuamiseta, hiljaksjäämise kartuseta ja lõpuks ka tegeliku hiljaksjäämiseta. Juulius istus juba varakult peaaegu tüh-

jas saalis ja kandus vaimus tagasi oma Arkaadiasse, kandus hoopis eemale igapäevase elu ringist, unustas oma koja ja maja, naise ja lapsed, kes ka enne sündimist pidid ometi kogu aeg mehe meeles mõlkuma. Ta uitas muretu noormehena Eleusise hiites, vestles muusadega ja jumalavallatute jumalatega. Ja kandus siit eesriide kerkides kohe sama lõõmava päikese alla, Hispaaniasse, Aranjuezi kuninglikku aeda, kus ilusad päevad juba möödas olid.

Nagu maa pärast parajat pöuda — mitte liiga pikka, sest see kuivatab kivikõvaks —, nii neelas ka Juulius Kilimit kunsti kosutavat vihma. Mitte niipalju teose traagikat, selle jaoks polnud tal üldse närvi, vaid selle kõrget paatost ja ilu nautis ta. Mis oli Emmi öelnud — et milleks seda näha, kui oled juba lugenud? Juulius tundis, et võiks seda ikka ja jälle näha ja kuulda.

Esimene vaatus lõppes ja päikesepaisteline Hispaania kadus eesriide taha. Saal tehti valgeks, ümberringi algas kihav elu, hääldesumin, liikumine. Juulius istus üksi edasi. Üksi? Ta ei tundnud ennast kaugeltki üksi, ammugi mitte nii üksi kui mamma Neideri suguseltsi keskel. Ta oli ikka veel nende seltsis, kes olid jäänud eesriide taha — tulihingeline don Carlos, rüütellik humanist markii Posa, ingellik kuninganna — tal oli hea olla selles seltskonnas. Ümbritsevaist inimestest ta ei tundnud kedagi. Aga see ei tähendanud veel, et teda ei tuntud, kindlasti oli teda tuntud, nagu hiljem selgus. Alles üsna teise vaatuse eel tõusis kerge kärsitus — millal see jätkub!

See jätkus. Eesriide tõustes leidis ta end* Madridi kuninglikus lossis, silm silma vastu sünge, kurja ja õnnetu kuningaga, veel süngema ja kurjema hertsog Albaga ja terve selle raske õhkkonnaga. Don Carlos kõneles, kui ilus on jalutada käsikäes armastatud pojaga veel kord nooruse teed, veel kord unistada elu suurt unistust, elada igavesti oma lapses. Ta kõneles sellest nii targasti, kuigi ta ise oli väliselt niisama noor kui Juulius praegu. Ja niisama noor Juulius pidi mõtlema, et see kõik on temale varsti võimalik. Poeg pidi tegema seda, mis temal polnud õnnestunud. Või siiski? Kui tema luuletused ilmuvad... Noh, need polnud suuremad asjad, leidis ta ise tagasihoidlikult, need polnud need, millest ta oli unistanud. Aga kui see ilmub — vahest enne veel, kui väikemees siia maailma jõuab... Ja see suurepärase stseen don

Carlos ja hertsog Alba vahel, haarav võitlus hea ja kurja, valguse ja pimeduse vahel... Tervelt viis vaatust II talle kingitud surematu luuletaja ja surelike inimeste poolt, kes selle kujudele oma liha ja vere laenasid. Aegamööda haaras teda ka teose traagiline nimbus, meeleolu, mis lehvib kõige kohal. Neis hiilgavais ruumides, heleda päikese all, kupresside ja tammede varjus, mis võisid olla niisama vanad ja muutumatult igihaljad nagu maailm, unes midagi sünget ja rasket. Ja kuskil kaugel oli Flandria, mis kannatas, lõomas leekides, jooksis verest tühjaks... Kuid ometi, kas polnud see kõik rohkem kontrast I luu teenistuses, nagu tumedate ja heledate pindade kõrvaldamine mingis maalis, sillerdava flöödi ja tumeda melitooni kontrast muusikas? Autor võis olla teeninud ka muud jumalust peale I luu muusade, kuid Juulius Kilimit teenis ainult üht.

Sis langes eesriide viimast korda, see oli läbi. Ülev ja uur nagu Surm valitses viimaseid stseene suurinkvisiitori kuju, temale olid määratud viimased sõnad. See oli läbi. Juulius istus veelgi, kui rahvas tungles garderoobis. Midagi oli temas tasakaalust välja löödud, midagi oli jälle kukuma ja voolama hakanud. Ja tundmuste lainele jargnesid aeglaselt mõtted, esialgu kohmetult, kobades, mingi ajavahetusest korda selles segaduses luua püüdes. Ta oli senini istunud ja passiivselt vastu võtnud, lasknud endasse voolata. Kuid nüüd hakkas see temast jälle välja kippuma. Ta tundis, et peab midagi tegema. Kuid mida?

Ta pidi minema hakkama, sest ega ta öö läbi võinud nii istuda. Mis pidi ta tegema? See väike raamat, mis pidi tulema, niipea kui ta on saanud küllalt raha luulemeelse ja samal mõõdul ärimeheliku Leenart Nõmme jaoks, see ei olnud see. Midagi muud, midagi uut, midagi suuremat... Midagi selle jaoks, kes tulema pidi ja kelle nimeks ta oli tahtnud Aleksandrit... Ta oli üks viimastest, kes oma üleriided vastu võttis ja teatrist lahkus. Talvises õhus tundus midagi kevadist, niisket ja erutavat. Õuevas oli üleni pilves, laternad valgustasid vaevaselt kiiresti tühjenevaid tänavaid. Oli juba hiline aeg, sest etendus oli kaua kestnud.

Ta läks sellest hoolimata väga aeglaselt koju. Tal oli nagu hirm kojujõudmise ees. See oli jälle nii nagu esimesel korral, kui ta äkki teravalt oli tundnud hoopis

teist õhku kodus vastu loovad — praerasva lõhna mamma Neideri uures koogis.

Emmi magas, või ta teeskles, et ta magas. Kuidagi ei saanud Juulius teda äratada, kuigi ta oleks tahtnud oma muljeid ja tundeid kellegagi jagada. Ta ei saanud kaua und, ja kui ta nii väga poleks olnud kiindunud oma unelmaisse, ta oleks võinud märgata, et ka Emmi ei maganud. See oli harukordne, et Juulius nüüd jälle õhtul oma asemel unistas, niisama nagu vanasti, kui ta veel laps oli olnud. See polnud ju ülepea sünnis. Kujuteldagu ainult, et ühe mehe mõtted lähevad sel ajal, kui ta oma abielunaise kõrval lamab, võõrsile ulama ja tema unistused ei tea kuhu. Milleks juldse peab unistama mees, kes on oma maja rajanud? Ta võib ainult plaanitseda, sest unistustel pole alust, otsa ega äärt, kuna plaanil on kõik olemas: alus, pikkus, laius ja kõrgus. Räägitakse, et isegi selle maailma looja olevat teinud oma töö kindla plaani järgi, mille vastu ainult mõned vastutustundeta unistajad võivad vaielda ja seda maailma, koosnegu ta pealegi mustmiljonist väikesest plaanist, siiski suureks unistuseks pidada.

Juulius märkas alles järgmisel hommikul, et midagi polnud nii, nagu olema pidi. Emmi oli kuidagi vaikne ja kurb, mamma Neider tõsine ja ähvardav, isegi väike Anni oli kohkunud ja jälgis teisi umbusklikult oma suurte hirvesilmadega. Ja siis see tuli.

«Proua Lappart küsis minu käest, kas on tõsi, et Emmi on oma mehest lahku läind,» rääkis mamma Neider väga rahulikult, hädahohtliku rahuga.

«Kust ta seda võtab?» küsis Juulius natukese aja pärast, kui Emmi midagi ei ütelnud.

«Noh, kui üks noor abielumees teiste naistega teatris käib, mis võivad siis inimesedki muud mõelda.»

«Ah, ema, jäta nüüd!» palus Emmi.

«Missuguste teiste naistega?» küsis Juulius. «Ma olin ju täiesti üks!»

«Inimesed väljaspool märkavad alati enne. Oma naine on ikka see, kes kõige viimaks teada saab.»

«Ma ei näind üldse teatris tuttavaid,» ütles Juulius. «Missugusest naisest nad ometi räägivad?»

«Ah missugusest?» küsis mamma Neider mürgiselt.

Nojah, kui neid nii palju on, et enam ei tea. Aga kus neid, seal nägijaid.»

Ja mis seal siis on — inimesed ei saa ometi igale poole kuhakesi minna.»

Sus nad ei lähe ka üksi. Üksi ei lähe ükski mees niisugusesse kohta, ja võõra naisega ka mitte. Niisugused pejad ei ole paremates perekondades mitte kombeks. Kui mees ilma naiseta kuskile läheb, siis kõrtsi, aga mitte niisugusesse avalikku kohta. Sellega näitab mees otsekohe, et ta oma naisest enam midagi ei hooli ja uut otsib.»

Jumal hoidku!» ütles Juulius pörutatult. «Kuidas võib niisugust asja arvata!»

Aga mis läheb mees niisugusesse kohta muidu kui teiste naiste pärast?»

«Kas peab siis ainult naiste pärast minema igale poole? Ta võib siis ometi ka näitemängu pärast minna.»

Näitemängu...? Mamma Neideri silmad muutusid uskumatusest ümmarguseks. «Üks täiskasvand inimene, perekonnaisa...»

Juulius oli lisaks muule haavanud veel oma perekonnaliikmete naiselikku uhkust. Kas polnud siis naised kõige tahtsamad siin maailmas, mille ümber ainult pidi keerutama meeste elu, nende mõtted ja tunded? Kui mees jättis oma naise hooletusse mõne teise naise pärast, siis oli see muidugi patt oma naise vastu, kui ta aga tegi seda mõne näitemängu või jumal teab mis narruse pärast, siis oli see patt kogu naissoo vastu, mis on niisama hull kui patt püha vaimu vastu. Nii halvasti ei suutnud Juulius Kilimii perekonnaliikmed üldse omast peast mõelda.

«Kui sa minust enam midagi ei hooli, siis ei pruugiks sul seda kogu rii avalikult näidata,» ütles Emmi vaikelt, kuid südamesse tungivalt.

«Jumal hoidku!» ütles Juulius veel kord ega söönud enam midagi. Teised polnud niikuinii midagi söönud. Ilus lõunasöök oli ilmaasjata tehtud.

Vois vaevalt uskuda, et ühe noore tagasihoidliku koolmeistri teatriskäimine oli kõneaineks tervele linnale, isegi kui ta käis seal ilma naiseta ja oli mamma Neideri väimees. Kuid igal juhul oli see tõesti halb. Ja veel halvem oli, et Juulius ei osanud isegi korralikult kahetseda, sest nii tugev oli selle patu launis mälestus, et ta sellest

nüüdki poleks tahtnud loobuda, kuigi ta oleks kõiki selle halbu tagajärgi ette näinud.

Tema oskamatud õrnused ei suutnud Emmi lepitada, mamma Neiderist rääkimata. Juulius Kilimitil tuli üle elada lisaks muudele perekonnaelu andidele ka esimene perekonnatüli kõigi selle närvivate ebamugavustega.

Ja siis polnud mingi ime, kui ta tundis kergendust hommikul kooli minnes. Seal ei teatud nähtavasti midagi tema ebamoraalsest käitumisest. Nii noored inimesed olid korralikkude kommete maailmast kaugel väljas, nendega koos pääses ka Juulius ise sellest välja, ja mõnus oli viibida selles lapsikus ja tühises maailmas, kus polnud täiskasvanute maailma tõelise ja sisuka elu karme nõudeid. Siin huvitas kõiki palju rohkem see, kuidas hunt, sokk ja kapsad tõepoolest üle jõe viidi, kui see, kas keegi istus teatris võõra naisterahva kõrval, ja kas ta sattus sinna juhtumisi või meelega. Siin võidi vaimustust tunda päris väikestest asjadest, mis midagi ei maksnud ja millest keegi kõhtu täis ega aupaistet juurde ei saanud, kuna täiskasvanud inimestele pahasti olid kõik selle maailma asjad täis kibedust, nagu oleks vaenlane öö varjus igale poole pipart külvanud.

See vindunud olek kestis rohkem kui ühe nädala, ja kõik Juuliusse katsed sellest üle saada olid asjatud. Ta pidi oma aja palja jalu lumes ära seisma, sest mamma Neider oli õiglase loomuga naine ja ta kasvas oma tütrest niisama õiglase loomuga naise.

Ta oli ütelnud, mees võivat üksi kõrtsi minna, mitte mujale. Mõni teine oleks läinud, Juulius Kilimit mitte. Ta ei läinud ka mõne sõbra poole, kui neid oleks leidunudki. Ta lihtsalt seisis lumes ja kahetses oma pattu, kuni lund enam ei olnud.

Tuli kevad ja naispere hakkas sulama. Nad hakkasid jälle vähehaaval Juuliussega inimese kombel rääkima, väike Anni kõige enne. Tema koguni, see väike võrukael oma hirvesilmadega ja argliku olekuga, hakkas onu Juuliuselt pärima, mis teatris oli olnud. Kuidas võis onu Juulius sellest rääkida — ja kuidas ta oleks tahtnud rääkida! Kuid nüüd oli see elamus maetud sellise lademe alla, et sealt polnud enam kuigi palju välja kaevata, kui seda oleksid tahtnudki.

Juulius ise püüdis seda heaks teha sellega, et koondas

muud kõik oma unistused sellele, kes tulema pidi. Noor Venemaa riigi alamale tuli tasandada kõige laiem tee, mis üldse võimalik. Päevakorraale tõusis mitte ainult tema isemine kasvatus, mis muidugi pidi sündima kõigi nende kasvatusteaduslike raamatute järgi, mis Juuliusse kätte olid puutunud, ka tema elukäigu välise külje eest tuli hoolitseda. Tuli hakata mesilase virkusega koguma. Noor mehel — ja paratamatult oli see tema unistustes mees — pidi olema jõukas, ilus ja õnnelik kodu.

Kodu... Ta vaatas ringi ja nägi, et see kodu siin palju muuda jättis, see oli nii kitsas ja vanamoeline. Selle jaoks pidi ta ehitama uue maja. Ja ta tõusis südaööl, võttis paberi ja pliiatsi ja hakkas maja plaani joonistama.

Ta tundis korraga, et keegi seisab ta selja taga. See oli Emmi, kes seisis seal ja vaatas üle tema õla, mis ta teeb. Nähes, et teda on märganud, küsis naine kohe:

«Mis sa ometi teed siin südaöösi?»

«Ma teen väikestele Karlile maja,» ütles Juulius. «Seltsaks ajaks, kui ta suureks saab, peab see valmis olema.»

Emmi hakkas tal selja tagant mõlema käega ümber kaela ja sosistas:

«Oh Juulius, sa oled nii hea! Anna mulle andeks, et ma nii vali olin sinu vastu. Oleme nüüd jälle head!»

«Mina pean sinu käest andeks paluma,» ütles Juulius. See oli niisama halb, kui et ma oleksin kõrtsi läinud — või tõepoolest mõne teise naisega...»

«Sellest pole nüüd midagi,» ütles Emmi. «Unustame selle vana asja ära! Sa ei tee ju seda enam kunagi, ega?»

«Ei, ma ei jäta sind mingi asja pärast siin maailmas,» ütles Juulius.

Kõik oli siis jälle hea. Kevad oli tulnud ja kõik veed voolasid, Emmi pisarad ühes arvatud. Ja läbi pisarate naerdes ja vahel õise rahu jaoks liiga palju vaimustusse sattudes asus ta ise appi tulija jaoks uut peavarju ehitama.

«Jah, Juulius, aga kust saame küll raha nii suure maja jaoks? Kas see pole siiski liiga suur? Me eksime ju sinna ära. Muist tubasid tuleb küll välja üürida, eks?»

«Meie ei taha oma majasse võõraid inimesi,» ütles Juulius kindlalt.

«Aga kui on üsna vaiksed ja korralikud inimesed? Või mõned meie sugulased?»

«Herkulese nimel ei!» ütles Juulius ja muutus oma rõõmus ülemeelseks. «Meie ei taha ka korralikke ega vaiksaid inimesi, olgu võõrad või oma sugulased. Meil saab endil olema suur pere.»

«Sa arvad, Juulius? Kui suur? Ei, mitte liiga suur — mul hakkab hirm juba selle ühe ees. Mul on tõesti mõnikord siisugune hirm!»

Kui nad olid jälle voodis, ütles Emmi:

«Kui sa seda soovid, siis olgu ta nimi pealegi Aleksander.»

«Ei,» vastas Juulius, «olgu ta nimi siiski Karl. Või kui sa just tahad, siis olgu ta nimi Karl Aleksander.»

Tulid kevad ja suvi, ja suvi hakkas uuesti valmima sügiseks. Ja siis ei pidanud Emmi hirm enam kaua kestma. Kuid selle-eest oli ta hirm hakanud nüüd ka teistesse, sellest said osa nii Juulius kui ka mamma Neider. Emmi oli nii haige. See näis kujunevat raskemaks, kui muidu paremates perekondades kombeks oli.

Võõrad, vaiksed inimesed ilmusid majja. Nii vähe kui Juulius seda võis soovida, nad olid möödapääsematud. Nad käisid tõsiste, alguses küll veel vahel naerataivate nägudega. Kuid varsti nad ei naeratanud enam.

«Vaene, vaene laps!» ohkas mamma Neider. «Miks peab temale kõik nii raske olema!»

Juulius tundis selles teatavat etteheidet temalegi. Jah, õieti oli see etteheide ainult temale. Tema pärast pidi Emmi nüüd nii kannatama. Ja ta polnud kuigi hea olnud oma naise vastu, ta polnud ka eriti halb olnud, aga sellest oli vähe. Ei ole küllalt sellest, et ei olda halb, kui on tarvis headust.

Kool ei olnud veel alanud, nii pidi ta päevad läbi kodus olema. Päevad läbi siinsamas juures, neis kitsais ruumides, kus iga hääl igasse tuppa kuulda oli.

«Vaene laps, miks peab ta nii palju kannatama!»

See oli muidugi jumala tahtmine, seda pidi mamma Neider tunnistama. Kuid vaesel süütul Emmil ei võinud olla mingit pattu. Ainult vahest see, et ta oli abiellunud mehega, kes ei hoolinud jumalast, luges paganate raamatuid ja käis patustes paikades. Isegi leeris ja armulauale läks ta alles enne pulmi — see oli peaaegu sakramendi pilkamine. Jumal nühtles selle kõik Emmi kätte, nagu ta kõik raskemad koormad ikka naiste peale pani.

Kuid ka vaene pagan ise istus ja kannatas, ja kui ka valu polnud kinni hakanud ta lihast, siis seda valusamini ta hingest.

Muidugi oli ta süüdi, ta poleks kunagi tohtinud niikuingele minna, poleks tohtinud Emmil sel kombel enega siduda. Esimesele inimesele, keda ta armastas, oli ta annud õnnetuseks ja needuseks.

Sis tuli arst.

«On kahju, et teda kohe haigemajasse ei viidud,» ütles ta. «Nii raske kui see ongi, me peame seda nüüd teema.»

«Kas — kas see on nii raske?» küsis Juulius ja tundis nagu külmenevat higist.

«Olge mureta, me teeme kõik, mis inimese võimuses on!»

Nii viidi Emmi siit ära ja maja jäi vaikseks. «Jumal, jumal, ta ei tule kunagi enam tagasi!» nuttis mamma Neider. «Mul on siisugune aimdus juba. Jumal aidaku mul seda taluda!»

Nüüd oli kannataja Juuliusest eemal, tal ei tarvitsenud enam kuulda selle kaebeid, kuid ta kuulis neid ikka veel. Juulius, Juulius, mis oled sa minust teinud! Ta nägi enese ees naise naeratavaid silmi, tema nõpsnakest, ta natuke suurt suud, ta tundis oma kaela ümber naise käsi, neid naise enese salajaseks kurvastuseks natuke suuri ja ikka punaseks kippuvaid käsi... Miks pidi see kõik nii minema, milleks oli üldse vaja seda uut inimest, kes juba enne oma siia maailma jõudmist nii palju valu põhjustas! Kui palju veel, kui ta kord juba siin on?

Ta pidi selgusele jõudma, mis oli juhtunud, ta ei võinud enam kauem teadmatuses olla. Kui ta oli välja minemas, tuli Leenart Nõmm ja kõneles midagi, millest Juulius õieti aru ei saanud. Mis on juba juhtunud?

Talle ulatati väike hallide kaantega raamatuke lillekestega esikaanel. «J. Hallikas. Luuletused. Kimbuke põllulilli». Mis see oli? Kas see oli tema raamat? Juba valmis? Tal polnud praegu aega seda vaadata, sellest rääkida, ta pidi kohe haigemajja minema, ta naine oli seal. Naine ja võimalikult veel keegi.

«Kimbuke põllulilli» jäi avamatult lauale, siniste ja roosade siidlintide vahele, mis olid üle jäänud tulija

varustusest. Leenart Nõmm läks oma poolkavala naeratusga minema.

Ilu, päikesepaistene hilissuve päev, viimse rohelise küllus, lõikusaja rikas õhk... Heleda päikese, särava taeva all sündis ja arenes midagi tumedat ja traagilist. Aga kui see lõikas su enda lihasse, polnud selles enam mingit ilu, mingit tumeda ja heleda, sillerdava flöödi ja kohiseva orelitooni harmooniat.

«Tulite just parajal ajal,» ütles arst. «Kõik on korras.»

See sõna andis uut julgust, kergemeelset julgust, kuigi arsti nägu oli väga tõsine.

«Poiss, või tütar?» küsis Juulius ja naeratas, ise sügavasti punastades.

«See oli poiss,» ütles arst.

«Karl Aleksander!» mõtles Juulius. «Kas ma võin...?»

«Võtke ennast kokku ja olge nüüd mees! Ta on surnud. Elusalt ei oleks ta sündinud.»

Sõnad kõlasid kuidagi õõnsalt, mõttetult, kuigi nad olid raskelt mõttekad. Oli olnud poeg ja ei olnud siiski. Karl Aleksander ei olnud oma nime kanda saanud.

Kuid siis tuli uus hirm, õigemini endine hirm. Laps oli surnud, kuid ta polnud üldse elanud. Kuid see, kes enne elas, nii hea meelega elas? Arst oli ikka veel tõsise näoga, ta ei tahtnud nähtavasti olukorra kogu raskust korrigeerida teatavaks teha.

«Ja minu naine...?»

Arst pani talle käe kergelt käsivarrele. Mees oli veel nii noor, peaaegu poiss, kuid vanemadki mehed pole alati kangelased.

«Teie abikaasa elab ja jääb elama, aga...»

Vaikus. Juulius ei kiirustanud arsti vaheküsimusega.

«Olge ta vastu hea, toetage teda! Talle on see väga raske. Ka teile pole see muidugi kerge. Ta ei saa enam kunagi last.»

Kuid vaadates Juuliusse otsa, ta pärani avatud sinistesse lapsesilmadesse, nägi arst, et mees seda kõike praegu täiesti ei mõistnud, ei võinudki mõista, sest ta silmist oli lugeda, et ta ise oli alles laps.

TEINE JAGU

I

1910. aasta septembris jõudis Peterburi rong Tallinna, kui paike oli veel suures kõrges.

Mõlemad noored neid, kes selle rongiga oma kodulinna tagasi jõudsid, võisid olla natuke liigutatud, kui tuttavad tornid paistma hakkasid, nad olid nagu meelega just seal vagunipoolle istet võtnud. Kuid nad ei pidanud undsaks seda liigutust kuidagi näidata, olid nad ju vabameelsed noored inimesed, kes pealegi tulid pealinnast. Ja kogu tee olid nad kaitunud nii vabalt ja vallatult, et keegi poleks võinud neid pidada selleks, mis nad tööpoolest olid. Seda enam, et uuline reisirõivastus neid kogu aeg vähemalt «daamedeks» nimetas, kui ta neile kummalegi üksikult *mademoiselle* ei ütelnud. Tööpoolest polnud nad midagi muud kui kodukooliõpetajannad, ja nende kummagi pagas, mis sisaldas kogu nende varanduse, polnud kuigi suur.

Võimalik, et see ootamatu sära tuli kõik ainult äkilisest vabanemistundest, võimalusest inimeste hulgas inimesena liikuda. Oma reisirõivastust olid nad selle paljastusega alguses päris šokeerinud, kuigi see ise polnud midagi muud kui rätsep, mida teine neiuudest kohe alguses oli arvanud, kuigi ka nimetatud noormehe otsaesisele polnud ta amet kuigi loetavalt kirjutatud.

Neiu Anna Neider, pikk, sale ja brunett, palju tugevmini päevitunud, kui see sel ajal kombekohane oli, nii et tal seetõttu oli peaaegu lõunamaalase välimus, võis seda siiski olla, arvestades ta riietuse lihtsust. Kuid tema südamesõbranna ja vaimuosaline Marie Saalem oli juba oma riietuse maitseka silmatorkavuse poolest midagi

muud kui selline kodune vari kuski heas majas. Ja niisama vähe oli ta ka seda oma hingelt ja vaimult, tema kõnet hoopis nimetamata. Tema oligi see, kes teekonnal tuttavaks saanud noormeest oli rätsepaks pidanud, enne veel, kui see tutvustamiseni jõudis, mis muide küll üsna pea pärast Eestimaa pinnale jõudmist oli toimunud.

Meeldiva noormehe nimi oli Gennaadi Treifelt, sündinud, kasvanud ja õppinud Peterburis, valitses hästi saksa keelt, ja oli ometi südame põhjas eestlaseks jäänud. Ta oli hea välimusega, hästi ja väga moodsalt rietatud, tark ja haritud, ja ta polnud mingi harilik rätsep, nagu ta kohe ruttas kinnitama, vaid teatri kostümeerija, seega palju rohkem kunstnik ja ilmtingimata boheemlane. Ta sobis hästi noorte vabamõtteliste neiude kilda, ja mõnegi kõrgema küsimuse olid nad lühikese sõiduaja jooksul alla toonud ja läbi arutanud.

Rong peatus jaamaesisel, kus eriti palju ootajaid polnud märgata. Härja Treifelt ütles *voilà!*, tõusis püsti ja palus rohkete kummarduste saatel luba «daamesid» pakkide väljakandmisel aidata. See abistamine ise ei läinud nii kerge vaevaga, sest pakke oli palju ja noormees polnud eriti tugeva kehaehitusega, kuid vabamõttelised noored neid, kelle peamiseks jututeemaks oli olnud naiste üheõigusluse küsimus — milles Gennaadi Treifelt muide nendega täiesti nõustus —, lasksid teda meeleldi suurt vaeva näha.

Sellal kui lahke noormees askeldas voorimehega, seisis kodulinna tagasi jõudnud tütreid näilikult üsna kõrgendatud meeleolus tuttava pildi ees, mis nüüd jälle, pärast mitmeaastast eemalolekut, nende silmi rõõmustas. Korraga hakkas Marie Saalem oma kaaslanna käsivarrest ja ütles ärevalt, nagu ta üldse iga tühise asja juures ärevaks muutus:

«Näe, see on ju Eedi!»

«Kes? Missugune Eedi?»

Anna Neideri tõmmu, pisut lõunamaaliselt mõjuv piklik nägu oli korraga tüdinenud ja väsinud, ta näis praegu oma sõbrannast tunduvalt vanem, kuigi aastate vahe väga suur ei tarvitsenud olla. Marie Saalem aga, lopsakas ja õrn blondiin suurepärase juukse krooniga ja niisama suurepärase kübaraga, mis mõlemad olid saanud reisituvuselt teenitud komplimendi, oli nii tütarlapselik, et mõ-

nole teisele naisele tema aastates see poleks enam üldse olnud.

Eedi — minu onupoeg. Kas ma pole sulle rääkinud oma onupojast Eeduard Saalemist? Ah, temaga on nii palju skandaalseid lugusid — kuidas ta üldse julgeb nii... Teda otsiti omal ajal taga ja... Ei, ma olen sulle kindlasti rääkinud. Ta laskis jalga ühe apteekritütrega, ja peale selle oli ta ise sel ajal poliitiline põgenik. Ja nüüd on ta siin, ma võin kihla vedada, et see on tema. Kind ta muidugi enam ei tunne, ma olin viimati päris laps. Aga kuidas ta nüüd julgeb siia tulla?... Ja see on vist ta naine, kui see üldse tema naiseks laulatatud ongi...»

Anna vaatas näidatud suunas ja nägi tugeva kasvuga lorralikku härrasmeest, kelles miski ei osutanud nii palju avantüristlikku, kui temast oli kuulnud. Muidugi oli ta kuulnud Eeduard Saalemist, ja muidugi Marielt, sest kes muu pidi talle Peterburis seda rääkima, sest ta oli sinna läinud juba enne 1905. aastat. Kardetava härrasmehe kõrval oli naine hallis, üsna tagasihoidlikus lihtsuses, looriga ja kuidagi haiglase tegumoega.

Jumaluke, seesama ongi siis see kuulus Alice Borchert! sosistas Marie, natuke põlglikku haletsust hääles.

Anna vaatas võõrast naist korraks teravamalt ja ta posed värvusid veel tumedamaks. Tahtmatult heitis ta argmise pilgu enesele, ja ta käed päevavarju käepideme ümber muutusid närviliseks.

Jah, võib-olla tuleb see sellest,» rõhutas Marie Saalem, kelle teravale pilgule samuti ei jäänud midagi märkamata. Kuid samal hetkel tühistas tagasi jõudnud massaja ühe tema väidetest. Kohates kahe naisterahva endale suunatud pilkusi, kergitas ta kübarat ja tegi Marie poole vaevalt märgatava kummarduse. See vastas natuke ulbe ilme näole võtmisega, nagu tavatsesid teha Peterburi kõrgema seltskonna daamid, kes võtsid tervitamisest kui tühtamist ja tervitamata jätmist kui solvamist.

Boheemlasest reisijõber oli vahepeal nende maised asjad joonde ajanud, ja ainult üht ei jõudnud ta otsustada — kumba neist pidi ta koju saatma. Ta eelistus näis kuuluvat Mariele, kuid see ütles otsustavalt:

Palun, ehk hoolitsete selle eest, et neiu Neider koju saaks, tal on pikent tee ja rohkem pakke.» Ta lisas sala-

mahti tõrkse ilmega Annale: «Taevast, mis ütleb Antonovi eit, kui ma talle võõra meesterahvaga treppi sõidan!»

Nad jätsid sudamlikult jumalaga, Anna ja Marie nimelt.

«Tule mind tingimata vaatama, sa tead ju, kus ma elan!» ütles Anna. «Küsi ainult proua Kilimiti, teda tunakse terves uulitsas, nii et pole vajagi majanumbrit meele pidada.»

«Oh!» ohkas Marie südame põhjast. «Kui ma ainult saaksin ennast siin natukene sisse seada. Ma olen siin ju täiesti võõraks jäänud!»

«Kas mul on lootust tohtida teile seejuures oma tagasihoidlikku kaasabi pakkuda?» palus härra Treifelt galantse kumimarduse saatel, ja ta roosakas nägu võttis karvavõrma punakama tooni.

Marie Saalem ulatas talle oma peenes kreemikas kindas käekese.

«Olen rõõmus teiega sõbraks saades,» ütles ta vabameelselt. «Ainult minu elujärg ei luba mul teie külastamist vastu võtta. Aga muidu võiksite meie küll mõnikord kokku saada, kuski erapooletul pinnal, et kultuuraküsimuste üle mõtteid vahetada.»

Gennaadi Treifelt pööras oma kenad abiotsivad silmad Anna poole, ja see sattus korrale väga leplikku meeleolule, mida ta varsti kohe võis kahetseda.

«Meie majas olete alati teretunud, härra Treifelt, ja seal võiksite kõik jälle kokku saada, et oma tänast konversatsiooni jätkata.»

«*Merci, mademoiselle Neider, grand merci!*» ütles härra Treifelt, ja ta seni nii hädaohututes silmades süttis väike roheline leek, mis pidi näitama, et ta nii hädaohutu mees polnudki.

Kui voorimees sõitis läbi tuttavate tänavate, ei saanud Anna Neider meeleliigutust tagasi hoida ja muutus väga ebaseltskondlikult vaikivaks, hoolimata oma viisaka kaaslase meeleheitlikkudest püüetest juttu sõlmida. Rongis oli kõik lainud kuidagi tõstetud meeleolus, palju aitas kaasa ka Marie Saalemi võrratu elujõud, mis kiskus teidagi kaasa, ka reisirõõmuse teeneid salgamata. Nüüd langes see kõik tema peale täie raskusega, ja esmakordselt tundis ta, et see oli siiski raske tee.

«*Pardon, neiu Neider, teie jäite nii tõsiseks,*» kõlas

Gennaadi Treifelti meeldiv hääl. «Kas on teil Peterburi lühgusest kahju või rõhuvad teid mälestused?»

Midagi ei rõhu mind, va kergats!» oleks Anna tahtnud tagedalt vastata, kuid ta võitis enese ja kostis: «Olen ainult väsinud.»

«Arusaadav, see on pikk teekond, ja nii halbades tingimustes. Naisterahvale pealegi.»

«Teil ei oleks tarvis nii kaugele sõita, ma elan peaaegu linna serval,» ütles Anna siis. «Ja seal on mul inimesed, kes võivad väga hästi pakid sisse kanda.»

«*Assez!* Ma lubasin teie sõbrannale, et saadan teid koju, ja ma ei tohi oma sõna murda,» ütles kangelasmeelne ratsap.

«Teie lahkus on piiritu!» ütles Anna natuke tagedalt ja hammustas huult. Nad sõitsid edasi, kõneldes omavahel viisakalt ja lahkelt.

Ohtu oli soe ja selge. Aga kergelt libises aeg-ajalt leht puult, ja sellest võis märgata, et suvi oli siiski möödunud. Gennaadi Treifelt võttis kübara peast, nagu tervitaks ta loojenevat päikest, ja sõnas:

«Niisugused õhtud kutsuvad inimest kuhugi kaugele. Peaks käima palja peaga päikesepaistel, rändama üle mägede ja orgude nagu vaba rändlind!»

«Mina ei tahaks küll praegu kuhugi kaugele,» ütles Anna. «Tahaksin lõpuks koju jõuda ja puhkama heita.»

«Vabandage, ma unustasin oma ilujoovastuses teie reisivõime,» ütles Gennaadi Treifelt ja püüdis kummardada.

Kauguste asemel jõudsid nad Neideri maja juurde, mida tunti kogu uulitsas, nii et polnud vaja numbrit meele pidada. Aga ühes asjas oli Anna siiski eksinud oma sõbrannale teed juhatades — proua Kilimiti nime tunti kaugelt vähem kui Neideri nime, mida kandis see maja kui ka teine, mida Anna polnud veel üldse näinud. Nii et mamma Neider oli sellega õieti surematuks saanud, mis mitte paljudel ei õnnestu.

«Kodu!» mõtles Anna Neider valjusti ja ohkas. Gennaadi Treifelt lisas midagi viisakat ja vaimukat, kuid neiu ei kuulnudki seda. Ta oli tahtnud koju jõuda, naeruväärt küll, kuid ta oli isegi natuke kojuigatsust tundma hakanud. Ja nüüd oli äkki nii imelik tunne, nagu oleks ta sedasama kartnud. Muidugi, Emmi ei teadnud midagi, ta

võis kõige rohkem ainult aimata, nii tagasihoidlikult ja mõistukõneliselt oli Anna küsimust kirjast puudutanud. Aga Emmiga saab hakkama, emaga oleks see olnud palju raskem. Kuigi ka Emmi oli vanamoeline inimene, harimata ja kõigi kodanlike eelarvamistega naine, oli tal ometi pehme süda. Kuid Juulius? Juulius muidugi vaevalt midagi ütleb, kuid missuguse pilguga ta vaatab?

Siin oli siis vana maja, täiesti muutumatu. Kedagi ei olnud väljas näha, ka hoovivärvavasse mitte. Ta läks hoovi sisse ja seisis silm silma vastu Juulius Kilimiti uue majaga. See oli tõesti midagi hoopis muud — heleroheliseks varvitud, suurte akendega ja õitsvate leegivärviliste kressidega trepi kõrval, puhta ja sõbraliku palgega maja. Selle siis oli Juulius tahtnud oma pojale ehitada, nagu sellest kunagi oli juttu olnud, see oli maja, mis oli isegi mamma Neiderile südamelähedaseks saanud, kuigi ta selle valmistaamist ei näinud. Nüüd pidi see maja saama kauniks koduks Juulius ja Emmi kasutütrele. Ja ajutiseks pelgupaigaks temale, kes seisis keset hoovi võörastades nagu laps, kes näeb oma vanemaid piduriietes.

Üks maaneiu välimusega tüdruk tuli talle vastu.

«Kas teie olete preili? Proua pidi ju teile jaama vastu tulema, kas te teda ei näind?»

«Palun, aidake mu pakid sisse tuua,» ütles Anna viisakalt ja külmalt, nagu Peterburi härraste majas teenijaid koheldi.

Ta jättis jumalaga härra Treifelti, avaldades oma tõsist pahameelt selle üle, et see oli juba voorimehele maksnud. Kuid nähes teise kurvameelset nägu, lisas ta lahkelmalt: «Külastage meid peagi! Ma loodan, et preili Saalem mind pühapäeval vaatama tuleb.»

Teenija abiga kandis ta pakid sisse, ja selle aja jooksul jõudis teenija rääkida, et ka härra ei ole kodus ja et ta alles üsna hilja tuleb. Härral olevat nimelt alati väga palju tööd. Aga Liina olevat kodus, ja seal ta olevatki.

Majast ilmus kolmeteistkümneaastane tütarlaps, kaunis pika kasvuga, mitte just ilus ja kaugeltki mitte meeldiva naoga, kes isegi oma aastate kohta tundus natuke liiga puine.

«Liinal!» hüüdis Anna selle kutselise lastekasvataja lahkusega, mis tundus tema juures ikka pisut võörastav.

Oled sina aga suureks kasvanud! Ma ei tundnud sind alguses äragi.»

Liina naeratas natuke hapukalt, aga see võis küll ka tema erilise näoilme tulla. Ta ulatas Annale käe ja tegi niksu nagu võõrale. Heledad palmikud ta sinise kleidi õlgadel olid lühikesed ja peened, väga tugevasti palmitud, nii et nad tundusid puutikkudena. Tedretähed põskedel ja ninal olid sügisesest ajast hoolimata veel väga tugevad. Ta käitumises oli tagasihoidlikkust, kuid see polnud arglikkus, ennem midagi muud.

«Ema pidi jaama vastu tulema,» ütles ta. «Ta läks Keegu-tädi juurest läbi.»

«Noh, siis on kõik selge, kui ta läks Keegu-tädi juurest läbi,» ütles Anna naerdes.

Nad läksid majja, kus Anna pani pakid keset elutuba maha ja vaatas uudistades ringi. Tuba oli küllalt avar, kahe suure aknaga, mis avanesid hoovi poole. Põrand oli läikivpuhas, nagu oleks ta alles nüüdsama värvitud, kuid siniselillelised tapetid olid juba pleekinud. Pääaegu terve mööbel oli uus, ainult seinakell, mamma Neideri uhkus, oli endine. See võõras ruum pidi siis kodu olema.

«Teie tuba on seal tagapool, söögitoast läbi,» ütles Liina, märgates Anna kõhklemist.

«Täna, täna!» ütles Anna hajameelselt. «Aga mis ajast ütled sa siis mulle «teie»? Me olime ometi sõbrad,» lisas ta natuke liialdatud elavusega.

Tütarlaps Liina muutus veel kohmetumaks ja pühkis käsi oma sinise kleidi külge, nagu oleks ta neid kuidagi määrinud.

«Noh, pole viga, Liinake, küllap uuendame oma sõpruse varsti,» ütles ta siis jälle oma kergel koolipreilitoonil. Ega märganudki, et see kerge toon muutis teise veel tõrksamaks, kuigi ta püüdis abistamisel agar olla.

Väike söögituba oli aia poole avanevate akendega, samuti kui Annale määratud tuba, mis asus selle kõrval. Siin oli tema jaoks kõik juba valmis seatud, ka valge päevatekiga kaetud voodi. Ja seinal olid siin vanad tuttavat pildid hirvedega kuupaistel. Vaata, kuhu nad neile kunstiteostele paiga leidsid! Muidu oli aga ka selles toas veidi uue toa hõngu, kuigi see maja juba kolm aastat pidi valmis olema. Anna vaatas aknast välja ja leidis, et isegi Neiderite aed oli muutunud — siia olid nüüd ilmu-

nud teed ja lillepeenrad, ja lehtlat aia tagaotsas oli uuendatud ja kohendatud. Polnud ime, kui teenija ütles, et härral on väga palju tegemist. Ka puud olid kasvanud, vähemalt ei mäletanud Anna ühtki nii suurt õunapuud kui see, mis kasvas otse ta toa akna all.

Ja siis tuli Emmi.

Ta polnud palju muutunud nende aastate jooksul. Ta oli niisama valge ja priske, ikka veel piim ja veri, ja ei olnud märgatavalt vananenud. Isegi ta kleit võis olla sama, mis kuue aasta eest, sest see oli vanamoeline ja kaunis pingul ta täidlase keha ümber.

«Jumaluke, Anna, seal sa oled! Ma jäin natuke kauaks Keegu-tädi juurde, ja siis oli rong juba sisse sõitnud ja sind ei olnud enam kuskilt leida. Ma jooksin küll terve tee, hing oli päris kinni. Oh, tere tulemast, kallid õde! Tere tulemast koju! Jah, Anna, nüüd oled jälle kodus, kuigi sa siin majas enne pole kunagi olnud. Aga sa pead lubama, et sa niipea jälle välja laia maailma ei lenda, et sa kunagi enam nii kaugemale ei lähe, kus sind ilmaki ei näe!»

Ta surus õe oma laia sooja rinna vastu, suudles ta silmi ja juukseid. Ja kuigi Anna tundis, et see oli kõik natuke naeruväärne, et Emmi võib-olla ta Venemaalt tuleku pärast harrastas vene lahkust, see oli siiski üsna hea.

«Aga jumal hoidku, siin ma seisan ja lobisen, ja sina ei ole veel jõudnud oma reisiriideidki ära võtta. Ja siis oled sa juba ei tea kui kaua söömata. Liina, Liina! Et see tüdruk ka muud ei tee, kui oma raamatutega» jahib! Liina, mine vaata, kas toit on juba valmis. Ma peaksin küll ise minema, see tüdruk on ka veel uus, ja kahekesi ei tee nad muud kui selget pahandust! Aga me ei ole ju üksteist nii kaua näinud, ja siis ei tahaks minutikski lahkuda.»

«Kas me ei ootaks söömisega, kuni kõik pere koos on,» ütles Anna, ja ta pidi naeratama mõtte juures, et see vana Neiderite maja peamure oli ka uues majas esirinnas. «Ma ei taha sugugi süüa, tõesti mitte. Ma tahaksin nii väga sinuga nelja silma all rääkida, enne kui Juulius koju tuleb. Sellepärast on üsna hea, et teda kodus ei ole.»

Anna istus ja ka Emmi istus, kui oli enne ukse kinni pannud. Ja kartes, et alguses kõheldes ta üldse niipea ei

jõu selleni, mis tahtis oli, rääkis ta ühe hingetõmbega kõik välja. Ainult Emmi otsa ei suutnud ta seejuures vaadata, nii araks oli kodulinna õhkkond juba suutnud ta teha. Jah, palju teisiti oli kõik läinud, kui ta seda mõttes oli kavatsenud, hoopis teisiti kui neis moodsa-ajal näidendites ja romaanides, milles naiskangelased võitlesid seltskonna kivilinenud eelarvamiste vastu.

Siis tundis ta, kuidas Emmi tugevad, pehmed käsivarred ta ümbert haarasid ja selle hääl ütles:

«Jää siia, armas õde, see maja on ikka sinu kodu!»

Ja kui Anna üles vaatas, nägi ta, et Emmi nuttis. Ta pisarad olid ehtsad, kuigi ta sõnad võisid võltsilt kõlada, aga see polnud Emmi, vaid sõnade süü. Kust pidigi ta nüüd rutuga paremad sõnad võtma.

Anna pühkis oma pisarad näolt ja küsis naeratades nagu laps, kelle tungiv palve on täitmist leidnud: «Aga mis ütleb Juulius?»

«Oh, küll me saame temaga hakkama, tal on hea süda. Ma ise räägin temaga, kui paras aeg on.»

Soõgitoas oli kuulda häält ja sööginõude kõlinal.

«Teie kasutütar on juba nii suureks kasvanud,» ütles Anna oma sülelemisel kortsunud kleiti korraldades.

«Jah, mis tal muud, aina sööb ja kasvab!» ütles Emmi natuke alahindava tooniga. «Aga nuriseda tema üle ei või. Ta on virk ja sõnakuulelik laps, ja ta õpib hästi. Juulius peab tast väga lugu.»

Nad ei oodanud söögiga peremeest. Juuliusel võis kaua aega minna, ta oli koosolekule läinud. Ja pealegi oli üks inimene tulnud pikalt teelt. Kuid sellest hoolimata näis, et kellelgi pole eriti isu, ei Annal, kes oli tulnud pikalt teelt, ei Emmil, kes muidu nii väga hindas kööki nagu ta hea emagi, ei isegi Liinal, kelle söögiisu kohta kasu-oma oli teinud nii ebasobiva märkuse. Ja seejuures ei tahtnud ka jutt hästi sobida. Anna vaatas ringi väikeses söögitoas, mis oleks pidanud tunduma küllalt kodune, sest siin oli peaaegu kõik pärit mamma Neideri «Emmaustest». Kuid siiski oli miski väga palju muutunud, sinna polnud midagi parata. Ja kõik see, mis suures ja vabameelses pealinnas oli tundunud kerge ja tuhine, muutus siin äkki raskeks. Pole midagi parata, see on kodu, mis haarab inimese oma võimusesse ega lase teda nii ker-gesti eduteed sammuda, nii väga kui ta muidu seda oma

arenenud mõistusega soovikski. Aknast tuli punakas õhtuvalgus läbi õunapuu lehtede ja langes otse sööjate kätele, ja otsekui seepärast jäid käed tihti seisma ega osanud midagi ette võtta.

Söögiaja keskel saabus Juulius. Ta seisatas uksele, kui keegi parajasti ei vaadanud sinnapoole ega pannud seepärast ka keegi teda tähele. Anna pööras esimesena pead ja nägi teda, ja ta tundis tema ilmumisel nagu mingit pettumust, kuigi Juulius oli samasugune nagu ikka. Ta riided tundusid natuke avaratena ja lohakatena, kuigi ta võis olla kehaliselt veel enam kosunud. Ta seisis ja puhastas nina suure siniseruudulise taskurätiga. Siis alles astus ta juba päris ehtsa rõõmunaeratusega lähemale.

«Kas mu silmad mind mitte ei peta? See on ju kallis kolleeg Peterburist! Tere tulemast, tere tulemast!»

Ta raputas Anna kätt, kes oli püsti tõusnud ja paar sammu natuke kohmetult majaisandale vastu astunud.

«Ah, onu Juulius, siin majas tahaksin ma küll parema meelega ikka veel väike Anni olla kui kallis kolleeg. See viimane on liiga suur au mulle.»

«Juulius on ikka suur naljahammas,» ütles Emmi jälle natuke raamatulises toonis.

«Aga see on siiski tore!» ütles Juulius laua äärde istudes. Nüüd valguses ja nii lähedal võis märgata, et ta oli siiski ka muutunud. Mitte ainult ta keha, vaid ka nägu oli muutunud ümmargusemaks ja ta kunagi lainetavad juuksed olid tihkelt maha soetud. «Kuidas läks siis reis? Ja kuidas tunned sa ennast jälle üle tüki aja oma kodulinna?»

«Nagu poleks ära olnudki,» ütles Anna kergelt ohates.

«Ja mina kartsin, et suure linna ilu ja uhkus sind meist täiesti ära võõrutab. Kui palju lootustandvaid Eestimaa tütreid on juba keisrilinn meilt ära meelitanud, rääkimata...»

Emmi oli vahepeal helistanud ja teenija astus natuke mürarikkalt sisse.

«Tooge soojemat suppi!... Armas Juulius, sa pead vabandama, et me ilma sinuta lauda asusime, aga Anna tuli ju nii kaugelt...»

«Enesestki mõista, enesestki mõista!» ütles Juulius käsi hõõrudes, ja neile kätele vaadates tundis Anna kuidagi ebameeldivalt, et need olid muutunud pehmeks ja lõd-

vaks, mis teda juba tervitamisel oli seganud. Ja kas nad olid nüüd nii seltskondlikult käitusid, või oli see ainult tema juuresolekul nii? Aga siis võtsid nad ju teda nagu kolalist ja mitte kui oma inimest...

Juulius oli muutunud jutukamaks. Juba seepoolest oli ta erinev kunagisest häbelikust ja sõnakehvast Juuliusest. Ta oli siis muutunud jutukamaks, kui ta millestki rääkis. Nüüd ei vajanud ta enam süttimist, ta põles kogu aja ühtlaselt ja kindlalt — nagu hea lamp. Ta küsis Annalt selle Peterburi-elu üle, küsis ka teiste Eestimaa tütarde käekäigu üle. Teda huvitas üksikasjaliselt Anna raudteesõit. Ja ta tunnistas häbelikult, et ta ise kunagi veel nii pikka sõitu pole teinud.

«Jah, kui mõelda, et ma isegi Tartus ei ole käinud!» ütles ta ohates.

«Aga, Juulius, mineval aastal käisime ometi Haapsalus,» ütles Emmi vahele. «Anna, kas me sellest sinule ei kirjutanud?»

Ei, seda Anna enam ei mäletanud. Aga kindlasti olid nad sellest kirjutanud, sest millest pidid nad ikka kirjutama. Neile siin võis see ju suursündmus olla.

Juulius on nii väga oma tööga seotud,» vabandas Emmi, kuna Juulius ise seda teha ei saanud, sest ta oli ametis söömise lõpetamisega. Liina oli juba oma istmel rahutuks muutunud.

«Aga, armas laps, sul on kiire, ma tean — mine siis ometi oma töö juurde!» ütles Juulius. Ja kuna tütarlaps lüües nixu tegi ja natuke kohmakalt müdistades toast välja jooksis, lüües pereisa Emmi poole pöördudes: «Te vaevate last liiga palju majapidamisega, ja siis ei saa ta oma õppetükke läbi võtta.»

«Küll ta jõuab, tal on hea pea,» ütles Emmi, kuid ilma selle heameelega, millega vanemad tavaliselt oma laste head pead kiidavad.

«Tal ei ole nii hea pea kui...» Juulius takerdus veidi, «...kui Annal oli. Ta on aga muidu väga hoolas. Meil on vähe nii hoolsaid tütarlapsi koolis.»

Ta hakkas nüüd koolist rääkima, kuna teenija koristas lauda ja Emmi seekord istus nende juures, nagu oleksid tal külalised. Jutustuse toonist ja sellest, millise enesestmõistetavusega nimetati ühe või teise õpilase nime, võis järeldada, et ta juba ammugi oli kodus oma koolielust

aru andnud. Emmi noogutas arusaavalt pead ja lisas mõne vahemärkuse selle või teise tütarlapse vanemate kohta. Ta oli selles mõttes mamma Neideri õige pärija, ta tundis juba nüüd poolt linna. Ja muidugi paremat poolt, sest need polnud just päris viimased, kes saatsid oma tütreid kooli, kus neist pidid saama tõelised Eestimaa tütreid ja kus Juulius Kilimit nüüd juba teist aastat oli õpetajaks.

Kuid jutt oli nüüd koolist koju siirdunud, ja nüüd oli Emmi see, kes aruandega esines. Ta rääkis oma päevatööst ja jõudumööda ka naabrite omast. See pidi ka Annat huvitama — proua Allmannil on olnud peenikest peret ja kaks tükki korraga. Ta ei teagi, kes on proua Allmann? Jesses, see on ju nende sugulane, nende isa nõbutütar, samuti sündinud Neider kui nemadki. Kuidas võis Anna väikese Margareeta unustada! Ta sai varsti pärast Anna ärasõitu kohtukirjutaja Allmannile.

Jutt voolas ühtlaselt, samuti nagu põles helevaige lamp laual hoolega puhtana hoitud laudlinal. Ja seda segas ainult korra Juulius etteheitev hääl, etteheitev ainult enesele: «Aga ma pidin ometi täna puid lõhkuma!»

«Seda jõuad sa ka homme hommiku teha,» ütles Emmi suurmeelselt. «Täna on meil kallid külalised.» Siis vaatas ta pisut kelmikalt mehe otsa, ja ta hallides silmades oli midagi endisest kavalast ja lapselikust Emmist. «Mis sa arvad, kas me lasemegi teda enam ära Venemaale? Ta võiks ka natuke meile seltsiks olla. Oleme muidu nii üksid.»

II

Oli pühapäev.

Juba hommikust saadik oli Juulius istunud vihkudepaki ees, kuna seekord asi oli õige halb. Nähtavasti seepärast, et noored inimesed, ka korralikud tütarlapsed, suve jooksul väga põhjalikult unustasid, oli ta alles pooleni jõudnud. Ta vaatas sagedamini ettetulevaid vigu ja raputas pead, kui avastas siin erilise seeriaseaduse. Võis päris kindel olla, et kui üks viga kord esines, siis see tingimata vähemalt üks teine kord veel ette tuli. Ta polnud muidugi päris teadmatu ses, millest see tuli, oli ta nüüd ju kuusteist aastat õpetajaametit pidanud, kuigi mitte alati kõrgemas koolis. Kuid imestamisväärne oli

ilmsel, kuidas nad seda tegid, tema valvsatest silmadest hoolimata. Ja et ta ei tahtnud ka niisama mehaaniliselt punuse tindiga vehkida, vaid igasse toosse süveneda, et võiks noortele inimestele igauhele midagi kasulikku ütelda, siis ei läinud see töö kuigi kiiresti. Seda enam, et nagu kiuste ikka pilgud välja rändasid, kus hilissuvine või ka varasügisene selge ilm nii kiusavalt mõjus.

Ja hommikust saadik oli Emmi askeldanud köögi poole, nagu oleks täna õieti suur võõruspidu oodata. Kord oli ka Juulius oma vihkude juurest kööki appi kutsutud, ja siis olid seisnud kõik neli naisterahvast keset kööki nii tähtsa ja põneva ilmega, nagu seisaks maailma saatust kuulul. Hoolimata uue maja ruumikusest ei olnud siin kõik nii suur kui mamma Neideri varjupaigas, kuid tema osatähtsus nende elus oli siiski veel küllalt suur.

Kui nüüd majajärgi heitis pilgu aknast välja oma aeda, nägi ta Annat kõndivat seal ühe võõra naisterahvaga. Juulius oli viimaks tundma saanud peaaegu kõik perekonnatuttavad, kuid see daam ei paistnud nende hulka kuuluvat, see pidi küll olema mõni Anna sõbranna. Ta näis olevat väga peen ja ta kõneles elavate käeliigutuste saatel, naeris tihti ja punastas mõnikord, mis talle muide hästi sobis. Kuidagi tuletas ta meelde heal maal kasvavat roosi. Nad olid seisatanud lillepeenra juures ja hakkasid nüüd ühiselt laastama Emmi astreid, kuigi see jahedalt kaunis lill kummagagi neist ei sobinud. Võimalik, et see oli mõeldud ruumide ehteks, sest kui oli pidupäev, siis pidi seda olema igati märgata.

Kuigi tema huvi külalise vastu polnud eriti hindavat laadi, sest see võis olla jälle mõni rahutu vaim suurest linnast, jättis ta pooliku vihupaki ja läks elutuppa, kus teda viis minutit hiljem tutvustati preili Marie Saalemile. Ka muidugi kallid kolleeg, noor pedagoog, kes aga hoolimata oma noorusest oli väga tark, energiline ja enesekindel.

«Ah, teie, härra Kilimit, püüate siis meie noortest naisterahvastest kanakesi kasvatada,» ütles ta veidi pilkava häälega, milles oli tunda haletsustki, kas nüüd tulevaste kanakeste või Juulius Kilimiti vastu.

«Ma arvan, meie püüame neist haritud naisterahvaid kasvatada,» ütles Juulius ja punastas.

Anna Neider viipas taskurätiga.

«Aga onu Juulius ei oska ju üldse nalja, ta on alati nii tõsine. Sa ei peaks teda nokkima, Marie!»

Onu Juulius — see riivas praegu siin kuidagi valusalt. Oli iseasi kuulda seda Anna suust perekondlikus ringis. Aga nii, seltskonnas ja naise suust, kes isegi polnud enam päris uus, see oli alahindav.

«Ma vaidleksin sinule heameelega vastu, Anna,» ütles ta. «Võib-olla ei mõistnud ma vanasti palju nalja, aga nüüd usun ma küll, et ma seda mõistan. Kui kellelgi ei ole naljatundmise meelt, siis ärgu ta üldse nooresoo kasvatajaks hakaku. Ainult noorte inimeste nali on teissugune ja — ausalt ütelda — naljakam.»

«Onu Juulius leiab, et sina ei ole sugugi naljakas, Marie,» ütles Anna ja hakkas naerma.

«Miks on ta õieti nii alp?» mõtles Juulius. «Varem oli ta isegi liiga tõsine, nüüd aga lõhverdab ta nagu...»

«Ma pean siis küll vastama, et ma ka härra Kilimiti üsna vähe naljaka leian olevat,» ütles Marie Saalem, ja ta kõlavas hääles tundus terav toon. «Oh, aga sealt tuleb keegi, kes on tõesti naljakas. Voilä — kas see ei ole mitte meie sõber rongilt, see kunstnik rätsepa hingega, või oli see ümberpöördukt?»

«Preili Saalem ei ole tõepoolest nii halb, kui ta välja näitab,» ütles Anna selgitavalt Juuliusale. «Ta kiusab eriti neid inimesi, keda ta hindab. Ja ma olen kindel, et ta heal meelel härra Treifeltiga kokku saab, kuigi ta teda seejuures halastamatult nokib.»

Nüüd koputas uus külaline juba uksele ja polnud enam viisakas temast rääkida, kui mõne minuti pärast võidi temaga rääkida. Anna tõusis püsti ja kuidagi esinduslikult ennast siia ja sinna pöörates tegi ta inimesed üksteisega tuttavaks.

«Härra Treifelt Peterburist — või, ah, te olete nüüd alaline Tallinna elanik — minu õde ja minu õemees härra Kilimit.»

Ta istus, ja korraks võttis ta nagu tüdinenud ilme, kuid ta peitis selle otsekohe taskurati varju ja hakkas kergelt kõhima.

«Eh voilä, olete ennast külmetanud, neiu Neider,» ütles härra Treifelt ja viskas oma jala kaunis kaares põlvele. «See tuli kindlasti sellest, et nad tegid aknad kahelt poolt lahti... Mul on väga kahju — sel juhtumisel ma

loomulikult...» Ja ta laskis taskusse tagasi libiseda hõbedase portsigari.

«Aga, härra Treifelt, ärge laske ennast segada, see oli tõesti juhuslik kõha. Juulius, sa oled vist ikka veel müttesuitsetaja, ja siis on otse hädavajalik, et maja vahel ühtsulõhna saaks.»

«Härra Kilimit, teie ei suitseta?» küsis Gennaadi Treifelt. «Kas ma palju eksin, kui ütlen, et te olete täiesti kursklane?»

«See on nii,» ütles Juulius ja tõstis pead natuke sõjakult. «Kuigi meie vabameelne noorem põlv sellest suuremat ei pea. Ma arvan alati, et kes tahab maailma valit-
teda, peab kõigepealt õppima iseennast valitsema.»

See pedagoogiline jutt oleks jälle võinud teenitult meru osaliseks saada, kui mitte neiu Saalem poleks otsustavalt Juuliusse poolele asunud.

«Ma arvan sedasama, härra Kilimit. Selles asjas on vabameelne noorus teiega ühel arvamisel. Meie ei tohi oma hinge ja oma keha kihvtidega nõrgaks teha.»

Juulius heitis talle altkulmu pilgu, sest ta kartis jällegi pilget, kuid ta nägi kohe, et sedapuhku oli see ausalt mõeldud. Ja isegi Gennaadi Treifelti huultel suri pilkenäeratus sünnimomendil.

«Kahekordne põhjus, et ma oma nõrka iseloomu pean talitsema,» ütles ta ja surus käega taskule, kuhu oli peitnud portsigari, nagu kardaks ta, et see viimaks ise võiks mingil kombel välja hüpata. «Jääb sellega täna, mu daamed ja härrad!»

Proua Emmi, muidu iga seltskonna õige hing ja hinge-
hoidja, oli täna kuidagi norus. Esmakordselt oli tegemist seltskonnaga, kes mitte ainult, et oleks libisenud tema ohjest, vaid läks koguni temast mööda, nagu poleks teda olemaski. Nende kõnelus käis hoopis eri rada, ja temal polnud midagi sinna hulka ütelda, mis oleks sobinud. Jutt oli vahel naljatooniline, vahel ka tõsine, eriti kui Juulius midagi sekka ütles, aga temal polnud sellest mingit osa. See muutis ta seltskonna suhtes natuke vaenulikuks, ta oli kõrvale jäänud, tal oli aega, ja ta hakkas neid vaatama arvustava pilguga.

Kuidas võis Anna, kes ometi oli nii tõsisel seisukorras, muud nii kergemeelselt lobiseda ja naerda! Pealegi täiesti võõra meesterahvaga, kellega ta alles eile oli rongis tut-

tavaks saanud. Võib-olla oli Peterburis nii kombeks, aga siis polnud ka mingi ime, kui seal oli temaga nii läinud, nagu oli. Emmi silmis oli Gennaadi Treifelt oma moelõikelise ülikonnaga, luulelise soenguga, prantsuse vurrudega ja prantsuskeelsete fraasidega mingi peletis, parimal juhul ahv härrasmehe riietuses, kellest oli juttu ühes lasteraamatus. Ja preili Saalem, kelle vanemaid ja omakseid ta hästi tundis — see polnud mingi ime tema tutvusringkonna ulatuse juures —, leidis vaevalt rohkem armu tema silmis, hoolimata sellest, et neiu oli karskuse ja kasinuse pooldaja ega näinud isegi seda meeleldi, et härrad suitsetavad.

Ja ometi oli ka Anna alati mingis kõikuvas meeleolus, ta pidi sageli oma väsimust ja tüdimust taskuräti taha varjama. Preili Saalem, härra Treifelt ja Juulius olid need, kes moodustasid selle päris seltskonna. Haruldasel kombel nimelt ka Juulius. Sest kuna Emmi sellest hoolimata, et ta paar päeva tagasi oli kurtnud oma üksijäämist, ei saanud ennast just üksildaseks lugeda oma rohketes sugulastes, tuttavates ja naabrite hulgas, siis võis seda Juulius ometi olla. Vaevalt oli tal veel muid sõpru kui need Emmi kaksikutega prouad, väikesed Margareetad, kes kunagi olid kandnud Neideri hinnatud nime, ja siis muidugi ka kallid kolleegid ja Eestimaa tütreid Salmed ja Lindad koolis. Ja kuigi need noorema põlve vabameelsed esindajad olid peaaegu kõigis asjus eriarvamisel, nendega sai ta vähemalt kord rääkida asjadest, mis olid talle siiski veel südamelähedased, kuigi elu temaga muidu kaunis karmilt oli ümber käinud.

Kui külalised olid lahkunud, ei saanud Emmi paari tagasihoidlikku etteheidet jätta. Anna vaatas talle otsa natuke imestunult.

«Aga mis sellest siis on? Marie tahtis heameelega härra Treifeltiga kokku saada, ja et ta oma kodus seda on võinud, siis... Ja see härra ei ole sugugi nii kardetav, nagu sulle võib paista, mulle näib, isegi Marie ei võta teda tõsiselt. Ma ei tea küll, mis sa veel selle kohta ütled, aga ta kutsus meid teatrisse — tead ju, ta on seal ametis. Ta andis meile isegi piletid, — ja ma võtsin vastu. Marie pärast — ta ei pidanud sündsaks üksi minna.»

«Noh, nii vana oled sa muidugi, et ise tead, mis kõlblik on, mis mitte,» vastas Emmi.

«Oh, assez! C'est une bagatelle!» ütles Anna lõbusalt, annates järele härra Treifelti viimaseid sõnu.

Kuid ta polnud enam nii lõbus, kui seisis jälle oma toas ja vaatas läbi närbuvate õunapuulehtede aeda, kus kolmad astrid viimases päikesepaistes uhkeldasid. Valusamalt kui enne tuli nüüd raskemeelsus tagasi.

Sel ajal pani Juulius Kilimit võidurõõmsalt viimase parandatud vihu kõrvale. Ta tõusis otse haruldase käbedu ega tema kohta ja läks Emmi otsima. Ta oli alguses loovatsenud hüüda, aga kui talle meelde tuli, et Anna on majas, ta ei pidanud seda sündsaks. Ta käis kõik toad läbi, ja kui ta naist siin ei leidnud, läks ta välja. Aias vahtas ta otsivalt ringi ja võttis seejuures õunapuu otsast ühe õuna. «Mis võib olla parem, kui oma õunapuu otsast vilja võtta,» mõtles ta seejuures mingi rõhutatud pidulikkusega.

Siis märkas ta Emmi, kes oli lagunenud aia juures sattunud kokku ühe naabrimaja naisega ja püüdis nüüd seda tasa teha, mis ta päeva jooksul kõrvalise isikuna oli seltskonnas vaikima pidanud. Polnud lootagi, et ta niipea lopetab, kuigi ta võis praegu kinnitada, et tal on vähe aega ja tal kuidagi pole mahti naabrinaise poole sisse astuda. Ja endamisi üsna tasa kogu maailma naissoo üle nurisedes läks Juulius majja tagasi. Ta leidis siin Liina, kes virgalt oma koolitöö juures tegevuses oli.

«Noh, kuidas käsi käib?» küsis ta koolmeisterlik-isaliku naeratusega.

«Tanan, hästi!» vastas Liina õpitult, kuid ta jäi seejuures tõsiseks, ja ta pilk oli täis etteheidet. Tal oli selleks põhjust, sest ta oli Anna pärast oma toast ja voodist loobuma pidanud. Kuidas pidi ta siin olema täiesti lapsest, kui iga võõras võis teda igal ajal tema toast ja voodist välja ajada?

«Tead, Liina, mul on üks plaan,» rääkis Juulius usaldavalt, nagu räägivad üksteisele noored poisid, kui neil on mingi koerustükk kavatsusel. «Tuleval nädalal teeme ka meie enestele ühe ilusa õhtu ja läheme kord koos teatrisse. Imelik, et mulle juba varem ei tulnud seda mõttesse,» lisas ta rohkem enese jaoks juurde.

Tal oli selleks põhjust. Kõik need asjad olid viimaste aastate jooksul unarusse jäänud. Ja aeg oli ka ilma selleta kadunud, nii kiiresti pealegi, et arugi ei saanud,

kuhu see jäi. Ta võis kaduda nüüdki, kuid miks pidi laskma seda nii sündida. Polnud imestusväärne see, et aeg oli läinud ka niisama, imestusväärne oli see, et ta ise oli sellega täiesti rahule jäänud. Ta oli teinud oma töö, täitnud oma kohused, ja kui igaüks teeb oma tööd, siis on kõik asjad majas head. Võib-olla olid asjad majas tõesti head olnud, kuid kahjuks pole hea alati veel kõige parem.

See teatrisse mineku mõte, mis oli alguse saanud sellest, et Emmi oli jõudnud Anna kergemeelse kavatsuse juba mehelegi teatavaks teha, oli olnud see, mida ta nüüd naisele oli tahtnud nii pakilt-palavalt rääkida. Kui aga Emmi tuli, oli esimene vaimustus juba jahtunud. Küllap omajagu jahutavalt oli mõjunud ka see, et Liina sellest põrmugi vaimustatud polnud. See laps oma vana-inimesliku tõsidusega ja lapseliku naiivsusega teiselt poolt oli talle alati problemaatiliseks jäänud. Ta näis võtvat ühesuguse sõnakuuleliku valmisolekuga nii teatrisse minekut kui ka nõudekuivatamist, ja ometi oli selle sõnakuulelikkuse varjul alati mingi peidetud tusk.

See polnud ilmsiks saanud alles siis, kui Liina oli teada saanud, et ta pole oma vanemate pärislaps, vaid hoopis tundmata vanemate võsu, kes oli siia kasvatada võetud. See polnud ta käitumises kuigi palju muutnud, ta oli juba varem niisugune olnud. Ta oleks ju võinud nuriseda, et vanemad, eriti ema, teda kuigi silmanähtavalt ei armasta, kuid seegi oli tulnud suurelt osalt sellest, et ta ise polnud kuigi armastusväärne. Võib-olla ta kannatas selle all, võib-olla mitte, teda ei suutnud keegi läbi näha, nii lihtsameelne kui ta muidu näis olevatki.

Emmi oli aga oma kõneluse vältel naabrinaisega palju lahkemaks muutunud, ta oli isegi üsna rõõmus selle kavatsuse puhul. Ta istus otsekohe sohvale, mida tal muidu harva oli aega teha, sest nagu ta ise ütles, soovalt ei saa inimene jälle nii ruttu üles kui toolilt, kui on jälle vaja minna.

«Mis seal mängitakse?» küsis ta kohe. Liina polnud seda küsinud. Oh, mis temast rääkida, isegi Peterburi daamid polnud härra Treifeltit seda küsinud — aga küllap nad teadsid seda juba varem.

«Ühte lustmängu,» ütles Juulius. Ta pidi isegi tunnistama, et ta ei teadnud, mida seal praegu mängiti.

Kuid pärast seda õhtul veel kord oma tuppä minnes oli Juuliusel imelik tunne, nagu oleks ta mingi ammu kadunud peetud asja üles leidnud. Nüüd ei tarvitsenud seda asja üldse enam vaja minna, kuid hea tunne oli sellegipoolest.

Tal oli veel üks töö teha — oli vaja endale oma majapidamisest aru anda. Emmi rõõmuks oli ta nimelt hakanud täpselt raamatut pidama, see oli enne maja ehitamist vajalik olnud, nüüd oli see kasulik. Oli imelik, et raamat, kuhu kõik väljaminekud alles tagantjärele sisse kanti ja mis seepärast poleks kuidagi võinud ettepoole mõjuda, siiski nii palju kasu saatis. Pärast seda oli nende majanduslik järg tõesti hakanud paranema.

Selle raamatu puhul tuli talle meelde veel üks teine raamat, mida ta tükk aega varem pidama oli hakanud ja kuhu hoopis teised asjad sisse kanti. Ta oli selle kord pooleli jätanud, ühe sündmuse puhul, mida ta polnud suutnud kirja panna. Ja esmakordselt pärast seda sündmust võttis ta selle raamatu jälle kätte. Kas ei peaks nüüd tagantjärele siia üht kui teist märkima? Ta lootis nüüd, et on sellest sündmusest siiski nii kaugele üle saanud. Kuid siiski? Kuidagi oli mõjunud tema tänane kõnelus Liinaga nii, et ta siiski polnud sellest päriselt üle. Ta oli loodust petta tahtnud, oli tahtnud oma saatusest üle olla — ja see polnud tal kuigi hästi õnnestunud. Tal polnud siiski last, vaid ainult kasulaps.

Ta pani raamatu jälle kinni viimase lause pealt: «Varsti olen siis oma elus ka viimase jaamavahe edasi jõudnud, ja siis võin ma uhkusega enesele öelda: *Humani nihil a me alienum puto.*»

Ta polnud sinna jõudnud.

Agas nüüd see teatrisse minek ise, sellest näis tõesti kujunevat sündmus.

«Juulius, su kraed on kõik nii vanamoelised!» kurtis Emmi. Tal oli ikka olnud pilku säärase asjade jaoks, aga ta polnud sellest palju hoolinud. Kuid vaadates härra Treifelti, kes oli nii šikk, ei saanud ta mööda oma mehe ebamoodsatest kraedest, mis elavalt tuletasid meelde õndsas mamma Neideri elupäevi.

«Eks ma ole ise ka vana ja vanamoeline,» ütles Juulius

häbeliku naeratusega, kuna ta ise samal ajal püüdis juukseid nii sugeda, et lagendik keset pealage silma ei paistaks.

«Minu kõrval oled sa veel nii noor,» ütles Emmi teeseldud ohkega.

«Mis noor!» nurises Juulius, surudes vestinööpe kinni. «Nae, kõik riided jäävad juba kitsaks.»

«Sa oled ainult täiemaks muutunud,» ütles Emmi. «Sa pead enesele laskma uue ülikonna teha. Ma nägin Abneri juures väga head riidet.»

Ta otsustas sel õhtul üldse palju asju, mis oma mehe välimuse heaks ette võtta. Ta leidis nähtavasti, et on parem, kui ta ise mehe asemel ja enne teda otsustab, kui et mees ise äkki ühel nõrgal tunnil sellele otsusele tuleb.

Aga see jutt, nagu oleks Juulius Emmi enese kõrval noorem, oli niisama selgest edevusest räägitud, ja ainult Juulius polnud taiplik küllalt, et sellele kohe vastu vaielda. Muidugi, ka Emmi oli aastatega täiemaks muutunud, kuid ta nägu oli sile ja värske, ta silmad mõnikord üsna tütarlapselikult kelmikad, ja tema kaunite juuste küllus kippus võistleva Marie Saalemi omaga. Ainult tema roheline kleidi ebamoodsus tegi talle pisut muret, ja kui ta kõneles, et Abneri juures on väga head riidet Juuliusel jaoks, siis salajas mõtles ta ka teistele kangastele. Pealegi oli Anna talle avameelselt öelnud, et roheline värv talle hoopiski ei sobi.

«Aga sinul pole ju itaialgi maitset olnud,» lisas öde halastamatult.

See võis tõesti nii olla, ja seepärast oli seda eriti kibe kuulda. Emmi võis suurepäraselt sisse osta, mis puutus materjali headusse ja hinnasse, kuid maitse... Ei, Anna ise oma kanaarikollases kleidis, missugust riidet Emmi poleks kunagi ostnud, mõjus ometi imehästi, ja temas oli sel viisil midagi itaalia- või hispaaniapärase.

Et on juba juttu riidest, siis olgu tähendatud, et Marie Saalem oma kahvaturhelises ja pitsides oli otsekui merevahust sündiv Venus. Oma alabastervälgel dekoltee pärast oli ta sunnitud oma põskede loomuliku roosa jume ohverdama ja seda kunstlikult varjama. Kuid see ainult suurendas tema silmade kummalist võlu, nii et Gennaadi Treifelt ei osanud tükil ajal muud öelda kui «eh!» ja «oh!»

«Oh, très charmante!» sosistas ta, ja ta silmad omandust roheka helgi, nii et mõni, kes teda vähem tundis, oleks võinud teda päris südamevallutajaks pidada. «Made-noiselle, te peaksite lavale minema. Teie koht ei ole mitte rumalate jõmpsikate juures, teie kuulute kunstile.»

Härra Treifelt, te olete suur meelitaja!» ütles Marie Saalem ja pani selle märkusega oma austaja rõõmukarika üle voolama.

Kuid härra Treifelt oli selle komplimendi ausalt ära teeninud. Ta oli sel õhtul lihtsalt heas vormis, ta otse hiilgas. Ta sosistas ka Anna Neiderile: «Mon coeur, te olete nagu madonna!» ja pani sellega väga rahuliku neiu ootamatult punastama, nii et see taskurätti mitte koke-terimiseks, vaid oma kohmetuse varjamiseks pidi tarvitama. Ja sealsamas juba kummardas ta proua Emilie Kilimiti poole ja küsis: «À propos, kumb teist on õieti noorem öde?» Ja kogemusteta ja harimatu Emmi läks sellele liimile, ta leidis korraka, et härra Treifelt ei ole kaugeltki nii tuhipaljas, kui ta varem oli arvanud. Ta pöördus isegi väikese Liina poole ja kõnetas teda «ma chère», mille eest ta sai lapse vesihallidest silmadest tänuliku pilgu, mida ta aga enam ei osanud või ei hoolinud kinni püüda. Jah, mis rääkida naistest, kelle vastu mehed on ikka viisakad, ammugi siis Gennaadi Treifelt, ta võitis isegi Juuliusel südame, kui ta ütles: «Ars longa, vita brevis est» ja mõned muud vastavakeelsed laused, milles ta, tõsi küll, paar mitteolulist viga tegi. Kuid koolmeister Kilimit oli täna õhtul vigade suhtes väga leplik, ta ei hakanud neid isegi parandama, vaid hindas eeskätt püüdlikkust.

Selle õhtu kava laval ei olnud igatahes nii haritud publiku vääriline. Oli ennegi teada, et see pidi olema lustmäng, tõeliselt oli see üsna viletsahtu jant ühe näitemängutegijate paari sepikojast. Ainult Emmi suutis enese kolmandas vaatuses hingetuks naerda, sest olukord muutus siin tõesti mõttetuseni pööraseks. Üldse tuli Emmi kõige rikkalikumalt välja, sest vaheaegadel oli tema see, kes võis mehele ja öele enam kui poolt publikut tutvustada, ja kui tal oleks olnud aega, ta oleks võinud neist igaühel lookese jutustada. Mis oli seda hinnatavam, et ta ju ise samuti ammugi polnud jalaga teatrisse saanud. Gennaadi Treifelt, kuigi teatris oma inimene, polnud siinpool eesriiet kaugelt nii kodus.

Uht inimest Emmi ei tundnud, kuid teda tundis neiu Marie Saalem, ja õieti oleks ka Anna Neider teda pidanud tundma. See oli Eduard Saalem, kodumaale tagasi ilmunud kurikuulus mässumees ja naiseröövel. Emmi oli temast muidugi kuulnud, sa mu jumal, kes polnud temast kuulnud! «Tema naist ei ole kaasas,» ütles Marie. «Aga see nägi ka nii haige välja.» — «*Quel malheur!*» ütles härra Treifelt, kes oli otsustanud täna õhtul mängida paha poissi. «Ma olen nii huvitatud skandalöös nais-test!»

Siis pidi jutt katkema, sest kardetav röövel suundus äkki otse nende poole.

«Vabandage,» ütles ta ametliku häälega ja kummardusega, «nägin üle hulga aja oma onutütart ja tahtsin teda tervitada.»

«Kas tohin tutvustada?» küsis Marie. Ta tohtis, kui ta just pidi. Suuremat rõõmu seltskond vastastikusest tundmaõppimisest ei näinud saavat.

Juulius Kilimit ohkas õhtu lõpul natuke pettunult. See oli seda kurvem, et teised siiski näisid oma osa saanud olevat, ja olgu see ainult või elu ise, mis neid kord oli natuke voogavamal kujul ümbritsenud. Tema oli lootnud midagi muud, midagi, mis asus sealpool elu ja oleks toonud talle tervituse muinasmaalt, kust ta nii ammu polnud ühtki teadet saanud. Kuid avanev eesriie ei viinud teda Arkaadiasse, kus ta siiski kord oli sündinud, vaid väikekodanlikku tuppa, ja seal rabelesid jantlikud inimesed, kelle ebatõelisus oli veelgi halvem kui tõelisus.

Juulius polnud leidnud oma Arkaadiat, kuid ta oli siiski midagi leidnud. Ta oli leidnud oma igatsuse Arkaadia järele. Ja surnud pole surnud senikaua, kuni me neid mäletame.

«Elus peab siiski olema ka pühapäevi,» kõneles ta õhtul Emmile, kui see oma vaevaga korraldatud juuksed jälle niisama vaevaga lahti tegi. «Ma kardan, armas naine, me oleme kaua selle vastu patustanud. Meie oleme elust ainult argipäevi vastu võtnud. Kardan, et väga palju ilusat on mööda läinud ja tagantjärele ei saa seda enam kätte.»

«Mis sa räägid?» küsis Emmi. Kuid ta enda küsimus oli raskesti arusaadav, sest tal olid juuksenõelad hammaste vahel.

Juulius sirutas ennast voodis, nagu saaks ta seeläbi kergendada pakitsust südames, mis nüüd otse uue ja tugevama jõuga ärkas.

Kui inimene on noor, näeb ta igal pool palju rohkem ilusat. Ja siis peaks ta seda ka püüdma rohkem enesesse vastu võtta, et seda ka vanade päevade jaoks koguda, kui ta silmad tuhmiks ja hing nüriks on läinud.»

«Mis sa nüüd seletad!» ütles Emmi, kes sellest omanoodi oli aru saanud. «Me pole kumbki veel päris vanad, mis siis vanad teevad!»

Juulius jäi vait ja vaatas hajameelselt laelambi roosa lampli kõikumist. Mitte veel vanad — see oli hea. Oli veel noga, oli veel võimalusi.

«Ma arvan, on viimane aeg, kui inimene tahab veel midagi püüda.»

Emmi kustutas tule.

«Me oleme ometi veel selles eas, kus inimesed isegi lapsi saavad,» ütles ta.

Juuliusel oli tunne, nagu oleks ta kukkunud. «Miks ta ometi seda pidi ütlema, ta teab ju küll...!» mõtles ta. Ta teeb muidu enesele haiget.»

Oli olnud raske päev, kui Emmi oli seda teada saanud. Inimene, kes nii väga oli emaks loodud nagu tema, ja kes selleks ometi saada ei võinud... Ja siis olid nad Liina majja toonud, olid mõlemad töötanud teda kui oma last kasvatada ja armastada. Kui ka kõik polnud läinud nii, nagu nad olid lootnud, nad olid teinud oma parima. Muidugi oleks võinud veel halvemini minna, eriti arvestades seda, et laps tuli tundmata vanematest, tundmata miljööst, ja ta võis kanda kes teab milliseid päritud pahe-sid. Kui paljudel vanematel olid isegi omad lapsed õndunud! Kuid siiski see oli raske, seda oli Juulius ise hakanud aastate jooksul tundma, kui ta asjata püüdis oma näojooni lapse omadest otsida. Kui raske pidi see veel olema naisele!

Ta ei teadnud, et Emmi pimedas naeratas. Mitte kerge-meelse teatritüki peale mõeldes, ka mitte Gennaadi Treifelti galantse meelituse pärast, vaid ühe mõtte mõjul, mis äkki oli tulnud ja taganeda ei tahtnud, sest et Emmi ise seda tagandada ei tahtnud.

Juulius ei teadnud sellest midagi, ta sõudis unetiiba, del edasi, sõudis maailma, mis avanes teatrieesriide ker-

kides ja kus oli midagi hoopis muud, midagi sellist, nagu ta oli näha lootnud — tammed ja küpressid, õilsad kangelased ja metallina helisevad sõnad.

Arma virumque cano...

III

Kõik taskud hoolega läbi katsutud, kõik võimalikud ununema kippuvad asjad meelde tuletatud, palitu selja tagant Emmi poolt puhtaks harjatud ja selle viimane manitsus — hoida, et jalad märjaks ei saa — veel kõrvus, astus Juulius Kilimit oma tööpäevale. Uhes käes raske mapp, teises vihmavari, sest tuli hooti lund, hooti vihma, astus ta väravast välja. Ja eksis kohe viimase manitsuse vastu. Et oli veel üsna pime, ei pannud ta tähelegi vee-loiku tänaval, enne kui see üle kalossi vulisedes enesest märku andis.

«Ah sa sitikas!» ütles Juulius tõsise pahameelega ja nii raske väljendusega kui tema juures üldse võimalik, ning katsudes veelombist võimalikult kiiresti pääseda tegi märjaks ka oma teise jala. Nii vulksuvate kalossidega ja raskusest nagiseva mapiga hakkas ta oma igapäevase töö-koha poole ruttama. Ja kuigi ruttamiseks polnud mingit põhjust, sest enda ja oma abikaasa hoolikuse tõttu oli ta teeasumine küllalt varajane, siis sai see vähemalt sel kombel tasutud, et ta esimesena kohale jõudis.

Ta rääkis kooliteenijaga paar sõna ilma kohta, ja kuigi tal enesel polnud jooksvat, oli ta täpselt samal arvami-sel, et praegused ilmad on väga halvad. Ilmad olid tõesti halvad, ja see andis ennast tunda ka kitsas õpetajatetoas, mille õhk oli väga halb, suuresti sellepärast, et kaks õpe-tajat väga hoolimatult suitsetamisega õhku rikkusid. Juu-lius ei jõudnud selle kohta oma südames ja mõnikord ka sõnades küllalt nuriseda. Tervis on inimese kallim vara, ja sel viisil kahjustasid need inimesed mitte ainult eneste, vaid ka teiste tervist.

Ta võttis mapist oma vihud, raamatud ja muu varus-tuse — rikkalikku einet mitte unustada —, et teha vii-mast hoolikat inventuuri. Samas jõudis ka kohale mate-maatikaõpetaja, üks neid hoolimatuid õhurikkujaid.

«Tere, härra Kilimit! Selle asemel et jõudu koguda päevatööks, olete juuba ülepeakaela selle sees!»

Optum post negotium,» ütles Juulius. «Minul on kom-beks õhtul puhata.»

Noh, õhtul on omad ülesanded,» ütles teine ohtes. Minu ainus hingetõmbamise aeg on hommikul enne tunde.»

Ja ta hakkas hinge tõmbama, kuid ta tegi seda paraku palju tõmmates.

Kuigi tunnid talle õieti olid pähe kulunud, vaatas Juu-lius nad siiski kord veel üle, nii nagu hoolas põllumees ajal hommikul pilgu oma nurmedele heidab. Ja teiste õpetajate kõnelustest oli tal üsna vähe osa. Ta oli nüüd muidugi ammu sellega harjunud, et õpetajatetoas aeti hoopis teissugust juttu, kui tema koolipoisina seda oli kujutlenud, kuid see ei takistanud teda siin nii käitumast ja kõnelemast, nagu see tal siis juba silma ees oli seis-nud.

Erakooli õpetajate koosseis oli kaunis kirev, see oli paratamatu juba piiratud aineliste võimaluste tõttu. Mõ-ned millegipärast ebaõnnestunud kroonugümnaasiumi õpetajad, teised, kel puudus vastav paber, olgu nad muidu kuidahes haritud, enamik aga kaunis puudulike teadmistega kodukooliõpetajad, kelle hulgas Juulius Kili-mit sugugi viimasel kohal ei seisnud. Peale nende paar idealisti, eesotsas kõrge käskijannaga, kes nägid kooli ees-märki haritud ja eestimeelse naise kasvatamises, kuna inimese otsustavaks vormijaks on ikka kodu ja kodu kujundajaks naine. See kirju kogu võis olla huvitav, kuid ta ei saanud eriti meeldiv olla. Juulius oli alati tundnud ennast siin teataval määral üksikuna.

Ta oli muidu hea õpetaja, korralik ja väga kohusetruu, kuigi mitte väga silmapaistev ja õpilastele mitte kõige imponeerivam. Võib-olla oleks ta ennemini vastanud tütarlaste ideaalile oma varases nooruses, nüüd oli ta kahjuks sellest välja kasvanud ja liiga ebamehiseks muu-tunud. Ta võis ju üsna piltlikult ja huvitavalt rääkida, tema vaimustus oli ehtne, kuid ta ei saanud seda vaimus-tust millegagi üle kanda tütarlastele, kellel puudus meel-mehise ja range rooma luule jaoks. Siit oleks edasi pää-senud vahest tubli annuse huumoriga, kuid see polnud kunagi Juuliusse tugev külg olnud, ja pealegi oli see tema põhimõttele vastu, teha nalja tõsiste asjade juures.

Ta tegi täna esimese tunni ajal selle vea, et ei pannud

tähele, kui üks tütarlaps vahetas ära Andromache ja Andromeda. Kuidagi olid ta mõtted õpilase vastamise ajal hoopis kõrvalisi teid läinud, mida temaga küll sageli ei juhtunud. Ja kui nüüd priimus ta tähelepanu sellele juhtis, vaatas ta segase pilguga üles.

«Mis...? Hektori abikaasa nimi oli ju Andromache.»

«Aga Velling ütles Andromeda,» nõudis priimus selget õigust.

«Ei, mina ütlesin Andromache,» ütles Velling nüüd. Nad vaatasid priimusega väga sõjakalt üksteise otsa, ja mingi vana vaen lõi lõkkele.

«Ei ütelnud, ütlesid Andromeda. Kõik kuulsid.»

«Ei ütelnud!»

«Ütlesid jah!»

Juulius oli nüüd võimetu erapooletu kohtunikuna vahele astuma, sest ta ei teadnud, kummal oli õigus. Klass hakkas vahele segama, jagunedes kahte leeri, väiksem osa oli priimuse poolt, kel oli õigus, suurem osa aga kaitsest Vellingut. Juulius võis ainult pliiatsiga kateedrile koputada ja «kuss, kuss!» ütelda.

«Aitab, aitab nüüd! Männik, alake veel kord — *Limen erat...*»

Priimus istus ja puhkes nutma, teda oli tema õiglustundes äärmiselt solvatud. Klassis aga tõusis sellest lõbus meeleolu, mida Juulius «kuss, kuss!» enam taltsutada ei suutnud. Ja seda ei suutnud õiglane tütarlaps enam taluda. Ta hüüdis heleda, nutuse häälega, käed ikka näo ees:

«Ta ütles siiski Andromeda. Kui härra Kilimit kurt on, siis pole midagi parata!»

Nüüd oleks ta muidugi pidanud priimuse korrarikkumise pärast korrale kutsuma, kuid ta õiglustunne ei lubanud seda. Ta oli tõesti süüdi, sest ta polnud kuulnud, mis Velling ütles. Tagasihoidlik Männik püüdis lugeda, kuid tema vaiksest häälest ei jõudnud kateedri muud kui esimene «*Limen erat...*».

Kord polnud tema tunnis kunagi eriti range olnud, aga midagi sellist polnud talle siiski juhtunud. Ta oleks veel kuidagi hakkama saanud ülemeelikult naerva klassiga, kuid mis teha hüsteeriliselt nutva tütarlapsega?

«Noh, mis on? Pärtel, ärge segage tundi!»

Pärtel oli tasase loomuga vesiblond tüdruk tagumises

plngis, kes ainult mingi küsimusega oli pöördunud naabri poole, kuid juhtumisi oli just tema sattunud õpetaja pilgu ette. Ja see asjaolu, et vaikne Pärtel sai märkuse, mida iga teine oleks mitmekordselt ära teeninud, vallandas talle lõbusa meeleolu puhangu.

«Ai!» karjatas priimus äkki. Keegi oli teda selja tagant lorganud.

«Kes seda tegi?» nõudis Juulius rangelt. Ta oli otsustanud nüüd ohjad tugevamini pihku võtta.

«Pärtel,» ütles keegi kärmesti.

Juulius mõtles ivakese ja leidis, et see polnud hästi võimalik, sest priimus istus esimeses, Pärtel aga viimases pingis.

«Kuidas nii? Millega ta torkas?»

«Kübaranõelaga,» vastas priimus, kes oleks pidanud juba igaühe kaastunnet äratama. Kuid neis noortes naistes polnud halastuse kübetki, ei nutust määrdunud silmadega priimuse ega high pühkiva õpetaja vastu.

«Aga see ei ole ju võimalik,» ütles Juulius. «Siin peab küll mingisugune eksitus olema.»

«Veem, ole vait, mis sa virised!» ütles nüüd keegi jämeda häälega ja väga isalikult.

«Ma pean paluma mitte niisuguste märkustega tundi segada!» ütles Juulius, tundes äkki, kuidas ta kannatlik, erapooletu ja kõike teatavast kõrgusest jälgiv suhtumine hakkab kaduma päris isikliku meelepaha alla. See oli juba niisama hästi kui isiklik solvamine.

«Ma olen sunnitud terve klassi kinni jätma, kui süüdlane endast ei teata,» ütles ta.

Paremini poleks ta üldse suutnud klassi ühiseks tervikuks liita. Õpetajad, kes harrastavad kollektiivset karistamist, ei tee seda enamasti küll teadlikult selle eesmärgiga, kuigi see oleks kiiduväärne. Klassi ühismeelsuse saavutamine tütarlastekooli vanemais klassides, kus omavahelised intriigid, nii noorelt ja liigutavalt naiselikud, seda ühtlust kogu aeg lõhuvad, on muidugi väga raske, ja see võib sündida seepärast ikka ainult õpetaja arvel ja õpetaja vastu.

Juulius pidi tunnistama, et ta ei oska õpilastega pragada, ta polnud seda õieti kunagi teinud. Paarist leplikust märkusest oli enamasti piisanud, et kord klassis oleks talutav, kuigi mitte eeskujulik. Kui nimetada ees-

kujulikuks seda korda, mida nõudis kõrge käskijanna, et õpilased istuksid liikumatult, käed täpselt nii palju üle laua ääre ja pead pisut viltu, et paremini õpetaja sõnu endasse vastu võtta. Juulius sai hakkama sellega, et nimetas klassi kaagutavaks kanakarjaks. Ta unustas, et tema ees vormikleitide tagasihoidlikkuse varjus olid juba noored neiud, kes nõudsid kõigilt meestelt, kooliõpetajad kaasa arvatud, rüütellikku suhtumist.

«Fui!» ütles keegi.

«Laur, tõuske püsti!»

Seekord oli ta küll tabanud õige süüdlase, kuid klassis ei pidanud keegi, priimus Veem kaasa arvatud, Lauri süüdlaseks, sest ta oli väljendanud ainult klassi meeleolu.

Viimaks saadi küll rahu majja, kuid see oli halb rahu. See tuli ainult sellest, et tegemist oli küllalt suurte inimestega, kes ei pidanud eneste vääriliseks tunnis mürgeldada.

Ka Juulius ise ei muutunud tunni lõpuni rahulikuks, kuigi ta seda väliselt püüdis paista. Ta tundis ikka veel mingit päris isiklikku meelepaha. Ja klassist lahkudes oli tal isegi natuke hirm, nii et ta kiiresti pead õlgade vahele tõmmates õpetajatetuppa kadus.

Muidugi oli see sündmus ainult erand. Järgmisel tunnil, kui ta üsna väikestele Eestimaa tütardele andis esimest õpetust rooma rahva keeles, läks kõik viisipäraselt. Nad õppisid neljanda käändkonna nimisõna ja kirjutasid harjutuses lause: «*Versus Vergilii pulchri et elegantes sunt*», mille klassi parim õpilane Liina Kilimit kirjutas tahvlile. Juulius oli ta välja kutsunud, kuigi ta muidu palju Liinat ei küsinud. Ta arutas endamisi, kas on ka Liinal raske oma kaasõpilaste hulgas, sest nagu näis, ei olnud priimuse põli kuski kerge. See oli juba poistekoolis nii olnud, oli aga veel raskem tutarlastekoolis, sest et need oma kaasõdede elu veel paremini oskasid kibedaks teha. Kuid Liina polnud mingi Veem, kes oleks kaebama jooksnud või sellest kuidagi välja teinud, tal näisid üldse puuduvat priimuste ebameeldivad jooned. Ei, ta oli siiski üsna kena tüdruk, leidis Juulius — mis oleks oma laps võinud parem olla. Muidugi, kui see oleks veel poeg... Kuid Emmi oli tahtnud tüdart... Ta sai siin osaliselt tagasi oma rahuliku meele ja kandis selle edasi ka

teatesse klassidesse. Kuid mingi mõra oli see tund siiski lõõnud, vähemalt ühes klassis oli sellest peale mingi meeleannorfoos sündinud.

Ta pidi nüüd veel lisaks aega raiskama ja koos patustega pärast tundi istuma. Karistuseks pidid nad kuusteist rida, alates sõnadega «*Limen erat...*», pähe õppima, mida küll ainult vähesed, teiste hulgas priimus Veem, teha jõudsid. Ja lõpetades sententsiga: «*Per risum multum poteris cognoscere stultum*», saatis ta nad koju.

Kuid ta tuju polnud palju paranenud, kui ta jälle läbi vee ja lobjaka koju läks, jalas kalossid, mis polnud vahepeal jõudnud ära kuivada. Jah, mis see siis õieti oli? Ta oli seni oma töö ikka korralikult teinud, teatavaid väikesi pahandusi ju oli, kuid mitte nii suuri, mis oleksid talle eriti südamesse läinud. Neid oli olnud elementaarkoolis, kuid teiselaadilisi. Seal oli olnud õpilasi, kes olid taiesti rikutud, ja neist võis ainult kahju tunda. Teda isiklikult polnud need vahejuhtumid puudutanud. Kui oli ette tulnud kaklusi, oli ta õiglase kohtunikuna vahele astunud ja igaüks oli saanud teenitud karistuse. Oli juhtunud isegi vargusi, ja see oli olnud talle raske, kuid see raskus oli midagi muud. Teda ennast polnud need asjad puudutanud, enesele ei saanud ta mingit etteheidet teha. Ta oli seal mõnestki ülekäte läinud poisist jagu saanud, ja üks neist oli ta hiljem meheks saades üles otsinud.

Kas poleks ta pidanud õieti sinna jääma ja sellega rahul olema? Kuid tal oli ju tema armastus vanade keelte ja surematu luule vastu. Ja järele andes auahnuse kuradile oli ta läinud tütarlastekooli tunniandjaks. Kuid see polnud siiski vist päris viga, ta oli ju ka seal toime tulnud. Alles üsna viimasel ajal oli ta märganud, nagu oleks midagi tapist lahti.

Lõunasöök ei maitsenud, Emmi hästivalmistatud ja rikkalik lõuna. Ta läks ruttu pärast sööki oma tuppa, et täies rahu veel kord järele mõelda.

Tema mõtteid segas teade, keegi härra küsivat teda. Teate tõi Anna, kes küsimusele võõra isiku kohta vastas olakehitusega, nagu ta üldse viimasel ajal väga sõnavasne oli. Jah, oli päris võimalik, et see kõik tuli neist ilmadest, nii nagu kooliteeni ja luuvalu.

Elutoas ootas hallis riides väikesekasvuline mees, mitte enam noor ja isegi hallina tunduv, kelle teravajoo-

neline nägu ja altkulmu vaade kuidagi tuttav tundus olevat. Juulius Kilimit lõi enesele lapiti käega vastu otsaesist, ta teadis või tundis instinktiivselt isegi seda, et võõrale võib «sina» öelda, tema nime ja isikut aga ei suutnud ta kuidagi meelde tuletada.

«Ma tean, see on uskumatu, aga asi on tõesti nii, ma ei tea, kellega mul on au...»

«Seal pole midagi imestada,» ütles võõras, ja ta kõnel oli mingi venitav toon, nagu oleks temagi keelteõpetaja. «Ma ei oleks ka sind tundnud, kui oleksid mulle uulitsal vastu tulnud. Oled muutunud auväärseks härraks. Nii on see maailma elu — kuidas see sentents oligi — *tempora mutantur et nos mutamur in illis*. Võib-olla mäletad oma koolivenda, kes kuidagi gerundiumi ja gerundiivumi vahel vahet selgeks ei saanud?»

«Sagrits, Jove, see oled sina! Muidugi oled see sina! Aga kust võisin ma teada, sa olid ju nagu maa alla vajunud.»

«Maa on nii suur küll, et ei olegi alla vajuda, et silmist kaduda. Muidugi, kui just allavajumisest juttu — kõik ei tõuse kõrgele, kust nad kõigile võivad silma paista.»

«Ja kust siis... Ei, oota, nüüd sea ennast juba ilusasti sisse, niipea sa enam ei pääse, kui kord ennast löksu andsid! Meil on kindlasti väga palju rääkida pärast nii pikka aega, et paremadki sõbrad enam uulitsal üksteist ei tunne.»

«Oh, ja siis...?» küsis Sagrits, ja tema vanast naeratusest oleks võinud teda igal ajal tunda. «Ma ei tea, kas ma viimaks sinu valmis mõõdetud tööaega ei sega...»

«No kuule nüüd!» Juuliuse külalislahkus oli päris ehtne isegi Sagritsa silmis, ta näis küll tõesti muutunud olevat, mitte ainult oma kogu ja näo poolest. Kuid vana Juuliust, seda põhimõttelist idealisti, kas oli seda üldse enam?... Ja kas oli pärast nii pikka vaheaega, et sõbrad üksteist tänaval enam ei tundnud, üldse midagi rääkida peale üsna labaste viisakusjuttude? Neil oli ju varemgi üsna vähe rääkida olnud, ja see oli rohkem inerts, mis neid koos hoidis, umbes nii, nagu talvel kõrvuti lõa otsas olnud loomad ka suvel karjamaal koos käivad.

«Kui ma õieti mäletan, kadusid sa silmapiirilt kohe pärast seda, kui sa — vist Riiga läksid. Et sa ka vanale

sõbrale oleksid mõne rea kirjutanud, seda ei olnud!»

«Noh, see läks kord juba nii!» ütles Sagrits ja lõi käega. «Kuule, sa oled muidugi vist ikka karsklaseks jäänud, muidu oleksid sa selleks ajaks vanale sõbrale midagi pakkunud...»

«Kahju küll, vana sõber, aga siin majas ei leidu tilkagi alkoholi ega ole ka üldse olnud.»

«Ja ei saa kunagi olema, nagu ma sind tunnen. Aga sa lubad vahest siiski, et ma oma piibu välja võtan, sest muidu ei saa ma ennast nii ilusasti sisse seada, et kõike ma rääkida.»

«Muidugi, muidugi! Ja ma arvan, minu abikaasa on ka juba õhtusöögi eest hoolitsemas, sest niipea ma sind juba ära ei lase.»

«Kui Emmi on niisama vähe muutunud kui sina, on ta kindlasti juba köögis ametis. Jah, millest peaksin rääkima — pead laskma mind enne hoogu võtta. Vahest on lihtsam, kui sina alustad. Kas või näituseks oma majaga, mida ma juba väljastpoolt ei jõudnud küllalt imetleda.»

«Siis pean ma küll seda sulle lähemalt näitama, sest uuemate pedagoogiliste vaadete järele peab õpilane kõike nägema, mitte aga ainult kuulma.»

Nad käisid läbi maja, isegi keldri ja pööningu, ja muidugi leidsid nad Emmi juba köögis ettevalmistusi tegemast. Sagrits vaatas kõike väikese kõvera muigega, nagu ei peaks ta sellest suuremat, või nagu kadestaks ta Juuliust selle teoks saanud suure unistuse pärast, mis aga võis tegelikult olla lihtsalt tema naeratus, millest paremat tal polnud.

«Jah, sina, Juulius, oled andnud kõigile midagi, oma rahvale ja iseenesele, *urbi et orbi*, nagu öeldakse,» kõneles ta, kui nad olid oma lähtekohta tagasi jõudnud ja ka jutuga jälle sealsamas olid. «Aga mis teha — me võime küll ütelda, et meie teeme ja meie läheme, aga tegelikult viiakse meid ja tehakse meiega, ja me pole midagi muud kui malenupud Suure Maletaja käes.»

«See ei kõla küll sugugi vana Sagritsa moodi,» ütles Juulius. «Mis on see Suur Maletaja siis sinust teinud? Kas oled insener?»

«Mina? Kuidas nii? Seda pole minust keegi teha mõelnud. Ma hakkasin hoopis kaubandusteadust õppima. Jah,

kõigiga pole nii nagu sinuga, sest sina oled, nagu ma aru saan, ikka oma kreeka ja rooma jumalatele truuks jäänud. Minust aga sai paari aasta pärast raamatupidaja, kes vajus kuhugi kolkasse ja seal kuni üsna viimase ajani jumala päevi ja riigi kassat varastas, viimast küll oma peremehe kasuks. Noh, mõne inimese arvates see oleks ju suurepäraline elu olnud, ja minu kolleegade arvates see oli seda. Tegime oma töö ja saatsime oma õhtud viisipäraliselt mööda — tegime needsamad viisipäralised napsid, millest purju jääda oleks patt, mängisime kaarte ja kõrgemate silmapilkudel laulsime «Nagu linnu tiivul» ja «Kui kõuemürin, pikse hää!». Muidugi nelja häälega ja nii edasi. Jah, Kilimit, me olime ausad isamaalased, laulsime oma emakeeles, lugesime «Postimeest» ja mõnikord isegi rääkisime oma emakeeles, kui süda tundmustest üle voolas või napsi natuke rohkem oli võetud. Aga muidu olime nii toredad hantvärgid, nagu me seda koolipõlves küll keegi uskuda ei võinud, et minust nii korralik inimene võiks saada.»

«Jah, aga siis...?» küsis Juulius kannatamatult, kui Sagrits natukeseks vaikis.

«Sa imestad nüüd, et näed mind siin — aga veel enam imestad sa muidugi, kui kuuled, mis ma siin teen. Olgu siis, kõik omal ajal. Ühel päeval küsisin ma eneselt: «August Sagrits, kui kaua veel?» Ja ma vastasin sellele ise: «Siitsaadik ja mitte enam!» Ma jätsin oma kolleegad istuma, kaarte mängima, ja «Nagu linnu tiivul» laulma, ja ise põgenesin. Seal oli ju ka muid põhjusi, aga neist vaikime parem. Peale muu oli ärganud jälle minu igatsus lapsepõlve valemite ja teoreemide järele. Ja mina läksin selle igatsuse järele. Takistamas mind midagi ei olnud, ja nii astusin ma veel vanas eas ülikooli, nii piinlik kui mul alguses selle pärast oligi. Aga siin ma nüüd olen, ei midagi muud esialgu kui sinu kolleega, kui kauaks — jumal ise teab. Ma pole oma valemitega ja teoreemidega veel päriselt lõpul. Muidugi ei toonud mind siia mingi idealismus nagu sind, mina ei taha kedagi oma põhjused järele kasvatada, ma tahan ainult matemaatikat õpetada, ja sedagi mitte üleliia.»

«Siis oled sa juba kauemat aega siin?»

«Mis on kaua? Muidugi, mõned kuud juba, enne kui julguse kokku võtsin ja sind üles otsisin. Sest sinust ei

vaa vanade sõprade ülesotsijat, seda ma mäletan veel sellest ajast, kui sa Reite aias printsesse ja kuningannaid kasvatasid.»

«Ja sinu perekond on ka muidugi siin?»

«Jah, see on jälle üks valus küsimus. Kas usud, et ma oleksin võinud nii oma himude järele käia, kui mul oleks perekond? Ei — *omnia mea mecum porto* —, nagu märkad, mäletan ma ikka veel vana Semmelni kuldseid sententse, kuigi ma olin ladina keeles kõige halvem õpilane.»

«Aga muidugi oled sa juba leidnud, kellele oma valemid ja teoreemid edasi anda?»

«Seda muidugi. Ma ei ole siiski nii suur tuisupea, kes oma ilusate kavatsustega hoopis lendu läheb. Ei, ma olen kaubandusteadust õppinud ja kümme aastat raamatuid pidanud. Ja üldse olen ma praktilik inimene, kindlasti praktilikum kui sina, sest minu isa oli mölder ja majandusmees, sinu isa aga koolmeister ja aatemees. Nüüd oled aga sina niikaugele jõudnud, et istud oma katuse all, kuna mina ikka veel telkide sees elan.»

Juulius Kilimit naeratas andekspaluvalt.

«Noh, see ei ole päriselt nii — midagi on ikka ka minuga nende aastate jooksul muutunud. Ka mina olen need aastad vahest rohkem igapäevast tööd teinud kui oma aateid jälginud. Ja neid viimaseid ei ole ma kuigi palju oma õpilastele edasi anda saanud, sest et neid eneselegi kuigi palju ei ole jäänud. Aga sina ise ütlesid kord, et aatlemine on tühi asi. Või nagu üks teine mees sealsamas ütles, et peame harima parem oma põldu ja heinamaad.»

«Sa mäletad niisuguseid asju? Siis olen ma tõesti kimbatuses, sest mina ise ei mäleta kunagi hiljem, mis ma kõik olen rääkinud. Minuga ei ole mitte nii nagu sinuga, ma võin kuritihti ka iseenesele vastu rääkida. Sa ei ole aga ometi oma töö kõrval ka oma muusasid hooletusse jättnud? Pean tunnistama, et ma nende asjadega palju tegemist ei tee, ja minu maapaos olekus ajal on mulle vaevalt mõni raamat kätte puutunud peale nende, millesse ma ise numbreid kirjutasin. Aga ma arvan siiski kuulnud olevat, et vähemalt üks raamat sinu nime kannab.»

«Sa eksid — ükski raamat ei kannu minu nime. See noorusepatt, mida mul on põhjust häbeneda, ei kannu

õnneks minu õiget nime. Ja sellest on ka nii palju aega tagasi, et keegi ei või mind enam selle eest kohtulaua ette nõuda.»

«Siis ometi!... Aga hiljem? Miks lasksid sa siis selle kergemeelse naisterahva minna, keda muusaks kutsutakse, tema nime ja numbrit ma muidugi enam ei mäleta. Pean ütlema, et meie, ka need, kes neist asjust suuremat ei pidanud, sinu peale siiski oma lootused panime.»

«Te panite oma lootused halvale kaardile. Minust pole võinud midagi saada, isegi mitte üht päris head koolmeistrit.»

Ja tundes vajadust südame kergendamiseks hakkas ta oma päevatööst rääkima ega märganudki, et Anna oli sisse astunud ja ka sisse jäänud. Ta märkas seda alles siis, kui Sagrits nii rahutuks muutus, et ta pidi külalist majalisele tutvustama.

«Ah, ma mäletan teid veel, preili Neider,» ütles Sagrits. «Te kandsite kollast kleiti ja juukseid ühes patsis.»

«Ja teie kandsite reaalkooli vormi ja ütlesite mulle kord midagi väga häbematut, aga ma olen ära unustanud, mis see just oli.»

«Unustamine tähendab andeksandmist,» ütles Sagrits ja kummardas, mis näitas, et ta kaardimängu ja meestelaulu kõrval ka viimaks natuke kombeid oli õppinud.

«Ma pidin teid õieti õhtusöögile paluma,» ütles Anna. «Ja ma teen seda nüüd seda tungivamalt, et ma teie põnevat jutuajamist mitte segada tahtes natuke viivitsin.»

«Oh jaa — õhtusöögile!» kordas Sagrits mõttes. Tä näol oli jälle see väike, terav naeratus, mida oleks võinud pilkavaks pidada.

Kuid see polnud nüüd nii nagu siis. See kujunes igati meeldivaks õhtuks, ja mitte ainult Sagrits ei lahkunud heade muljetega. Isegi Juulius oli oma päevastest ärritustest üsna kaugele jõudnud.

«Kust see Sagrits siis nüüd välja tuli?» nõudis Emmi kohe pärast külalise lahkumist. Polnud võimalik, et oli asju, millest tema midagi ei teadnud.

«Jah, kujutage ette, ta on veel vanas eas hakanud edasi õppima,» ütles Juulius.

«Mis tal siis arus on?» küsis Emmi. «Ta oli ju ikka üsna mõistlik inimene.»

See tunnustus oli küll üsna hiline, sest ta polnud varem kunagi seda Sagritsast öelda võinud.

«Aga kas see ongi nii hilja?» küsis Anna. «Kes meie mimestest saab üldse oma hariduse normaalsel teel? Ei juud muud üle, kui tuleb seda püüda pikemal ja vaevamal teel, aga püüda tuleb, kui inimene ennast tunneb kutsutud olevat.»

«Kuule nüüd!» ütles Emmi. «See tuleb sellest, kui inimesel ei ole naist ega lapsi.»

«Jah, kui inimesel ei ole naist ega lapsi,» kordas Juulius, ja vaene Emmi ei teadnud, kui hädaohtlikud need sõnad praegu olid.

Need polnud ainult sõnad, need olid sügavamale ulatunud kui paljad sõnad. Juulius pidi neile mõtlema veel hilja õhtul, kui tal tuli vihkude juures istuda, et seda heaks teha, mis ta külalise pärast oli oma kohuste vastu patustanud. Tal polnud sellest eriti kahju, külalisest oli siiski niipalju kasu olnud, et võis sellepärast ka peale keskööd vihke parandada, kuigi just enne keskööd magamine oli tervisele kõige parem.

Ta oli jälle midagi leidnud, ta hakkas tükk tüki järel midagi leidma, millest tal polnud esialgu aimugi, mis see tervelt võiks olla. Tal oli oma rõõm ka osade leidmisel. Ta arvas praegu, et on leidnud jälle ühe vana sõbra, ja võib-olla oli tal õigus. Kuid mis üle selle, seda ta praegu ei teadnud, sest ta pidi pöörama oma tähelepanu neljanda käändkonna nimisõnadele.

Kell pool kaks järgmisel päeval lõppes Juulius Kilimiti tööpäev.

IV

Anna Neider seisis oma toas akna all ja vaatas välja. Pehme, helbeline lumi oli katnud pruuni aia ja langes nagu vill liukuvailt okstelt, kus hüppasid väikesed linnud nagu kohevil suletopsud. Nende rõõmsas hüplemises võis vaevalt märgata muret, mis neil ometi tööpoolest võis olla. «Kas on linnukesel muret...» Ah, seda vana head lastelaulu, kõiki lastejutte, kogu seda pisut kurbkoomilist ja imeväärset elupõlve!

Nii oli lugu ka selle teise lapsepõlvega Peterburis, kus inimene oli sööstnud peadpidi uutesse ideedesse, oli ahmi-

nud uut vaimu nagu värsket viina, kuni oldi purujoobnud ja purulapsik. Ja nüüd langes külm lumi juba raagus aiale ja mattis kõik. See oli olnud tühi unenägu, selge uimastus ja unenägumine päise päevi. Oli olnud võidujulge pealetungimine kogu aeg, ja nüüd tuli taganemine, ning alles taganemisel selgus, kas oldi kanglane või mitte.

Koputati tasakesi uksele. See pidi olema Emmi, sest nii tasa koputas ainult Emmi, nagu ta nüüd viimaseil päevil temaga alati tasa rääkis ja teda tasa kohtles. See polnud tema hoidmine, jumal paraku, seda mitte. See näitas, et Emmi polnud temaga rahul. Jah, ka Emmi oli ainult inimene, ainult nõrk ja muutlik naisterahvas, ei võinud temalt rohkem nõuda kui iseeneselt. Kas võis talle pahaks panna, et ta oli unustanud esimesel päeval meelehärdu ses lausunud sõnad, või et ta neid kahetses.

Emmi see oligi. «Preili Saalem tuli,» ütles ta.

«Tulgu ometi siia!» ütles Anna kärsitult, ta muutus tahtmatult kärsituks ja tujukaks, kuigi nüüdsama oli alles olnud pehme ja heldinud.

Marie Saalem tormas sisse, mõlemad käed välja sirutatud, ja ta ei jäänud enne rahule, kui oli saanud Annat kaelustada.

«Oh, sa ei või arvatagi, mis on juhtunud!» hüüdis ta. «Ma ei saa, ma pean selle kohe välja purskama. Härra Treifelt tegi mulle ettepaneku...»

«Soovin südamest õnnel» ütles Anna ruttu, kui Marie oli teinud ainult vaheaja mõttekriipsu jaoks.

Preili Saalem hakkas üleannetult naerma, see kõla, nagu oleks klaashelmeid hõbeplaadile raputatud.

«Assez! Küll on nali! Seda peaks mõnes lustmängus ära kasutama. Sa said sellest aga hoopis valesti aru. See kõlab, nagu oleks härra Treifelt teinud mulle abielu-ettepaneku.»

«Aga mis siis?» küsis Anna.

«Aga see on ju suurepäraline!» jätkas Marie oma üle-meelikus, säravas meeleolus. «Tõepoolest! Ta andis mulle tegelikult edasi ettepaneku härra Prikkelilt — sa tead ju? Nimelt, et ma peaksin teatris kaasa mängima.»

«Jah, aga...» alustas Anna tõsiselt.

«*Mon Dieu*, kui tõsine sa oled! Sa ei leiagi, et see on naljakas. Ta oli nii kaua härra Prikkelile peale käinud,

kuni see nõus oli mind proovile võtma. Ma peaksin teatris, paris ehtsas teatris mängima! Ja see oli peale muu tõsiselt mõeldud. Ja mis sa arvad, mis ma vastasin?»

«Sinu puhul ei tea tõesti kunagi, mis sa võiksid vastata.»

«Eks ole — see ongi huvitav. Inimesed, kelle puhul alati tead, mis nad ütlevad ja vastavad, on kole igavad. Tead, ma olin nõus.»

«Seda võis juba arvata. Ja mis ütleb proua Antonov?»

«Oh, tema ei tea sellest midagi, ta ei saagi teada. Kas pole põnev elada niisugust kaksikelu? Päeval auväärne lastekasvataja ühes väga peenes ja rikkas majas, vaikne ja tõsine nunn. Öhtul riivatu ja kergemeelne näitlejanna, kes... Oh, Anna, kas see pole suurepäraline nali?»

«Ja keda mängid sa siis seal? Juliat või Medead?»

«Ah sinu teravat keelt! Muidugi ainult toaneitsit — esialgu, Aga see on siiski kaunis suur osa, mul tuleb igas vaatuses lavale ilmuda ja ma olen ka lõpus laval, nii et ma saan vähemalt ühe aplausi. Minu nimi on isegi programmil.»

«Ja kui see satub proua Antonovi kätte?»

«Aga mul on ometi pseudonüüm nagu ühel õigel näitlejannal kunagi. Minu nimi on Milly Sinilill.»

Selle nime vastu ei olnud Annal midagi ega võinud olla ka proua Antonovil, kui see nimi programmil esines.

«Sina oled ka alati kõigeks valmis!» ütles Anna kerge ohkega.

«Ah, elu on muidu nii igav ja üksluine. Ja seda elu nende laste koduse hirmutisena ei talu ma ka enam. Arvan, et kauaks ma sinna enam ei jää.»

«Aga et tulla tagasi härra Treifelti juurde — kas ei ole sinu tunded tema vastu siiski sügavamad kui... Vabanda minu ebadiskreetsust, aga ma olen nii uudishimulik, nagu naised ja sõbrannad ikka on.»

«Assez! See ei tule kõne allagi. Gennaadi on kull lõbus poiss, aga mis üle selle, sellest ei maksa parem rääkida. Me võime ainult kõige rohkem head sõbrad olla.»

«Sinu arvamine armastuse ja sõpruse väga lähedast vahekorrast on mulle tuttav.»

«Kuule, see on ju... Kuidas sa võisid seda tõsiselt võtta! Kui mina armastan, siis... Tead, armastus on vägev loodusejõud, mis nagu maru tuleb inimese peale, sel ei ole midagi ühist sõpruse leige päikesepaistega.»

«Aga see päike võib palavaks muutuda.»

«See päike mitte kunagi.»

«Või on juba mõni teine, mõni maruhoog või piksepilv silmapiiril?»

«Ah, Anna, sa oled kuri! Kuidas võin ma seda teada. Armastus sünnib sügaval öö varjus, nii et seda ei märkagi enne, kui ta käes on.»

«Võib-olla,» ütles Anna ja muutus jälle tõsiseks. «Jah, öieti olen ka mina kord nii mõelnud, võib-olla koguni seda tormi ja piksepilve oodanud. Kuid kõik ööd on mööda läinud ja midagi pole juhtunud. Võib-olla on see ainult minu loomuses ja mul pole sellepärast õigus armastuse tormis kahelda. Ainult minu jaoks ei ole seda.»

Marie Saalem raputas uskmatult pead.

«Seda tahad sa mind ikka uskuma panna. Kas tõesti ei olnud see seekord armastus?»

«Ei, ka seekord mitte. Ma olen seda ju sulle mitu korda rääkinud.»

«Kas tõesti kõik ainult selleks?... Ja sinu kavatsused on jäänud endiseks?»

«Ei. Ma kavatsen ära sõita.»

«Oh! Aga miks?»

«Peame mõtlema siiski ka teistele. See siin on ausate inimeste maja, kellel on seltskondlik seisukoht.»

«Mina pidasin härra Kilimiti vabameelseks meheks.»

«Ma ei tea, kas ta on seda. Ta on ainult edumeelne, ja sedagi ütleb ta ise. Kardan, et tänapäeval maailm edeneb kiiremini kui edumeelsed inimesed. Ja Juuliuse noorpõlve edumeelsus peab küll üsna vana olema.»

Marie Saalem raputas pead selle maailma üle.

«Mina ei mõista sellest hullu ega tarka. Aga sina oled ju alati problemaatilik loomus olnud. Kas jäta mulle vähemalt oma aadressi, kui ära sõidad?»

Anna Neideri nägu muutus tumedamaks, nagu oleks ta punastanud.

«Võib-olla ei saa ma sulle isegi oma aadressi jätta. Võimalik, et mul tuleb väga kaugele sõita.»

Marie Saalem karjatas tasa.

Taevas, kuidas sa mind ehmatad! Sul pole ometi mingisugust kurja kavatsust?»

Anna raputas pead ja hakkas naerma.

Oh ei, mul ei ole mingit kurja kavatsust. Tahan enda peale võetud kohustused täita, kõige enam aga selle vastu, kellele ma olen tahtnud elu anda.»

«Ja kas sa varsti sõidad?»

«Ma ei tea veel, võimalik, et tulen enne sind teatris vaatama.»

«Oh, see on sinust hirmus armas. Tead, ma olen nii kole arg ja kardan. See ei ole aga ka sugugi kerge — korraka nii paljude võraste inimeste ees... Teatris proovil on hoopis teine asi, seal on kõik varsti tuttavad, ja härra Prikkel on nii kena. Ta on väga vaimukas ja väga naljaarmastaja. Ma ei tea, kas sa tunned härra Prikkelit — eraelus muidugi. Ah jaa, ta oli ju vist kord ilin korteris olnud... Kas ta ei mängi suurepäraselt? Tal on nii palju talenti ja temperament. Ja nii leidlik on ta! Igal etendusel paneb ta mõne sõna omast käest juurde, ja need istuvad nii hästi, et terve saal rõkkab... Jah, aga publikumi ees — oh Anna, ma suren hirmu pärast! Sa pead tingimata tulema, et ma teaksin, et vähemalt üks ober on saalis.»

Anna peletas oma sõbranna kartuse kindla lubadusega teda vaatama minna ja isegi plaksutada.

Kas ma küll kunagi võin loota, et mulle ka siis plakutatakse, kui ma lõpustseenis laual ei ole!» ohkas Marie igatsevalt.

Lõpustseen...» mõtles Anna, kui sõbranna oli läinud. Mis siis, kui tuleb lahkuda enne lõpustseeni? Kui ruudal näidend oli elu, eriti kui oma osa ei tundnud ja etteütletat polnud! Kui tema lahkub, ei plaksuta talle keegi. Ta pole oma osa hästi mänginud.

Ta läks Emmi otsima, kelle leidis toidukambris, moosipurk käes.

«Ma ei mõista, kuidas see on tulnud, et hallitus on siia isse pääsenud,» kurtis Emmi. «Ma katsin nad küll hooliga kinni.»

«Võimalik, et seenekesed enne kinnikatmist sisse pääsesid,» ütles Anna.

«Seened?» ütles Emmi ja vaatas suurte silmadega õe otsa.

«Hallitusseened, jah,» ütles Anna. «Tead, Emmi, ma olen otsustanud.»

Emmi silmad muutusid veel suuremaks.

«Kas Marie rääkis midagi?»

«Ta ei rääkinud midagi iseäralikku, ainult lobises. Ma olen otsustanud ära sõita.»

Emmi pani purgi ühes moosi ja seenekestega riulile tagasi ja võttis hoiaku nagu inimene, kes valmistub pikemaks jutuajamiseks.

«Kui see sinu tõsine nõu ja tahtmine on — ma ei hoia sind tagasi. Meie siin peame muidugi ka Juuliuse seisukohalt vaatama. Tütarlastekoolis pealegi...»

«Orkole, kui inimene peab niimoodi hulkumas ja põgenemas olemal!» ohkas Anna ja otsis nagu tuge. Ja Emmi, kelle õe- ja ematunded jälle ärkasid, pakkus talle seda.

«Noh, pole viga, pole viga! See läheb kõik mööda, tuleb ainult välja kannatada.»

Jumal teab, kust oli Emmi võtnud nii palju elufilosoofiat, kuid sel hetkel see oli küll ainus mõistlik nõu.

«Jah, aga siis? Mis hakkab ma hiljemgi peale?»

Nüüd! otsustas Emmi. Nüüd oli paras aeg oma plaaniga välja tulla. Anna ei näinud ühtki pääseteed, temal oli üks, tähendab, et ei olnud valikut.

Nad lahkusid toidukambrist täies üksmeeles. Ainult nende mõlemate näost oli näha, et nad olid nutnud, kuid arvatavasti mitte hallitama läinud moosi pärast.

«Ma pean veel nii kauaks siia jääma, kui uus tükk teatris etendusele tuleb,» ütles Anna ja naeratas juba. «Ma lubasin seda Mariele — ah, sa ei teagi, ta on lavale läinud. Aga et sa jumala pärast sellest kellelegi ei hinga — ta esineb valenime all, ja sellest ei tohi keegi teada saada.»

Mõlemad olid parajasti selleks ajaks oma juttudega valmis saanud, kui Juulius ja Liina tulid. Nende mõlemate lapselikkude silmade eest jäi kõik salajaseks. Nad võtsid ainult teatavaks, et Anna jälle lahkub, Liina nähtava heameelega, et ta jälle oma tuppa saab, Juulius kerge imestusega ja kahetsusega.

«Kas oled siis juba niipalju paranenud? Näost seda küll ütelda ei või. — oled veel kõhnemaks jäänud ja kahvatuks pealegi.»

«Ma sain hea kõha — me sõidame Lõuna-Venemaale,»

rääkis Anna nii kergelt, et Emmi sisemiselt käed risti pani, et oma õe valetamisosavuse pärast andeks paluda.

Sellest on väga kahju,» ütles Juulius. «Meie jaame siin jälle üksi. Tõid meile värsket õhku majasse, uusi mõtteid ja uusi mõtteid. Kardan, et nii omaette jääme siin vanasti päris vanamoeliseks.»

Oh, seda ei maksa karta. Ja need uued mõtted olid ju mulle kõik vastumeelsed. Kuidas võib sul siis sellest kahju olla, et üks rahutu vaim majast lahkub.»

Nii see on — inimene on ikka kas rahutu või — õnnetu,» ütles Juulius.

Pärast õhtusööki jäid Juulius ja Anna veel kahekesi mögituppa, sest Emmil olid nagu usinal Martal alati käed tood tais.

Ma juhtusin mõne nädala eest kord tuppa tulles kuulma, nagu oleks sul meelepahandusi koolis,» ütles Anna. Ta oli otsustanud enne lahkumist kõik südamest ära rääkida.

«Oh, see on tühine asi,» ütles Juulius. Kuid juba oma järgmise lausega lükkas ta eelmise ümber. «Ma ei ole lihtsalt kohane inimene kooliõpetajaks. Olen seda ametit eni pidanud ja arvanud, et see on mulle kohane. Aga see on mulle kohane olnud ainult sellepärast, et ma millegi muuks veel vähem kõlban.»

«Kes teab...» ütles Anna. Ta toetas mõlemad küünarnukid lauale ja vaatas üksisilmi Juuliuse otsa. «Mis on sinust saanud, Juulius?»

«Minust? Ei midagi! Mis pidigi minust saama?»

«Mis sinust oleks saada võinud... Sa jätsid kõik oma õppimised, oma püüded. Mispärast õieti?»

Juulius langetas pea ja silmad.

«See oli kõik tuhi udukujude järele jooksmine. Aatlemine, nagu ütles sõber Sagrits. Oleks hea, kui minust oleks saanud vähemalt korralik koolmeister, kes suudab lapsi seda armastama panna, mida ta ise oma noores põlves on armastanud ja milles oli siiski palju ilusat.»

«Sa ei peaks oma koolmeistritegevuse üle ühe või kahe halva päeva pärast otsustama. Sa oled seal kindlasti ka mõnda head ära teinud. Aga seda oleksid ka teised teha võinud. Sinult oleks oodanud rohkem.»

«Mis oleksin ma võinud rohkem anda, kui mul on?»

«Sa ütlesid, et oli palju ilusat sinu noores põlves, mida sa armastasid. Kus on see nüüd?»

«See pole nüüd enam nii ilus, kui see siis paistis,» ütles Juulius. Ta pööras pead ja vaatas pildile seinal, millel oli kujutatud Herkules teelahkmel. Lihtne ja labane odav pilt. Luulekujude udused ääred, see eriline kullane sära, mis neid oli ümbritsenud, oli kadunud. Need olid tavalised lood, muud midagi.

«Kõik on nii, nagu ta meile paistab,» rääkis ta. «Ka inimene elab üle oma neli ajajärku: kuldse, hõbedase, vaskse ja raudse. Ainult kuldsele ajajärgule on määratud muinasjuttudest rõõmu tunda. Ja isegi siis mitte kõigile.»

«Kuid kas sa pole mõelnud sellele, et su puudused võiksid olla su voorused, ja et sa pole määratud selleks, et noortele võrukaelte vastu nende tahtmist keelt õpetada, mida nad ometi kunagi ei oska. Peaksid kõnelema neile, kes kuulevad ja aru saavad. Neile, kes on valitud.»

«Jah, aga kuidas?»

«Jah, kuidas? ... Kas mina tean! Anna andeks, et segasin ennast sinu asjadesse, aga meil Peterburis, meil harjuti kõnelema vabamalt, usaldavamalt, nagu inimene inimesega. Ja mulle paistis, et sa ei ole õnnelik kõige selle sees, et sul puudub midagi. Kui on nii, et oled selle teel kaotanud, siis peab see kuski tee ääres maas olema. Miks mitte tagasi minna ja see üles otsida.»

«Sa räägid väga ilusasti, Anna,» ütles Juulius, ja seda oleks võinud ironiaks pidada, kui selle ütlejaks poleks olnud Juulius Kilimit.

Ta ei mõelnudki hiljem selle kõneluse üle järele, see jäi puhkama nagu seeme mulda. Anna Neider sõitis ära. Ja Juuliuse elu läks ikka ühtlaselt edasi, kui maha arvata ainult see, et ta viimasel ajal oli hakanud üht-teist lugema.

Oli mingi hea tunne vanu asju uuesti leida, olgu see Schiller või kreeka autorid saksakeelses tõlkes. Kreeka keelest enesest oli talle üsna vähe jäänud peale armastuse selle keele vastu. Ladina keelega oleks võinud olla sama lugu, kui ta seda poleks pidanud koolis õpetama, nii et osa sellest oli talle pähe kulunud.

Kuid sellest pähekulunud osast oli iseenesest vähe, seda tundis ta nüüd selgesti. Ta kannatas ise tundides

üksima igavuse all kui õpilasedki. Inimene saab anda ikka ainult niikaua, kuni tal midagi on, kui aga kord napud põhja ulatuvad, siis olgu talle jumalad armulised. Ja sellest igavusest, kõigest kokku, *gutta cavat lapidem*, oleks ta võinud ise öelda, kasvas see igatsus vana unelmate maa järele, mis viis ta mõnikord Arkaadiasse pogenema.

See oli hoopis teine nägemine, see jällenägemine nimelt. Nüüd oli selles juba tõelist resignatsiooni ja kibedate elamuste vürtsi, parajasti niipalju küll, et meelt hõlpsaks teha, mitte sapiseks.

Oli nii, et just sel ajal oli sattunud siia ka August Sagrits, kes vanas eas oli jätnud oma raamatupidamise, kaardimängu ja meestelaulu ning läinud kõigi tuulte järele käima. Mis oli Sagrits öelnud? ... Meie kõik panime sinu peale suuri lootusi... Ja siis oli ta veel üks teine kord ütelnud: «Sa ometi võid rohkem, ma näen ka, et sa tahad rohkem, miks sa siis ei tee rohkem?»

Jah, miks ta ei teinud? Ta oli tahtnud, oli kogu aeg tahtnud, kuigi pealtnäha paistis, et ta tahtmine oli surnud. Kuid vähe oli tahtmisest, kui isegi kindlasti ei teadnud, mida tahta. Noorus võib rahulduda ebamäärase sooviga saada suureks meheks. Kuid küpses eas vajatakse konkreetseid sihte, kui mitte enese, siis teiste jaoks ometi, sest kaasinimeste hingerahu häirib see üsna kõvasti, kui keegi päris mõistmatult talitab.

Kuid tema esialgsed jalutuskäigud Kreeka hiitesse ei vajanud veel mõistlikke põhjendusi. Muidugi, võis marga Emmi umbusklikke pilke, kui ta tegeles kirjandusega, mida koolis ilmselt mitte tarvis polnud. Nii vähe kui Emmi raamatutest taipas või üldse hoolis, niipalju ta mõistis ometi, et oma mehele silma heita. Ta küsis Juuliusest kord üsna tõsiselt, kas ta ka saksa keele tunde annab, et ta niisugust kirjandust loeb.

«Loen seda niisama — enesearendamiseks,» ütles Juulius.

Juba sõna «enesearendamine» oli vabandus, aga mitte Emmi jaoks.

«Mis sa sellest ikka saad! Sa vaevad enese muidu ära ja jääd tervisest ilma.»

«Mis peaksin ma siis sinu arvates tegema? Minule on see puhkuseks.»

«Nojah, seda sa tead ise kõige paremini,» ütles Emmi. Ta muutus kiiresti leplikuks viimasel ajal.

Tema leplikkus ohutas Juulius oma pöörase kavaga kohe esinema, esialgu küll naljatoonil.

«Mis sa arvad, kui ma teeksin ka Sagritsa kombel ja katsuksin veel vanas eas ülikooli pääseda. Võiksin nii ülemkooliõpetajaks saada ja...»

Ja mis ütles nüüd Emmi? Seda poleks arvanud Juulius ega keegi teine, ja ometi oli see üsna loomulik, et ta nii vastas.

«Seda sa oleksid võinud juba ammugi. Kui sa aga nüüd veel eneses küllalt jõudu tunned, miks sa ei peaks katsuma.»

«Oh, niisugusel korral teeb vaimustus imet,» ütles Juulius, ja seda vaimustust oli tal juba praegugi. «Peaasi on kogu aeg eneses tuld kanda ja hoolitseda, et see ei kustuks.»

«Ma ütlesin sulle ju kord,» ütles Emmi, «kui sa kurtsid, et me juba vanad oleme, et me oleme õieti veel üsna noored. Teised inimesed meie eas saavad veel lapsi ja kasvatavad need suureks.»

«Sa ei peaks sellest rääkima, Emmi. Me oleme ju ühe lapse juba suureks kasvanud ja me võime oma silmad rõõmu ja rahulolemisega lasta tema peal viibida. Mis rõõmu võib inimene oma lihasest lapsest rohkem saada kui meie oma Liinast?»

«Jah, Liina on varsti suur,» rääkis Emmi. Ta võttis vastu Juulius kätte, mille see pakkus talle iga kord, kui lastest juttu tuli. «Varsti lendab ta jälle pesast välja ja siis oleme jälle kahekesi. Sellepärast... Ma tahtsin seda sulle ammugi rääkida, aga ei usaldanud hästi... Mulle tuli kord niisugune mõte, kas me ei võiks veel ühe lapse üles kasvatada. Et oleks üks sinule ja üks minule, kummalegi üks.»

See mõte tuli Juuliusle nii ootamata, et ta väga tõsiseks muutus, nii et Emmi kartma hakkas. Kuid õieti oli see uus mõte talle väga meeldiv, nii meeldiv, et ta tõsiseks sai.

«Jah, kui see oleks poiss...» ütles ta väga aeglaselt.

«Jah, kui see oleks poiss,» mõtles Emmi. Kuid ei võinud ju teada... Kas võis ta veel edasi minna ja Juulius

kindlikult oma kavasse pühendada? Kuid ei olnud teist teed.

«Kui see laps oleks meile veel kuidagi vere poolest sugulane, siis oleks ta meile veel armsam,» ütles ta ettevalmistuseks.

«Jah, aga see ei ole ju võimalik,» ütles Juulius. Ta mõte lendas välgu kiirusel oma purunenud ja laialipillatud perekonnale. Midagi, mitte midagi ei teadnud ta neist. Ja kas oleks mõni nende lastest, kuigi temale vere poolest sugulane, talle armsam kui mõni võhivõõras? Tema onul ei olnud lapsi, vähemalt selle ajani mitte, kus ta veel oli olnud, ja oli uskuda, et neid nüüdki ei olnud. Tal polnud üldse aimu, mis oli saanud onust ja tema talust.

Kui viimaks — Juulius mõtles seda teatava ehmatusega — Emmi ei tahtnud mõne kauge nõbu last, mõnd noort Kopermanni, Luubergi või Rõõmussaart!

«Jah, see ei ole võimalik — ja kaugelt sugulane ei ole ju ka enam kes teab mis oma veri, vaevalt rohkem kui mõni vonnuvõõras. Ennem siis ikka mõni vaenelaps, kellel muud võimalust ei ole ja kes sel kombel vähemalt osaltki õnne leiaks.»

«Juulius, ma pean sulle midagi tunnistama,» ütles Emmi nii kartlikult, nagu ta oma mehega veel kunagi polnud rääkinud. «Ma olen seda nii kaua sinu eest salajas pidanud, et mu süda päris valutab. Jumal teab, see ei olnud küll õige, aga ma ei julgenud kunagi...»

Juulius ei julgenud seda oodates isegi naise otsa vaadata. Tal oli alati piinlik teiste inimeste piinlikkuse tunnistajaks olla. Kooliski oli see nii — ta ei usaldanud kunagi ülestunnistava ja andekspaluva õpilase otsa vaadata, nagu oleks selle häbi osalt ka tema häbi.

«Jah, tead, miks Anna Peterburist ära tuli? Ja — miks ta siit jälle ära läks? ... Ta saab lapse...»

Emmi vaikis ja ootas, hoidis isegi hinge kinni.

Ka Juulius vaikis ja ootas. Ka tema näis hinge kinni pidavat.

«Sul on õigus, Juulius,» ütles Emmi siis. «Ma oleksin pidanud sulle seda kohe rääkida.»

Juulius ei ütelnud ikka veel midagi. Ta ei ütelnud, et ta oleks soovinud, et seda poleks nüüdki temale öeldud.

Anna? Oli see võimalik? Muidugi, ta oli tulnud oma

vabamõttelise ja edumeelse jutuga, selle oli ta Peterburist kaasa toonud, sellega oli ka Juulius leppinud, kuigi ta temale sageli oma edumeelsuse ja vabamõttelisuse nimel vastu vaidles. Kuid need olid olnud ainult sõnad, need ei olnud puudutanud Anna isikut, kes oli... Jah, mis ta õieti oli? Ta oli ju ikkagi naine, *mulier*, kuid siiski hoopis isesugune kui teised naised. Tal oli mõistust ja hinge, mida Juulius palju polnud naiste juures märganud, ka oma naise juures mitte, keda ta armastas. Arinastuse juures ei tähendanud ju mõistus ja hing midagi. Annat oli ta aga pidanud oma sõbraks, see oli midagi muud. Kuidas oli Anna rääkinud veel temaga, enne kui ta ära läks, et... Kas oli siis nii, et ei tähendanud midagi ei mõistus ega hing, kui oldi naine, *mulier*?...

«Jah, Emmi, sa poleks seda mulle nüüdki rääkima pidanud,» ütles ta välja. «Oli õige, et sa vähemalt siis seda ei rääkinud, kui ta ise siin oli.»

«Ma teadsin, mul oli õigus,» ütles Emmi. «Sa oled nii vali, sa oled valjem kui kõige suuremad usklikud, kuigi sa loed ennast ise uskmatuks.»

«See tuleb sellest, et ma olen uskmatu. Minu tõekspidamise järele vastutab inimene ise oma tegude eest, ta ei saa midagi jumala ega kuradi süüks ajada. Ah, Emmi, mis olete teie küll teinud!»

Emmi polnud ju õieti midagi teinud, aga Juuliusele tundus, nagu oleks temagi süüdlane, nagu oleksid kõik naised selles süüdlased. Miks oli Emmi seda nüüd rääkinud? Ah jaa, lapse pärast... Kas ta tõesti mõtles, et...

«Kas see laps... kas see on juba?»

«Ei,» ütles Emmi, «veel mitte.»

Juulius katsus naeratada, kuid ta näonahk oli nagu tardunud.

«Siis ei tea meie ka, kas ta poiss või tüdruk on.»

«Ei, — ja ega see midagi tähenda. Sa ei ole ju sellega kunagi nõus. Ma mõtlesin ainult, me saaksime vahest lapse häbist päästa, kui võtaksime ta oma nimele. Ja ka Anna ise — kuhu ta läheb niiviisi? Ta ei saa ju mingit kohta...»

«Laps ei ole ju milleski süüdi,» ütles Juulius. «Lapse heaks võime meie kõik teha ja peamegi tegema. Emmi, kui sina oled sellega nõus, siis toome selle lapse siia ja kasvatame ta üles kui oma lapse. Aga ta peab siis juba

teadma teadmises, et ta on meie laps. Mitte nii nagu Anna, kes kunagi ei saa sellest tõkkest üle, et ta on ainult kasulaps. Me peame julgema lapsele valetada, et laps ei peaks meile valetama.»

«On see sinu tõsine tahtmine, Juulius?»

«See on minu tõsine tahtmine, Emmi.»

Ja Emmi austas oma mehe tahtmist, ta isegi ei läinud enam uurima, mis raamatuid ta mees luges ja kas need asjad tõesti koolis tarvis läksid. Ta sõitis pealegi varsti ära, et tagasi tulla juba koos lapsega.

Nii laulis Emmi Kilimit jälle hällilaulu, nii õppis Juulius jälle kreeka keelt, ja nii langes lumehärmatis okstelt, kui päike jälle kõrgemalt käima hakkas.

V

Suvi. Kuldsed helgid õhus, kerged virvendused, sulgkerged meeolud, mis kaovad enne, kui sa jõuad neid tabada, rääkimata neile nime andmisest. Puulehtede kerged värinad peaaegu tuuletus vaikuses, mis tulevad pigemini elumahlade liikumisest puudes, elusolendi enda liigutused, suure loodusehinge võbinad. Siis venivad varjud ja langeb õhtuvalgus kui kuldne vihm. Ja korraga on kõik kadunud, mis oli tõeline, nüüd ja siinsamas, on jäänud ainult mingi kangastus ruumis ja valguses, kuna aeg on lõppenud. Kõik on igaveseks saanud.

Juulius Kilimit istus lehtlas ja luges. Aed oli hooletusse jäänud. Emmi hoolt jätkus ju ainult kasupeenardele, mis tulid esimeses järjekorras, teenijat nad enam ei pidanud. Kõnniteel pistis rohi kruusa alt nina, ja nähes, et hädaõhtu pole karta, ronis ise varsti järele. Põõsad muutusid metsikuks, puud üleannetuks, otsekui kooliklass, mis on käest ära läinud.

Juulius Kilimit istus ja luges Xenophoni.

Raske oli olnud pärast nii pikka lahusolekut jälle tuttavaks saada. Ta oli kojutunud Odysseus, ainult selle vahega, et ta ei suutnud vibu pingutada. Tal oli siiski nagu piinlik asuda nende asjade kallale, piinlik kas või seepärast, et nii kaua oli ta ennast küllalt küpseks lugenud teiste õpetamiseks, ja nüüd pidi ta ise õppima hakkama, isegi samu asju veel, mis ta õpilased õppisid.

Kerged, kiired sammud teel sundisid teda raamatust

üles vaatama. Päikesekiired langesid längu ja olid mesi-kollased. Aeg oli õhtule jääda, kuid siiski segas teda see, et keegi tuli. Muidugi need naised... *Quid tibi vis, mulier...?*

Tulija oli August Sagrits.

«*Graecum est, non legitur* — vanahärra Semmelni kuldsed sententsid, kõik, mis ma ladina keelest veel mäletan,» ütles ta heatujuliselt, niipalju kui tema puhul üldse head tuju märgata võis. «Kas ikka edasi tormamas, vanapoiss, mis? Oled enese siin nii sisse müürinud, et isegi ilusat jumala ilma ei näe. Noh, ja mis teevad siinused ja koosinused? Minu vaesed lapsed jäta sa oma Kreekamaa mägedest üles ja alla ronimisega hoopis hooletusse.»

«Ära pahanda, koolihärra, tänased ülesõnend on isegi lahendanud,» ütles Juulius. «Mul ei tulnud praegu meelde, et on kesknädal, pidin sind juba siunama hakkama, et tuled niisama aega viitma.»

«Nii et sügiseks juba saame pulmad, mis?»

«Sügis on veel kaugel — aga kui head jumalad aitavad, võib-olla. Kui ainult see igapäevane töö jälle peale ei tuleks.»

Sagrits seadis enese istuma ja Juulius meelehärmiks süütas terve sigari.

«Ka sina, Brutus! Ka sina lähed välja kompromissidele. Kas sa ei või kõike ühele kaardile panna ja ennast ainult ühele peremehele müüa?»

«Jah, see on raskem kui... Mul on ju tegemist veel teiste inimestega... Kuigi sa tead, ma olen muutunud nigelamaks kui varem, tulgu see vanadusest või millest tahes. Mul on praegu tundmus, nagu peaksin ma pika maa ühe hingega läbi jooksuma, ja see on küllalt raske. Aga niikaua, kui ma ühtsoodu jooksan, tulen toime. Kui ma aga peaksin seisma jääma, et aias üle ronida või kraavist üle hüpata, ma kardan, et siis on minuga läbi. Aga siin ma seisan, oma ettevõttega üsna üksipäini, ja minu lähedastest ei mõista mind ükski — peale sinu, vanamees.»

Sagrits raputas pead, suits oli talle silma läinud ja Juulius leidis, et see oli talle paras.

«Ka mina mitte täiesti, ausalt öelda. Ma saan ju aru, mis sa püüad, ma kardan koguni, et olin ise natuke süüdi,

mul on süü, kuidas sa saad, et sa ei ole süüdi, et sa ei ole tagant. Aga nüüd paistab mulle, et sel pole ühtki suuremat mõtet.»

Ka sinul ei ole minusse usku?»

«Oh jaa — sa tead, ma olen selles mõttes vana uskmatu. Mul ei ole isegi endasse usku, kuidas siis veel teistesse. Aga see pole mitte see, mis ma mõtlesin. Ei, kui mul üldse kellesegi usku on, siis sinusse. Sa võid mäed paigast nihutada oma püsivusega ja kangekaelsusega. Aga selle kõige mõte? Vaata, natuke ringi vaadates näeme, et palju siit välja tulla ei või. Jah, kui teeksid seda ainult oma lõbuks, siis küll. Aga sinul on ju veel kes oma rahva kasu ja ei tea mis veel. See vana arvamine, et arendage ennast, siis arendate inimkonda. Tõepoolest pead minema Venemaale isegi siis, kui tahad kuhugi korralikku kroonugümnaasiumi kohta saada, muust rääkimata. Ma ei tea, kas sa isegi Venemaale ülikooli ei pea minema, sest Tartus... Mina igatahes ei julgenud isegi oma matemaatikaga ja pidasin paremaks Peterburisse minna... Noh, sa võid tõsta Vene riigi au, aga kas pole küllalt meie haritud inimesi igal pool Krimmis ja Kaasanis? Või oled idealist ja jääd siia, oled doktor ja õpetad ikka endiselt õigusteta tütarlastekoolis aabitsat? Sinust võiks isegi seda uskuda, kuigi sa siis iga mõistliku inimese arvates oled kas hull või läbi kukkunud, mis on üks ja sama.»

«Ja sa ise? Kas ei teinud sa ise sedasama, kui jätsid oma «Nagu linnu tiivul» ja läksid tuult tallama?»

«Mina? Muidugi, kes ütleb, et ma targasti tegin. Aga mina pole mees, kes oleks järjekindel. Võimalik, et mul polnud ka asjast selget pilti. Nüüd tagantjärele alles märkan, et ainult õnnekombe sain need tunnid erakoolis, või muidu oleksin pidanud ka siin mõne raamatuid pidama hakkama. Ja see kõik on lõpuks nii jumala ükstakama, et selle pärast ei maksa kellelgi ennast lõhki joosta.»

Juulius tõstis silmad jälle üles. Tal oli võitleja nägu.

«Lõhu, lõhu, kiusaja! Sinul on lihtsalt igavene vasturääkimise tõbi, muud midagi. Ükskõik, mis inimene ka teeb, sina pöörad ikka teise külje peale. Aga sinust on vähemalt see abi, et sa oma vasturääkimisega teisi nende seisukohtades kinnitad. Ja kuigi ma ei saa sulle vastu vaielda, sest mul ei ole sinu keeletteravust, siis tunnen ma oma südames ometi, et minul on õigus.»

«Mis on ka minu soov,» ütles Sagrits. «Sest ma ei taha sugugi, et sa kõik sinnapaika jätaksid ja Koguja poole pööraksid. Seda teevad ainult minusugused, kelle sapp on haige ja suutmine väike. Rühi edasi, ja ära hooli isegi oma lugemata nõbututardest ja nende väimeestest.»

Uued sammud kostsid jalgteel, sedapuhku raskemad ja aeglasemad. See oli Emmi, kes sealt lähenes, perenaise-liku lahkuseilme näole võttis ja isegi nalja püüdis teha.

«Seal meie koolipoisid ongi! Ja õppimise asemel ajavad tühja juttu.»

«Lõhu, lõhu, kiusaja!» ütles Sagrits. «See kõlab pea-aegu nagu ladina keel, ja võib-olla ongi mõni skribent seda kirjutanud. Armuline proua, te peaksite pigem vaatama, et teie vaene koolipoiss enesele liiga ei teeks, mitte aga teda veel rohkem täga õhutama. Ta jookseb nüüd päevad läbi nende pööraste kreeklastega mäest üles ja alla, ja kui kaua ta nii kuumal ajal ikka jõuab.»

«Tulingi siia selleks, et teid õhtusöögile paluda,» ütles Emmi.

Ta oli heledas kleidis, mille ta nüüdsama oli selga pannud. Välistöö tõttu oli ta päevitunud, kuid see sobis talle niisama hästi kui ta omaaegne hästihoitud jume. Tema kiharad kõrvade juures kippusid ikka vallatlema, ja ta hallid silmad särasid otse nooruslikult. Sagrits vaatles teda natuke mõtlikult ja pööras siis silmad leebe ilmega Juuliusale.

«Mis teeb siis väike roomlane?» küsis ta, küsimust mitte kummalegi eriti juhtides.

«Jah, seda oleksin pidanud mina õieti esimesena küsima, sest ma ei ole teda täna päev otsa näinud,» ütles Juulius.

«Isegi vaest last ei saa te pilkamata jätta,» ütles Emmi teeseldud etteheitega. «Ootame, kuni Valeerius kasvab, temast saab juba teile vääriline vastane. Praegu võite teda muidugi roomlaseks ja Tiituseks söimata, ta ei saa veel teie vastu.»

«Jah, tema ladina keelest ei saa isegi Juulius aru,» ütles Sagrits.

Ta vaatas korra mõlemat õnnelikku vanemat, keda nende vanul päevil veel pojaga oli rõõmustatud. Jah, ometi pojaga, kel muidugi pidi olema rooma nimi, olgu Juulius rahvuslik vaim muidu nii tugev kui tahes. Ta

ei teadnud ju siiski mõnda asja, isegi tema oma terava pilguga mitte.

«Armas naine,» ütles Juulius, «kas me ei ootaks õhtu-
liga, kuni ma oma koolmeistrile olen oma ülesannete lahendused ette näidanud. Võib-olla jätab ta mind nende parast hoopis söömata.»

Ah, kõik läheb jälle külmaks! kaebas Emmi.

«Vae, vae, nüüd läheb õhtusöök hukka,» kaebas Volunnia, kui Pompeji otsa sai,» ütles Sagrits.

Härra Sagrits, kui te nii tigeda keelega olete, siis ei sa te küll kunagi naist,» ähvardas Emmi.

Milleks mulle veel naine, kui mul on juba enesel tige keel?» ütles Sagrits vastu.

Nad olid oma asja lahendanud ja läksid verandale, kus toitev ja nägus õhtulaud oli kaetud. Ka Liina oli seal, kerges, heledas kleidikeses, mõlemad patsid kõvasti kokku palmitud, nii et need tundusid puutikkudena. Ta teretas Sagritsat niksuga ja naeratusena, mis tundusid olevat hoopis vähem pingutatud kui talvel.

«Ma olen küll püüdnud oma naist uskuma panna, et õhtul ei peaks rohkem sööma kui klaas piima ja natuke puuvilja, nagu tervishoiu õpperaamatus seisab. Aga naine on kaval ja liha nõder.»

«*Brevis omnia malitia super malitiam mulieris,*» ütles Sagrits.

«Kui te jälle hakkate kreeka ja ladina keelt rääkima, siis ma lähen ära,» ütles Emmi. «Mul on siis ikka niisugune tundmus, et te ütlete midagi, mis sünnis ei ole.»

«Oh, riikaugele minu ladina keele oskus ei ulatagi.»

«Kui Juulius mind söimab, siis teeb ta seda alati ladina keeles.»

«Ta söimab teid? Seda poleks ma temast kunagi uskunud.»

«Noh, kui see just ei ole söimamine, siis midagi kõlbmatut kindlasti. Arstid tarvitavad ju ka sellepärast ladina keelt.»

Nad said selle üle jälle natuke naerda. Kuid muidu möödus õhtu väga hubases ja sõbralikus vaimus. Nii et Juulius oli natuke üllatatud Emmi tõsidusest, kui see pärast Sagritsa lahkumist ütles: »

«Juulius, ma tahtsin sinuga midagi rääkida. Kas me ei istuks veel siin?»

Verandal oli juba hämar, kuigi siia paistis tükike punetavat õhtutaevast. Juulius seisatas natuke kõheldes

«Kas sa ei peaks kord last vaatama minema. Ma kuulsin, nagu oleks ta häält tõstnud.»

«Oh, seda võib ka Liina teha, ta on ju nii tubli lapsehoidja, et on päris kahju, kui ta sügisel jälle kooli peab minema.»

Hämarus tundus kiiresti tihenevat — alt taevaservast tõusis must pilv ja mattis ehapuna. Puud aias löid kohisema ja kerge tuul ajas laiali suvepäeva raske leili.

Nad istusid verandal, mõlemad kergesti ärevil, mõlemad teadmatutes, mis teine võiks öelda, ja kartuses, et see on midagi niisugust, mis pühib minema selle kerge rõõmsa meeleolu, mis oli lehvinud kogu päeva kohal.

«Juulius, sa teed nii palju tööd ja näed vaeva. Ja ma loodan, et sulle sellest kasu tuleb, et sa jõuad kõrgemale. Aga üks asi teeb mulle muret. Kas ei ole viimaks nii, et sa jõuad liiga kõrgele minu jaoks. Sa oled seda ju praegu. Ei, ära räägi vastu. Ma ei oska sõnagi ladina keelt, ja kuigi sa mind selles keeles ei sõima, nagu ma naljapärast ütlesin, siis ei tähenda see midagi. Sina oled ikkagi haritud inimene. Aga mina ei ole isegi õige kooliõpetaja proua. Mis asja, ma ei ole üldse mingi proua, mul ei ole proua väljanägemistki. Mis proua nagu mul on — või käed! Ja mul ei ole õiget maitset, nii et ma ei oska ennast prouakohaselt riidesegi panna. Olen sulle ainult häbiks ja ristiks, ja edaspidi, kui jõuad kõrgemale, veel rohkem. Mul on niisugune tundmus, et ma ei oleks üldse pidanud sinu naiseks saama. Aga ma olin siis liiga noor ja rumal — ja sa olid mulle liiga armas...»

«Sa oled mulle ka praegu liiga armas, et niisugust juttu ajada!» ütles Juulius ja ulatas oma käe, nagu siis, kui neil varem oli lapsest juttu olnud. Kuid ta käsi jäi vastu võtmata.

«Mul on niisugune tundmus, et iga päevaga, mis sa õpid ja targemaks saad, lähed minust ikka kaugemale, nii kaugele, et ma enam kuidagi järele ei ulata. Juulius, mul on hirm! Mis saab minust, kui ma nii üksik maha jään!»

«Ma ei jäta sind kunagi, Emmil. See on sul päris rumal mõte.»

«Muidugi on see rumal — ma olen üldse rumal. Ma ei ole midagi lugenud ja... Ma ei ütle, et sa mind maha

lõpuksid, nii päriselt. Aga ma oleksin sulle koormaks, ja see on piisama hea. Sina elad seal hoopis teisel pool — ja mina olen ainult köögis. Juulius, ma olen juba varem mitu korda sellepärast kannatanud, aga ma ei ole seda kunagi julgenud rääkida. Juba siis, kui sa ükskord teatriks käisid. Siis lootsin, et annan sulle lapse... Aga isegi see ei oleks vist aidanud, te oleksite mulle mõlemad võõraks jäänud.»

«Ja mis tahad sa, mis peaksin ma siis tegema?»

Ma ei tea ju midagi. Ei, sa ei pea minu pärast midagi tegema. See on ainult rumal unistus, ma tean, aga mõnikord olen unistanud sellest, et sa oleksid päris lihtne mees, minupoolsest või lihtne kärner...»

«Seda ma ju olengi. Ainult et minu aed on kool, ma kasvatan lilled asemel inimesi.»

Seda sa ütled küll, aga mis tähendavad ilusad ütlemised...»

«Kas tahad, et ma jätaaksin õppimise, jätaaksin kõik oma ülespoole püüdmise — et ainult sinu süda võiks rahule jääda?»

«Ei, jumala pärast, seda mitte! Ma ei tohi seda. Ma olen sulle küllalt koormaks olnud. Ma tean, see on õige tee, mis sa oled enesele valinud. Tahtsin sulle ainult ütelda, et oled minu poolsest täiesti vaba.»

«Ma ei taha seda olla, Emmi. Tahan, et sina oleksid alati minuga, nii siin kui seal. Mis oleksin ma üldse ilma sinuta, mu ustav tüürimees! Sa ei tohi nüüd nii mõelda, sest nüüd on mulle sinu abi rohkem vaja kui vahest kunagi enne.»

Ta otsis Emmi kätt ja see andis talle mõlemad. Juulius kaelustas teda. Vastu pilvistki taevast pidi see küllalt selgesti näha olema, sest veranda uks, mis oli tasakesi avanenud, sulgus jälle kiiresti ja tasased sammud eemaldusid.

«Head jumalad on mulle rohkem andnud, kui ma väärt olen,» ütles Juulius Kilimit. «Kõike muud võin ma küll oma käe ja vaimu rammuga võita, aga kodukolde õnne ei saa keegi saatuse käest välja sundida, selle peab ta kingituseks saama.»

Kodukolde õnn! Emmi istus ja õmbles lapseriideid, nii imepisikesi ja tühiseid asju, millest poleks osanud arvata, et see, kes neid vajab, kunagi inimeseks saab, kelle elust saab terve omaette maailm. Ta istus ja ümises mingit laulukest. Väike Valeerius aga ei tundnud mingit tahtmist magada, ta lamas, silmad pärani, ja katsus kaasa laulda.

«Tasa, tasa!» ütles Emmi, kui väikese roomlase laul liiga valjuks muutus. «Isa tahab töötada.»

See oli nii, nagu igas majas olema pidi. Kuski töötas isa, keda kardeti. Siin aga ajasid ema ja laps oma asju.

Väljas oli sügis. Vahetevahel heitis tuulehoog peent vihma vastu akent ja tuli ahjus põles korrapäratult. Aiamurule ja teedele langenud lehed olid oma esialgse heleda värvi kaotanud, olid pruunid ja porised. Isegi sügise esimene ilu oli kadunud, aasta-aeg oli vananenud, ja tuli oodata esimest lund või vähemalt külma, mis valmistaks ette uue ja noore aastaaja tulekut.

Keegi koputas uksele.

«Kuidas see Liina siis täna nii vara...?» mõtles ta poolvaljusti. Tal ei tulnud isegi mõttesse, miks peaks Liina koputama. Muidugi — see pidi olema võõras, aga kuidas oli ta välisusest sisse saanud?

Kuid see polnud ka võõras. Ukse taga seisis Anna, vihmast märg ja poriste jalgadega, kuid üsna rõõmsa ja elava ilmega.

«Tere, Emmi! Aga ma pole ju mingi tont, olen, elus inimene. Kas tohin sisse astuda?»

Emmi laotas laiali oma töökad käed ja surus õe, hoolimata selle märgadest riidetest, oma rinna vastu.

«Jumal hoidku, ma päris ehmatasin! Kuidas sa nii järsku...? Aga võta ometi need märjad riided, ma panen need kohe kuivama. Kuidas oled sa oma jalad nii märjaks teinud?»

«Teil on siin ju päris poriauk. Ja siis tulid veel mingisugused veovoorimehed vastu. Oh, ära kardada, ma ei saa nii kergesti nohu. Ma tulin ka nii kiiresti, mul on vähe aega ja proua ei tea sellest midagi.»

«Sa oled siis ühes leivavanematega siin? Miks sa sellest midagi ei kirjutanud?»

«Seda on sulle raske rääkida. Kas pean ütlema, et ma

ilguses ei kavatsenud üldse siia tulla? Kardan, et teen teile tüli.»

Ah, Anna, kuidas sa võid niiviisi rääkida! ütles Emmi pehme etteheitega. Ja ta mõtles seda ausalt, vaene lühine hing. Ta võis ju ka teinekord teeselda paremaid õnu ja paremaid kombeid, mitte aga paremaid tundeid.

Jah, ma ei suutnud igatsusele vastu panna. On lõpmata raske olla päris üks võõraste hulgas...

Tule nüüd, ma tean, keda sa kõige enne näha tahad.»

Ta viis Anna otseteed lapse juurde, kes võõrast nähes nöö kõveraks tõmbas ja käed välja sirutas ema järele, kes teda musta võõra eest kaitseks.

Ta kardab mind! sosistas Anna põrutatult.

Ta kardab kõiki võõraid — kõiki, keda ta ei tunne,» parandas Emmi ruttu. «Oota, Valeerius, see on ju tädi Anna. Tädi on lapsele hea.»

«Valeeri!» sosistas Anna ja laskus hälli kõrvale põlvili. Laps tegi korra veel kahtlase näo, pööras siis silmad lakke ja unustas võõra tädi hoopis. Ta oli uniseks jäänud.

Ta tahab magama jääda, ütles Emmi. «Kiiguta teda natuke, siis ta jääb rutemini. Ta tahab, et talle laulaks.»

Anna hakkas tasakesi midagi ümismema. Tal oli kaugelt ilusam hääl kui Emmil, niisama madal ja pehme, kuid kõlav, ja ta suutis lauluviisi kinni pidada. Väikemees pani käed rinnale ja sulges silmad. Tasane nahin tunnistas, et ta oli juba läinud. Anna kummardas ta kohale ja pani põse vastu lapse kätt. Laps ei liigatanud, ta magas tugevasti ja hästi.

«Kas ta on — terve?»

«Ta on väga terve ja hea laps. Ta peaaegu üldse ei nuta. See on muidugi väga hea ka Juuliuse pärast, see ei tege teda.»

Jah, Juulius! Mis ütleb Juulius?

Tal oli kohe võimalus kõnelda Juuliuse enesega, aga sellest ei tulnud midagi. Mees oli väga tagasihoidlik, ainult mõned viisakusest lausunud sõnad, see oli kõik. Isegi seda heatahtlikku tervitust polnud, mis oli olnud mineval aastal, kui Anna oli tagasi jõudnud. Ja söögilauaski käis jutt üsna kaugeid radasid erapooletul alal.

«Kas olete kuulnud, kuidas elab mu sõbranna Marie?»

küsis Anna, kui kaks jutu algust juba olid takerdunud.

«Ma ei ole temast palju kuulnud,» alustas Emmi tagasihoidlikult. «Ainult niipalju, et ta on täiesti teatrisse läinud ja mängib nüüd oma õige nime all. Kord käis ta ka siin selle härraga — mis ta nimi nüüd oli?»

«Treifeltiga,» aitas Anna.

«Ei, härra Treifelt on ju tuttav inimene. Juulius, kas sina mäletad, mis oli selle noormehe nimi, kes kord ka meie juures oli?»

«Prikkel,» vastas Juulius ühesõnaliselt ja märkamata, et Emmi teda sellega ainult jutu hulka tahtis tõmmata, sest polnud usutav, et Emmi oleks Sannu Prikkeli unustanud.

«Jah, nad käisid siin, ja Marie rääkis, kuidas see kõik oli läinud, kui proua oli teada saanud. See oli juba ise omaette teater... Ta kuuldakse olevat väga andekas.»

«Ja kas ta ei ole veel abielusse astunud?»

«Ei ole kuulda olnud. Kellega ta pidi abielusse astuma, kas härra Treifeltiga?»

«Noh, kas härra Treifeltiga, või härra Prikkeliga, või ükstupuha kellega. Kes võib kunagi teada, kellega naitlejannad abielusse astuvad.»

«Ah, kes võib seda uskuda, mis rahvas räägib!» ütles Emmi, kuigi keegi polnud veel ütelnud, et rahvas midagi räägib.

«Rahvas räägib nimelt,» kõneles ta hiljem Annale, «et Mariet on nähtud mitu korda koos ta onupoja Eeduardiga. Muidugi, miks ei võiks siis sugulased koos käia, ma ütlen ju, et see on tühi jutt. Mõned inimesed on nii halvavad, et nad näevad igal pool halba. Aga Eeduardi naine pidi olema haige, tiisikus vist koguni, nii et ta praegu on ära. Ja juba sellepärast peab Eeduard sugulastega läbi käima, sest kuidas see inimene ikka üksi on.»

«Jah, kuidas see inimene ikka üksi on!» kordas Anna tasa.

«Sul on õigus, armas õde. Ära pane tähelegi, mis on olnud! Meie majas oled sa ikka teretunud.»

«Ja tema?»

«Ah, ta ei märka ju praegu üldse midagi. Ja edaspidi oled sa talle lihtsalt tädi Anna.»

Ma ei mõtelnud last, ma mõtlesin Juuliust. Kas ei paistnud sinulegi silma, kui imelik ja tagasihoidlik ta oli?»

«Jah...» ütles Emmi ja jäi mõttesse. «Ma pean küll lles asjas temaga rääkima. Temal on nimelt oma põhismõtted.»

Parem räägin juba mina,» ütles Anna otsustavalt. «Kõige parem on ikka täielik selgus.»

Ta tõusis ja läks julgel sammul Juuliuse tuppa, kus see naise jälle kätte oli võtnud ja vihke parandas.

Juulius, ütle mulle kohe, kas pean minema ja mitte kunagi enam tagasi tulema?»

Juulius ei vaadanud talle otsa. Ta ei vaadanud ju kunagi inimesele otsa, kel oli piinlik, ja ta arvas praegu, et Annal on piinlik, tingimata peab olema.

«Ma arvasin, et sa vabatahtlikult oma lapsest lahti ütled, et ta saaks kasvada ilma kaksipidi tundmiseta,» ütles ta. «Ma kardan, et ta on nüüd veel raskemas seisukorras kui siis, kui ta oleks algusest peale sinu juurde jäänud.»

«Aga ma ei mõtle ometi nii!» hüüdis Anna. «Jumal hoidku, laps ei mõista ju veel midagi. Ja kui ta ka mõistaks, ma ei ütleks talle poolt sõnagi. Temale jään ma ikka Anna-tädiks, kes vahel saadab talle kaardi või mõne asja ja vahel tuleb teda vaatama. Sa mõistad ometi, mis tunneb minu süda teda nähes — kuidas ta kasvab, inimeseks... Tahad sa mulle seda ainust rõõmu keelata? Mul ei ole nüüd maailmas midagi muud, milleks elada.»

«Pidi see nii olema?» küsis Juulius, ikka veel kõrvale vaadates.

«Jah, see pidi nii olema! Ma ei saa seda sinule ega kellegi teisele seletada, aga see pidi nii olema. Muidugi, alguses mõtlesin ma seda asja teisiti. Tahtsin olla kangelane ja oma lapse ise kasvatada. Aga minust ei saanud kangelast, nagu näed. Ja mis kasu oleks sellest, kui ma oleksin kangelane, aga mu laps oleks õnnetu? Miks peaksin mina olema kangelane oma lapse kulul? Ma olen oma otsuse teinud, ja ma kahetsen seda sammu niisama vähe kui esimest. Ja milleks kahetseda? On olemas tervete inimeste laps, ta on heade inimeste käes, temast võib veel ei tea kes saada. Tema pärast ei tohi me kahetseda. Ainult üht asja soovin, ja seda soovi ei peaks olema võimatu

täita — et ma võiksin vahetevahel last näha. Nii nagu tädi Anna oleks võinud ka teie lihast last näha.»

Juulius oli nüüd usaldanud oma silmad üles tosta Anna poole.

«Ma ei taha sind keelata. Ma usun ikka veel inimesesse.»

Ta jäi nüüd jälle üks oma töö juurde, kuid see kõnelus oli ometi ajanud ta mõtted laiali. Kui imelikud, kui keerulised olid ometi inimesed! Vanal heal ajal olid nad olnud nii lihtsad, head või kurjad, enamasti küll mõlemad korraga, aga nende headus oli selge headus ja nende kurjus selge kurjus. Voorused olid voorused ja pahed olid pahed, nad võisid küll esineda ühes inimeses, kuid nende piirjooned jäid puhtaks. Ja nüüd — mis oli vorus ja mis oli pahe tänapäeva inimeste juures? Kõik oli valgunud läbisegi, kõik oli udune ja ähmane. See oli hirmuäratav! Juulius Kilimit armastas nii väga selgust ja teravaid piirjooni, ta pidi põgenema elavast elust marmori ja surnud, selgeks ja puhtaks saanud keelte maailma.

Siin, selles puhtas ja selgejoonelises maailmas, peab kasvama väike Valeerius, peab eneses kätkeva puhtaid voorusi ja — see on juba inimese osa — puhtaid paheid. Väike Valeerius — terve maailm täis idanevaid, valmimata võimalusi... Mis võib talt kõik saada? Rahvatribuun või kerjus, luuletaja või mereröövel? Oh ei, tänapäeval olid teised võimalused, tänapäeval polnud üldse palju võimalusi, sest kõik teed olid ette piiratud. Valeeriusel, kui tal vähegi on mõistust, saab koolitatud mees, võimalik, et professor. Temast saab teadusmees, nagu ta isast oleks võinud saada, kui tal oleksid olnud samad võimalused.

Jah, aga... Kas ta isalgi ei ole enam võimalusi? Elu keskpäev on vahest küll käes, on vahest möödaski. Kuid Platoni riigis said inimesed alles viiekümneaastaselt küpsaks, et valitseda. Viiekümneaastaselt, see tähendab, et on veel rohkem kui kümme aastat aega. Ka temas, kolmekümne kaheksa aastases, on veel idanevaid, valmimata võimalusi, ka temas.

Ta tundis endas paisuvat tundmuste tulva, nagu vanasti, kui ta oli katsunud seda värssidesse valada. Nüüd aga ei teinud enam katsetki, ta pidi sellest teisiti lahti

minna. Mis oli seda kergem, et tal oli nüüd inimesi, lähedasi inimesi. Emmi ja Valeerius... Ah, nad olid mõlemad üksteisi taipamatud, kuid nad olid elavad inimesed, ja see oli suur asi.

Ma kartsin nii väga sinu pärast,» ütles Emmi, «te olete mõlemad nii raske loomuga inimesed.»

Raske loomuga — minusugune pagan? Aga, Emmi, kui sa sa mind tunned! Tulin siia, et sinuga laulda ja tantsida.»

Tantsida — no kuule nüüd! Sa pole vist kunagi tantsinud. Ega isegi mitte laulnud.»

Ohoh, ma olen isegi laulu õpetanud. Aga kas tead ka, mine, et võib tantsida istudes ja laulda vaikides. Ja need on kõige ilusamad laulud ja kõige ilusamad tantsud, sest need jäävad meie eneste südamesse.»

Kuule nüüd!» ütles Emmi. «Seda sa seal loed nii palju. Sa hakkad viimaks nägemisi nägema.»

Ma näengi. Näen, et väljas on kevad, ja meie mõlemad oleme noored, peaaegu niisama noored kui Tiitus Valeerius, ja kõik teed on meie ees veel lahti.»

Jah,» ütles Emmi, «mis viga nägemisi näha. Aga mina ei näe midagi, sest on juba pime ja peab tule üles võtma. See hiline aeg on juba.»

Sest tõesti, väljas oli ju hilissügis, kogu laotus ja maa oli mustjashall, ja aeg-ajalt heitis tuul peent vihma vastu akent.

VI

See oli 1914. aasta kevadtalvel. Päike hakkas juba päeval elutuppa paistma ja seda soojendama, ja päikese soojus oli midagi hoopis muud kui ahjusoe, ta oli palju mõjuvam.

Emmi Kilimit istus suures toolis, naputöö käes. Kuid ta mõtted olid nii laokil, et ta ei pannud tähelegi vaikese Valeeriusel lobisemist, kes, olles äsja avastanud Sõna olematu võimaluste maa, seda nüüd kõige hingega kasutas. Ta taipas küll üsna varsti, et ema ei kuulegi, mis ta räägib, ja ta sai sellest nii üle, et hakkas rääkima ainult enesega, ise ka vastates. Nii oli see paremus, et mõlemad kõnelejad teineteist täiesti mõistsid, kui ka

teine neist vahel tõi mängu mõne sõna, mida üheski täiskasvanute keeles polnud.

Emmi oli kuidagi väsinud ilmega, nagu poleks ta öösi hästi magada saanud. Võimalik, et see nii oligi, ta haigutas mitu korda ja püüdis seda siis ehmatamisi näputööga varjata.

«Ema, mis sa sööd?» küsis Valeerius äkki. Ema vaatas üles ja hakkas naerma.

«Kas tahad ka?»

Poiss vaatas talle otsa oma suurte ebamäärast värvi silmadega, milles siiski pruun värv näis võimust võtvat.

«Jah,» ütles ta südame põhjast, nii et see kõlas nagu ohkamine.

«Oota, ma viin su kohe Une-Tõnu juurde, tal on seda palju,» ütles Emmi, tõusis püsti ja tahtis poisi sülle võtta. Kuid see rabeles enese lahti ja jooksis ära.

«Ei taha Une-Tõnnu juule! Tahan näha, kui Anna-tädi tuleb.»

«Anna-tädi ei tule täna,» ütles Emmi.

Valeeriuse silmad muutusid ootamata kiiresti kurvaks.

«Anna-tädi tuleb!» vaidles ta veendunult vastu, rohkem enese kui ema uskumapanemiseks.

«Anna-tädi ei tule enne, kui sa Une-Tõnu juurest tagasi tuled,» parandas Emmi. «Ma toon su kohe ära, kui tädi hooviväravast tuleb.»

«Tahan näha, kui tädi välavast tuleb,» vaidles Valeerius.

«Siis toon su juba enne, nii et näed, kui tädi väravast tuleb,» andis ema järele.

Valeerius andis alla, ja nad astusid koos magamistuppa. Ta ronis ise voodisse ja oli valmis vastu võtma oma saatust.

«Laula nüüd!» nõudis ta.

Emmi pani käed risti ja hakkas laulma oma tasase, lameda häälega:

«Kalamees mängib, kaugele kajab
lauluviis orus, mäel...»

See oli laul, mis Valeeriusele kõige rohkem meeldis, see oli tema unelaul. Ta jai magama veel enne, kui lühike laul lõppes.

See oli laul, mida Anna-tädi laulis, muuseas ka sel

korrul, kui poiss haige oli olnud. Ja et ta paremini laulda kui Emmi, seda pidi tunnistama. Anna-tädi näis ise armastavat seda laulu, sellest see tuli, ja sellest tuli ka, et Emmi seda laulu ei armastanud, kuigi ta seda ikka ja jälle laulma pidi.

Anna ei peaks nii sageli siin käima. See ei olnud lõpuks enam kellelegi hea, ka temale enesele mitte. Kuid raske oli muidugi talle seda ütelda, kui olid kord lubatud. Nüüd, kus poiss kasvas ja väga kiiresti eriti tarkuses juurde võttis, nii et Juulius talle juba ladina keelt tahtis õpetama hakata, oli see hädaohtlik. Kui kergesti vois Anna ise enesevalitsemise kaotada...

Ei, seda ei tohtinud sündida! Emmi pani käed magava lapse ümber. Ta oli valmis kõigi abinõudega seda varandust kaitsma. Mis tähendas isegi liha ja veri, kui see laps oli osa tema hingest, kui ta kõik oma rõõmud ja mured oli tema ümber põiminud.

Ei, Anna ei tohtinud nii sagedasti siin käia. Juba oligi ta osa lapse südamest enesele varastanud, koguni suurema osa. Laps ootas Anna-tädi rohkem kui teda, oli parema meelega koos Anna-tädiga kui temaga. Ja kui ta kord haige oli olnud, oli ainult Anna suutnud teda rahustada — selle rumala lauluga, mida Emmi õieti ei osanud ja mis talle ka sugugi ei meeldinud. Kui see teisiti pole võimalik, siis peab ta ise Annaga selle üle rääkima. Või kas ta ei peaks Juuliusega rääkima? Ei, seda mittel...

Ta lahkus magamistoast väga otsustava kõnnakuga ja ilmega. Olgü, kui ta peab hakkama enese eest võitlema, siis ta teeb seda. Kuid ta ei lase seda enam nii edasi minna. Juba mõnda aega oli tal tunne, nagu libiseks tal kõik käest. Ta ei osanud täpselt öelda, isegi mitte aru saada, mis see oli, ainult loomusunniline hämar tunne, kuid see oli eksimatu.

Kuid kas oli see ainult poisiga nii? Kas polnud isegi rohkem ta käest kadunud? Ühel meeldejääval päeval oli ta andnud oma mehele vabaduse talitada oma meele ja tahtmise järgi, nagu ei oleks Emmi olemaski. Ja mõnda aega oli ta arvanud, et see neid teineteisele rohkem lähendas. Kuid varsti oli talle selgeks saanud, et hoopis teine asi siis mehe silmad särama pani. Hoopis teine jumalanna oli see, kes teda vaimustas. Ja kui mees esi-

meste pettumuste jarel koju oli tulnud, oli ta vahest liiga võidurõõmus olnud, see oli ennast kätte tasunud. Võib-olla oleks Juulius vajanud ainult julgustust ja ergutust, et uuesti tagasi minna, võib-olla oleks see kõik heaks teinud. Aga tema polnud võimeline seda andma, ja õigupoolest ta ei tahtnudki. Ta oli nii rõõmus, kuritegelikult rõõmus, et mees jälle tema juures oli, jälle selles igapäevases tuntuks tallatud eluringis, mida ta nii armastas. Ta oli ju loomuldasa vähenõudlik, ta ei vajanud midagi peale kodu ja mehe. Ja ometi tuli välja, et sellest tema vähenõudlikkusest kasvas paljunõudlikkus, mis tegi õnnetuks ta enese ja teised. Nii kurja keeruline oli lihtsa Emiilie Kilimiti, sündinud Neideri elu.

Võib-olla oleks olnud lihtsam, kui tal oleks tulnud oma mehe pärast võidelda teise naisega. Ta ise uskus, et see oleks nii. See oleks olnud midagi harilikku ja loomulikku. Kuid võidelda nende luulekujudega, mis ta meest ümbritsesid ja teda temast lahutasid, oli talle võimatult raske, see oli võitlus nägematu ja tabamatu vastasega. Oli sellepärast paratamatu, et ta püüdis sellest nõiaringist välja pääseda, püüdis sellele ebamäärasele vastasele anda inimese kuju ja nägu. Alati on inimesed vaime inimese näoga ja tegumoega kujutanud, on püüdnud leida vahendeid, et neile liha ja verd anda, et neid oleks võimalik haavata. Ka Emmi Kilimit püüdis oma vastasest lahti saada sel teel, et hakkas otsima mõnd inimest, kelles saaks seda kurja kehastada.

Ta kartis, et oli selle leidnud. Ja sellepärast polnud ta tervel ööl magada saanud. See võimalus oli nii kohutav, et peaaegu oleks soovinud seda mõtet jälle unustada. Kuid nüüd polnud see enam võimalik. Nii nagu mõni pilv, milles korraks oleme arvanud tundvat mõne looma või näo, enam üldse teisiti ei paista, nii ei vajunud ka Emmi Kilimiti kuri mõte enam unustusse.

Ei, Anna ei tohtinud nii sagedasti siia tulla! Oleks kõige parem, kui ta enam kunagi ei tuleks.

Ja siis tuli Anna

Ta tuli rõõmsatujuliselt, isegi veidi kärerikkalt, nii et Emmi pidi teda hoiatama sellega, et laps magas.

«Kui kahju — ma tõin talle midagi kaasa,» ütles Anna. «On nii ilus näha, kui ta mulle vastu tuleb ja rõõmustab, nii et silmad sarama hakkavad.»

... polnud Emmi arvates sugugi ilus. Kuid ta ei saanud seda ometi praegu ütelda.

«... peaks teda erutama,» ütles ta selle asemel. «See võib talle rohkem kahju. Juulius tahab, et ta elaks täpse kava järele — sooks ja magaks teatud kellaaegadel. Ja nende selle hakkab ta sinu järele igatsema, ning see on halb, kui sa peaksid kauemaks ajaks eemale jääma.»

Anna näis natuke solvunud.

Ma unustan ikka, et ma ei tohi liiga tähtsat kohta tema südames enesele võita... Ja et sa alati pead mulle seda meelde tuletama, Emmi!»

Ta laks ja pani üleriided ära. Emmi vaatas talle järele, kuidas murdis sõrmi, nii et neil valus hakkas. Anna oli nii õnnatundeline — kuid siiski, ka teistel olid oma tunded, ja neil oli õigus nende peale.

Kui Anna tagasi tuli, oli ta väga asjalik ja külm, ainult kerge värin hääles osutas, et midagi toimus pinna all.

«Teil Juuliusega võib ju õigus olla, et inimest tuleb korrapäraselt kasvatada, et temast korralikku inimest saada. Aga kas pole nii, et te võtate sellega ka lapse elult kõik rõõmud, mis ta saab korravastastest ja isegi keelatud asjadest? Ühe lapse olete juba nii üles kasvatanud, ja ma ei usu, et olete ta sellega õnnelikuks teinud.»

Selle üle võib Liina varsti ise otsustada,» ütles Emmi. Ta häälel oli muutunud niisama külmaks, kuid selles oli sama pinnaalune värin.

Anna pööras näo akna poole.

«Juulius tuleb,» ütles ta. «Ma arvan, ma hakkan jälle minema. Talin õieti ainult korraks sisse, et last näha. Ma loodan, et seda väikest rõõmu te mulle siiski ei keela.»

Siis jää ometi niikauaks, kui ta üles tõuseb. Me sööme lõunat, ja siis ongi paras aeg. Ta läks täna natuke hiljem puhkama.»

Anna nõustus sellega otsekohe, nagu Emmi oligi kartnud. Polnud midagi parata, inimene pidi ikka nii talitama, nagu ta poleks tahtnud, ja sel kombel kuhjus paisu laha ikka enam ja enam kibedust, mis seda valusamalt pidi viimaks läbi murdma. Anna jäi lõunale, ja tuli rääkida asjust, mis olid päris ükskõiksed, kuna endal hinges kogu aeg kees.

Juulius oli loid ja võttis kõnelusest vähe osa. Ta oli

kuidagi tüdinenud moega, nimelt rohkem tüdinenud kui väsinud. Viimaste aastate jooksul ta näis olevat vananenud, ta oli isegi märgatavalt halle juukseid saanud.

Otse tema vastas istus Liina viisakalt vaikides ja viisakalt süües. Ta oli neiuks kasvanud, mitte eriti ilusaks, kaugeltki mitte armsaks, aga väga korralikuks neiuks, kes iga vanema silma oleks pidanud rõõmustama. Laitmatu vormikleit varjas küll veel ta kehaehituse puudusi ja voorusi, ja ta patsid olid endiselt tugevasti palmitud ja kanged. Vaadates enda ette taldrikule täitis ta söögilauas samuti oma kohust kui koolis või kodus, mingi vaikse kibedusega — isegi magustoidu puhul.

Liina juuresolek takistas Emmi söögilauas küsimast, mida ta siiski Annalt teada tahtis. Oma isiklikust murest hoolimata oli tema terve inimlik uudishimu väga tugev. Ja pärast sööki, vabandusega, et laps tahab veel veerand tundi magada, takistas ta Anna äraminekut, et temaga selles asjas juttu teha.

«Kuule, kas sa oled neil päevil Mariega koos olnud? Kas see on tõsi?»

«Mis asi ometi?» küsis Anna. Marie, või tema enam levinud kunstnikunimega Milly Saalemi elus oli nii palju asju, mille puhul võis küsida, kas see on tõsi.

«Noh, see, et Eeduard tahab tema pärast oma naisest lahutada lasta.»

Nagu tema õnnis ema, nii oli ka Emmi kogu tuntud linnaga väga perekondlikul jalal, nii et ta kõiki eesnimetuid võis nimetada.

«Ah, sa oled sellest juba kuulnud! Ma pean tunnistama, et ma Mariega selles asjas rääkinud ei ole. Ma näen teda ka väga harva. Ta ei tule enam ammugi minu juurde, ja minul ei passi ka alati tema juurde minna. Ta on ju kuulus ja tähtis inimene, kes paistab igale poole nagu küünal. Kuid seda olen ma küll kuulnud, et Eeduard Saalem oma naisest lahutada tahab lasta.»

«Kole!» sosistas Emmi. «Mõtles, neil on ometi ka laps! Ma ei oleks võinud Mariest seda uskuda, et ta nii halb inimene on.»

«Ma ei usu, et ta oleks halb inimene,» ütles Anna.

«Kuidas? Võtta ära naiselt tema mees ja lapselt tema isa! Ja mitte halb inimene?... Ah, Anna, Anna!»

«Kui ta seda meest armastab...» ütles Anna vaikselt.

«Armastab!» pahvatas Emmi seda valjemalt. «Kuidas saab siis niisugust armastust üldse armastuseks nimetada?»

Anna vaatas talle otsa oma mõnekordse salapärase, labitungimatu naeratusega.

«Mis teame meie armastusest — sina või mina!» ütles ta.

«Taeva arm!» lõi Emmi mõlemad käed kokku. «Mis sa arvad, mis see siis oli? Ma olen oma meest kakskümme aastat armastanud, ja nüüd ei tea ma armastusest midagi!»

«Sa armastasid oma meest, ja sa poleks tema pärast võidelnud, kui mõni teine naine oleks teda ka tahtnud?»

«Aga see on iseasi — tal ei olnud kedagi teist. Muidugi, kui ta oleks olnud abielus...»

«Siis ei oleks sa teda üldse armastama hakanud...»

«Jumal, Anna, seda ei saa ju nii võtta — oleks ja nii oleks... Aga kui ma ka oleksin teda siis armastama hakanud, seda võin küll ütelda, ma oleksin selle tundmuse oma südame sügavamasse põhja matnud, ja iial ei oleks ükski inimene seda teada saanud.»

«Aga kui tema oleks ka sind armastama hakanud?»

«Juulius?!... Ei, see pole üldse võimalik. Tema kohusetruuduse juures ei tule kõne allagi, et tema mingisuguse alatu teoga hakkama saab.»

Anna hakkas seepeale naerma, mitte niipalju Emmi sõnade ja Juuliusse truuduse pärast, vaid selle tõelise lühivuse pärast, millesse Emmi oli sattunud.

«Noh, mina igatahes talitaksin niisugusel korral samuti kui Marie,» ütles ta. «Ma ei mataks oma armastust enda südamesse surema, kui ma sellega võiksin enese ja teise õnnelikuks teha.»

«Anna, sa oled hull!» ütles Emmi pörutatult. «Millel oled sa nii hukka läinud? Siis, kui sa Peterburis olid, sa veel nii ei mõtelnud.»

«Miks sa seda arvad?»

«Noh, sa poleks siis nii kergesti seda meest jätnud.»

«Ei, ma poleks teda jätnud, kui oleksin teda armastanud. Seda enam, et ükski naine takistamas ei olnud. Minu arvates ei saa üldse keegi väljastpoolt armastust takistada, vaid ainult armastajad ise.»

Jutt nii paljust armastusest näis Emmile paljaks muutuvat, nagu oleks tal korraga midagi armastuse vastu.

Ta viis jutu järsku villase lõnga peale, millest ta tahtis Valeeriusele sukad, kindad ja tutiga mütsi kududa. Ja pärast villase lõnga juttu, kui poiss oli juba ärganud ja ise voodist välja tulnud, hakkas Anna varsti minema. Seejuures unustas ta selle hea, mis ta poisile oli kaasa toonud, talle isiklikult kätte andmata, Emmi aga unustas ütlema, et see oli tädi toodud.

Nii oli lugu Valeeriusega ja mõlema naisega.

Pisut teisiti oli lugu Juuliusiga, kellele Emmi õhtul rääkis, kuidas oli Marie Saalemiga ja tema onupoja Eeduardiga. Ta oli seda varemgi rääkinud, kuid just nüüd tahtis ta teada selles asjas oma mehe arvamist. Oli, nagu valmistaks tema mingisugust vandekohut või rahvahäälletust ette, mis peaks Saalemite igapidi isevärki armuloo asjus selge ja õige otsuse tooma.

«Mis on siin minul arvata,» püüdis Juulius ennast meeste kombel lahti rabelda.

«Anna ütles, et sina kui vabamõttele kindlasti leiad, et Eeduardil ja Mariel on õigus,» tuli Emmi järk-järgult oma trumpidega välja.

«Mis vabamõttele mina nüüd — olen ainult pagan,» ütles Juulius aeglaselt ja nagu mälestustesse süvenedes, et kas on ta õige pagangi enam. «Ja paganadki on arvanud, et inimese elu juhtijaks peab olema kohusetunne ja mitte lõbu. Minu arvates võib kirikuõpetaja ennemini patusele andeks anda, sest nemad nõuavad ainult usku, mitte aga puhast ja ausat elu. Kui inimesed on kord juba abielulepingu teinud, kui neil on isegi lapsed, olgu siis üks või mitu, siis tuleb seda lepingut pidada, olgu armastusega kuidas tahes. Armastus läheb ju ikka mööda.»

«Armastus läheb ikka mööda...» kordas Emmi, ja ta silmad, mis vaatasid mehe otsa, olid peaaegu needsamad suured murelikult küsivad lapsesilmad, mis olid vaadanud ta otsa ühel päeval kahekümne aasta eest. «Kas sa tead ka, mis sa räägid, või räägid ainult niisama?»

«Miks ma ei tea,» ütles Juulius isaliku ja koolmeisterliku heatahtlikkusega, milles ei puudunud isegi üleolek. «Teie, naised, jooksete muidugi teatrisse vaatama abielurikkumise draamasid ja loete haledaid raamatuid, kus armastajad üksteist ei saa, sest kole mees või naine on seal vahel. Aga mõtelge ometi, et uus armastus on niisama ajutine kui vana, ja et abielu on liiga tõsine asi.

See on ühiskondlik asi ja sel pole midagi ühist armastusega, mis tuleb ja läheb. Vanad kreeklasted ja roomlasted...»

Oh jumal! ütles Emmi vahele. «Jah, räägi aga edasi, räägi see kord välja! Ma tean, sul on õigus.»

«Vanadel kreeklastel ja roomlastel oli koguni kaks armastusjumalat. Üks oli Venus, kes oli korralik ja aus armastaja naisterahvas, teine aga vallatu poisijõmpsikas Amor, kes oma nooltega inimestele tüli tegi. Jah, kui veel mõelda, et perekonnaasjad kuulusid auväärse Juno alla, siis võime küll näha, kui vähe tähtsust andsid vanad rahvad armastusele abielu küsimuses.»

«Ja tõelist armastust, igavest armastust, seda pole sinu arvates olemaski?»

«On siiski,» ütles Juulius ja ta näole ilmus poisiliku kelmuse ilme, nii hästi-halvasti kui see õnnestus. «Meie armastus, Emmi...»

Ta imestas ja oli isegi natuke solvunud, kui Emmi ta valjasirutatud kätest valjagi ei teinud, koguni haavunult lagasi tõmbus ja väga tõsiselt lausus:

«Nüüd ma tean! Hea on, et ma nüüdki tean! Niisugune oled siis sina, Juulius! Ainult sellepärast, et oled kord minuga abielus, pead sa minuga elama ja rahul olema. Just nagu kõik mehed!»

Vaene, vaene Emmi! Kakskümmend aastat polnud ta oma hinge põhjas muud soovinud, kui et ta mees oleks nagu kõik mehed, ja ometi oli see, mis ta talle meelekindluses ütlema pidi!

Ja Juulius oli nagu kõik mehed täielikus arusaamatuses selle üle, millega ta oli oma naist solvanud. Tal polnud aimugi, et siin toimus kaks dialoogi — üks, mida pidas tema naisega, ja teine, mida pidas naine temaga, ja kummagi dialoogi mõtte areng oli põhjani erinev.

See polnud esimene kord, kus nad ühel ajal pidasid maha kaks kahekõnet, kahekümne aasta jooksul kaugeltki mitte esimene. Aga esimest korda oli Juulius selle vastu päris ükskõikne. Nagu ta kogu kõnelust polnud eriti tõsiselt võtnud, nii ei saanud ta ka seda tüli, mis nii lapsikul viisil ei millestki oli välja kasvanud, kuigi tõsiselt võtta. Emmi oli lihtsalt ennast ärritanud, see oli kõik. Kuid ärgu ta lootku, et saab sel teel oma paha tuju teistele veeretada!

Tal polnud ei aega ega tahtmist sellele tagantjärele mõelda, tal oli muudki. Oma järjekordsest pettumusest oli ta hakanud juba üle saama. Ta oli ka olnud ainult pettunud, mitte kibestunud. Või kui ta alguses oligi selles näinud ka sihilikku pahatahtlikkust, hiljem oli ta vastavalt oma põhimõttele ja filosoofilisele haridusele hakanud põhjusi otsima ainult enese juurest. Ja peale muu ei tähendanud see veel mingit lõppu. Tal olid jällegi oma uued kavatsused, uued unistused. Nii vana, nagu ta nüüd oli, polnud enam karta, et ta oma unistamise ja tuuletallamise nii kergesti unustaks. Jumal teab, milliste kavatsustega ta veel oma vaikes kambris ringi käia võis!

Ja peale muu tuli nüüd Sagrits, nagu ta viimasel ajal järjekindlalt tuli. Kiusaja, kes alati pidi olema teisel arvamusel kui Juulius — kes teda loiduse silmapilkudel õhutas ja vaimustuse puhul sabast tagasi tõmbas, nii et nende kõnelus harva leplikus vaimus arenes. Ja et tal küllalt oli põhimõttelist vaidlemist Sagritsaga, miks pidi ta veel Emmiga põhimõtteliste küsimuste üle vaidlema, kui sel pealegi oli veel vähem loogikat kui matemaatikul ja ta endale mitte ainult samal öhtul, vaid ka järgmise lausega vastu rääkis.

Nad istusid malelaua juurde — siin oli neil tulnud aegade jooksul kompromiss leida. Juulius andis sõbrale selle lemmikharrastuse suhtes järele ja püüdis teha oma parima. Ja Sagrits oli harjunud sellega, et Kilimist ei saanud asja, et ta üle ühe käigu ei suutnud ette mõelda, ja sedagi mitte alati. Ta mängis seepärast harilikult mõlema eest, tal oleks muidu kerge olnud juba kolme käiguga võita. Ja ainus ettenägemata vaheldus oli see, kui Juulius mõne uskumatult rumala käigu tegi, nii rumala, et see võis isegi Sagritsa segadusse viia.

«Noh, vanamees, täna oled sa küll täiesti enesest väljas,» ütles Sagrits nõrduvalt, kui Juulius juba kolmanda sellise ettenägemata käigu tegi.

«Oh, väikesed arusaamatused igapäevases elus, muud midagi.»

«Jah, need naised!» ütles Sagrits, kuigi Juulius polnud midagi naistest rääkinud. «Mis see siis jälle oli — kas käisid turul ja ostsid vana lehma liha?»

Juulius oli juba mõnda aega muutunud nii ebadiskreet-

«Eks, et lobises välja oma kodused mured. Muidugi, need mured polnud suured, need olid kõik sellised, et ükski naine ei habeneks neid oma sõbrannale või ka ainult naabrinaisele rääkida.

Oh, meil olid põhjasmõttelised lahkuminekid,» ütles ta.

«Õigus, sinul on ju põhjasmõtted,» ütles Sagrits. «Hoia ometi oma lipp, inimene!... Kas tahtsid hakata ennast hommikuti külma veega pesema?»

«Meie rääkisime, avalikult ütelda, teistest inimestest. Võib-olla oled isegi kuulnud — sellest lahutuse asjast. See ajakirjanik või mis ta on, Eeduard Saalem, see laskvat ennast lahutada. See teine naine, kelle pärast lahutus tulevat, see näitlejanna, see on minu naiseõe sõbranna.»

«Ja sina kui vana pagan olid muidugi lahutuse ja vabaarmastuse poolt?»

«Ei, mina olin selle vastu.»

«Ah'soo! Oleksin pidanud seda kohe arvama. Naised on ikka vabaarmastuse poolt, kui see ei puuduta nende endi kodu. Nüüd sa tegid jälle rumalasti, oleksid pidanud vankriga käima... Noh, et neiu Neider on vabaarmastuse poolehoidja, seda oleksin võinud uskuda. Aga see sinu vestaal Emmi... Ma tahaksin näha, mis näo ta teeks, kui sina ühel päeval tahaksid mõne näitlejannaga jalga lasta.»

Juulius hakkas naerma. Ta andestas Sagritsale ka kõige sündmatumad märkused, sest muidu poleks saanud ju temaga üldse juttu ajada.

«Ma sooviksin küll ennem, et mõni näitlejanna saaks sinu pea nii segi ajada, et sa temaga jalga laseksid. Kui mitte kaugemale, siis altari ette ometi.»

«Ahah, seda te siis plaanitsete!... Šahh ja matt! Trooja on langenud!... Ma kartsin kord isegi, et sinu armas Emmi midagi niisugust on pähe võtnud. Ta on viimasel ajal minu vastu nii lahkeks muutunud. Ja danaoslasi tuleb karta eriti siis, kui nad lahked on... Kas teeme veel ühe?»

Nad ei teinud enam, sest Emmi palus mõlemad öhtusöögile, ka Sagritsa, kes selle danaoslaste kingituse küll, ilma avaliku kartuseta näis vastu võtvat.

Võimalik ju oli, et Emmil olid oma plaanid olnud, kuid

need polnud kuigi kaugele jõudnud. Ta oli mõnikord püüdnud nii seada, et Anna oleks samal ajal siin kui Sagrits, või kui ta oli varem, siis et ta jaaks seniks, kui Sagrits tuli. Kuid et kumbki nimetatuid ei tundnud selle vastu mingit huvi, siis vaibus see iseenesest.

Ja ometi — kui Emmi praegu oma naiselikult terava pilguga vaatas, leidis ta, et Sagritsal polnud midagi viga. Kord polnud ta seda meest küll sallinud, ja nad kumbki polnud sellest ajast palju muutunud, mis näitab ainult, kui vähe on meie sümpaatial või ebasümpaatial ühist inimese omadustega. Sagritsa valimusele olid aastad ennem kasulikud olnud. Selles eas, kus nooruse sarm paratamatult hävineb, oli ta nagu iga keskmine mees, kaugeleki mitte inetu ja ammugi mitte vana. Teatav hoolimatus valimuse, criti riiete suhtes oli koolmeisteri juures päris loomulik, kuigi Emmi vahel tundis emalikkude tarvet meest natuke kohendada. Peaaegu üheltki külaskäigult ei pääsenud Sagrits päris harjamata, olgu see siis ainult tema kübar, mis eeskojas rippudes oli täiesti Emmi meelevalla all.

Õhtul polnud enam midagi märgata endisest pinevusest Juuliuse ja Emmi vahel. Nad hoolitsesid teineteise eest selle pisut nõrkiva heatahtlikkusega, nagu seda Sagrits mäletas juba esimesest suvest, nüüd varsti kolm aastat tagasi, kus ta siia majja alalise külalisena oli asunud.

Ei, siin majas ei paistnud olevat mingit pinevust, siin näis kõik olevat niisama vaikne, päikesepaisteline ja selge, nagu oli Juulius Kilimit ise, nagu oli ka kõigile erinevustele vaatamata tema vestaal Emmi, et hakka või siinsamas laulma «Kodu, kallid kodu», kui ei olda nii ebamusikaalne inimene nagu August Sagrits, millest mõnel kenal õhtul võib olla isegi kahju.

VII

Emmi oli kodunt ära, muidu oleks see vaevalt nii kergesti juhtunud, et Anna väikese Valeeriusiga jalutama läks. Nad ei käinud palju jala, sest korraga oli noor roomlane väga hellitatud ja tahtis siiasamasse tänavale maha istuda. Meelituste ja ähvarduste varal jõudis Anna temaga esimese voorimeheni.

Suites paranes mõlema tuju otsekohe. Valeerius alustas kõnelust voorimehega, küsis, kas tal kassi ja koera ja kas ta ladina keelt oskab. Kui ta edasi küsis, kas voorimehe kass ja koer ka ladina keelt oskavad, sai selle huumorimeel otsa, ta hakkas nohisema ja sähvas kättemaksuks hobusele piitsaga.

«Pidage kinni!» hüüdis Anna. Tänaval ääres seisis proua, kes selgete märkidega mõista andis, et ta tahab sõitjatega kõnelda.

«Preili Neider, kust olete selle ilusa lapse ära röövitud?» küsis ta saksa keeles, nii et Valeerius järgnevalt kõnelusest välja lülitati.

«See on minu õe laps,» ütles Anna. «Proua Kilimit — tema mees on gümnaasiumiõpetaja.»

«Ei ole kuulnud,» ütles proua. «Ma arvan, väike on vist rohkem ema kui isa nägu.»

Anna vaatas korra proua otsa veidi vallatu pilguga, kuid muutus kiiresti tõsiseks.

«Jah, kõik ütlevad seda,» ütles ta.

Proua otsis oma käsitaskus, ta pidas nähtavasti koha-eks lapsele midagi anda. Kuid kohast leidmata — raha ei sobinud ometi gümnaasiumiõpetaja lapsele anda, kuigi ta polnud temast kuulnud — ta andis neile vähemalt hea opetuse.

«Vaadake, et ta ei külmetaks! Täna on väga vilu tuul.»

Nad sõitsid edasi. «Mis see tädi läakis?» nõudis Valeerius. «Tädi läakis nalja, eks ole?»

«Ta rääkis saksa keelt, sellest sa ei saanud aru,» ütles Anna. «Ta ütles, et sa oleksid muidu kena poiss, kui sa ükslugu kätega ei vehkleks. See on proua, kelle juures mina teenin. Tal on ka kaks last, aga need on suuremad kui sina.»

«Ma ei taha olla kena poiss,» ütles Valeerius seepeale ja hakkas nüüd hoopis teadlikult ja tahtlikult vehklema.

Akki pöördus Anna ta poole, haaras mõlema käega ta umbert ja ütles:

«Istu ilusti, muidu tädi viib su ära!»

«Jah?» ütles Valeerius ja vaatas talle ootuspõnevalt otsa.

Anna nägu oli muutunud tumepunaseks, ta silmad hiilgasid.

«Kas sa tahad, et tädi viib su ära?»

«Jah!» vastas Valeerius, kes näis olevat läbi teinud lakoonilise kõneviisi kooli.

«Aga siis sa ei saa enam kunagi koju tagasi...»

«Mm!» tegi poiss ja raputas pead. Ta silmad aga kõnlesid, et ta võttis asja naljana ja oli otsustanud kaasa luua.

«Sõitke sadamasse, ma tahan lapsele laevu näidata!» ütles Anna voorimehele. Ta hääli oli terav ja vali. Poiss, kes märkas seda muudatust, vaatas teda korra juba umbusklikult ja muutus araks.

«Ei — taha...» alustas ta tasakesi.

«Rumal!» Tädi naeris, kuid see naer polnud ehtne ja kaasakiskuv. «Sadamas on tore olla. Seal on palju laevu ja...»

Valeerius jäi tõsiseks, kuigi ta muutus leplikumaks. Muidugi ei võtnud ta kordagi tõsiselt, et tädi võiks ta ära viia. Olgugi tädi muidu tore, kuid sellepärast kodust lahkuda — ei, see ei tulnud talle mõttessegi.

Nad sõitsid sadamasse ja jõudsid mõlemad oma vanasse meeleolusse tagasi. Valeerius tõsiselt, Anna aga vahest siiski mitte päriselt. See, mis ta lapsele naljatoonil oli öelnud ja mida see ka naljaks võtnud, oli tema jaoks äkki muutunud tõelisuseks.

Ära minna, laps kaasa võtta... Milleks õieti oli ta kõike kannatanud, kui ta isegi last ei saanud? Kui arg ja väeti oli ta ometi kõige otsustavamal silmapilgul olnud! Kas ta nüüdki ei olnud julgem ja tugevam?

Inimene pidi julgema tegutseda, kui ta julges ihaldada. Muidu oli ta alati õnnetu. Ja nüüd...? Milleks oli ta õieti sadamasse sõitnud, kas tõesti ainult selleks, et lapsele laevu näidata? Kui Valeerius pealegi ei tundnud eriti huvi nende vastu, sest tema tähelepanu kõitsid hoopis väiksemad ja lähemad asjad. Kas polnud see temale enesele mingi põgenemine, mingi illusiooni loomise püüe? Kuid see kõik oli üsna asjatu — väga harva võivad meid mälestused rohkem köita kui asjad ise.

«Lähme siit ära!» palus poiss.

Lähme siit ära!... Kui see tõesti oleks võimalik? Jumaluke, see oli ju võimalik, selles kõiges polnud midagi erakorralist. Ainult kiiresti otsustada ja tegutseda... Ja hiljem? Miks pidi ta mõtlema sellele, mis tuleb hiljem, see rikub alati kõik oleviku, ja see rikutud olevik

on rikutud minevikuks. Tulevikku aga pole sel juhul üldse. Midagi ei ole siis.

Kas sa tahad koju?» küsis ta poisilt.

Mm!» tegi Valeerius ja raputas pead.

Sõitke Kadrindali!» ütles Anna voorimehele, kes hakkas juba natuke lahkemaks muutuma ja unustas poisi jumala jutu ladina keelt rääkivate koerte ja kassidega.

Anna pigistas silmad kinni, tundis ainult vankri kerget põõsumist, kuulis hobusekapjade plaginat, ja tundis väikest sooja kätt libisevat oma käsivarre ümber. Lähme siit ära!... Kui tõesti nii sõita, sõita... Eemale kõigist siin... Ta surus äkki hambad kokku, ta süda oli võpatanud selle mõtte juures. Ta teadis äkki, et ta ei saa siit eemale sõita, sest ta ei taha. Kui tõesti ainult lapse pärast, siis tuleks ta sellega toime. Kuid seal polnud ainult laps, jumal paraku, seal olid ka teised inimesed. Ja sellest ei pääsenud ta isegi sadamasse sõites ja sealt eda otsides, mida polnud kunagi olnud.

Kadrionus maksis ta voorimehele ja saatis ta ära. Ta otsustas täna lapsega nii kaua koos olla kui vähegi võimalik. Nemad seal, need korralikud ja korrapärasust nõudvad inimesed, võisid selle üle nuriseda nii palju kui tahtsid. Ta tegigi seda suurelt osalt nende õrritamiseks. Miks pidid teised alati rahul olema, kui temal polnud kunagi võimalik rahul olla? Lapsele ei tee see igatahes halba. Polnud taryis, et Valeeriusest kasvaks mingi kohusetunde masin, ta pidi selliste inimeste pärast niigi palju kannatama.

Valeerius märkas siin üht teist umbes endavanust poissi ja hakkas selle juurde kippuma. Võõras poiss oli Valeeriusega veidi sarnane, tal olid samuti pruunid silmad ja tumedad juuksed, kuid ta oli tunduvalt kõhnem, kahvatum ja tagasihoidlikum. Temaga kaasasolev naisterahvas, ilmsesti lapsekasvataja, oli natuke kahevahel, kas seda tutvust lubada või mitte. Kuid Annat nähes arvas ta, et küllap see laps on ligikaudugi niisama heast perekonnast kui tema harraste oma. Ja pealegi olid noored juba omavahel kontakti leidnud. Valeerius oli läinud teise juurde ja sellele sõrmega rindu torganud. Teine poiss jäi alguses kahevahel seisma, ta suu isegi tõmbus korra viltu. Kuid nähes Valeeriuse koitvat naeratust, naeratas ka tema varsti, pani mõlemad käed noore room-

lase õlgadele ja tõukas ta ükk maad tagasi. Nii kordasid nad sama mängu mitu korda.

«Noh, Raoul on leidnud enesele sõbra,» kõlas kuidagi tuntud hää Anna selja taga. Ta pöördus ümber ja nägi enese ees Eduard Saalemit, kes aupaklikult tegi küberaga suure kaare.

Lapsehoidja oli nuud muutunud hoopis rahutuks. «Raoul, meie peame minema hakkama,» ütles ta.

«Preili Neider on minu sõber,» ruttas härra Saalem selgitama. «Teda ei pruugi karta, Matilde.» Ja nüüd pöördus ta sama selgitava jutuga Anna poole. «Vaadake, missuguses haletsemisväärses seisukorras ma olen! Isegi oma last ei näe ma teisiti kui vargsel viisil. On nimelt kõvasti keelatud mind lapse juurde lasta, ja ainult Matilde hea süda teeb selle võimalikuks, et ma mõnikord teda võin näha.»

«Ma saan teist täiesti aru,» ütles Anna tõsiselt. Vaevalt võis Eduard Saalem mõista, kui hästi Anna Neider temast aru sai.

«Aga kust olete teie, armuline preili, selle kena poisi välja võtnud? Või käivad teie kooliõpetajanna kohused ka nii väikeste kohta?»

«Miks mitte?... Noh, tõde on see, et praegu on tegemist minu õepojaga. Ma ei usu küll, et te tunneksite minu õemeest, härra Kilimiti.»

«Oh, siiski, siiski,» ütles härra Saalem. «See on siis tema poeg. Seda oleksin pidanud küll kohe arvama. Ja mis on siis väikese mehe nimi?»

«Valeerius,» ütles Anna. «Te teate, härra Kilimit on ladina keele õpetaja.»

«Nimi on niusama ilus kui väikemees ise,» ütles härra Saalem, ja Anna võis mõistatada, kas see oli pilkamine või mitte. Ta leidis aga nüüd, et peab laskma isa ja poega segamatult koos viibida, ja peate selle oh neil küll ka juba ammu aeg tagasi minna. Emmi võis ennast muidu vahest liiga palju ärritada. Ja kes võis teada, kas isegi mitte Juulus... Ei, oli vaja koju tagasi minna. Seiklus oli lõppenud.

«Preili Neider, te ei anna mind ometi ära?» palus Eduard Saalem. «Ma ei tahaks isegi, et Marie seda teaks.»

«Aga muidugi — me olime ju isegi teatud määral

vandeeseltslased,» vastas Anna ja oli rõõmus, et andis sellega ka teisele midagi mõistatada, kui see seda muidugi üldse vaevaks võttis.

Kuid väikesed mehed olid vahepeal juba niivõrd sõbraks saanud, et neid oli raske lahutada. Raoul Saalemi peenejooneline suu tõmbus jälle hädahohtlikult viltu, kuna Valeerius deklareeris kindlameelselt: «Ma tahan siia jääda!» Ja kui talle selgeks tehti, et isa ja ema kodus ammu ootavad, leidis ta kiiresti teise pääsetee — võõras poiss tuli kaasa võtta.

«Kas sa tahad meile tulla?» küsis ta kohe asjalikult.

Siis selgus aga kurb asjaolu, et teine noormees ei saanud ta küsimusest aru ega osanud sellele ka vastata. Nad lihtsalt ei osanudki teineteise keelt. Kogu oma koosviibimise aja olid nad läbi ajanud paari sõnaga, mida väike Saalem oskas, ja selle lastevahelise ladina keelega, mis tekitab üksteise mõistmises ilma sõnade sillata.

«Ma usun, neiu Neider, teie mõistate nüüd kõik,» ütles Eduard Saalem tõsiselt. «Ei põlata ühtki teed, et minu last mulle võõraks teha.»

«Ma mõistan,» ütles Anna Neider. «Peab olema hirmus vanemale, kui ta näeb, et tema laps kasvab talle võõraks. Teie, härra Saalem, olete vähemalt nii õnnelik, et te alaja võite kui isa oma lapse juurde tulla.»

Eduard Saalem vaatas talle teravalt otsa. Anna kohkus äkki. Kas polnud viimaks siiski võimalik, et Marie oli välja rääkinud? Kuid ei, see polnud vist nii. Mees vaatas ainult seepärast nii teravalt, et oma järgnevale sõnale tugevamat kaalu anda.

«Noh, minu laps juba ei kasva mulle võõraks, seda ei pea olema!»

Tõepoolest, tema polnud mees, kes millestki loobuks, rääkimata sellest, et vabatahtlikult. Nad olid mõlemad Mariega ju ühte tõugu, tugevad inimesed, kes julgelt haaravad, mida tahavad.

Kuid nüüd tuli uutel sõpradel paratamatult lahkuda. Parajasti sai Anna voorimehe ja Valeerius sõitis koju. Ta vaatas küll mitu korda tagasi, kuid ta käitus vahvalt. Sedasama ei võinud öelda noore Saalemi kohta, kelles oli nii vähe isa mehisust, et ta puhkes avalikult nutma.

«Ma ei teadnud — ma palun andeks, kui ma vahest sellega eksisin...» kogeles lapsehoidja.

Eduard Saalem naeratas ja lõi talle armulikult sõrmega lõua alla.

«Aga sellest ei ole ju midagi. Laps peab nii nutma kui ka naerma, kui ta tahab tõeliseks inimeseks saada.»

Anna oli Valeeriusega koduteel. Ta oli korraga väga rahutu ja kiirustas koguni. Poiss oli pikaajalisest väljasviibimisest väsinud ja tujutu. See sõit sarnanes põgenemisega, kuid see oli põgenemine tagasi.

Inimesed võtsid, mis neile meeldis. Kuid see oli võimalik ikka ainult kahekesi. Kahekesi võidi astuda kogu maailma vastu. Kuid ükski.

«Tädi, pea valutab!» kaebas Valeerius.

«Oota, varsti oleme kodus!» lohutas Anna.

«Kas ema on kodus?» küsis poiss. Ta mäletas veel, et ema oli hommikul ära olnud. Ja ta ei osanud enesele aru anda, kas tema äraolekul aeg kodus üldse edasi läks, või leidsid nad kodu eest täpselt samas seisukorras, nagu olid ta hommikul jätnud.

«Jah, ema on kodus,» ütles Anna. «Ema on kodus, isa on kodus, ja varsti on ka Valeerius kodus. Ja siis on kõik kodus, kes seal peavad olema.»

«Aga kas tädi Liina on ka kodus?»

«Fui, Valeerius, kuidas sa räägid! Liina ei ole ju tädi, Liina on sinu õde. Jah, ka Liina on kodus, ka tema. Ka tema peab seal olema. Ja Anna-tädi läheb jälle ära, sest temal on teine kodu, mis ei ole küll ülepea tema kodu, sest see on selle proua kodu, kes hommikul nalja rääkis...»

Nii pikk ja keeruline arutlus käis Valeeriusel üle jõu, seda enam, et tal pea valutas. Tuli ainult kiirustada, et rutemini tagasi jõuda.

Kuid kodus oli siiski ka teisi, kes seal mitte ei pidanud olema. Seal oli nimelt Gennaadi Treifelt, kes just enne nende tagasijõudmist oli tulnud.

«Neiu Neider, ma tahtsin nii väga teiega rääkida, ja ma ei teadnud teist teed, kuidas teid kätte saada,» rääkis ta avameelselt. «Olete mul ju üks väheseid sõpru, kes veel on jäänud.»

Gennaadi Treifelt oli vaevalt muutunud, kui maha arvata paratamatu muutus riietuses, sest mood oli nüüd hoopis teine. Ta näis olevat ikka kõige rohkem kahe-

kümneviiene, ja kui tal võis olla muresid, siis murekortse natukeses mitte.

Võõra juuresolekul jäid teenitud etteheited Emmilt tulemata. Taktitundeliselt eemaldus majaproua ja jättis Anna oma sõbraga kahekesi. Võimalik ju, et neil oli teineteisele midagi südamest ara rääkida. Pealegi oli Emmi Kilimiti arvates vallalistel meestel ja naistel ainult ühest asjast rääkida.

Kuid alguses avameelne härra Treifelt ei olnud edasi enam nii avameelne. Sest vaevalt oli ta tulnud selleks, et rääkida Annaga kirjandusest, kunstist ja muudest ilusatest asjadest, kuigi ta oli haritud ja kultuurihuviline mees. Aga kunsti kaudu jõuti teatrisse, ja siis ei pääsenud keegi mööda Milly Saalemist, kes polnud enam tõusev täht, vaid päike.

«Jah, aga kuidas vaatate teie kui tema sõbranna selle viisi peale, kuidas ta muidu talitab?» küsis härra Treifelt.

«Ah, härra Treifelt, teid ei oleks ma küll moraalinuhkijaks pidanud,» vastas Anna.

«Ma ei ole seda ka mitte. Ja ma olen kaugel sellest väikekodanlikust hukkamõistmisest. Aga nagu ütleb härra Kilimit, kes on ometi ka vabameelne inimene, meie ei pea mitte midagi tegema või tegemata jätma seaduste ja kommete pärast, vaid seepärast, et mitte teistele inimestele halba teha.»

«Ja see teine inimene, kelle pärast te kõige rohkem mures olete, on teie ise. Voilà tout!»

«Teie ei ole minu vastu päris õiglane, neiu Neider. Kui ma ennast kord tohtisin neiu Saalemi sõbraks lugeda, ja kui minu tundmused tema vastu ka väga — väga sügavad olid, siis ei räägi ma seda praegu mitte enese pärast...»

«Ah, jätke, jätke! See, et te mures olete armastuse pärast, teeb teid mulle hulga sumpaatilisemaks kui see, et te mures oleksite moraali pärast. Sest need viimased inimesed... Ah, jäägu see!»

«Ma ei ole ju sellest mingisugust saladust teinud, ja ma olin mõni aeg neiu Saalemi tööpoolest pahane, et ta minuga nii südamest talitas. Olin ju oieti mina see, kes tema teatrisse äitas ja kelle kaudu temal võimalikuks sai

nii-öelda öitsele puhkeda. Aga — *c'est la vie!* — meie peame paljustki üle saama ja saame ka...

«Aga siis olete ju teie, härra Treifelt, ise moraale kõige rohkem kurja teinud, kui te neiu Saalemi teatrisse aitasite ja tema sellega laiale teele kihutasite.»

«Ärge tehke südamega nalja, neiu Anna!» ütles Gennaadi Treifelt väga tõsiselt.

Anna naeratas leebelt.

«Gennaadi, andke andeks, kui ma teile haiget olen teinud, see on sündinud ilma minu tahtmata. Ma olen ise praegu natuke kibedas meeleolus, sellepärast. Tean, et see ei olnud teil kerge taluda, kuigi te kinnitate, et olete sellest üle saanud. Aga uskuge mind, ainus tee sellest üle saada on süda kõvaks teha. Osavõtmine ja kaastundmus teeb asja veel halvemaks, sest see teeb inimese pehmeks. Inimene, kes elada tahab, peab olema kõva ja terav nagu nuga. Kes ei löika, seda lõigatakse, sellepärast peab olema nuga.»

Gennaadi Treifelt tõstis pea püsti ja naeratas.

«Oh, *parbleu*, ma arvan, teil on õigus. Ma olen igavene memm, ja on loomulik, et ma ei saa mõne Eeduard Saalemi taolise mehe vastu ei Milly ega kellegi teise juures.»

«Ärge endale liiga tehke,» ruttas Anna kohe pehmen-dama. «Kui meie ise enesest heal arvamisel ei ole, kes peaks seda siis olema.»

«Jah, ma ei tea, kuidas oleksin sellest üle saanud, kui ei oleks teid, neiu Anna,» ütles Gennaadi Treifelt. «Teie sõprus on minule väga, väga palju väärt!»

Jah, kuidas oli üldse võimalik võrrelda mehi nagu Eeduard Saalem ja Gennaadi Treifelt! Üks, kes oli täis jõudu ja enesekindlust, mees, kelle vastu miski ei pidanud, hoolimatu vallutaja, kes võis kindlalt öelda: «Seda juba ei pea olema!» — ja sa tundsid, seda ei pea olema. Ja teine, kes ju oma olemuse põhjas ja rätsepliku koore all oli ka kena ja isegi mõnevõrra meeldiv inimene. Polnud kunagi kahtlust, kellele langeks Marie Saalemi taolise naise valik, ka siis, kui see esimene oleks igasuguste väljavaadeteta. Muide, kas oligi? Eeduard Saalem oli juba üks kord ise oma saatuse teinud, oli ühe naisega jumala ja inimeste kiuste põgenenud, ta võis seda ka teist korda teha. Võib-olla oli ainsaks tõkkeks veel laps, keda

ta siiski näis armastavat. Jah, laps! Isegi Eeduard Saalemi taolist meest võis see mõnevõrra kütkest hoida.

Ja peale muu, ei ole ju ainult üks armastus olemas,» ütles Anna.

Teil võib õigus olla — ei ole ainult üks armastus olemas. Kuid üks on suurem ja vägevam kui teised.»

Jah, nii see oli, seda kartis ka Anna. Seletamata põhjustel võis üks kasvada nii suureks, et varjutas kogu maailma ja tema täiuse. See võis tunduda päris rumalal kombel lootusetu, kuid see lootusetus ei summutanud leeki, see isegi õhutas. Vaene Gennaadi Treifelt — ja kõik vaesed lootusetu inimesed oma kõige suurema armastusega!

«Pardon!» ütles härra Treifelt ja tõusis püsti. Juulius Kilimit oli sisse astunud. Ta tahtis kohe vabandades tagasi minna, kuid ei võinud ometi põgeneda Gennaadi Treifelti väljasirutatud käe eest.

Härra Treifeltil oli vajadus kõnelda veel kõrgemaist, kultuurilisest asjust, ja kelle muuga võis ta seda paremini teha. Kuigi Juulius ei osanud prantsuse keelt isegi nii palju kui härra Treifelt, kuigi ta polnud kodus uue-mas kirjanduses, ja kuigi lisaks nende maitset ja tõeks-pidamised erinesid, sellest polnud midagi.

«Ma austan ka väga antiikaja mehi, Homerost ja Iliast ja kõiki neid,» rääkis Gennaadi Treifelt. «See on ju kõik väga kõrge kunst. Aga meie ajal on see ikka natuke igav.»

«Kõik on igav, mis on meile võõras ja arusaamatu,» kõneles Juulius. «Aga kui me sellest igavusest vaevaga üle saame, siis näeme, et meie vaev saab sajavõrra tasutud, ja me oleme seda ustavama sõbra saanud. Aga on tõsi, et mina uuemat kirjandust kuigi palju ei tunne, ja ma peaksin ruttama seda viga parandama. Minule on see siiamani paistnud ikka rohkem mässutegemine. Minu arvates peab aga kunst ainult muusasid teenima.»

«Aga need on justament meie sõnad!» hüüdis Gennaadi Treifelt kõgu noorema põlve nimel. «Luule ainukene ees-märk olgu ilu, mitte aga kõlblus või kasu või kes teab mis.»

«Ainult kõlbline ja kasulik ongi ilus — need on kõik üks ja sama,» rääkis Juulius Kilimit. «See kõik kokku ongi harmoonia, mida meie imetleme suurte meeste juu-

res, olgu need nüüd Kreekas või Roomas, või ka mujal, sest igast mullast võib suuri mehi sündida.»

Nad leppisid üksteisega lõpuks, kuigi nad kumbki olid nii enne kui pärast eriarvamisel. Nagu võib juhtuda ka ümberpöörduvalt, et inimesed vaidlevad end hingetuks asjade üle, milles nad on sisemiselt ühel arvamisel. Kuid siis ei olda nii viisakas kui Gennaadi Treifelt ja nii malbe kui Juulius Kilimit

Ja seejuures kulus tunnikene nii hubaselt, kuigi ta kestis poolteist tundi. Gennaadi Treifelt lahkus, olles enne jõudnud veel Emmilegi paar komplimenti ütelda, mis panid vaese naise lahkelt naeratama, kuigi ta oli täna nii halvas tujus.

Ah, see polnud ainult halb tuju, asi oli tõesti halb. Millega see Anna jälle oli hakkama saanud! Ta oli vaest Valeeriuist päev otsa väljas ringi vedanud. Emmi oli surmani mures olnud, kui poiss nii kauaks kaduma jäi. Ja nüüd oli lapsel peavalu. Et Juulius ka niisuguseid asju lubas!

«Oh,» ütles Juulius leplikult, «me peame talle selle väikese rõõmu lubama, kui teame, mis ta on ohverdama pidanud.»

«Soo?» Emmi toon muutus sõjakaks. «Sa varemalt sedasi ei arvanud. Ma mäletan, sa ei tahtnud kord sedagi, et ta üldse oma jala üle meie läve tooks.»

«Inimesed muutuvad — ja on hea, kui nad paremaks muutuvad.»

«Mis asjast ta siis sinu arvates on paremaks läinud?»

«Ma ei mõtelnud teda, vaid ennast. Olin liiga isekas, muud midagi. Oleks parem, kui ka sina vähem isekas oleksid, Emmi.»

Emmi neelas raskelt, nagu oleks tal seda õpetust raske alla neelata.

«Nii ütled sina — minule! Siis olen mina üks see halb ja kõik teised on head. Ja vaene laps, kes on haige?... Ja kõik minu hirm, sest — mõtle ometi...» Emmi häälanes sosinaks, kui ta selle hirmsa asja pidi välja ütleva. «Mõtle, kui ta järsku oleks ühes lapsega läinud!»

«Nonoh, Emmikene, niisugust asja ei tehta ometi!»

«Tehakse hullemaidki asju. Ta on viimasel ajal nii väga selle lapse järele — ei või midagi teada...»

See on tema laps...»

«Siis nii!... Sa annaksid temale õiguse, kui ta lapsega varastaks? Sul ei ole midagi lapsest, sa ei armasta teda üldse. Sulle on ükskõik, kas teda on või ei ole — meie väikest poissi...»

Sa räägid seda ainult kiuste, sest sa tead küll, kuidas ma teda armastan. Aga kui vähe hoolib elu meie armastusest! Ja meil tuleb alati valmis olla, et me kõigest võime ilma jääda.»

«Et sa ometi seda rääkida võid, Juulius!» ohkas Emmi.

Ja et Emmi ka nii rääkida võis ja sellega tal terve päeva rikkuda! Ometi oli talle nüüd nii tähtis, et säiliks tsakaaalukas ja harmooniline meeleolu. Talle oli seda vaja, et teha tööd, milleni ta jälle oli jõudnud

Juulius Kilimit oli jälle luuletama hakanud.

Päeval, mil ta ükski oli kodus olnud ja seda üksiolemist nautinud, mida perekonnaisad nii harva tunda saavad, oli ta sellega algust teinud, niisama naljapärast. Kuid see oli hästi läinud. Herkulese nimel, ta jäi enesega päris rahule. Mis veel siis, kui ta asja tõemeeli käsile võtab!

Kui ta tõeliselt asja juurde asus, ei läinud see aga enam nii lihtsalt. Ta pidi mööda tuba edasi-tagasi käima. Saapad kriuksusid — ta võttis need jalast ja kõndis sokkides. Oh jaa — kerge see ei olnud, aga asi edenes.

Ja nüüd, kus ta põles kannatamatusest, et jälle oma töö juurde asuda, oli Emmi oma jutuga ta meeleolu rikkinud. Võtab hea hulga aega, kuni see tagasi tuleb. Ja siis on juba õhtu.

Ja siis oligi õhtu, nii nagu kevadised õhtud ikka. Aias õitsesid õunapuud ja sirelid, kuid ta ei usaldanud aeda minna, kartes, et liigne avarus mõtted hajutab. Ta pidi end suruma toa kitsasse klambrisse, raamatute ja kirjatähtede juurde. Luule oli piiramine, mitte laiumine. Seda olid väga hästi teadnud need suured, kes oma luuletused valasid nagu metallist, tihedad ja rasked, nii et nad võisid ajahambale vastu panna veel kauemini kui igavene Rooma. Juulius Kilimit istus laua taga ja raius viimast värssi, ja kuigi ta tööriistad olid nürid ja roostetanud, ta käed mitte kuigi osavad selleks tooks, see sai viimaks valmis. Õhtuvalguses, mis kõike pehmendab ja meeleolu-

linikuga katab, paistis see kahtlemata parem kui kirkas hommikuvalguses, mis on halastamatu.

Ja nüüd oli see valmis, ja Juulius seisis lapse voodi ees, sest sel ajal pidi see juba magama. Majas valitses range kord — süsteem ja lakooniline kõneviis, mis oli vanad rahvad tugevaks teinud. Ta oli sokkides sinna tulnud, kogemata küll, kuid ta oleks võinud Emmi kurjustamisele nüüd vastata, et oli need jalast võtnud, et mitte last äratada. Jah, aga tuhvleid!... Võtaks Pluto kõiki tuhvleid! *Quid tibi vis, mulier?*... Meie, mehed — roomlased —, veel näitame maailmale, mis me olemel! Ja kui langen mina, võtad sina lipu ja kannad selle edasi kar- taagolaste keskele.

VIII

Väike raamat sinakashallide kaantega, pealkiri: «J. Hallikas. Luuletused. Kimbuke põllulilli». Selle ümber lehektest ja õiekestest raam... Siia mälestuste maale oli Juulius Kilimit nüüd paganud. Ta oli seda ka mõnikord varem teinud, aga nüüd oli sellel teine mõte. Nüüd tuli enesele öelda, et midagi oli ta siiski teinud ja et see polnud sugugi halb olnud, kui ka seda polnud nähtudki. Kui palju head jääb sel kombel kahe silma vahele. Inimeste otsust ei võinud võtta jumalate otsusena, ja isegi jumalad võisid eksida, nagu ta seda väga hästi teadis.

Ta oli nüüd jälle hakanud vanu radasid rändama, kuigi uuel vankril. See ei vurisenud enam endistes ladusates nelikridades, see liikus raskes antjiks rütmis. Jah, ka Juulius Kilimit oli edenenud ja arenenud, mis polnud mingi ime, sest tänapäevani pidas ta ennast edumeelseks meheks.

Lihtsad põllulilled polnud talle loorberpärja toonud. Kas võis ta seda nüüd oodata? Kelle poole pidi ta pöörduma õiglase kohtuotsuse saamiseks? Jumalad ei vastanud — oraaklid olid kadunud, inimesed olid püstitanud nende asemele oma tähetornid ja ilmajaamad ja katsusid ise toime tulla. Ka Juulius Kilimit pidi ikkagi inimeste otsusega toime tulema. Kuid vastus, mille ta oli saanud uhelt arvatavalt asjatundjalt, oli kõike muud kui julgustav. Muidugi, noored inimesed on alati natuke ülbed,

oma nooruse nimel. Nad võivad seda olla, neil on midagi, mida vanad enam kunagi ei saa. Kuid Juulius Kilimit ei lugenud ennast veel vanade kilda, kutsutagu teda pealegi onu Juuliuks. Ta oli ainult küps mees, ja ta oleks omalt poolt võinud üleolevalt vaadata noorematele.

Sagrits ei teadnud neist asjust midagi. Või koguni kunni — kõigi kreeka jumalate nimel, see ei tulnud kõne allagi. Siin see oli — ainus laul, mis Emmile oli meeldinud, selle kogu esimene luuletus, mille ta oli kirjutanud kuuteistkümnenda-aastaselt ja mis esimesena trükk oli jõudnud. Ta luges seda nüüd vähemalt niisama üleoleva muigega, nagu võisid lugeda noored asjatundjad tema Asklepiadese värse.

«Mihkel sõitis saaniga
Läbi külatanava,
Hobu ees kui osjake,
Jalge all tal kosjatee...»

Ta oli oma üllatuseks ja ehmatuses selle hiljem leidnud ühes laulikus «Noore rahva lõbu läte». See oli ainus luule Emmi jaoks. Võimalik, et ka paljude teiste jaoks. Kuid mitte nende jaoks ei tahtnud Juulius Kilimit luuletada, see poleks kulutatud sokke väärinud.

Valusa naeratusena lehitses ta edasi. Kui palju varast elu tarkust oli ta siia kätkenud. Nagu selles laulus, mille ta oli ühel ööl loonud, kui oli teelahkmel seisnud.

«Milleks kurta, milleks nutta,
Ei see asja paranda!
Üles nüüd! Ja tööle rutta,
Mees peab saatust sundima!»

Jah, siis oldi veel väga mehine, sel teelahkmel oli ta seisnud kui tõeline Herkules. Kõik võimalused olid alles ees ja temast võis veel või milline suur mees saada.

«Ole mees, kui saatust küsib,
Vasta julgelt ei või jaal!»

See oli härra Pastelbergi lakooniline kool. Mõnda kasu oli ka sellest olnud, kui ka mõnikord vanahärra lakooniline lobisemine oli ta päristööst kaugele kõrvale viinud.

Kas poleks ta siiski ennast nii mitmele poole pillamise asemel pidanud ainult ühe muusa teenistusse andma?

«Teie tühjad askeldused
Võivad meelest unuda,
Minu töö on laulu laulda,
Luulepärja punuda.»

Kui mitu korda oli ta unustanud turult ostmata just selle, mida mamma Neider kõige tähtsamaks pidas! Kas polnud viimaks ta varajane perekondliku elu koorem selles süüdi, et ta kaugemale ei jõudnud? Ta oli selle küsimuse ees juba varem mitu korda ehmudes seisatanud, ta peatus ka nüüd. Ei, siin ei olnud mingi kahetsus võimalik. Tema oli mees ja pidi vastutust kandma, süüd kellelegi teisele veeretada ei saanud. Mis sellest, et seekord tee-lahkumel seistes ta polnud mingi Herkules.

Kui aga siiski see poleks olnud Emiilie Villemiine Neider, kellega ta abiellus? Mõte võis olla kuitahes riivatu, tema tulemist ei saanud takistada, võis ta ainult kohe jälle tagasi ajada. Kui see oleks olnud...

Siin oli ta häbelik noorusarmastus. See oli vahepeal üsna ununenud, kuid selle raamatu lehekülgedel elas see edasi. Ta ei teadnud Leonore Paaglandist enam midagi, ka Emmi, kes ometi kõiki tundis, polnud seda nime kunagi nimetanud. Oli ta abielus? Oli ta surnud? Võimalik, et ta siiski elas ja abielus oli, ja siis oli raske temast midagi kuulda, sest ei teadnud ju tema nime. Ta poleks Leonoret enam ammugi tundnud, kui see talle tänaval oleks vastu tulnud. Ja vaevalt küll liigub Leonore veel nagu muusa Terpsichore, kellega tal kord oli jätkunud häbematus teda võrrelda. Paaglandi pood oli küll alles, kord oli ta sealt mööda läinud, kuid ei tulnud meelde ainustki pilku üles akendele heita. Pood oli kuidagi varju ja väikeseks jäänud, aga võimalik, et see tuli sellest, et linn oli kasvanud ja ka tema ise oli kasvanud.

«Õhtu õhu hellal sõudel
Saadan soovid salajad...»

Siis oli olnud oma soove kuhugi saata, aga nüüd?... Õhtu õhu hellal sõudel kaevab ja kastis ta oma köögi-viljaaias, kuni naine ta sööma kutsus. Ja siis ta läks ma-

gama. Ta ei näinud isegi unes. Kui ta üldse võis tunda mingit igatsust, siis ainult igatsust igatsuse järele.

«Kuu ja mõned taevatähed
Meie õnneks jätkuvad...»

Ei, sellest ei saanud midagi. Vaja oli iga kuu korralikku palga, vaja oli peatoidust ja selle kõrvast, maja ja vara pealekauba. Muusad, hoidke eest, et te kraamikäru raste alla ei jää!

Ja siin oli ta teine noorusarmastus, niisama umbmäärane, arglik ja — viljatu.

«Kas kuulete kohavat koidutuult
Me kodumaa laantes ja hiites?»

Pidi olema nii noor, et seda kuulda, mida polnud. Nüüd olid need hoopis teised tuuled, mis kodumaa laantes ja hiites kohasid. Mis oli aidanud kõik tema töötus:

«Sinule pühendan noorusejõu,
Vanade päevade tarkusenõu,
Et saaks ilusam homme.»

Need olid sõnad, aga kuhu olid jäänud teod? Ta võis ju ennast vabandada väitega, et oli oma rahvast teeninud oma igapäevase tööga. Aga kas sellest oli küllalt? Seda tegid ju kõik, selleks ei tarvitsenud olla Juulius Kilimit. Kui kõik oleksid talitanud nii nagu tema, mis oleks siis teoks saanud? Ei midagi sellest, mis nüüd vähemalt oli. Ei midagi sellest, mis oli ühe rahva leonud. Oleks olnud ainult miljon kohusetruud ja töökad Vene riigi alamat, muud midagi.

See oli raske arveteõiendamine enesega, mis oli tulnud ainult sellest, et ta oli hakanud kirjutama Asklepiadese värsse, mida enne teda polnud keegi eesti keeles teinud, ja et ta pärast seda oli võtnud kätte selle lihtsa halli raamatu. Kõik ainult sellest? Või tuli see kõik hoopis mujalt, ja ainult ta ise ei võinud teada, kust oli see tulnud? Midagi oli temas käärima hakanud, ja see kippus välja igalt poolt ja igal viisil, olgu need Asklepiadese värsid või arveteõiendamised enesega. Ta oli lihtsalt tugevamini elama hakanud.

Kuid kellega pidi ta nüüd rääkima, kellega?

Muidugi — seda ei võinud unustada, oli ju veel Anna. Ainus, kellega rääkides võis loota, et teda mõistetakse, oli Anna. Kuid Anna käis viimasel ajal nii harva siin, ja kui ta tuli, oli tal alati kiire. Ja alati oli Emmi seal juures, kunagi ei saanud nad olla kahekesi.

Õhk toas oli raske, sellest hoolimata et aken oli lahti. Ilmad olid sumbunud, põuased ja kuumad. Oli mingi rahutus hinges ja roidumus liikmeis, tahtsid teha midagi, kuid ei suutnud — otsekui mõnikord poolunes. Tuli see viimaks vanadusest? Oli kuldne ajastu siiski möödas, hõbedane samuti, vaskne samuti — ja nüüd tuli raudne ajajärk, vaevane ja rõõmutu?

Ta kuulis kõrvaltoas häält — kas oli Anna tulnud? Ah ei, see polnud Anna, see oli Keegu-tädi, kes levitas oma peleriinist naftaliini ja kõneles hambutu suuga uuemaid uudiseid. Emmi istus, käed ristas ja pea viltu, nagu jumalateenistusel.

«Kas sa välja lähed, Juulius? Me hakkame varsti sööma.»

Ah, *mulieres, mulieres!* Nagu poleks maailmas midagi peale söömise. Kuid ka väljas ei pääsenud ta sellest survealusest meeleolust. Linn oli jäänud kuidagi tuhjaks ja uniseks. Päeva kuumusest hoolimata õhkus külma seintest ja akendest, mingit surmajahedust ja tühjust. Ja ei kedagi, kes aitaks inimest üle nende surnud päevade, üle selle raske tceosa. Ei kedagi muud kui Anna, ainus tõeline ja väärtuslik sõber.

Ta ei mõelnud, kas on sobiv külastada üksikut daami, kes on pealegi kasvatajanna. Ta oli ju ometi nii lähedalt sugulane, niisama hästi kui perekonnaliige.

Anna võttis ta vastu rõõmsa üllatuse ilmega, kuid otsekohe muutus ta umbusklikuks.

«Sa oled siin nii haruldane võõras — ega ometi pole midagi juhtunud?» Kas polnud viimaks midagi Valeeriussega?

«Ei — mitte midagi halba. Aga sa pole nii kaua aega ennast näidanud, et ma pidin tulema sind vaatama.»

Juulius astus Anna Neideri tuppa, mis oli sisustatud väga tagasihoidlikult, võrreldes muu korteri toredusega. Kuid küllap see lihtsus oli ka Anna enese maitse. Nii oli ta oma toast välja rookinud kõik pildid ja nende ase-

mel seinu ehtinud postkaart-reproduksioonidega kuulsatest maalidest. Samuti olid ta raamaturiigis esindatud ainult kõige paremad, enamasti vene klassikud.

Lugesin praegu Artsõbaševit, ütles ta. «See on vapustav! Missugune sügav psühholoogia!»

Jajah, ütles Juulius ja vaatas ainiti raamatut. «Pean tunnistama, et ma ikka veel ei ole aega leidnud, et selle uuema kirjandusega tegemist teha. Ja vene kirjandust ei tunne ma ka kuigi palju. Aga minule on ikka paistnud, et mõned üksikud, nagu Puškin, maha arvatud, on see kuidagi haige.»

Anna vaatas talle tõsiselt otsa.

«Kes võib ütelda, et meie kõik ei ole oma hinge põhjas kuidagi haiged — üks nii, teine teisiti?»

«Jaa — jaa —» lautas Juulius käsi.

«Aga kui vaadata seda teisest küljest — kas pole nii, et ainult haiged võivad luua ja ka vastu võtta kunsti? Terved on ainult loomad, jämedad ja õnnelikud.»

«Aga vanad helleenid?» küsis Juulius. «Kas ei olnud nemad läbini terved ja harmoonilised? Ja ometi...»

«Ma ei tea selle kohta palju ütelda. Aga kas ei olnud miski ka neil jumalate kõrval oma deemonid?»

«Deemon on tõepoolest kreeka sõna, aga see tähendas nii head kui ka kurja vaimu. Alles ristiusk tõi deemonid meie tähenduses... Aga ma ei tulnud mitte selleks. Tulin, et sinule midagi lugeda anda ja kuulda, mis sina sellest arvad. Kuigi see ei tule haiglasest hingest...»

«Juulius, kas tõesti?» Anna otse haaras paberilched mehe käest. Kuid natuke aega lugenud, muutus ta näoilme tüdinenuks.

«Ah, Juulius — kas tõesti?» kordas ta hoopis teise tooniga.

«Kas nad on tõesti nii halvad, nagu sinu näoilme võib otsustada?» küsis Juulius, püüdes hoida kerget tooni, et mitte välja anda, kui tõsiselt tähtis oli talle see otsus.

«Nad ei ole halvad... Aga see on niisama halb — nad ei ole nimelt ka head. Ma ei tea, nad tunduvad natuke konarlikud riimi ja rütmuse poolest.»

«See on kreeka luuletuste eeskujul tehtud, ütles Juulius. «Sedasama tarvitasid ka vanad roomlased, näituseks Horatius. Neil ei olnud üldse riimi.»

«Võib-olla,» ütles Anna. «Halb ei olegi mitte vorm, sest võib kirjutada asju ilma rütmuse ja riimita, mis on ometi suurepäralised. Aga siin ei ole ka midagi öeldud, mis oleks uus... Aga need on ju, nagu sa ise ütled, ainult katsed, mida sa isegi pole tõsiselt võtnud. Tööta ainult edasi, ära sellepärast julgust kaota.»

Kas võis Juulius öelda, kui tõsiselt ta neid katseid oli võtnud? Kas maksis öelda, et ta midagi paremat kunagi valmis ei saa? Ei, milleks seda! Tal oli tunne nagu koolipoisil, kes püüdlikkusele vaatamata on nõrgaks tunnistatud ja istuma jäetud. Miks oli ta üldse olnud nii edev ja läinud neid igale poole toppima! Ja paar tükki oli ta koguni saatnud ühele vähenõudlikule ajakirjale. Kui need nüüd ilmuvad, on tal kahekordselt piinlik. Miks oli ta läinud püüdma odavaid loorbereid, mis parimal juhul kõlbavad ainult supi sisse!

«Noh, tegin nad niisama naljaks,» ütles ta.

Kuid ta polnud kunagi valetama õppinud, ja ta näost taipas Anna kohe, et ta oli seda südamesse võtnud. Ta tundis, et poleks pidanud nii karm olema. Kas oli siis oluline mõni saamatu luuletus või inimene ise? Inimene oma pehme südamega, oma kauni hingega, lapselikkude silmadega ja ikka veel üsna noore naeratusega...

«Kallis sõber,» ütles ta tasa, pannes käe kergelt mehe käsivarrele. «Ära kaota millaski lootust ja ära löö kõigele käega. Meie saatus on meis enestes, meie peame seda täitma. Ei tohi ilusamat osa eneses ära kuivada ja surra lasta.»

«*Sursum corda!*» ütles Juulius ja naeratas jälle. «Ma tänan sind, Anna! Ei ole midagi paremat maailmas kui hea sõber.»

«Meie süda on kõige parem teejuht,» ütles Anna ühetooniliselt, nagu päheõpitud sõnu üles öeldes. «Saa selleks, kes sa oled! Peab alati enesele truuks jääma, ka siis, kui see raske on.»

«Ma pean nüüd minema hakkama,» ütles Juulius, kui natuke aega oli olnud üsna vaikne.

«Jah, võimalik, et nii on kõige parem,» ütles Anna nagu unest ärgates.

Veel vastu õhtut läks Anna Neider külastama näitleja- ja Milly Saalemit. Ta ei olnud selle uues korteris veel üldse käinud. Ta oli kogu aeg olnud arvamisel, et sõbranna on kuhugi suvituskohta sõitnud, aga paar päeva tagasi oli see temale tänaval vastu tulnud.

Milly Saalem oli tõesti kodus, ta pidi paraku kodus olema, nagu ta ise kurtis, sest ta ei tohtinud oma nägu üldjas näidata. Need koledad, jõhkrad inimesed! Eriti hullud olid ta omad vennad. Nad olid koguni Eduardi ohvardanud, ja neist võis kõike uskuda. Ja siis oli veel Eduardi ema tema juurde koju tulnud — oh, see oli midagi õudset!

«Ah, miks on minule elult nii raske osa antud!» hüüdis Milly lõpuks ja haaras käega peast, et sama käega järgmisel hetkel soengut korraldada.

Kas oli? Anna vaatas ringi ta kaunis, valges buduaaris, mille aknad avanesid vastu loodetaevast. See oli sisustatud rikkalikult, mitte ainult mööbli, vaid ka kunstiesemete poolest. Ja kõik oli moodne, kultuurinimese vääriline. Vaasides, ja neid oli palju, oli lilli, kuid kõigi jaoks lihtsalt ei jätkunud vaase. Neid lebas laual, toolidel, aknal ja õhk oli raske surevate lillede lõhnast. Seintel oli paar väga moodsat maali — niisuguseid oleks ka Anna tahtnud. Üks maastik hõõguvates värvides ja üks kompositsioon ülespoole ringutavate inimestega veriruske koidu taustal, mille nimeks pidi olema «Saatusel prelüüd». Toa üldine põhitoon oli helekollane, ja selle keskel istus Milly Saalem oma sügislillevärvilises kleidis nagu puhkenud krüsantheem. Tõesti, ainult harvade näojume talus seda värvitooni, ja sellepärast võis Milly sellega uhkustada. Ta võis peale selle aga uhkustada ka oma häälega, mida ta nüüd hoolega koolitas, oma andega, oma karjääriga. Mitte igaljuhul ei õnnestu tõusta kolme aastaga katselavast statistist esimeseks täheks. Publik mitte ainult aplodeeris talle, ta külvas ta üle lilledega. Siin need lilled nüüd olid — ja Milly Saalem oli õnnetu ja kurtis oma raske osa üle.

«Sa sooviksid vist küll, et võiksid laval mängida kurbmängu, elus aga operetti,» ütles Anna.

«Ah sinu teravat keelt! Ma ei soovi ometi midagi muud kui natuke õnne, nagu see on antud teistelegi.»

«Jaa, aga kui tuleb seda õnne vägisi teiste käest võtta.»

«Siis võtan!» ütles näitlejanna sõjakalt.

«Kas on meil õigus oma õnne pärast teisi õnnetuks leha?»

«Kuid kelle teen ma sellega õnnetuks? Kas Eedi? Või tema naise? See abielu on ju niisama hästi kui lõppenud, nad ei ole enam ammugi üksteisele meheks ja naiseks. See on ainult tühi väikekodanlik moraal, kadedus, et kui mina ise ei saa, siis ei pea ka keegi teine saama... Ja kui mõelda, et üks kunstnik üldse teisiti ei saa rahvale midagi pakkuda, kui temas endas ei põle sisemine tuli... Ah, Anna, Anna, kui raske on elada selles pimedas vanamoelises maailmas!»

«Jah, peaaegu nagu kuuleks sind laval mõnes moodsas seltskonnadraamas. Ja see pime vanameelne maailm, kes istub all saalis, kõik need auväärsed perekonnaemad ja lasteta naised ning neiud plaksutavad. Aga elus mõtlevad nad kõik teisiti.»

«Sinul on hästi, Anna, sa võid kõike seda pealt vaadata ja erapooletult rääkida. Aga kui raske on seda ise läbi elada!»

«Kas sa ei arva, Marie, et ka mina võiksin kord oma pealtvaataja-osast tüdineda ja — lavale ilmuda?»

«Ah, Anna, see on ju vapustav! Kas ka sinu piksepilv on silmapiirile ilmunud?»

«Ma ei uskunud seda tänase päevani. Ma ei taha ka praegu uskuda. See oleks kohutav.»

«Tore, Anna! Tahaksin sind kaelustada, aga ma ei saa — kleidi pärast. Ja kes on siis see *force majeure*?»

«Ära küsi, kui ei taha, et sulle valetataks. Loodan, et keegi kunagi ei saa seda teada.»

«Kas ei peaks parem lootma, et tema abikaasa ei saaks seda teada?... Ahah, *voilà* — märki tabas! Niisiis — tema on abielus. Jaa, jaa, elu annab meile sageli liiga raske osa.»

«Jah, Marie, nüüd tulen mina ja küsin sinult nõu. Mis peame meie tegema?»

«Kas tema on teinud juba mõne ettepaneku?»

«Ei, tema ei tea sellest üldse midagi.»

«Ah soo!» ütles Milly Saalem pettunult. «Ainult platooniline passioon. See ei ole ju hädaohtlik.»

«See on hädaohtlikum, kui sa arvad. Ja see võib muu-

tuda veel hädaohtlikumaks. Kas põletab see läbi vahe-
rinad — või põletab läbi inimese enese.»

Sinu võrdlused on alati ilusad, need on nagu raamatus, aga neist ei ole abi, niisama nagu raamatutestki ei ole abi. Mina sinu asemel põleksin läbi, aga mitte üks. Ka meil, naistel, on õigus elada.»

«Mis rääkida meist — ka temal on õigus elada. Sul on õigus, Marie. Meie ei pea mõtlema surnud seadustele, vaid elavatele inimestele. Ja mõnele peab olema lubatud rohkem kui teistele, et ta võiks olla rohkem kui teised.»

«*Voilà!*» ütles Milly Saalem. Ja «*voilà!*» ütles Gennaadi Treifelt, kui ta lähemal pühapäeval Annat Kilimiti majas kohtas. Ta oli seal juba paar korda tühjalt käinud ja üsna lootuse kaotanu moodi. Muidugi ei teinud ta sellest välja, ta ajas kultuurilist juttu, nagu oleks ta ainult selleks tulnudki. Kuid ta kaunid silmad tuhmusid, ta pea vajus norgu, ja ta kehagi jäi kuidagi poolelevile, nagu ripuks ta tühjuse kohal. Ja see tühjus võis tulla ainult sellest, et inimene ootas, ja asjata ootas.

Tol päeval — *voilà!* — ta ei oodanud asjata, sest Anna Treider tuli siiski. Ta vaatas korra Valeeriu, rääkis paar sõna Emmiga, ja siis leidsid nad endid kahekesi.

Gennaadi silmis süttis roheline tuluke, ta põsed värvusid jälle roosaks, ta pea tõusis püsti ja rind tugevasti liibuva kõrgelt kinninööbitud vesti all paisus. Aga Anna ilmile langes vari, ta pea vajus longu — kõik täpselt nii, nagu oli sündinud härra Treifeltiga ivakese aja eest, kui oli arvata, et Anna täna enam ei tule.

«Neiu Anna!» ohkas härra Treifelt. «Kuidas küll saatus meiega mängib! Ta lööb meid teinekord pimedusega, ja ta avab meie silmad, kui me seda ei tea oodatagi. Ligi neli aastat olen ma pimedast peast ringi käinud, ja alles nüüd — oh, liiga hilja, ma kardan! — on mu silmad lahti läinud. Arvasin, et armastan neiu Saalemit, tegin ennast tema pärast narriks. Ja ometi — kui ma nüüd kaine pilguga selle peale tagasi vaatan, ei olnud see nii. Neiu Anna — ma ei julgeks seda teile rääkida, kui ma ei teaks, et teie tark ja haritud naisterahvas olete ja inimese hingeelu tunnete. Ma olen lõpuks silmad lahti saanud ja

leidnud, et inimene, keda ma armastan, ei ole mitte neiu Saalem, et see on hoopis keegi teine neiu, et see on — jaa — oh — see olete teie, neiu Anna...»

Anna näitas, et ta oli tõesti tark ja haritud naisterahvas, kes inimese hingeelu tundis. Ta jäi täiesti rahulikuks ja ütles leebe häälega:

«Mul on kahju, härra Treifelt, et ma teile pettumuse pean valmistama, aga ka selle armastusega ei ole teil rohkem õnne.»

«Jah, ma mõistan, teil on õigus minu peale kuri olla, kui ma kogu aeg olen rääkinud oma tundmustest neiu Saalemi vastu ja nüüd korraga nii muutlikku meelt näitan. Aga ometi olen ma kogu aeg aus olnud, ja kui ma varem oma armastusest teie vastu ei rääkinud, siis selleparast, et neiu Saalemil petlik sära mind pimestas.»

«Ja kas te ei karda, et praegu jälle mingi petlik sära teid pimestab? Ei, härra Treifelt, ärge arvake, et ma teid noomida tahan teie tundmuste muutlikkuse pärast. Need tundmused on juba kord nii muutlikud, sinna pole midagi parata. Kuid ma pean ütlema, et ma neid mitte samaga vastata ei saa.»

«Aga neiu Anna, kas ei ole vähemalt lootust...»

«Ma ei saa teilt teie lootust võtta, kuid sel ei ole mingit alust. Võin teile olla ainult heaks sõbraks, sest ma olen õppinud teist lugu pidama kui tublist ja heast inimesest.»

«Neiu Anna, kord kutsusite mind vähemalt nimepidi — see kõlas nii ilusasti teie suust. Kas tohin vähemalt loota, et edaspidi... Te ei mõista mind ometi hukka, et ma nii püsimatu ja tuuletallaja olen? Aga ma olen kord juba kunstnik ja *bohème*, mitte käsitöoline ja *bourgeois*.»

«Miks peaksitegi ennast muutma? Olete nagu olete, see sobib teile.»

«Tean, et peaksin olema teissugune mees, et võita teie armastust. Mehed nagu mina — see oleks naeruväärne...»

«Te ei peaks nii raakima, Gennaadi. Te võite veel mõnelegi naisele hädasohtlikuks saada.»

«Aga ma ei taha kellelegi hädasohtlikuks saada. Tahan teiega abielusse astuda, neiu Anna. Kui te mind natukenegi sallida võiksite... Tahan teha teie heaks kõik, mis võimalik.»

«Ma tea, härra Treifelt, kas oleksite nii ohvrimeelne, kui teaksite täit tõtt minu kohta.»

«Mind ei kohuta miski — liiati veel tõde, neiu Anna. Kui see on midagi, mis pärast te arvate, et te minu naiseks saada ei või, siis ütelge ainult. Teie peate nägema, et minu juures miski ei loe.»

Anna silmadesse oli ilmunud väike kuratlik säde, sellega seltsis teinegi.

«Gennaadi,» ütles ta, «ma ei ole üks. Mul on laps.»

Gennaadi Treifelt neelas, kuid ta kurk jäi kinni ja ta hakkas kõhima. Ta läks punaseks kuni oma kuld kollaste juuste juurteni ja roheline tuli ta silmis oli kustunud.

«Neiu Neider, te teete ainult nalja. Kus see laps siis on teil?»

«Mul peab olema teie sõna, et kõigest sellest, mis täna ilin toas meie vahel räägitud, ei räägita sõnagi edaspidi.»

«*Parole d'honneur!*» ütles härra Treifelt.

«See laps on siinsamas majas. Väike Valeerius on minu poeg.»

Gennaadi Treifelt püüdis väga mitmesuguste liigutustega ennast jälle tasakaalu viia. Siis ütles ta need sõnad, millega ta ise vaevalt veerand tundi tagasi poleks uskunud ennast toime tulevat.

«Neiu Anna, tulge mulle naiseks ja võtame teie lapse endi juurde. Tahan teda hoida ja armastada nagu oma last.»

Anna lõug oli hakanud vabisema. Ta püüdis seda hooliga varjata, surudes oma pead tugevasti tagasi.

«Kas te mõistate, Gennaadi, mis te praegu ütlesite? Kas te oskate ette näha tagajärgi, kui ma teie ettepaneku vastu võtaksin?»

Ei, seda Gennaadi ei osanud ega võinud osata. See pärast ütles ta:

«Ma jään oma ettepaneku juurde. Ei ole midagi, millega minu armastus toime ei saa.»

«Mu jumal!» ütles Anna ega suutnud enam oma lõua vabisemist varjata. «See on aga siiski võimatu. Ma olen ennast oma lapsest lahti ütelnud... Ja ma ei armasta teid. Minu elul on nüüd hoopis teine eesmärk, ja ma tahaksin, et ka mina võiksin teie kombel ütelda, et ei ole midagi, millega minu armastus toime ei saa.»

See jäi siis nii, ja Gennaadi Treifelt pidi olema meheks ja ka oma teise kaotuse vastu võtma. Pidi ära ootama, mis tast sai, sest ei tohi unustada, et ta oli kunstnik ja *bohème*, mitte käsitöoline ja *bourgeois*.

Aga Anna Neider ilmus nüüd jälle sagedamini Juulius Kilimiti majja, sagedamini kui see mõnegi inimese hingerahule hea oli. Kuid kes võis siis küsida alati teiste inimeste hingerahust. Kas võis sellest küsida Eeduard Saalem, kui ta elu keerdsõlm äkki ja ootamatult lahenes — Alice Saalem oli surnud. Ei midagi — ühe inimese lõpp tähendas teiste inimeste õnne algust, nad rajasid oma elu teise hauale, see oli looduse seadus. Tugevad lähevad edasi. Või kelle hingerahust küsiti, kui samal päeval ilmusid mobilisatsiooniteadaanded ja kõigile sai korruga teatavaks, et sõda oli alanud.

Nii — ja nüüd, Juulius Kilimit, istu ja luuleta — relvist ja meestest!

IX

Anna Neider seisis jälle oma toas akna all, või õigemini toas, mis oli kord tema käes olnud. Tuba oli umbne ja ta tegi akna lahti. Kuid ka aiast tuli sama rasket, sooja ja kuidagi küllastatud õhku, mida oli raske hingata.

Mingi rahutus sundis teda ümber pöörduma. Toas seisis Emmi, kuigi ta polnud tema tulekut kuulnud.

«Ah, tead, on sündinud midagi hirmsat!» ütles Anna, kui nägi Emmi kahtlustavat nägu.

«Jah — see sõda...» ütles Emmi. «Mis sa arvad, kas Juulius peab ka viimaks minema?»

«Ma ei mõelnud sõda,» ütles Anna. «Mõtlesin seda, et Alice Saalem on surnud.»

«Millal?» küsis Emmi asjalikult.

«Ma ei tea, millal, aga mitte vist väga ammu. Igatahes ei ole nüüd enam mingit takistust, et Eedi ja Marie ei võiks abielusse astuda.»

«Jumal lahutas ise,» lisas Emmi vagalt.

«Jah — ja kõik need asjad kokku, see mõjub nii raskelt. Ma hoidsin alati Eeduardi ja Marie poole, vahel küll ainult teie kiuste. Aga nüüd korruga ei tea enam,

mis õigus ja mis mitte. Ma arvan, armastus on niisama talastamatu kui sõda.»

Kuule, mis sa sõjast oled kuulnud?» küsis Emmi. «Ei tea, kas peaks mõnest asjast puudus tulema, et teaks nüüd... See on ju kole!»

Ah, sõdasid on olnud ennegi. Ja ega see siia tule. Nii kaua kui keegi meie omastest ei lähe, pole veel midagi muretseda.»

Kuidas nii — keegi ei lähe? Luubergi Osvald ometi läheb. Aga sinul ei ole ilmaski oma suguvõsa vastu hoolimist olnud.»

Nad on ju nii kaugelt sugulased, keegi ei mäletagi enam, kuidas. Luubergi poiss tuleb mulle uulitsal vastu ja ei teretagi.»

«Ja siis ei ole sul sellest midagi, et ta läheb? Aga on neid, kellel on väga palju. Mõttele emadele, kelle pojad peavad minema!... Aga mis tead sina emamuredest!»

Anna võpatas äkki

«Emmi, seda sa poleks pidanud ütlemal! Ma tean, sa ei mõtle palju, kui sa räägid, aga mõnikord sa peaksid mõtlema.» Ta oli seda väga vaikselt öelnud, seepärast tundus järgmine lause peaaegu karjumisena. «Sa ei tea, mis sa räägid, muidu ma...»

«Noh, mis muidu?» küsis Emmi pilkava ilmega.

«Muidu ma võtaksin oma lapse ja...»

Ja minu mehe,» lisas Emmi sama pilkava rahuga.

«Jumal hoidku, Emmi, mis see on, mis sa mulle ütled!»

Ta taganès akna juurde, kuid õde järgnes talle. Oleks võinud märgata, et ka selle rahu oli ainult näiline, selles rahu, mille puhul inimene tunneb jääkülma tuult naisele näkku puhuvat ja ta enam ei vaata ette ega hooli sellest, kuhu astub.

«Ma ütlen sulle ainult tõtt ja sa tead seda ise väga hästi. Kord peab see siiski öeldud saama. Mehed lähevad ära, lähevad suurema... Miks ei lähe parem need, kes...? Miks ei lähe sina...?»

Anna ei ütelnud midagi, ta koguni pööras selja, nagu peaks ta aknast välja vaatama. Kuid vaevalt ta seal küll midagi nägi, ta silmaterad olid suured, nagu oleks ta uimastuses.

«Miks sa ei lähe?» kordas Emmi. «Sa oleksid ometi ammu võinud minna. Kas sa ei näe, et sa meie kõigi rahu

rikud? Sa töotasid kord, et ei too üldse jalga siiamajja — oma lapse õnne pärast. Ja nüüd piirad sa seda maja iga päev. Sa varastad seaduslikkudelt vanematelt nende lapse südame. Ja kas ainult lapse? Kas ma ei näe, kuidas sul on alati tegemist Juuliusega, alati temaga rääkimist. Muidugi, teie mõlemad olete haritud inimesed, te räägite kõrgematest asjadest. Mina olen ainult harimata köögitüdruk, kes jäägu kooki.»

«Emmi, see ei ole minu süü, kui sa ei ole osanud oma mehele sõbraks olla, keda talle vaja läheb,» ütles Anna uuesti õe poole pöördudes. Ta näis olevat oma meele- rahu tagasi saanud, ta hääli oli kindel ja kõnetoon asjalik, nagu selgitaks ta midagi oma kasvandikkudele. «Mehele on rohkem-vaja kui ainult seda, mis köögis tehakse. Talle on vaja sõpra, kes teda ta töös aitaks ja julgustaks, ta edasipüüdmisses virgutaks. Mis oled sina teinud selleks, Emmi? Tema tööst ei tea sa muud ega tahagi teada, kui palju ta teenib. Tema edasipüüdmisest ei pea sa midagi, tema lüüasaamise üle oskad sa ainult hädaldada ja etteheiteid teha...»

«Ometi olen ma temaga nii kaua õnnelikult elanud — kuni sind ei olnud. Ometi on ta ka edasi jõudnud...»

«Mitte sinu abiga, Emmi, vaid sinu peale vaatamata...»

«Ja sellepärast arvad sa enesel õiguse olevat ennast meie abielu vahele segada? Kas — kas Juulius on vahest kutsunud sind enesele appi? Kas ta on ütelnud, et talle minust, harimata ja rumalast naisest, kes pealegi vanaks on jäänud, küllalt ei ole? Kas ta on ütelnud, et talle ei jatku naisest, kes isegi lapsi ei saa, ja tal on tarvis kedagi, kes lapsi saaks?»

«Emmi, taltsuta ometi ennast, sa oled ju hüsteeriline! Kuidas sa võid siisugust asja rääkida? On sul vähematki põhjust arvata, et minu ja Juuliuse vahel on olnud midagi, mis ei sobi?»

«Kust mina seda tean,» ütles Emmi. «Kes sinna tunnistajaid kutsub!»

«Emmi!» hüüdis Anna, ja äkki lõkendas seni allasuru- tud tuli ta rahust läbi. «Sa võid minust kõike mõelda, sul on häid põhjusi selleks. Aga sa ei tohi midagi nii- sugust mõelda Juuliusest, veel vähem nii mustade sõna- dega tema kohta...»

«Kuule, kuule!» ütles Emmi. «Nüüd kostad sa juba Juuliuse eest rohkem kui oma hinge eest. Ja ikka veel kinnitad, et teie vahel pole midagi!»

«Noh, kui see sulle head teeb, siis kuula! Ma armastan lõpupoolest Juuliust, armastan teda rohkem, kui ma üldse kedagi olen armastanud. Jah, ma ei ole õieti ühtki meest peale tema õieti armastanud, arvasin juba, et seda minu- nuga üldse ei juhtu. Aga ometi olin ma otsustanud, et keegi sellest kunagi teada ei saa, kõige vähem Juulius ise. Sest tema pole siiski mingi harilik mees, nagu sa hane kombel oled uskunud ja teda võib-olla sääraseks andataoliseks soovinudki, ta on midagi paremat, puhtamat...»

«Ja see parem ja puhtam on ainult sinu jaoks ja ainult mina saad sellest aru... Ah, õde, õde, mis teed sa mulle ometi!»

Nüüd ei suutnud Emmi enam seista, nüüd pidi ta istuma, ja ta andis seni vaoshoitud pisaraile voolamiseks voli.

«Ma ei ole sulle midagi teinud, kõik su õnnetus oled sa ise. Kas võin mina midagi sinna parata, et ma kedagi armastan või ei armasta? Ja peale muu, kas tead ka, mis oleks võinud juhtuda, kui ma teda mitte ei oleks armastanud? Gennaadi Treifelt palus minu kätt, ja ainus asi, mis mind takistas tema naiseks saamast, oli see, et ma teist meest armastan.»

«Miks ei läinud sa siis parem temale naiseks? Minu poolest oleksid sa ometi võinud seda teha.»

«Siiski poleks see sulle päris ükskõik olnud. Kui oleksin temale läinud, oleksin võtnud ka oma lapse enda juurde.»

«Seda sa poleks saanud. Laps on meie nimel, meie oleme ta seaduslikud vanemad.»

«Ma oleksin seda teinud ka ilma seaduseta, usu mind. Jah, kui üldse miski on takistanud mind seni seda tege- mast, siis on see olnud Juulius. Tema parast ei teinud ma seda, sest ma tean, kuidas ta seda last armastab.»

«Ja siis tahad sa teda ühes lapsega? Aga ei, seda sa ei pea saama. Ka minul on õigus elada, ka minul on õigus sõjariistu tarvitada. Ja ma ütlen, mina ei pühitse!»

«Annaks jumal, et need sõnad ei pööraks su enese vastu. Kui mõtled, minna oma rumalate juttudega Juu-

liuse juurde, siis annad talle hoobi, mis iial ei parane. Siis oled sa seda saanud, mida sa näid kogu aeg tahes-tahtmata otsivat — et sa oled tõepoolest oma mehest ilma.»

«Noh, nii kergesti see juba ei lähe. Niipalju tunnen mina Juuliust ja tean, et ta abielu ja inimese kohustusi üle kõige hindab. Sinu juurde ta juba kunagi ei tule.»

«Sinule on sellest küll, kui ta kellegi teise juurde ei lähe. Aga et sa ise kunagi oma meest pole õieti enesele saanud, sellest sa ei teagi midagi. Sa oled väiklane ja väike inimene, Emmi, jumal olgu sulle armuline, kui sul kord midagi suurt ja rasket tuleb läbi elada. Sinule ei saa isegi kaasa tunda.»

«Praegu küll ei ole mina see, kellele kaastundmust vaja oleks. Ja kui jumal aitab, ei ole mulle seda kunagi vaja. Ma olen kõigeks valmis, Anna, pea seda meele! Naine, kes armastab, võib kõigega hakkama saada.»

«Siis, Emmi, siis ütlen mina sedasama — ka mina võin kõigega valmis saada!»

Ja jumalaga jätmata lahkus Anna toast ja majast. Ta oli oma salli ja kübaranõela maha jättnud, ja Emmi viskas need kõrvale. Ega ta neile ometi järele tule?

Siis läks Emmi väikese Valeeriuse juurde ja hakkas siin poisi esimeseks ehmatuseks ja pärastiseks meeleteks kõvasti nutma. Kas need olid kergenduspisarad? Või siiski mitte? Ta oli lahendust oodanud, kuid siiski mitte nii. Ta poleks tahtnud Annale ainustki inetut sõna öelda, seda polnud ta sugugi kavatsenud. Aga teisest küljest polnud päris kindel, et ta oleks seda nüüd otsast peale teisiti teinud. Ja kas polnud ta mõnd asja päris toredasti oelnud?

«Ema, ae, ema, kas sa ostad mulle lummi?» küsis roomlane, kes ennast ikka veel kõigi õpetuste kiuste «loomlaseks» nimetas.

«Jah, jah,» andis ema kole kiiresti järele, liiga kiiresti, et seda lubadust üldse tõsiselt võtta.

Siin on nüüd see laps — kas pole seegi Anna veri? Ja ometi oli ta Emmile nii armastatud, et parem oleks andnud tüki enesest kui selle lapse. Ja kas polnud siis ka Anna talle armastatud, kõigest sellest hoolimata, mis Anna oli talle teinud — ja Emmi arvates oli Anna talle väga palju teinud. Ja seepärast tal oli isegi natuke valus, et,

Anna vahest lahkus, võib-olla isegi jäädavalt lahkus. Miks pidi kõik ometi nii minema? Miks ei võinud Anna abielluda mõne korraliku mehega, olgu see siis Sagrits või Gennaadi Treifelt? Laps oleks sel juhul jäänud Emmile, Anna mees poleks tarvitsenud sellest asjast üldse teada, nad oleksid ju võinud veel ise küllalt lapsi saada.

Ei, elu oli pannud raske koorma Emmile Kilimitile, mitte sugugi kerge osa, arvestades seda, et ta oli väiklane ja väike inimene, nagu ta öde Anna teadis, ja pidi hästi teadma, sest ta tundis ju inimeste hingeelu.

Kuid kelle osa neil raskeil päevil oli kerge? Ei sugugi nii kerge, kui oleks võinud otsustada lehvivate lippude ja mürtsuva muusika järgi. Isegi mitte väikesel Tiitus Valeeriusel polnud kerge, kuigi ta oli roomlane ja oli saanud oma ihaldatud trummi. Sest temalgi oli oma mure, — tädi Anna ei tulnud enam, ja öeldi, et ta ei tulevat üldse niipea. Tädi Anna olevat ära sõitnud.

«Kas tädi Anna läks sõtta?» küsis ta isalt.

«Jah, tädi Anna läks sõtta,» vastas see. «Ta pani raud-riided selga, istus hobuse selga, võttis piigi kätte ja hüüdis: hurraa! Teda hüütakse nüüd amatssooniks.»

Kuid sellest hoolimata, et ta veel nalja tegi, polnud ka Juulius Kilimiti osa kerge. Ta märkas küll, et midagi oli juhtunud, midagi tõsist koguni, kuid mida just, seliejalile ta ei saanud. Muidugi, mis see ikka olla võis, harilik naiste tüli, kes enamasti isegi ei teadnud, kust see tuli. Halb oli ainult see, et Anna enam kunagi siia ei tule, nüüd, kus oleks temaga nii paljust rääkida.

Ta oli nüüd tõsiselt otsustanud koolist lahkuda, koolimeistriametiga päriselt lõpetada. Nii kaua kui ta seda pidanud oligi, see polnud ikka see õige tema jaoks. Ta oli otsustanud kirjutama hakata, mitte küll luuletusi, ei antiikses ega muus vārsimöödus, vaid usna proosalisi asju. Kuid oli nii, et inimesed kirjutasid, kui neil oli midagi ütelda, nad isegi elasid ära sellest. Ja temal oli ka mõndagi ütelda, ta oli nüüd küllalt küps selleks.

Kuid Annaga oli siiski vaja rääkida, Anna oli tema jaoks arusaadav sõber. Anna oli tark ja haritud naistele, ilma väikekodanlike eelarvamisteta. Jah, see väikekodanlik suletud ja sumbunud maailm! Kas polnud

ka Juulius ise alati selle vastu võidelnud, mitte väga lärmakalt, kuid oma südames ometi? Muidugi polnud ta taevas teab milline mässumees ja vabajooksu pooldaja, kuid ta oli edumeelne, vabamõtleja ja humanist. Ja kui Anna oli lahti saanud mõningaist Peterburis kogutud äärmustest, võisid nad imehästi sobida ja mitmes asjas ühisele arvamisele jõuda. Ja Anna oli olnud ka see, kes oli arvanud, Juulius ei ole vahest nii suur luuletaja kui just teadusmees, rohkem mõistuse- kui tundeinimene. Tema tunded olid kõik nii triviaalsed, üsna tavalised ja kole laialt levinud. Kuid teadusliku uurijana, teiste mõtete vahendajana... Jaa, jaa, ei olda nii päris läbi, nagu mõtlevad need inimesed, eriti kolleegid koolis, kes peavad teda mingiks omataoliseks või isegi alla selle. Nagu poleks Juulius koolis olnud paljutöotavaim poiss. Mis tähendas, et kõik olude sunnil oli pidanud nii kaua viibima! Kuid sellest kitsast, umbsest maailmast jõuab ta kord ikkagi välja, leivateenimise ja söömise lõppematust ringist, kus liikusid need inimesed siin nagu pahmast tallavad härjad. Muidugi, ka Jupiter oli kord armastuse tõttu härjaks muutunud, miks ei võinud selleks saada Juulius Kilimil oma nooruserumaluses. Ta oli nüüd isegi oma abielule arvustava pilguga vaadanud, tema eas võidi seda ometi teha. Tema abielu oli paljugi rikkunud, mis muidu oleks võinud teisiti olla. Oli ta aastateks maha matnud, kuni ta noorustuli jahtus ja muusad ta maha jätsid. Abielu oli sundinud ta vale ja kompromisside teele. Abielu ja — Emmi... Ta võttis ennast kokku ja vaatas valusale tõele kartmatult, kuigi silmi pilgutades näkku. Vanahärra Pastelberg — mis oli tast saanud? — oli öelnud selget tõtt: «*Brevis omnis malitia super malitiam mulieris.*» Ja ometi oli ta ise samuti süüdi, tema oli olnud mees ja oleks pidanud otsustama. Ja — kõik naised polnud ühesugused, oli naisi nagu Anna, ja neid võis olla rohkemgi. Millal oli temal aega ja võimalusi olnud teiste naistega tuttavaks saada kuinenodega, kellega Emmi koos sõi, jõi ja lobises. Kui ta oleks olnud abielus mõne teise naisega — siis niikaugele oli ta isegi jõudnud oma küpse meheea mõtetega! —, vahest oleks siiski kõik teisiti läinud? Kui see oleks olnud Anna-taoline naisterahvas, kes oleks ühtlasi võinud olla ka tema sõber?... Kui see oleks olnud Anna?..

Kas tohtis ta pärast niisugust mõtet üldse enam Annat maha, temaga rääkida? Kas poleks ta nüüd pidanud põgenema, ennast karistama, paastuma ja tuhka pealaele raputama? Säärane mõte pärast kahekümneaastast abielu, mida oli igapidi põhjust õnnelikuks nimetada!

Kuid ei midagi — Anna oli ju ainult tema sõber. Paljugi, mis oleksid arvanud need inimesed, kes ümberringi oma igapäevast pahmast tallasid — kõik need Kopermannid, Luubergid ja Rõõmussaared, Keegu-tädist rääkimata.

Ta pidi siis — nii oli kokkuvõtte lõpule viidud — Annaga kokku saama. Anna ei tulnud siia, järelikult pidi tema sinna minema. Kui ei olnud võimalik kohata kuski erapooletul pinnal... Ta oleks võinud muul ajal näiteks leatrisse minna, kuid nüüd oli parajasti suur suvi. Selline suurepärane, roheline ja lopsakas suvi, kus inimene on vaba kevadisest igatsusest ja pole veel saabunud sügisele, aeg, mis iseendaga rahul olles igavikule näkku naerab — ma olen ise ainult nüüd ja siinsamas, ma olen ise igavikuks saanud! Aga näe, ühel inimesel polnud põrmugi seda rahu, ta oli ärev nagu koolipoiss tunni eel, mida ta pole õppinud (või ka kohtamise eel, millest oli kavatsus alguses diskreetselt vaikida).

Kuid see kõik arenes lihtsalt ja loomulikult, nagu poleks olnud teisiti mõeldav, kui oli tegemist Anna Neideriga. Pealegi liikus nii palju rahvast siin Harjumäel, «anlaage» peal, nagu seda ka kutsuti. Mitte ainult paarikesi, vaid ka vanemaid inimesi oli, mis ei tähenda veel muidugi, et paarikesi poleks sõjalukorrast tingitult olnud rohkem kui varem.

«Mul ei jäänud muud üle, kui sa ennast enam meie pool ei näita,» ütles ta vabandavalt.

Tähendab, Juulius ei teadnud siis midagi sellest inetust tülist, niikaugele polnud Emmi siiski läinud. Kas oleks Juulius tulnud ka siis, kui ta oleks teadnud Emmi kahtlustusi? Ei, nii palju ei võinud temalt nõudagi, sellelt alati nii korralikult Juuliuselt, see oli tema ainus varjukülg, kuid see oli ta olemuse lahutamatu osa.

«Mul on nüüd enne ärasõitu nii palju tegemist. Ja — haruldane külaline on armas külaline.»

«Sa sõidad ära?» Juulius silmad võisid veel päris

vanaviisi pärani avaneda, kui teda miski väga imestas või ehmatas.

«Jah, minu leivavanemad sõidavad Peterburi.»

«Siis — siis ei nae me sind ju enam kuidagi... Jah, aga see on ju... Sellest on ärarääkimata kahju!»

«Jah, kuid maakera pöörleb, nagu kooliraamatutes seisab, ja miski ei jää päriselt paigale.»

«Ja just nüüd, kus mul sinu abi ja nõu nii väga tarvis läheb!» Ja ta kõneles ilma pikemata oma kavatsused ära, ikka veel pisut kartes, et teda jälle teise mõistlik laitus tabab.

«Juulius! Sa ei tea, kui rõõmsaks sinu otsus mind teeb!»

«Tõega? Jah, oled alati olnud minu hea vaim, Anna. Kui sa oleksid olnud minu kõrval ka seekord, kui ma nii raskes meeolus koju tulin, kes teab, kas oleksingi nii kergesti käega löönud. On nii, et inimene vajab sõpra selleks, et iseendas selgusele jõuda.»

«Olen rõõmus, kui olen suutnud sulle abiks olla,» ütles Anna kuidagi masinlikult ja kiiresti ja vaatas mujale. Juulius vaatas teda kõrvalt ja teda üllatas Anna valuline ilme, mingi eriline joon ta suu ümber, mida ta seni polnud märganud. Kas oli tal kahju kodulinnast lahkuda, jälle oma vabameelsesesse pealinna jõuda? Või oli juhtunud midagi tõsisemat, midagi ühenduses sellega, et Anna enam neile ei tulnud?

«Sa usud siis, et sellel võiks olla tagajärgi? Ma olen ise viimasel ajal palju igasugustele asjadele mõtelnud. Niisugusel ajal paistab rohkem kui muidu silma, kui kole lühike on meie elu. Me peame sellepärast püüdma sellest lühikesest elust teha kõik, mis võimalik.»

«Jah,» ütles Anna. «Me elame ainult kord, ja oma vigu saame ainult siinsamas elus parandada.»

Nad suundusid mäest alla Kaarli promenaadile. Paar koolitüdrukut tuli vastu ja teretas Juulius, kes seda märkas alles siis, kui nad olid juba möödas. Ta sinised silmad olid muutunud heledaks ja pärani avatud, nagu näeks ta midagi, mis on päris kaugel, või ei üldse mitte.

«Ütle mulle, Juulius, kas sa leiad, et sinu abielu Emmiga on õnnelik?»

«Ei — kuidas?...» Juulius oli päris kohkunud. Kuidas

oli võimalik, et teine inimene ütles välja, mida tema ainult väga vargsi oli julgenud iseenesele tunnistada? Ja miski?... Kas ei pidanud ta olema täiesti avameelne, kui tahtis kõnelusest mingit abi?... «Jah, sa oled tema õde, ja mul on väga raske seda sinule öelda. Aga see ei ole muldugi ka tema süü, et meie abielu tõesti ei ole nii, nagu ta peaks olema. Midagi jääb siin puudu. Kui ma abielusse astusin, olin ma muidugi väga noor, me olime mõlemad üsna noored, ja siis ei mõtelnud me paljudele asjadele.»

Nad läksid edasi Kaarli kiriku poole. Kakskümmend aastat tagasi olid Juulius ja Emmi siin paari pandud. Nii kaua oli side kestnud, ja alles nüüd pandi tähele, kui nõrk oli see kogu aeg olnud. See võis esialgu pea pöörilama panna, nagu oleksid kogu aeg selle nõrga sideme otsas kuristikku kohal rippunud.

«Kuigi Emmi on mu õde, ma kardan siiski, et pean siin sinu poole hoidma. Sul on õigus — oled liiga palju enesest pidanud ohvriks tooma, ja ma kardan veel, et kõige parema osa. Juulius, sa oled olnud enese vastu ülekohtune. Muidugi, sa oled püüdnud olla teiste vastu õiglane, aga kas pole see asi siiski viimases lõpus nii, et kui oleme eneste vastu ülekohtused, oleme seda ka teiste vastu.»

«See on raske süüdistus, Anna, aga ma pean ennast üüdi tunnistama. Minu kasuks kõneleb ainult see, et see mulle mitte kerge pole olnud. On nii, nagu oleksin juba mitu surma surnud, ja nagu poleks see üldse enam mina, kes edasi elab. Aga ma olen ka ikka ja jälle uuesti sündinud, — see on nagu Prometheusega — maks kasvab uuesti, et uuteks piinadeks valmis olla... Jah, kui oleksin kord juba lõplikult surnud...!»

«Ole õnnelik, Juulius, et see nii ei ole,» ütles Anna tasa. Ja niisama tasa, kuid kiiresti ja tugeva pingega jätkas ta: «Kisu ennast lahti, Prometheus! See kalju ei ole nii kindel, et peaksid igavesti piina kannatama. Kisu ennast lahti ja saa selleks, kes sa oled!»

Juulius vaatas üles. Nad seisis just kiriku juures, mille hall müür kerkis nende ees, sulgedes kogu vaatevälja. Kaks vana naist, mustad rätikud peas ja lauluraamatud käes, tulid neile vastu. Juulius sai ainult natukese aja parast vastata.

«See on võimatu! Ma ei või seda Emmile teha. Ja siis veel perekond — Liina, väike Valeerius...»

«Liina on täiskasvanud neiu, kes võib iseseisvat elu alustada. Ja väikesel Valeeriusel on ema...»

«Aga siiski — perekond, see on midagi muud kui üksikud inimesed, see on veel midagi rohkem. Me ei tohi unustada oma kohustusi, kui mitte teiste, siis iseenese pärast. Sest me ise vajame oma kohustusi veel rohkem kui teised. Peale selle — inimene ei saa elada üksi, tal on ikka teist inimest vaja...»

«Miks peaksid sa siis üksi jääma, Juulius? Nüüd, kus sa tead, mis sa oled, sul ei pruugi teha enam vana viga. Võiksid leida inimese, kes on sulle kohasem.»

Juulius jäi järsku seisma. Ta vaatas korra Anna otsa, kuid pööras siis silmad kohe kõrvale.

«Kas sa tead ka, mis sa sellega ütled? Võiksin leida... Ei, ei Anna, see ei ole võimalik. Ma ei leia seda inimest, ei, nüüd igatahes enam mitte. Ja kui ma ka temaga iga päev kokku puutuksin ja külg külje kõrval käiksin, ma ei leiaks teda enam. Võib-olla kunagi varem — võib-olla... Ei, parem on sellest üldse mitte rääkida. Oleme niigi liiga palju rääkinud — asjadest, millest ei tohi rääkida.»

«Ja miks siis mitte?» küsis Anna ägedalt. «Haigust eneses kanda tohib, aga seda uurida ja arstida ei tohi? Miks peita jaanalinnu kombel pea liiva alla? Milleks lämmatada eneses tuld, millest võib kasvada midagi suurt? Ütleksin sulle — ära karda minna inimese juurde, kes sulle midagi tähendab. Kui ta on see, kelleks sa teda pead, siis ta mõistab sind. Kui ta aga sind ei mõista, siis tähendab, et ta ei ole see, kelleks sa teda pidasid.»

Üks keskealine naisterahvas läks neist mööda. Ta ei pannud neid tähele ega nemad teda — nad ei tundnud kumbki preili Leonore Paaglandit.

«Kas me ei pööraks parem tagasi,» ütles Juulius. «Oleme nükuini liiga kaugemale läinud.»

Nad jäid mõlemad kõheldes seisma. «Jah, kõik oleks võinud teisiti minna!» ütles Juulius siis pooliti enesele.

«Loodan, et enne ärasõitu veel räägime,» ütles Anna. «Pea meeles, et olen sinu sõber. Ja ma loodan, et sa selle võitluse võidukalt lõpetad.»

See oli jutt, ja kõik oleks olnud hästi, kui kõik oleks sellega jäänud. Kui Anna poleks saatnud talle seda kirja. See kiri ei ütelnud ju enam midagi, mida nad poleks niigi teadnud, kuigi nad polnud seda teineteisele avalikult öelnud, ja sellega oleks võinud kõik jääda, oleks pidanudki kõik sellega jääma. Nüüd oli aga siin see kiri ja nõudis vastust, ja mis vastust võis Juulius anda? See oli ju juba ette teada. Ta ei võinud neid sidemeid purustada, sest et ta neid ei tahtnud purustada.

Ta istus ja kirjutas:

«Armas sõber!

Meie viimasel kokkuäämisel olime küll mõlemad natuke rohkem ärritatud, kui see hea oli, sellepärast langes ka mõni sõna, mida hiljem on põhjust kahetseda. Ja kuigi ma ei saa ühtegi oma sõna tagasi võtta, ei ole see siiski nii mõeldud, nagu Sinu kirjast võib välja lugeda. Ma tahan selle eksituseks lugeda, milles mina ise kõige suurem süüdlane olen, ja niipalju kui võimalik unustada. Minu õiglase lugupidamise juures Sinu vastu ei ole mulle ometi kunagi midagi niisugust meelde tulnud. Ja mida tõsisemad on meie tundmused, seda kergem, usun ma, on meil selles asjas õige lahendus leida. Jään alati Sinu sõbraks, ja soovin Sulle kõige paremat käekäiku,

Sinu vana Juulius.»

Paari päeva pärast sõidab Anna Peterburi. Noh, tema ei sõida kunagi sinna! Paari päeva pärast algab kool ja ta jätkab Eestimaa tütardele surnud keele õpetamist.

Ta põletas köögis Anna kirja, kui sinna tuli väike Valeerius, kes oli jõudnud ära õppida, et *canis* on koer ja *felis* on kass. Isa pidi teda nüüd edasi juhtima.

«Puer — poiss,» ütles Juulius.

«Puel,» ütles Valeerius suure pingutusega.

«Aga sa ajad ju kõik segamini — *puella* on tüdruk. Ei, niikaua kui sa *z*-tähte ei saa öeldud, ei saa sust asja. Kuule, sa oled juba suur mees, see on päris häbiasi.»

Kui Tiitus Valeerius tegi kurva näo, muutis ta kohe tooni.

«Aga mis siis — õpime edasi. Keegi ei jõua ennast üles tõsta, sinna pole midagi parata. *Nil desperandum — cras ingens iterabimus aequor!*»

X

Lippudega ehitud jaamaesisel mürtsus muusika. Rong hakkas liikuma. Milly Saalem haaras ühe käega oma sõbranna ja toe Anna Neideri käest, teisega tõmbas enda vastu väikese ehmunud silmadega poisi, keda rahvas niigi ta vastu surus.

See oli siis kangelahe lahkumine. Kuid mitte neid kangelahe polnud Milly Saalem siia saatma tulnud. Selle rongiga lahkus ka tema elu kangelahe. Eeduard Saalem seisis vaguniakna juures ja lehvitab pisut ükskõikse moega. Ah jaa, kõik inimlik on ainult liiga ajalik.

«Mäletad, Anna, meie Tallinna tulekut?» rääkis Milly sügava, väriseva häälega. «Kes võis siis ette arvata, mis meid siin ootab, missugused rõõmud ja missugused sügavad kannatused! Siis olime noored ja eluvõõrad tütarlapsed, nii targaks kui me ka endid pidasime. Nüüd oleme inimesed. Ja kas pole seegi üks saatuse kapriis, et meil on mõlemal lapsed ja ei ole ka... Sinul on lihane laps, kes peab saama sulle võõraks, ja minul on võõras laps, kes peab saama mulle omaks. Sest Eeduardi laps on nüüd ainus, mis mulle on veel jäänud.»

Nende sõnadega lahkus Milly Saalem lavalt, s. o. peroonilt, ja Anna saatis ta tema korterisse, kuhu nad Eeduardiga alles paari nädala eest olid kolinud.

Oli õhtu.

Sõbrannad istusid vaikides ja ka väike poiss vaikis, vaadates võõrastavate kurbade silmadega ringi. Kõik jutud olid juba räägitud, isegi Milly Saalem ei leidnud enam midagi uut ütlemiseks. Vaikimine oli teinekord sügavam ja mõjuvam kui rääkimine, nii laval kui elus.

«On tähtis õigel ajal ära minna,» ütles Anna siis järsku püsti tõustes. «Ma arvan, et mina lahkun. On halb, kui inimene laval unustab oma märgusõna ja pärast oma osa veel lavale edasi jääb. Minu osa on läbi, ma lähen koju.»

«Ei!» muutus Milly nüüd elavaks. «Sa ei tohi mind lahkumiseks üksi jätta. Ma ei suudaks seda taluda. Jumala pärast, Anna!»

Kas arvad, et mina alati suudan kõike taluda? Me peame!»

Kuid ta jäi siiski. Milly Saalem oli vaadanud ta otsa, silmad täis ehtsaid pisaraid.

Mis olen ma siis kurja teinud, et saatus mind nii rängalt tabab? Inimene ei saa ometi selle vastu, et tal on üda. Miks ei armastanud ma mõnd teist — kas oli see üldse minu teha? Ma ei võinud ometi Gennaadile «jah!» ütelda, sellega oleksin tema ja enese õnnetuks teinud.»

«Ja kas oled sa nüüd õnnelik!» küsis Anna.

«Jumal hoidku — õnnelik?! Kuidas võid sa niisugust küsimist küsida! Kuidas võiksin ma nüüd õnnelik olla!»

«Mõttele, et sul on vähemalt laps...»

«Minul?... See on tema laps, selle naise laps, mis on minul sellega tegemist!»

«See on ka Eeduardi laps, see on osa temast...»

«Aga mitte minu osa,» ütles Milly Saalem kindlalt. Anna naeratas leebelt.

«Ma ei saa sind aidata, Marie. Aga sa oled õnnelikum kui mina, sa saad sellest varsti üle. Mina pean nüüd minema, sinna pole midagi parata. Ma pean võib-olla väga kaugel minema. Sa pead harjuma üksi jääma — selle lapsega.»

«Ma ei talu seda!» ägas Milly Saalem ja lõi käed üle pea kokku.

Aga kuigi seda öeldi nii laval kui elus, taluti siiski. Talus ka Milly Saalem, kui Anna oli läinud. Olgu nii — talle jääb siis veel ainus osa, ennast ohverdava naise ja oma osa. Ja nagu ta teatriski iga uue osa puhul alguses nurises, siis sellega leppis ja hiljem sellest koguni vaimustatud oli, nii ka siin. Ta kiindus nüüd oma murtud südamesse, oma emalikkusse leebusse, tal hakkas enesest uuesti hale, nii et pisarad silma tulid, kuid see oli ühtlasi ka nii lohutav ja hea.

«Tule, mu armas poeg!» ütles ta poisile. See vaatas talle võõrastades otsa ega liikunud paigast.

Korraks muutus Milly Saalemi suda jälle kõvaks. Mis pagan see poiss õieti enesest arvas, et ta julges teda trot-

sida, vahtis talle vastu nagu noor umbusklik metsloom? Miks pidi olema tema see, kes otsib lähenemisvõimalusi? Poiss oleks pidanud see olema, kes üksi, kaitseta ja abita, tuleb tema juurde ja palub. Ja siis võidab temas suuremeelsus ja ta halastab...

Kuid ei, tema tugev karakter võitis. Ta oli otsustanud õilis olla, ja ta oli seda, maksku mis maksab.

«Tule, mu armas, on aeg magama minna!» ütles ta. Poiss kuulas vaikselt sõna. Jumal tänatud, ta ei hakanud ei jonnima ega karjuma, tema vastupanu oli vaikne, malbe, kuid siiski solvav. Selline oli olnud ka Alice Saalemi vastupanu, mida ta alandlikkusest hoolimata ei olnud suutnud murda miski muu kui surm.

Vaike Raoul ronis voodisse ja peitis pea patja. Korraks kõlas kahtlane nuuksatus, aga siis jäi ta jälle vaikseks. Kuid oli selgesti märgata, et ta ei maganud.

«Mis ma ometi temaga peale hakkan? Pean leidma talle mängukaaslase — oota, kas ei rääkinud Anna kord, et nad sobisid hästi Valeeriusse. Nad on ju ühevanused. Homme lähen Kilimiti juurde — see vana vabamõtleja ja moraalinuhkija muidugi uriseb alguses, aga olgu...»

Ta hakkas tasakesi laulma. Laps avas silmad ja vaatas teda, ta silmad olid märjad, kuid ta ei peitnud seda enam. Milly Saalemi oli leidnud õige keele, kuidas süda võis seltsiks südamele olla. Ta hakkas laulma Brahmsi hällilaulu. Poiss hakkas silmi pilgutama ja sulges need siis.

«Hommikul ingli tiib
une laugelt sul viib...»

Nii laulab ta siin, vaene mahajäetud naine, võõrale lapsele, kelle ema on surnud. See on naise laps, keda ta on vihanud, ja mehe laps, keda ta armastab. Ja sel lapsel pole nüüd kedagi muud kui ainult tema... Sügav haledustunne enese, lapse, kõigi kannatajate vastu täitis Milly Saalemi rinna lõhkemiseni. Kuid ta jäi vapraks — sellest rinnast ei tunginud välja valusat nuuksumist, see kristalliseerus enne puhtaks kunstiks, kauniks lauluks, mis ikka valjemaks ja valjemaks muutudes kogu toa täitis.

Juulius Kilimit oli jälle esimese koolipäeva seljataha jätanud. Suur kogu noori tütarlapsi, kes' kõik veel nii värskete ja hoopis kiuslikkusega nägudega talle vastu olid tulnud, olid suutnud teda alguses isegi lepitada. Noh, see polnud alati nii halb, kui oli veidi huumorimeelt. Tal oli seda parajasti niipalju, et mõne oma kõrvalmarkusega noored inimesed muigama panna, kuid et nad olid tütarlapsed, siis muigamise asemel nad muidugi naeratasid.

Ta laks nüüd koju. Kogu! Ta oli valinud ja otsustanud. Ta jäi sinna, kus ta oli. Inimene pidi tundma oma piire ja endale neis piirides julgeoleku kindlustama. Kuni kipu ti neist piiridest välja, ei võidud kindel olla lüüasaamiste eest.

Ta jõudis koju ja leidis siin, et inimene pole ka oma piirides lüüasaamiste eest julge. Emmi tuli talle vastu punaseks nutetud silmadega.

«Juulius, mis me nüüd teeme? Valeerius on läinud!»

«Kuhu?» küsis Juulius natuke arusaamatult.

«Ta on lapse ära viinud... Jah, kui mind kodus ei olnud. Oli tulnud siia, pannud poisi riidesse ja läinud, utelnud, et jalutama. Aga laua peal oli kiri.»

Juulius pilgutas silmi, nagu ei näeks ta hästi. Mis see siis oli?

«Võtan ainult, mis on minu oma. Lahkun Tallinnast, ei maksa sellepärast mind otsida. Ükski seadus ei või lahutada ema tema lihasest lapsest.»

Isegi mitte allkirja, kuid see oli selgesti Anna käekiri.

«Siis räägi ometi — ütle, mis me peame tegema!»

«Jah, mis me ikka teeme?» kehtas Juulius nõutult olgu ja naeratas oma kohtlast naeratust.

«Taevast tule appi, me ei või ometi sellega jätta! Me peame lapse tagasi tooma.»

«Kas meil on aga selleks õigust, Emmi? Sest vaata, see on ju tõepoolest tema laps, ja kui ta...»

«Sa oled hulluks läinud, Juulius! Sa tahad lapse tema kätte jätta? Kas sul siis üldse südant ei ole?»

«Võib-olla on mul seda ülearu palju. Ja sellepärast ei või ma minna ema taga ajama, kes oma lapsega põgeneb.»

«Miks ta siis põgeneb, heldus hoidku? Miks ta ei või elada ristiinimese kombel? Ta oleks ju võinud nii edasi lüüa nagu siamaani, oleks kõigile parem olnud, lapsele ja... Ei, minu süda seda küll ei kannata, kui ma selle peale mõtlen, mis vaene laps peab kannatama. Võõraste inimeste keskel, jumal teab kus Venemaa põhjas... Juulius, seda asja ei või nii jätta. Sa pead ta üles otsima ja talle mõistuse pähe rääkima. Sinu juttu ta ikka võtab kuulda.»

Kas Anna oleks võtnud Juuliusse juttu kuulda, selle üle ei vaieldud. Sest Juulius ütles kohe kindlalt välja, et ta ei mõtlegi minna Annat otsima. Kui ta on läinud koos lapsega, siis on see tema enese asi. Niisugused olid Juulius Kilimiti põhimõtted.

«Seda olete siis temaga kokku mehkeldanud,» ütles Emmi. «Jah, ma oleksin pidanud seda ammugi märkama, et te mõlemad ühe mütsi all olete. Aga tead, kui sina sellega nõus oled, et ta lapse ära viib, siis — siis —...»

«Noh, mis siis, kui ma sellega nõus olen? Mis on siis sinul selle kohta ütlemist?»

Ta ütles seda väga rahulikult, isegi pisut pilkavalt, mis polnud muidu üldse tema mood. Nii Emmile vastu vaieldes ta polnud ise veel jõudnudki õieti mõelda selle sõnumi sisule.

«Jah, minul ei ole selle kohta midagi ütlemist — mina olen ju võõras inimene,» ütles Emmi raskelt. «Seda ütled sa mulle nüüd, kus me juba kakskümmend aastat paaris oleme olnud! Nüüd tuled sa ja ütled, et mul pole siin majas midagi ütlemist...»

«Sa segad jälle, Emmi — sul ei ole ka põrmugi loogikat. Juttu ei olnud majast, jutt oli lapsest. Maja on sinu oma, kõigi jumalate nimel, seda oled sa alati rääkinud, ja see on nii. Aga laps on Anna oma, kuigi ta on meie nimel — ja kuigi ma armastan teda nagu oma last...»

«Ja tema ema rohkem kui oma naist!» lisas Emmi pea-aegu rõõmsalt, et oli saanud öelda midagi tabavat.

«Emmi, mis see tähendab?»

«See tähendab, et mitte esimest korda sa ei asu tema poole ja oma laulatatud naise vastu. Tema on alati õige, mina ülekohtune, tema tark, mina rumal, tema noor ja ilus, mina vana ja inetu... Jah, Juulius, nüüd, kus ma

olen sinu kõrval vanaks ja inetuks jäänud, nüüd ei ole mu sulle enam hea küllalt... Ja kas arvad, et mul ei ole ilmi peas, et ma midagi ei näe? Ma olen küllalt kaua pime olnud, see on õigus, pime ja rumal... Kõik need aastad, kus te siin minu selja taga...»

Emmi,» ütles Juulius väga vaikselt, «kas sa ei heidaks parem pikali. Sa oled ennast täna väga ärritanud. Võib-olla on sul koguni palavik...»

«Kas arvad, et ka seekord saad minust oma irvitamisega võitu, nagu varem? Olen sulle ikka olnud ainult naljatembuks, muud midagi! Mis sa üldse siis otsid veel siin, miks sa ei lähe sinna selle naise juurde, keda sa kunnu oled minu asemel oma naiseks pidanud? Mine sinna, seal on nüüd ka laps ees, siis on perekond koos. Nüüd on see ju moes, selleks nad ennast seal Peterburis välja koolitasid, et teiste naiste mehi käest ära võtta...»

«Kui ma teaksin, Emmi, et sa räägid seda täie teadmisega ja vastutusega, siis...»

«Noh, ja siis? Nii kergesti sa minuga ikka veel toime ei tule, et hoopis hulluks tunnistad.»

«Olgu siis, sündigu sinu tahtmine. Ma lähen!»

«Sa lähed — kuhu?»

Emmi asus korraka ukse juurde ette, nagu tahaks ta meest, keda ta kogu aeg oli sõnadega ajanud, nüüd kätega takistada.

«Lähen, kuhu mind saadad!»

«Sa lähed lapse järele?»

«Parast seda, mis sa mulle praegu ütlesid, ei kõlba see maja enam ühelegi lapsele eluasemeks. Sa oled selle maja alusmüürid maha kiskunud, naine! Tuli koldes on kustunud...»

Ta läks toast välja ja Emmi vaatas talle arusaamatuses järele. Ta ei taibanud ikka veel, mis oli sündinud, ei võinudki taibata. Oleks oodanud palju rohkem tülid, palju häält, kaitsmist ja süüdistamist. Ei, Emmi ei võinud aimata, et midagi võib puruneda nii vaikselt. Tal oli muidugi natuke piinlik tagantjärele oma sõnade pärast, nii nagu mõnigi kord varem. Kuid see oli juba nii läinud, ja kord tuli see ometi ära ütelda, et oleks selgus ja südameel rahu. Ja siis oli tal selline mure lapse pärast. Lapsel on kindlasti praegu kõige raskem. Võimalik, et ta nutab praegu küski vaikselt — nii nagu ta üldse ainult

väga harva nuttis, sest Valeerius polnud kunagi olnud nuttur laps. Ta oli ju väike roomlane, sellepärast.

Ja ei teadnud Emmi isegi õieti enam, mis ta oli kõik Juuliussele öelnud ja mis oli selle tagajärg. Ta ei näinud ju ka Juulius selle toas, kus ta naeratus äkki kadus ja ta sinisilmad tõmbusid kitsasteks piludeks, just nagu kord paljude aastate eest, kui ta oli otsustanud sukelduda tundmatusse tulevikku. Ta oli veel ikka suureks sammuks võimeline.

Mis oli see olnud, mida ta tahtis hoida? Kõik oli ju nüüd niikuinii purunenud, millegi hoidmisel polnud enam mõtet. Ja ka Valeerius oli läinud. Mis hoidis teda nüüd veel siin? See maja siin polnud temale mingi kodu enam, see oli tühi ja kõle hoone, kus elas paar temale vaenulikku inimest. Nad olid hävitanud ta elu. Pidi nad mürgitama ka selle jäägi, mis oli veel ees? Jah, see oli Emmi, selline oli ta siis tõelikkuses. *Mulier* — kivi tema jalus, painaja tema turjal, naine, kes oli võtnud temalt kõik, mis ta oli tahtnud pühendada ilusamale ja kõrgemale — tema elu. Pidi ta nüüd tagasi minema Emmi juurde ja ütleva: «Sa oled kõik endale saanud — anna nüüd mulle tagasi mu julgus, mu õigus, mina ise!»?

Rahulikult ja kindla käega hakkas ta pakkima hädavajalikke asju. Nagu kord rohkem kui kahekümne aasta eest. Siis oli ta astunud sammu, mida iga mõistlik inimene oleks meeletuseks pidanud. Kuid mis oleks saanud temast, kui ta oleks jäänud Metsandile? Harilik taluslane — ei, ta ei suutnud ennast ette kujutada sellena. Ta oli selle sammu astunud ja seda mitte kunagi kahetsenud. Ja ta ei kahetse ka oma praegust sammu kindlasti kunagi. Ainult rahu, rahu, täielikku rahu! Ei kõlba ometi kuhugi, et ta käed nii värisema kipuvad, nagu ei tea mis!

Raske oli loobuda ainult mõningaist asjust, eriti raamatuid. Kuid ta võis kaasa võtta ainult kaks väikest kohvrit. Ja mis oli tuhistest asjadest, mida võis igal pool jälle saada! Oli tõesti kurjast see kibe tunne kurgus, kui ta pani kõrvale kulunud raamatud, millest ta mitu head aastat oli noortele neiudele rooma luulet jaganud.

Ta pidi ka paar sõna kirjutama — ei mingit pikka kirja, sest niikuinii ta ei mõista midagi, milleks siis seltsused. Ainult paar karmi sõna: «Läksin ära ja ei tule

enam kunagi tagasi. Sa ise soovisid seda nii. Ja nii on sulle mõlemale parem. Ela hästi!» Ta pidi kord selle rumulasti mõjuva «ela hästi!» kirja lõpust maha kustutama, kuid jättis ta siiski. Milleks raisata nii palju aega ühistele asjadele!

Ta vaatas kella. Ah jaa, rong sõidab Peterburi poole alles kell pool kümme. Kuid on siiski parem, kui ta läheb, sest võimalik, et Anna on veel siin linnas. Jah, me ei pääse siiski oma saatusest, sest me kanname oma saatust endas. *Patria quis exul se quoque ipse fugit...*

Ah jaa — raha! Kuidas oli ta selle unustanud! Tal polnud kuigi palju vaba raha praegu. Ja pangast seda täna ka enam ei saa. Et inimene ka kõigele mõtlema pidi! Esimest korda põgenedes polnud tal olnud niigi palju raha kui nüüd. Mis tähendas üldse raha, raha polnud saatus. Selle rahaga jõuab ta Peterburi ja saab seal ka mõned päevad elada. Ei, parem mitte ennast kahevahele viia nende väikekodanlike arutlustega!

Ta läks majast salamahti välja — nagu varas öösel. Oh ei, polnud veel kaugelki öö, aga majas oli kõik nii salapäraselt vaikne, nagu oleks siit iga hingeline lahkunud. Oli jäänud ainult mingi sumbunud õhk, kuid see ei tulnud majast, seesama õhk oli ka väljas. Oli raske ja soe, võis tulla veel äikest, sest taevapiiril kerkisid rümpilved.

Juulius Kilimit läks oma kohvritega Anna Neideri leivavanemate majani. Tal hakkas palav, nii et ta pidi mitu korda taskurätiga nagu pühkima. Jah, ta polnud enam ammu harjunud kehaliste pingutustega, mitte sügugi nii nagu oma esimesel põgenemisel. Ta süda peksis tugevasti, tal oli tunne, nagu oleks tal kerge palavik. Nii ebatoeliseks muutus ajuti kogu linn, kõik moodasõitjad ja mõõdakäijad kui ka mõõduvad majaderead. See oli nagu mingi unenäopilt, kergesti hajuv ja põgenev, ja ta sammus selle keskel, tundes reaalsena ainult oma astuvaid jalgu ja valutavaid käsi.

Anna leivavanemate uksekell ei helisenud. Ukselt oli nimesilt maha võetud. Ta läks uuesti tänavale ja nägi siit vaadates, et akendel puudusid eesriided. Sinna olid kleebitud valged paberitükid. Korter oli välja üürida. Tähendab, Anna oli juba läinud.

Ta sõitis jaama voorimehega, sest polnud mingit mõtet

ennast kauemini kohvritega vaevata. Kuigi oli veel üle tunni aega rongi minekuni, parem oli siiski oodata seal kui linnas, kus mõni tuttav võis teda kohata. Ja kuigi ta nüüd nende inimeste arvamist enam tähtsaks ei pidanud, ei oleks siiski meeldiv praegu nendega kokku puutuda. Peale selle oli veel loota, et ta võib siin enne ärasõitu Annat näha.

Ta polnud enam ammu rongiga sõitnud, ja üldse polnud ta seda kuigi palju teinud, oma lugupidamise juures «Odüsseia» vastu oli ta ometi väga paigalise eluviisiga inimene. Seepärast oli vahenegi reisimine talle alati väga erutav. Kõik need teistele nii tähtsusetu pisiasjad, nagu pileti ostmine, perroonile minek, koha leidmine vagunis, olid temale suureks mureks, ta pidi need mitu korda mõttes ja vaimus läbi tegema, kuni võis kindel olla, et kõik klappis. See tähendab, enamasti ei klappinud tege- likkuses kaugeltki kõik, sest kõiki asjaolusid oli võimatu mõttes ette näha.

Ah parajat raha taheti... Tal ei olnud parajat raha ja tal oli sellepärast piinlik. Ta ei jõudnud tagasiantud raha küllalt kiiresti ära koristada, järel tulija oli väga kärsitu ja pomises mitu head venekeelset lauset oma habemesse — ta habe võis sääraseid lauseid juba täis olla, see oli nii räpane. Ei, oleks pidanud võtma vähemalt teise klassi pileti... Kuid ta kahetsus kadus samas kohe, kui nägi räpase habemega meest võtvat teise klassi pileti ja määrdinud käega nuustaku kahekümneviielisi taskust välja tõmbavat.

Tal õnnestus saada üsna hea koht akna juurde, kuid seda headust jätkus ainult kuni rongi minemahakkamiseni. Siis tuli üks paks naine kolme lapsega, ja need seadsid endid siin nii koduselt sisse, et Juulius seda enam välja ei kannatanud. Ta tõusis pusti — oma kaasreisijate suureks rõõmuks — ja astus akna juurde teisel pool. Siit võis veel näha Toompea tumedat silueti, mõnd taevasse lõikuvat torni. Siis muutus rataste takt lühemaks ja järsemaks. Nad lahkusid...

Juulius tuli oma koha juurde tagasi, kuid jäi siin nõutult seisma. Paksu naise järelkasv oli kogu pingi enda alla võtnud. Jah, kui andsid kord kergemeelselt midagi käest...

Nad lahkusid. Raudtee piiras ümber linna, võimaldas

nagu jumalagajätmist sellega igast küljest. Nüüd võisid nad asuda umbes samal joonel Neideri majaga, mis kandis küll Kilimiti nime, kuid mida tunti ikka Neideri majana. Seal oli ka maja, mille plaani ta kord ühel südaööl oli alustanud. Ta oli selle maja ehitanud oma pojale, keda tal ei pidanud kunagi olema. Ainus laps, kes oleks võinud teha natuke igavesemaks ta liha ja vere, oli surnud enne, kui ta sai kanda oma leplikult kokkulapitud nime. Ja laps, kellest ta oli lootnud oma vaimu igavesemaks muutjat — kus oli see nüüd? Seal kuski eespool — ta vähemalt lootis seda. Tema elu on nüüd kõik seal kuski eespool...

Üks inimene tahtis temast mööda minna, kuid ei läinud. Ta pani oma käe Juuliusse käsivarrele ja ütles: «Tere õhtust! Kas oleme kaasreisijad?» Juulius vaatas ja nägi enese ees kole lähedal Gennaadi Treifelti roosakat nägu veidi segamini soenguga ja hoolitsemata vurrudega.

«Jah, paistab tõesti, nagu oleksime kaasreisijad... Kas kaugemale?»

Gennaadi Treifelt tegi käega ebamäärase liigutuse ja anustas väljalibisenud mansetti tagasi lükata.

«Kui ohverdate mulle natuke aega, räägin teile kõik. Olete mulle niisama hästi kui sõber. On hea, kui leiad teatud olukorras inimese, kellele südant puistata, kes tunneb inimese hingeelu ja nõnda edasi...»

Tagasihoidlikult pomisenud, et tema kuigi hästi ei tunne inimese hingeelu ja nõnda edasi, oli Juulius siiski nõus kuulama. Ta oli varsti rohkemgi kui nõus.

Gennaadi Treifelt oli siin rongis, et sõita neiu Anna Neideri järele, keda ta armastas ja kelleta ta ei suutnud elada. Jah, see oli kibe tõde, kuigi Juulius siamaani oli arvanud, et härra Treifelt tunneb elavat huvi neiu Saalemi vastu. Ei, see oli olnud eksitus, mitte ainult Juuliusse, vaid ka härra Treifelti enese eksitus, ja see laks talle väga palju maksma. Sellepärast pidi ta nüüd siin võitma, isegi teadmata, kas läheb tal kõrda neiu Neiderit ainult eemalt näha.

Juulius vaatas mõtlikult noormehe otsa. Noormehe? Gennaadi Treifelt näis korraga olevat tublisti vananenud, ta võis küll juba üle kolmekümne olla. Ja ta sõitis, ilma et isegi oleks teadnud, kuhu. Muidugi, ta polnud üldse inimene, keda oleks tõsiselt võetud, isegi ta tööd ei saa-

nud tõsiselt võtta — ta oli ju ainult teatrirätsep, ta polnud vist ühtki korralikku ülikonda teinud. Ta oli ainult illusioonide-tegija, ja siin ta vaeseke nüüd ise viimaks sõitis — illusioonide järele.

Ja siis oli Juulius Kilimit jälle siinsamas vagunis, nendesamade inimeste hulgas — kõik oli sama, mis oli olnud minuti eest. Ja ometi oli kõik uus.

«Kas te teate, millal neiu Neider sõitis?» küsis ta. «Ega ta ei ole juhtumisi samas rongis?»

«Ei, ma otsisin juba. Pean ütlema, mul oli küll see lootus... Võimalik, et ta sõitis üldse teisele poole.»

«Aga ta sõitis ometi koos oma leivavanematega, kes pidid Peterburi sõitma?»

«Ei, ta ei sõitnud oma leivavanematega. Ta on nende juurest lahkunud.»

Nii? Ja kuidas lootis ta siis Annat leida? Kui polnud isegi teada, kas ta sõitis Peterburi või Riia poole...

«Mu jumal!» ütles Gennaadi Treifelt, ja ta ütles seda eesti, mitte prantsuse keeles. «Ma ju ei looda midagi. Sõidan ainult, et mitte siia jääda.»

«Ka mina!» mõtles Juulius. «Ka mina sõidan ainult selleks, et mitte siia jääda. Aga kuhu ma sõidan? Annat ei ole. Last ei ole. Mul on taskus ainult paarkümmend rubla. Ma olen hull! Olen vähemalt niisama hull kui see mees siin minu ees, kuid ma olen kardetavam hull kui tema. Ta on vaba inimene, kellele keegi ei saa midagi ette heita. Ta on lahtine ja kerge — see tuulehoog on ta haaranud ja viib ta endaga kaasa, olgu head jumalad talle armulised. Aga mina? Kuhu mina lähen? Kuhu lähevad kõik inimesed selle rongiga? On see mingi unenägu?...»

Peaaegu oleks seda võinud arvata, tundes endas nagu peent ämblikuvõrku langevat kõigile muljetele ja mõtetele, mis laskis kõike paista läbi suitsmusta udu. Seda oleks võinud arvata, nähes Gennaadi Treifelti nägu, millel põlesid roosapunased lapid — ta oli ilmselt haige. Vaene Gennaadi Treifelt, sul võib olla suuri puudusi, kuid need vahest ongi, mis sinu üldse inimeseks teevad, kes sa oled, ja mõnele inimesele oled sa siiski midagi. Mis saab sinust, kui oled haige, armunud ja natuke hull? Mis saab meist kõigist säärasel korral, kui sõidame ron-

mis viib meid ikka kaugemale ja kaugemale reaalsest välja?

Juulius Kilimit ohkas. Jah, see oli raske, kuid nii see pidi minema. Inimese saatus on temas eneses, mingis kiirguses ta ei pääse sellest.

«Ja kuhu sõidate teie?» küsis Gennaadi Treifelt.

«Oh, ainult natuke maad. Ma lähen juba esimeses jaamas maha.»

Ei olnudki enam kuigi palju aega, tuli hakata jumalaga jhtma, sest rong aeglustas sõitu. Nad surusid teineteise kätt kaua, nagu oleksid nad olnud eriti lähedased sõbrad, või nagu oleks see lahkumine eriti saatuslik. Jah, kas teame kunagi, mis mõtleb ja tunneb teine inimene sel ajal, kui me vaatame, kas tuleb vihma, või ei tule, ja arvame, et teine mõtleb sedasama.

Rong peatus. Juulius Kilimit astus välja hilissuve õhtu pimedusse. See oli sametiselt pehme ja soe, esialgne rammestav raskus oli päikese loojudes kadunud.

«Millal läheb järgmine rong Tallinna?» küsis ta.

«Vale rongile istunud, mis?» küsis ametnik. «Järgmine rong tuleb alles hommikul.»

«Jah, ma istusin vale rongile,» mõtles Juulius poolvalusti. Tal õnnestus ametniku vastutulelikkuse tõttu vähemalt kohvrid pagasi panna. Siis hakkas ta jala linna tagasi minema.

Õhtul silmapiiril nähtud pilved olid tõusnud, ootamatult järsku sähvatas välg ja äikesekärgatus oli nii tugev, et Juulius seisma ehmus. Ja siis algas sadu. Juba esimesed jämedad piisad löid pükstest läbi. Kuid siis hakkas vihm otse alla voolama, ta voolas varsti ka teel, ja mitte ainult Juulius riided, ka ta jalad — Emmi alatine hirm — said märjaks.

«Jupiteri nimel, on see alles vihm!» püüdis ta oma head tuju alles hoida. Ta sõitles ennast oma arguse pärast, kui valgusähvatused tal iga kord põlved nõtkuma panid. Mis see siis nüüd oli — ainult riided rikub ära!

Ja mis ütleb nüüd Emmi? Ta on muidugi juba kirja lugenud. Pluto ja Proserpina, et ta ka niisuguses armetus füüsilises seisukorras peab astuma Emmi ette!

Äike möödus, kuid torm ja vihm jätkus. Ilm oli muutunud külmaks, Juulius tundis, kuidas ta hambad päris

imeväärselt hakkasid vastamisi plagisema. Herkulese juures, mis üks inimene kõik pidi ära nägema!

Kesköö oli ammu möödas, kui ta linna jõudis ja läbi tuhjade tänavate kodu poole ruttas. Koju! Ta oli nagu väike laps, kellele äkki meelde tulevad kodu ja ema. Kodu — soe ja valge — ja sooja teed! Jah, tal oli isegi nälg, ta polnud ju eile hommikust saadik midagi sünnud. Seal viimaks, seal oli kodu, valgustatud aknad, Emmi...

«Juulius, jumal hoidku, sa oled ju nagu uppunud!»

Ei ainust küsimust selle kohta, kus ta oli olnud. Kas ta oli lugenud kirja? Veel märgade jalgadega ja riietega läks Juulius kohe oma tuppa. Kiri oli seal, seda polnud keegi lugenud. Seda ei pidanud nüüd enam keegi lugema. Emmi ei pidanud kunagi teada saama, kui lähedal kuristikule ta oli olnud.

«Nii, hea Emmi — ja nüüd tee minuga, mis tahad!»

«Heida kohe voodisse — ma toon kuuma teed!»

Ta oli Juuliusese abiks isegi riidest lahtivõtmisel, sest Juulius oli korraga väga väsinud ja väga nõrk. Ta pea tuikas, rinnus pistis. Emmi mattis ta tekkide alla nagu oma lapse. Jumaluke, nii palju tal last oligi, ja peaaegu tal poleks ka seda enam olnud.

Kuid siiski? Kuidas oli Emmi ometi nii rahulik ja isegi rõõmus?

«Nägid ilmaaegu vaeva, Juulius... Ta on jälle siin!»

«Kes?..» Ah, ta oli nii väsinud, ta ei tahtnud mõelda.

«Poiss muidugi — meie väike Valeerius. Ta oli jäetud proua Saalemi juurde ja proua Saalem tõi ta siia.»

«Meie väike Valeerius!» ütles Juulius. Ta sulges silmad, kuid see ei andnud järele. Teda vapustasid külma värinad. Ta oli kord kopsupõletiku üle elanud, ta oleks pidanud teadma, mis see tähendab.

Nagu abitu laps jäi ta nüüd, lõplikult koju jõudnud, Emmi tööcate ja armastavate käte hooleks.

KOLMAS JAGU

I

Maikuu oli tulnud ja pungad puhkesid. Kased koolimaja õuel olid õrnrohelistes ja kastanitel piki tänavat õlmusid noored, kohmakad lehehakatistest vaigustest pungadest. Kõik muutus iga päevaga ikka ilusamaks ja ilusamaks, isegi linnas.

On olemas koht, mis muutub seda inetumaks ja ebameeldivamaks, mida enam kasvab kevadine kenadus mujal. See on koolimaja. Iga päevaga muutuvad seinad hallumaks, põrandad mustemaks, pingid määrdinumaks. Kõik väikesed vead — mahalangenud krohvitükid, tindiplekid, lauaplaatidesse löigatud nimetähed ja muud pookstavid, kõikõige aga tolm, kevadpäikese kuldkiirtest nii ebakuldne tolm, paistavad ikka valusamalt silma. Ja see halvema poole minek ilmneb ka õpilaste välimuses — riided on korraga nii kulunud, saapad tolmused, isegi päevitunud näod tunduvad kasimatud. Ja siis veel vihud ja ülepea oppimise-tase — jumal küll! Just nüüd, kus tuleks ennast kättele võtta. Kui palju püütakse, kui palju palutakse õpetajaid, lubatakse ennast kokku võtta, kõik teha, kuu ja tähed taevast alla tuua, kui ainult poole numbri võrra parandataks hinnet selles punases või mustas raamatus, mis ta parajasti juhtub olema.

Mis rääkida ainult eluta asjadest või õpilastest, kui ka õpetajatetoas kipub peamiseks kõneaineks saama suvi. Kes kõneleb õngitsemisest, kes matkasaabastest, kes kurkide kasvatamisest. Must Peeter, s. o. fuusikaõpetaja Muttik, inspektor isiklikult, kõneles kogu aeg oma talust kui kogu rahva olemise alusest. Noor emakeeleõpetaja Onnelo, kellele polnud ühe aastaga jõutud sobivat nime leida, kõneles kavatsesest välismaaareisist. Matemaatika-

õpetaja Sagrits, keda õpilaste poolel Kõveraks kutsuti, ainult segas teiste asjalikku juttu oma irooniliste märkustega. *Et cetera* — ütles seepeale Juulius Kilimit.

Sest vana Kili, see tähendab ametlikus keeles ajaloo ja ladina keele õpetaja Kilimit, ei muutunud. Tema lai papanägu ja paljas pealagi olid kogu talve olnud ühtlaselt roosad, ja kiiresti kõndides oli ta siis samuti puhkinud kui nüüd. Istus ta aga kord juba kateedris, s. o. lonkava laua taga klassi ees vasakul nurgas (õpilaste poolt vaadates), mida ta ise kergemeelselt kateedriks nimetas, siis polnud tema juures mingit muudatust märgata.

Ta istus jalgu kaugele ette sirutades, nii et õpilased olid alati täpselt informeeritud ta pooltaldade seisukorrast. Siis võttis ta taskust sinisekirju taskuräti, mida tuli iga päev vahetada, pühkis sellega nägu, pead ja nina ja hakkas siis oma mitmesuguseid raamatuid avama ja sulgema, kuni kõik olid õigest kohast avatud. Nüüd järgnes põnevam periood — parema käe esimese sõrmega vedas ta mööda nimestikku oma punasekaanelises raamatus, vasakuga lõi ta heksameetri taktis lauale. Nii vähe kui efebids muidu papi Kilist hoolisid, kevadisel numbripaneku ajajärgul oli selles ikka omajagu põnevust.

«Noh — Laats! Mis me siis räägime Mucius Scaevolast? Kui te oleksite kõigepealt nii lahke ja tõlgiksita...»

Mustapäine poiss esimeses pingis püüdis meeleheitlikult esimese lause juurde jääda ja selle ümber nii palju sõnu teha kui vähegi võimalik, küll eesti, küll ladina keeles.

«Hea küll, hea küll,» sai Kilimit lõpuks noormehe lakamatule kõnevoolule vahele öelda. «Tubli, täiesti tubli! Ütelge mulle nüüd ainult veel, mis vahe on gerundiumi ja gerundiivumi vahel!»

«Gerundium on... hoopis midagi muud kui gerundiivum. Gerundiivum on jälle... ka midagi hoopis muud kui gerundium. Neil ei ole õieti midagi... või neil on väga vähe ühist...»

«Õigus, täiesti õigus! Ehk olete nii lahke ja toote mõne näite...»

«Näiteks... näiteks...» Noormees neelas ja hakkas kõhima — kevadiste ilmadega on külmetus nii kerge tulema. Pärast kohimist oli veel vaja nina põhjaliku

puhastuse alla võtta. Seejuures heitis ta asjata abiotsitud pilke ümberringi — siit kõrvest polnud küll kustki ootamatult leida

Noh, näiteks sõnast *lego* — *legere*...

Lego, lexi... ei, ei — *legi, lectum, legere*...

Ta jäi jälle peatuma, uus kõhahoog tuli peale.

Lego — *legere* on kolmanda pöördkonna sõna,» jätkas ta siis asjalikult, «ja käänatakse, see tähendab, pööratakse nagu... *lego* — *legere*...»

Ja kuidas on selle kolmanda pöördkonna sõna gerundium, *quod erat dicendum*?

Vana Kili armastas tarvitada mõnikord ladinakeelseid kõnekäande, ka sententsideks nimetatud, kuigi poisid veel kõigist aru ei saanud. Nii ka seekordne vaene ohver, ilma et oleks taibanud õpetaja viimaseid sõnu tähenduslikust küljest, otsustas sõlme, mida ta ei suutnud lahti harutada, läbi raiuda.

Legendum...

«*Legendus, legenda, legendum*,» täiendas Kilimit sõbralikult «Täiesti õige — ainult see ei ole gerundium, vaid on gerundiivum. Aga istuge nüüd teie! Kuidas on samast sõnast gerundium, seda ütleb meile ehk Rõõmussaar...»

Laats istus nobedasti, mis tema kehamõõtude juures polnud imeks panna. Pikal ja kohmakavõitu Rõõmussaa-rel võttis aga tõusmine palju aega, ja see sündis iseloomuliku kolina ja mürina saatel, nagu oleks pidanud terve masinavärk käima minema, et teda hiiwata. Ta oli arvatavasti üks nende Rõõmussaarte suguvõsast, kes omal ajal ka mamma Neideri majas olid liikunud, kuid keerulist tegulusvahekorda võis ainult ehk Emmi teada. Juulius polnud selle vastu huvi tundnud, sest hoolimata oma mürarikast tõusmisest ja istumisest polnud noor Rõõmussaar kuigi silmapaistev õpilane. Ta oli hoopis sõnalohvem kui Laats — kogu kusimuse ajal ei saanud õpetaja tema suust ainustki sõna. Ta kõneles selle asemel me ja kinnitas vahel: «Täiesti õige!», sest ka seda ei viitnud Rõõmussaar teha. Muidu pääses mõnigi osav noormees sellega klassist klassi, et oskas õigesse kohta oma jah-sõna vahele panna.

Kuid seekord ei pandud Rõõmussaare kuldset vaikimist puhaks. Leides, et gerundiumi ja gerundiivumi küsimus on veel täiesti tume, asus Kilimit rõõmuga seda uuesti

seletama. Ainus häda oli, et ta unustas Rõõmussaare seisma, millest see püüdis sel viisil kergemini üle saada, et toetas selja vastu seina ja pani käed püksitasku.

«Gerundiivumit käänatakse nagu adjektiiv — *legendus, legenda, legendum; laudandus, laudanda, laudandum; bibendus, bibenda, bibendum*... Te kõik ju tunnete luuletaja kuulsat lauset: *Nunc est bibendum!*» Tema näole ilmus seejuures naeratus, mis kõige selgemalt siiski väljendus ta silmades — tumesiniseis lapsesilmades, mis nüüd korraks aknast välja vaatasid. Kuid klass jäi ükskõikseks selle naljakese juures, mille puhul Juulius Kilimit korraks vaimus kaugele minevikku kandus ja endamisi muheles, et temagi kord oli olnud ainult koolipoiss ja vähemalt ühe koolipoisikoeruse teinud. Klass jäi ükskõikseks, sest nad lihtsalt ei osanud nii palju ladina keelt ega tundnud huvigi selle vastu. Kuigi oldi nimepidi humanitaargümnaasiumis.

«Veian kihla, et laseb!» ütles Laats tasa.

«Mis peale veame, et ei lase?» küsis naaber.

«Ühe sendi peale!»

«Vähe! Kolme sendi peale!»

«Okei — kolme sendi peale!» ütles Laats juba kaunis kõvasti. Ja võitis kohe, sest üksik klassi sattunud kärbes valis tõesti oma istumisasemeks õpetaja pealae. Esimestes pinkides turtsatas paar poissi, kui Kilimit keset «sententsi» tõmbas taskust oma sinisekirju taskuräti ja sellega tülitaja õrnalt minema ajas.

«Veame kihla, et läheb uuesti,» ütles Laats.

«Veame!» ütles naaber kindlameelselt.

«Kolme sendi peale?» muutus Laats ülbeks.

«Ei, ühe sendi peale!» kauples ettevaatlik naaber.

Nüüd oli see aga juba terve klassi huvi äratanud, ja elav kärbes tõmbas kõigi tähelepanu surnud keelelt enesele, olgugi see surnud keel surematuks saanud. Mis näitab veel kord, et nooruserumaluses eelistatakse elu surematusele. Kuid Laats kaotas teise kihlveo, sest kärbes oli vähem häbematu kui poisid ja võttis esimesest korralekutsumisest õpetust. Lugu kärbsega oli siiski olnud tunni meeldejäätav osa, ning sellepärast oli Mucius Scaevola päris asjatult oma käre tulle pistnud ja õpetaja Kilimit veelkordselt gerundiumi ja gerundiivumi vahet selgitanud.

Juulius laia selja taga trügis pulbitsev energia klassi välja ja sattus siin kohe korrapidaja-õpetaja Sagritsa silma alla. Sest mõisteti, et Kõver pole sellepärast mingi naljamees, kui ta ka vahel nalja teeb. Oma hüdnime polnud ta kindlasti mitte Ibseni mõjul saanud, olgu humanitaargümnaasiumi poisid muidu kirjanduslikult kui haritud tahes, vaid ikkagi eeskätt sellest, et matemaatikatummis oli ilmast ilma tegemist mingite kõveratega, teie poolt aga ka sellest, et härra Sagrits ülepea armastas kõveraid kõnesid ja ümber nurga ütlemist, tema enese poolt lendulastud lööksõna järgi: mispärast lihtsamini teha, kui keerulisemalt saab!

Sagrits käis läbi kõik klassid — mõne tunni eel on õpilastel suur kiusatus klassi jääda, ja siis on pärast kodutöö väga helesinise tindiga kirjutatud, kui ta õnnetuse korral koguni märg ei ole. Eriti on seda hädahoitu karta matemaatikas, et funktsioonid ilmutatakse alles viimase vahetunni ajal. Ei, klassid tuli tühjendada, et värske õhk ja paremad kombid saaksid sisse tulla.

Jargmine matemaatikatund toimus klassis, kus eelmise tunni ajal just gerundium ja gerundiivum olid oma metamorfoosid üle elanud. Vana Kõver — üleni hall, nii riiete kui ka juuste poolest, kuid väga hoolitsetud välimusega, väga puhas ja tarbe korral ka väga viisakas, asus kerge kummardusega kateedrisse ja õiendas paari elegantse käeliigutusega oma vahekorra klassipäevikuga.

«Noh, mis on? Midagi ei ole!» ütles ta veidi kärsitult, kui klassis tõusis mingi kahin, millest kunagi ei tea, kust ta just tuleb. «Rõõmussaar loeb, mis ta on kodus teinud!»

Vaene Rõõmussaar pidi jälle tõusma, ja muidugi pidi selleks kogu masinavärk oma kolina ja raginaga käiku minema. See meelitas esimestest pinkidest paar tagasihoidud naeruturtsatust.

«Ma olen ka tütarlastekoolis õpetaja olnud,» ütles härra Sagrits. «Aga noh, olgu peale!... Rõõmussaar loeb, mis mehed on kodus teinud.»

Rõõmussaar algas oma sportlase ninahäälega ja natuke haleda tooniga, kuid sellest polnud midagi. Rõõmussaar polnud ainult sportlane, vaid ka kaunis tugev täppisteaduses, ja kui juhtus, et tal ülesanded olid lahendatud — seda juhtus! —, siis olid nad ka õieti lahendatud.

«Küllalt! Istuge!» See tuli kahjuks liiga ruttu, nüüd tuli ka teistel natuke hirmunult oodata, kuigi ainult vähestel, sest polnud palju nii julgeid mehi, kes oleksid usaldanud Kõvera tunniks töö tegemata jätta, saagu see siis tehtud millisel viisil tahes.

«Kui palju te saite vastuseks?... Ja kui õieti lahendada, missugune vastus siis on?»

Muidugi leidis mees, kes teadis õige vastuse, ja pärast seda võidi rahulikult päevakorras edasi minna. Kodutöödele ei pannud Kõver üldse eriti rõhku, alles klassitöös, veel enam aga tahvli juures näitas iga mees, mis ta oli.

Ta näis täna olevat kaunis heas tujus, kuigi ta oli korrapidaja, ja see amet kindlasti oli seoses mitmete pahandustega. Ta ei kavatsenud kedagi piinata, vaid asus kohe edasi minema, sest õppeaasta lõpp polnud enam kaugel, ja mõndagi oli veel teha. Aeglaselt ja iga sõna rõhutades — milline vahemaa siit kunagise pudrutava Sagritsani — hakkas ta selgitama vana kolmnurga uusi imeväärseid omadusi. Ja ainult korra pidi ta asjast kõrvale kalduma.

«Laats!... Müksake sellele oma sõbrale kord külge — aga mitte liiga kõvastil! Las ta vaatab ka siia!»

See äratas omajagu lõbusat meeleolu, mille tõttu aga kolmnurk kuidagi tähelepanu keskusest kõrvale ei nihkunud, kuigi Laats oma sõbraliku müksuga väga tagasihoidlik ei olnud. Aga üldiselt sujus kõik väga ladusalt, ja midagi huvipakkuvat sellisest tunnist oleks raske leida. Kui pealegi esines momente, kus klass oli nii vaikne, et võis kuulda eelmise tunni päevakangelase lennusunat.

Samal ajal oli füüsikaklassis Juulius Kilimiti ajalootund, mille jooksul ta kõige nooremale põlvkonnale tahtis lähemale tuua antiikkultuuri piltlikul kujul. Paar tragimat poissi, kelles kool polnud veel võõrutanud igale poisile loomupärast huvi kõige tehnilise värgi vastu, olid teda seejuures agarasti abistamas. Teised ootasid igatsusega suurepärase olukorda, kui klass pimedaks tehakse. Juulius ise, kes kogu eluajal polnud jõudnud heasse vahetunde mitmesuguste masinatega, oli küllalt ärevil ja ettevaatlik epidiaskoobi juures, seda enam, et ta noored abilisid olid väga tormikad ja liiga enesekindlad.

Asi algas Pompeji varemetega ja üsna tagasihoidliku

toolide nihkumisega klassis. Kuid sellele ei pööranud esilgu keegi tähelepanu.

Jah, see kadunud maailm! ütles Juulius Kilimit ja tombas kaardikepiga ringi ümber Pompeji varemete, mis ei tahtnud hästi paigal püsida, nii et vahetevahel pidid ilmuma valgele linalle ka kellegi sõrmed kaunis mustade küünealustega. «Aga see maailm ei ole siiski päriselt kadunud,» kõneles õpetaja edasi. «See ei ole hukkunud, nagu mõnele paistab. Sest vaadake, see kultuur, mis siin on välja kaevatud, on seesama, mille peal meie isegi iga päev istume...»

«Härra, kas meie istume kultuuri peal?» küsis kellegi nooriv parmuhääl.

Kuid Juulius Kilimit oli kord juba jõudnud oma Arhooliasse ega hoolinud nüüd enam tülitavaist ja vahetevahel pistvaist parmudest. Ta jätkas tõsiselt, pisut väriiva häälega, aeg-ajalt uut pilti oma ennastohverdavate jolliste kätte ulatades.

«Jah, see oli ilus ajajärk, kuldne ajajärk, inimkonna nooruse ajajärk...»

«Ajastu...» pistis parm vahele.

«...Sel ajal olid ka jumalad noored ja ilusad, nad käidid maa peal inimeste ja kangelaste hulgas, võtsid osa nende elust ja said nendega sugulaseks...»

Kuidaviisi?» küsis järgmine parm.

«...Vanadel kreeklastel oli kogu loodus täis haldjaid ja jumalaid. Muuseas, niisama oli lugu ka vanade eestlastega. See on üldse noorte rahvaste tundemärk, et nad muutuvad kogu looduse elavaks, annavad kõigile inimese näo — igale põõsale ja puule, loomale ja linnule. Alles vanad rahvad, kultuurirahvad, hakkavad otsima oma muutuse abil looduseseadusi. Sellepärast öitseb vanade rahvaste juures teadus, noorte rahvaste juures luule...»

Härra, kuidas said vanad kreeklased ja vanad eestlased olla noored rahvad?» küsis keegi, keda nähtavasti põrmugi ei hirmutanud tark sõna, et liiga targad lapsed noorelt surevad.

Juulius jättis ka selle küsimuse vastamata. Keegi ei oodanudki enam vastust. Järgmine pilt oli Milo Venus, nii nagu ta oma vanul päevil paraku välja näeb.

«Ohoo!» kajatas pimedas klassis mitmekordselt.

«Kus ta käed on?» nõudis keegi.

«Kas sa ei tea? Ta näris küüsi...»

«Kuidas saab Venuse kätt suudelda?» küsis keegi tulevane elumees

«Rumal! Venusel ei suudelda kätt,» vastas teine, kes enese arvates oli seda praegugi.

«Ma kardan, meie peame piltide näitamise jätkma,» ütles Kilimit, ja ta hää l värises veel tugevamini kui ennist, kuid see liigutus tuli hoopis teisest põhjusest. «Ma ei tahaks heameelega neid obstsöönseid väljendusi kuulda. Arvasin, et olen vähegi haritud inimeste hulgas.»

«Pai härra, ärge nüüd katkestage!» palus kellegi hale lapsehää, millele järgnes hirnuv naer ja paari tooli kukumine.

Ja siis oli pildinäitamisel tõesti lõpp. Kui valgus tuli, nähti, et Kiliga oli sedapuhku lugu tõsine. Ta oli üle pealae tulipunane, ja ta käed, mis hoidsid Milo Venust, värisesid.

Ta jäi väga tõsiseks kuni tunni lõpuni, mis ei olnudki enam väga kaugel. Ta oli niisama tõsine ka õpetajate-tuppa jõudes, kus ta järgmise tunni jaoks kohe «Metamorfoosid» kätte võttis, suremata «Konnad», kes praegugi kindlasti kuski linna taga «sub aqua — sub aqua» laulsid. Seejuures ohkas ta raskelt, osalt muidugi ka tiheda suitsu pärast, mille vastu võitlemise ta ammu oli maha jättnud.

«Kui vähe on ometi tänapäeva noorsool huvi kõige ilusa vastu!» ohkas ta.

«See tuleb lihtsalt autoriteedipuudusest,» ütles inspektor Muttik resoluutselt. «Tänapäeva noorus on kasvanud liiga suures vabaduses, mis muidugi tuleb igasugu pedagoogiliste vooludega kaasajooksmisest.»

Kuid selle vastu võttis sõna härra Önnelo, kes oli alati kõige moodsa poolt, olgu need keelelised või muud küsimused. Ainult vabaduses võis inimene kasvada selleks, mis ta olema pidi. Ei, ennemini tuli see vaimsete huvide puudus sellest, et ikka veel liiga riputi rangete kavade küljes ja loov vaim ei pääsenud kooli.

Ja nagu alati sellistel puhkudel, olles ise alguses süüdistaja, sai Juulius Kilimitist varsti noorsoo kaitsja härra Muttiku süüdistuste vastu. Seda enam, et korra siit läbi sattudes ka Sagrits oma isevärki seisukohtadega sekka lõi.

Mis nüüd rääkida tõusust või mõõnast,» haaras ta kuni härra Önnelo viimasest sõnast, «noored on alati linnud säärsed rublikud, olgu see autoriteedi või vabame ajajärgul. Vaadake kas või inglaid vanadel piltidel — vaga maski tagant vaatavad välja samasugused annikud kui tänapäevalgi. Teie tahate näha noortes inimestes maalitud inglaid, mina lähen iga kord klassi nagu loomataltsutaja lõvipuuri, selles on yahe. Teie nurisete, mina olen rahul.»

Nii ei saa ükski pedagoog küsimust võtta!» ütles Juulius kindlameelselt.

Jah, ta oli pedagoog, ta oli seda juba mõnda aastat. Ta oli viimaks hakanud oma kutses nägema seda suurt misiooni, mida ta varem ikka mujalt oli otsinud. Sellest oli nüüd varsti kakskümmend aastat, kui ta viimane torm oli möödunud. See oli möödunud otse harukordse kiirusega. Välised sündmused, sõjad ja revolutsioonid, mis vahepeal olnud, polnud teda palju puudutanud. Ainult niipalju, et kõigi ajalooliste sündmuste tagajärjel oli loadnud kätte päev, mil ta sai ametliku eestikeelse humanitaargümnaasiumi õpetajaks, jõudis elu ringkäigus tagasi majja, kus ta oli oma esimesed metamorfoosid üle elanud ülemõpetaja Semmelni jupiterliku juhatuse all. See oli olnud päev, mil ta ennast jälle kord tundis üsna noorena — mida ta ka oli, sest ta polnud siis ikka veel viiskümmend täis, see tähendab, eluiga, milles inimene on küps filosoofiks ja valitsejaks. Ta polnud vana ka nüüd, vähemalt ta ei tundnud ennast sellena, kuigi ta oli talvel vaikselt viisil kuuskümmend täis saanud. Jah, oleks ometi juba aeg olnud tee noortele vabaks anda ja ise puhkama minna. Aga et ta tundis ennast päris noorena, et tal oli veel nii palju anda, siis ei võinud see kõne alla tulla.

Ja temaga võis rahule jääda, niipalju kui nende vanade asjade õpetamisega üldse võis rahule jääda. Ainult kord võis tunnis mõnikord natuke longata, aga sedagi mitte igas klassis ja mitte alati. Õpilased ei kiusanud teda sihitult, nad leidsid südame põhjas kõik, et vana Kili on tore mees, aga tema tunnis sai nalja, see oli kõik. Seda nalja pidi nimelt ise tegema, sest vanamees oli võrdlemisi naljavaene, ei saanud selles suhtes kaugeltki mõne Sagritsa vastu. Ta võis ju ka mõnikord tahta nalja teha,

kuid ta naljad olid vanad, kulunud ja paljaspäised nagu ta isegi. Ja tema viis tunde huvitavaks teha võis ju olla hästi mõeldud, kui oleks üldse mõtet püüda tundi huvitavaks teha ka neile, keda asi ise põrmugi ei huvita. Sest selle tulemuseks on, et see muutub ebahuvitavaks neile, kellele asi ise on huvitav ja kes illustratsioonide ja pildinäituste asemel vajaksid tuuma ennast. Vaimusid välja kutsudes, et meeolelu elavamaks muuta, võis kergesti sattuda just hädaohtu, et see liiga elavaks muutus.

Viimane tund oli Juulius Kilimitil lõppklassis, kus ta ühtlasi oli ise ka klassijuhatajaks. Siin polnud tal palju meelehärmi karta. Härrad abituriendid olid juba ammugi üle niisugustest lapsikutest asjadest, nagu seda on vana õpetaja nõökimine ja kiusamine. Nad nägid juba õpetajaidki nende inimlike vigadega ja olid neist üle. See kõik pole ime noorte inimeste juures, kes kõigist ja kõigest suudavad üle olla (ja iseendistki vahel püüavad).

Ja Juulius ei lasknud ennast põrmugi segada noorhärade blaseerunud ilmest, mille üheks põhjuseks võis selleks ajaks olla ka tühi kõht. Ta asus vaimustusega asja juurde, ja niikaua vähemalt, kuni tal enesel vaimustust jätkus, oli kõik korras. «*Quid prohibetis aquis...*»

Noorhärad ei lasknud ennast mingist retoorilisest küsimusest segada, vaid tegid edasi, mis neil just teha oli. Ja viimaks torkas see silma ka õpetajale. Mida see Saksniit loeb seal kogu aeg? «Saksniit!»

Poeetilise soenguga ja õrna jumega noormees, kooli parim kirjamees ja kooliajakirja «Uhmelu» toimetaja, vaatas tülitatud moega üles ja hakkas ennast siis, ikka veel natuke kahevahel olles, püsti tõstma.

«Ei midagi,» ütles ta aeglaselt.

«Tooge see ei midagi siia — *de nihilo nihil* — jajah!» ütles Juulius. «Mis te seal õige loete?»

«Uemat kirjandust,» ütles noormees tüüdatult, torkas ühe käe püksitaskusse ja viis teises käes kirjandusajakirja värske numbri õpetaja kätte, kus ta korras võttis viisakalt ka teise käe püksitaskust ja tegi kerge kummarduse.

Ta ulatas ajakirja avatult, just sealt, kus oli pealkirjaks «Tiit Neider: Kaks luuletust». Esimene neist oli «Sophia», teine «Eros ja Psyche». Ja Juulius Kilimit unustas poeetilise noormehe, kes seisis seal, üks käsi

pealkirjaskus, teine Napoleoni viisi vesti vahel, unustas terve klassi ja Ovidiuse oma «Konnadega». Ta luges:

«Sophia, sa ei ole ilus,
ja iial sa ei olnud noor,
kõik sinu võlud surnuks võistles
Ateena turul iga hoor...»

Ta ei lugenud enam edasi. Tal polnud praegu aega, sest ta pidi tundi jätkama. Ta poleks sellega ka niikuinii toime tulnud. See oli ju lihtsalt võimatu!

«Arge lugege parem niisuguseid asju — koolis!» ütles ta vaikselt. «On palju paremat, mida peame enne lugema.»

«Aga see on ju täitsa hea,» leidis Saksniit, suuremeelselt, kuigi see võis olla ainult selgest diplomaatlikkusest oeldud. Sest võis oletada, et noormees, kes isegi luuletas, kes koguni oli ise leiutanud vormilise uuenduse — sisulised riimid —, ei võinud väga kõrgelt hinnata neid vormalvärslikke nelikridasid. Sisuliselt, jah, selle poolest polnud neil viga, neis oli omajagu löövust. Kuid Saksniit ja tema koolkond hindas üle kõige vormi. «Uhmelu» lubises kõige kummalisemaist vormidest, mis need noored talendid, kes endid ise sürrealistideks nimetasid, olid valmis meisterdanud. Kuid oli avalik saladus, kes oli Tiit Neider, see pseudonüüm oli täiesti läbipaistev. Ja seda ei võinud ka Saksniit jätta nüüd lisamata. «Ta on pealegi endine meie kooli õpilane.»

«Istuge!» ütles Kilimit raskelt. «Ja pange see asi ära!»

Saksniit kehtas õlgu. Muidugi, vana Kili oli natuke häbelik, ja võimalik, et tal polnud taipu niigi moodsa luule jaoks. Ta ei võinud teada, et see polnud luule moe küsimus, mis oli teinud õpetaja nii raskemõtteliseks.

Jah, see oli siis tema väike Valeerius, kellest ta oli nii palju lootnud, sest talle oli tõesti palju antud. Mis võis sellest kõigest välja tulla, kui see nii algas? Ja siis see nimi, mida ta kasutas varjunimena, nagu ta isegi ütles, mingi kõrvalpilguga siiski. Ta oli seda juba koolis tarvitanud. «See on minu ema sünninimi, eks ole?» oli ta ütelnud. «Mõnel pool kantakse seda.» Et ta oma rooma nime oli muutnud, oli väike pahe, sellega oleks Juulius isegi hakkama saanud. Ja nüüd heitis ta teistele näkku selliseid luuletusi! Mis võis veel sisaldada «Eros

ja Psyche», kui juba Sophiat võrreldi naisega, keda Vana-Kreekas vähemalt viisakalt hetääriks nimetati!

Väljas aga oli kevad, kased koolimaja õues olid hele-rohelised ja taevas nii helesinine, et kuigi kaua ei võinud inimene norus päi kõndida, liiati selline inimene kui Juulius Kilimit. Kuid kas see oli nii halb, kui alguses paistis? Kas olid tänapäeva noored sellepärast tõesti nii põhjani rikutud? Ei pooleski! Kui kõik oleksid juba alguses valmis, siis poleks ju pedagooge vajagi. Ei, selle alt tuli otsida ilusamat, mis mõnikord oli peidus igasugu rämpsu all, tuli otsida seda ise, küllap otsis seda nooruski. Ja kui ta seejuures mõnikord kõrvalteedele sattus — tema polnud kohtumõistja, ta oli õpetaja.

II

Aeglase, võiks öelda, piduliku sammuga läks Juulius Kilimit pärast oma päevatöö lõppu koju. See kõnnaku omapära polnud küll tingitud millestki paremast kui haigest südamest, mis ei võimaldanud tal, eriti vähegi soojemal päeval, kiirustada. Kuid kuhu oligi tal kiirustada — kõik tormamised ja püüdlemised olid juba ammugi lõppenud, ja ta oli rahul oma aeglase sammuga, mis viis teda ikka kahe punkti vahel edasi-tagasi nagu pendlilööki. Võib-olla just sellepärast oleks seda sammu ehk ka pidulikuks võinud nimetada.

Tänavad majade varjus, varjatud värske kevadtuule eest, mis ülal laotuses ajas enese ees käharaid valgeid pilvi, olid juba nii soojad, et võis saada eelaimuse suvekuumusest. Tänavanurkadele olid ilmunud lilled ja isegi jäätisemüüjad. Nende ümber tõuklev poisikeste jõuk pani Juulius Kilimiti pead raputama. «Rikuvad oma kõhu, muud midagi!» mõtles ta laivalt. Kasvataja temas oli alati ärkvel, ka pidulikul kojuminekul. Kui oldi nii vana nagu tema, siis muidugi alles osati tervist hinnata ja hoida ennast kasulikumate lõbude jaoks.

Ta pöördus tänavasse, kus kahekordsed luitunud puumajad asendasid kivimaju ja elu võttis äkki väga argipäeva ilme. See mõjus alati natuke rusuvalt. Oma igapäevast tööd võttis Juulius ammu mingi pühapäevase tegevusena, ja küllap see oligi seda, kui arvestada in-

imese hilisemaid mälestusi koolipõlvest, mil iga päev tundub pühapäevane, pühapäevad ise aga on pühad teises ajas, mistõttu nad paistavadki nii hunnitud. Võib-olla oli ta oma tööd kord ka argipäevategevusena võtnud, aga selle oli ta jõudnud juba põhjalikult unustada. Nagu kõigil headel inimestel, oli tal mõnes asjas halb mälu. Nüüd oli elu pale muutunud ammu pühapäevaseks, sellest ajast, kui päris pühapäevad oma erilise tähenduse tema jaoks olid kaotanud ja ta neilgi päevil enam oma elementidest välja ei pääsenud ja ka välja ei igatsenud.

Ka siin kõrvaltänavates oli rahu, oli isegi palju suurem rahu kui seepool linnas, kuid see oli argipäeva oimetu rahu, isegi pühapäevadel. Juulius hakkas siin tahtmatult kiiremini käima, et siis võimalikult rutemini kodusesse pühapäeva jõuda. Ja selle mõjul hakkas tal palav, nii et ta nägu ja pahal kombel eriti nina hakkas tublisti punetama.

Kodu oli tühi, vaikne ja pidulik. See oli juba ammu kaunis tühjaks jäänud, nagu Emmi seda üsna alguses oli kartnud. Kuid nad ei jõudnud niikaugele, et oleksid võõraid inimesi üüriliseks võtnud. Neil ei olnud siiski kunagi suur pere olnud, ja nüüd oli see õieti väike. Sellest peale, kui ta jõudis kõrgele positsioonile, tutarlastegümnaasiumi inspektrissiks, oli Liina Kilimit oma vanemate majast lahkunud, sest nii ametlik isik vajab ikka omaette korterit. Ja Tiit, kunagine väike Tiitus Valeerius, kes oma hüüdnimest oli endale päris ametliku nime teinud, oli juba kolmandat aastat Tartus, kust ta ainult harukordselt jõudis siia majja. Ainult Juulius, Emmi ja teenija, kellest viimast polnud neil õieti vajagi, aga kuhu pidid nad tööka ja hoolsa inimese saatma, kui olud väljaspool seda maja polnud praegu kuigi kiiduväärsed, ja kui see inimene oli neid omal ajal nii palju aidanud ja neid aidates isegi vanaks saanud, nii et ta oli siin võrdete inimeste majas kolmas autoriteet.

Aknast nägi Juulius, et Emmi ja teenija töötasid aias, kus käis nüüd kibe tegevus. Nad olid sel puhul isegi lõuna unustusse jätnud. Juulius pidi korraks ka aeda minema, kuid ta tundis suurt roidumust kogu kehas, ja ta andis ennast imelikul kombel ikka just kevadel eriti tunda. Räägiti, et see tulevat vitamiinide puudusest, ja selle vastu ei aidanud isegi see, et Emmi hoolega hoidis

värsket aedvilja kuni uue lõikuseni ja tema toidukamber oli rikas igasugu tervislike hoidiste ja mahlade poolest. Ja nii heitis Juulius korraks diivanile — päris uus mööblitükk, mille Emmi alles sügisel oli sisse toonud, et vägisi ajast ja arust kippuvale sisseseadele vähegi ajakohasemat jumet anda. Tuli ometi ajaga kaasa sammuda, seda nõudis juba seltskondlik positsioon, mis Emmi Kilimitile mitte vähe muret ei teinud. Ja vaadates hajameelselt vastasseinal rippuvale õlimaalile — ka moodne, palju õhku ja valgust, nagu teadis Tiit, kes selle oli valinud —, sulges Juulius silmad ja uinus ettekavatsematult kohe.

Kõik oli vaikne ja pidulik, see oleks edasigi kestnud, kui Juulius poleks uinudes otsekohe norskama hakanud.

Kõik muutub, ka Juulius Kilimiti kodu. See oli väliselt küll jäänud peaaegu samasuguseks, kui ta oli olnud oma uues põlves, kuid tubades oli muutus seda märgatavam. Lilleliste tapeetide asemel olid tagasihoidlikud ühetoonilised, valgete pitskardinate asemel tumedad ja rasked, mida tuli seepärast alati kaugele kõrvale lükata, et päike, mille tähtsus tervishoiuliselt oli vastuvaidlemata oluline, saaks sisse vaadata. Ainult toolid olid veel vanad, kuid, vastav fond uute muretsemiseks oli juba peaaegu valmis. Kummipuu asemele oli ilmunud palm, mis küll millegipärast ei tahtnud hästi kosuda ja mille viga Juulius ei osanud leida, kuigi ta ise oli kord peent kärneriametit pidanud.

Väike marmorisse kätketud kell — ka ilus seinakell, mamma Neideri viimne uhkus, oli pidanud taganema — lõi kolm. Naised tulid majja tõelise hädakisaga unustatud lõuna pärast. Juulius ärkas ja jõudis enne istuli tõusta, kui nad ta patustamiselt tabasid. Igale asjale oli majas oma aeg ette nähtud, süsteem nagu ikka, ja seal polnud ruumi ennelõunasele uinakule.

«See on päris kole, kuidas see umbrohi visalt peale tungib!» kaebas Emmi. «Mu käed on päris...»

Tema käed, ta elupõline mure! Need olid punased, pargitud, pakatama kippuvad tööinimese käed, mitte sugugi kohased gümnaasiumiõpetaja prouale, kes ta ju ometi oli. Aastad olid muidu talle küllalt auväärsust andnud, eriti kehakogu poolest. Ta oli ka muidu püüdnud teha oma parima, mis puutus kommetesse ja keelesse. Siin võis

ennemini mõnikord liigset püüdlikkust märgata, kuid ta ju tahtis olla Juuliusale mitte ainult hea, vaid ka väärtiline elukaaslane.

«Jajah, meil on muidu ikka lõuna kell kolm,» ütles Juulius ja hõõrus salamahti silmi.

«Jah, näe, jumal hoidku — selle suure tööga ei saa kuigi, kuidas aeg laheb. Aga kell on ka alles veerand nelj...»

«Kell on kakskümmend kolm minutit nelja peal,» ütles Juulius rangelt.

Ta oli ikka nii süstemaatiline ja lakooniline, ta ei olnud unustanud härra Pastelbergi head kooli. «Katsuge võimalikult palju häid harjumusi oma liitlasteks teha,» nagu ta ise koolis ja kodus ütles. Ja see oli enamasti ka paremini õnnestunud kui täna, sest mitte iga päev ei hilineunud lõuna kolmkümmend kaheksa minutit. Ja mitte iga päev ei läinud ta tööks määratud ajal välja, et osta mingit ajakirja, mida ta siin vaikselt rahus siiski lugema pidi.

Jah, siiski — «Eros ja Psyche» polnud nii halb, kui oleks võinud arvata blasfeemilise «Sophia» järgi. Ainult natuke uduseks jäi selle mõte tema jaoks küll.

«Sina, kellele andsin oma vere jõu,
neelasid, nagu maa vihma ja päikest joob,
kuid su valmivast viljast,
Psyche, nälgaselt mööda käin...»

Luuletus tahtis vist peale muu olla vormilt antiikluulet jälgendav, kuid Juulius ise leidis, et see polnud eriti õnnestunud. Ja see ei võinud tulla oskamatuselt, vaid hooletusest, sest varem oli Tiit suurepäraselt toime tulnud, kas või selles kaunis luuletuses «Vaskvärav», millega ta oli jõudnud täiele küpsusele ja kirjandusliku ajakirja lehekülgedele ja milles ta laitmatu vormis väljendas oma vaimustust antiik-aja vastu. Ei, see siin polnud ka halb, kuid poisilt, kes oli paremaks võimeline, pidi nõudma rohkem kui midagi, mis polnud halb. Tema vastu oli nõudlik oldud, nüüd oli Juulius ise väga nõudlik, kuigi ta nõuded olid natuke teist laadi, kui et neid oleks tahetudki täita. Ja miks kandis poiss nagu kiuste seda nime? Kas ta teadis — või ainult aimas — või oli see täiesti juhuslik?

Juulius Kilimit oli täna oma päevakavast kõrvale kaldunud selles osas, mis puutus ainult temasse endasse. Ta täitis täpselt oma kohustused teiste vastu ja läks täpselt määratud ajal külastama August Sagritsat. Olgugi et nad iga päev koolis niikuinii kokku puutusid, kodune koosviibimine oli midagi hoopis muud. Nagu nad koolis peaaegu kunagi ei rääkinud asjust väljaspool kooli, nii nad ka oma eraviisilistel koosviibimistel ainult üsna erakordsete sündmuste puhul puudutasid koolielu. Need kaks maailma tuli siin täiesti lahus hoida. Ses suhtes mäletas isegi Sagrits veel, et *varietas delectat*.

Ja nii istus Juulius August Sagritsa poissmehekorteris, mis vaatamata tuütavale suitsulõhnale oli väga korralik, piinlikult puhas ja range lihtsusega sisustatud, pigem mõne klubiruumi kui erakorteri nägu. See mulje tuli juba nahaga kaetud kušetist ja tugitoolidest. Oli ainult puudu, et seintel ei rippunud relvad ja jahitrofeed, seal lihtsalt ei rippunud midagi. Tuba oli niisama vaba kunstist kui raamatukapp kauniskirjandusest.

«Ei tohi pehmeks muutuda, see on kõik,» ütles Sagrits. «Muidu on läbi inimesega ja matemaatikuga. Tuleb inimesele näiteks selline sentimentaalsuse hoog või kassi-ahastus, võib ta enesele ühel päeval kuuli pähe saata või mõne muu rumaluse teha. Muidugi, kui inimesel on naine ja lapsed sabas, onud ja tädid ümberringi, siis ta ei saa naljalt midagi teha. Aga kui ta on üksi ja vaba, nagu üks inimene peab olema, on ta alati hädaohus. Tuleb sellepärast muuta oma kodu kindluseks, kus naljalt midagi ei purune.»

Juulius istus nahkses tugitoolis ja püüdis vastutulelikult sisse elada sõbra spartaliku ranguse maailma. Jah, see oli jälle surematu vanahärra Pastelberg — siin ta oleks võinud näha oma ideaali teostatult, tema enese kodus polnud küll olnud kõige algelisematki korda ja süsteemi.

«Kas ei muutu elu nii viimaks liiga raskepäraseks,» kahtles ta. «On olemas ka lehed ja õied, mitte ainult tüvi.»

«Tühi puru! Ainult tüvest saab tarbeasju. Ja mida vanemaks inimene saab, seda lihtsamaks kõik muutub. Nii hoiab inimene kõik oma jõud töö tarvis, tõelise peentöö jaoks.»

Nii imelik kui see oligi, ta polnud muidu olnud eriti ammustatud vanadusest, kus kõik ometi lihtsamaks muutub, ta kõneles sellest mõnikord isegi teatava hirmuga, kuigi polnud päris kindel alati, kas ta kõike tõsiselt mõtles, mis ta kõneles. Aga tema hoolitsemine välimuse eest, mis oli arenenud üsna viimasel ajal ja Juuliusse enese ilma all, oli selle vanadusehirmuga ühenduses. Pidi tegema kõik, et mitte muutuda vanaks, rāpaseks koletiseks, kellest kõik inimesed kolme sammu kauguselt mööda käivad, seepärast pidi vana mees ennast vähemalt välise loone poolest teistele talutavaks tegema. Hirm vanaduse ja veel enam sellega kaasaskäiva üksilduse ees — jah, seda poleks võinud uskuda Sagritsast, ja ta vist isegi ei tahtnud seda meeleldi uskuda. Oh ei, nüüd tuli õige tööaeg, peentöö, loova töö aeg.

Tal oli ka käsil mingi töö, kuid ta ei rääkinud sellest Juuliussele, ja sellest rääkimisestki poleks abi olnud. Juuliusel oli neist asjust nüüd õieti vahe aimu, ta poleks teadnud isegi seda kohe öelda, kui palju on seitse korda kaheksa, muust rääkimata. Seda tööd hoidis Sagrits muidugi nagu oma silmatera, ja seega polnud päris täpne tema jutt, et siin toas pole midagi kergesti purunevat.

Kuid tema igapäevane töö, koolitöö? Noh, sedagi oli ta kord öelnud, et ta pole mingi pedagoog, vaid ainult matemaatikaõpetaja.

«Mind on sinu head jumalad kõige rängema karistusega nuhelnud, et nad on mind pannud matemaatikaõpetajaks humanitaargümnaasiumi. Milleks üldse neile päcvavarastele matemaatikat, milleks neil pole taipu ega huvi ja mille vastu nad isegi sule ja seljaga sõdivad? Et neile ainult jumala pärast mõnd asja selgeks ei tehtaks — sest humanitaargümnaasiumi tarkus on kõike muud kui selgus. Need poisid siin on paratamatult kadunud hinged, neist ei või kunagi midagi mõistlikku saada. Ütelge me, mis head neist võiks tulla. Enamik õpib (dasi) juristideks, mis on seal teha terve mõistusega? Teised hakkavad tudeerima uusi keeli — vanu, jumal tänatud, ei õpi enam keegi — või igasuguseid saepuruteadusi. Või nad hakkavad kirjanikuks või ajakirjanikuks ja suurendavad aganakuks, nii et selle alt enam ükski Issanda ingel oma visklabidaga tera kätte ei saa...»

Sellele vaatamata tuli ta oma koolitööga üsna kenasti toime ja näitas, et ta isegi matemaatikat oskas humanistlikult õpetada.

Aga täna õhtul oli see jutt aganakuhest natuke liig Juuliusale, keda huvitasid kirjanduslikud küsimused, millest paraku polnud Sagritsal suurt aimu. Nii rääkis kumbki oma juttu ja rahuldus sellega, et teine lihtsalt pidi kuulama, sest kuhu ta ikka pääses.

Nad alustasid oma kõnelusi enamasti alati mõne matemaatilise-filosoofilise probleemiga, Sagritsale valmistas kurja lõbu kuulata Juuliusale vähiklikke arvamisi. Kuid aegamööda läks jutt paratamatult teistele asjadele. Sellele, et passija oli kriimustanud põrandat, kütnud ahju liiga palju või teinud mingi muu tüki. Et toiduainetepoes tüssati inimesi, et pesunaine oli häbematu ja kojanaise kohutavalt uudishimulik. Mis ei tähendanud küll sugugi, et jutt ei võinud siirduda kojanaise uudishimult jälle pluss- ja miinus-lõpmatusse.

Ja siis siirdus Juulius Kilimit jälle koju. Ta oleks seda kindlasti juba varem teinud, kui ta oleks teadnud, kelle ta sealt eest leidis.

Tiit Neider, ametlikes pabereis ikka veel Valeerius Kilimit, aga loodetavasti mitte enam kauaks, sest oma eesnime muutmiseks oli ta sooviavalduse sisse andnud, saabus ootamatult oma kodulinna, mida ta küll eriti kodulinna ei tunnistanud, sest selles eas oldi juba kosmopoliit. See polnud mingi kojuigatsus, mis nüüd, otse eksamitesesooni alguses, ta siia tõi, see oli olnud lihtsalt tuju. Võimalik, et oli ka midagi muud, kuid seda ei võinud keegi teada, kuna ta parimadki sõbrad teda kunagi päriselt ei mõistnud, mis pidigi nii olema, sest oldi luuletaja.

See oli siis luuletaja Tiit Neider, mõnegi inimese tulevikuootus ja vaimne pärija. Ta oli, nagu juba varases nooruses märgata võis, emasse läinud, mis oli seda kergem kindlaks teha, et ta isapoolset pärandust keegi ei tundnud. Pikakasvuline ja sale, tumedate juustega ja väga elavate pruunide silmadega, mida mõnikord oleks võinud tuliseks nimetada, ta oli luuletaja ideaalkuju. Juulius Kilimit oleks võinud teda võrrelda noore Schille-

riaga, nii nagu see oli esinenud ühe raamatu esilehel, ja sellest juba rõõmu tunda. Ta kandis ka kaunis pikki mukseid, ja kui ta soeng poleks olnud poeetiline, seda oleks võinud nimetada korratuks. Ja muidugi käis ta lahise särgikaelusega ning palja päi esimestest päikesepaistelistest kevadpäevadest saadik, kuigi ta seekordseks sõiduks oli kaunistanud oma oranživärvilise särgi pudelroheline lipsuga. Oli ainult tähelepanav, et terve see looduslikkus välimuses ei tundunud teeseldud, ammugi mitte veider, vaid oli kaunis kooskõlas ta välise ja siseolemusega, milles oli hea osa šarmantset noort minnalaskjat.

Ja nüüd tuli ta koju. Ikkagi koju, kuigi see maja tundus talle õudselt kammitsev ja tal oli sellega seoses palju ebameeldivaid mälestusi. Tema kasuvanemad kõigepealt. Oo jaa — ikkagi kasuvanemad. Juuliusale ja Emmi suur vaele ei olnud õnnestunud. See oli kestnud ainult poisi kolmeteistkümnenda eluaastani, mitte kauem. Siis oli see unenägu läbi, ja ärkamine oli valusam kui paljudki ärkamised varem.

Ta oli sel ajal olnud küllalt vana, et ise mõelda, ja ta hukkas paratamatult mõtlema mitmele asjaolule seoses oma vanematega ja endaga. Võimalik, et mõni nurga taga kuuldud sõna selleks esimese tõuke andis. See oli olnud suur mure, seda suurem, et ta sellega kuidagi ei julgenud minna mehe juurde, kelle ette ta kõik oma senised mured oli kandnud. Ta ei võinud seda enam teha, sest ta polnud kindel, kas see mees, kes talle seni ladina keelt ja elutähtsust oli õpetanud, oli ta isa või mitte. Ja see küsimus koormas kaua ta noort hinge, mis oli juba siis kaunis tundeline. Tema senine elav, päikesepaisteline olemislaad kadus, ta ei tundnud enam millestki õiget rõõmu, ka mitte luulest, mille imemaa ta alles nüüd päriselt oli vastanud. Vaevalt jõudnud oma Arkaadiasse, ta leidis lohe, et oli sealt välja aetud.

Ta oli siiski ühel õhtul Juuliusale juurde läinud, julgelt nagu roomlane kunagi. Noh, nad olid kokku leppinud — nagu mehed ja sõbrad, ja sellest peale hüüdis Juulius teda amice. Haav oli aegamööda paranenud, kuid arm oli jäänud. Ja pealegi oli Juulius keeldunud andmast teateid tema tõeliste vanemate kohta. Ta oli leitud laps, jumal teab, milliste kurjategijate võsu, mitmesuguste päritud

pahedega koormatud. Need tumedad kujutlused polnud teda hiljemgi päris vabaks andnud. Kuid jumalad olid ta saatnud Juulius Kilimiti ja ta naise vanaduspäevade rõõmuks, ja seegi oli suur asi. Ja seda oma osa pidi ta jätkama.

Ta oli ju seda, eriti enne oma suurt avastust. Ta oli olnud Juulius tugi ja sõber neil raskeil aegadel, mil vananev mees pidi leppima eluga nii, nagu see oli, pidi nägema, et silmapiiri taga ei olnud enam midagi tema jaoks, et tema maailm oli valmis. Ei, see polnud siiski päris valmis — siin kasvas väike mees, kellele oli määratud edasi minna sealt, kuhu tema seisma jäi. Ja ei võinud olla kedagi kohasemat selleks kui poiss, kes nelja-aastaselt luges ja seitsmeaastaselt kirjutas, mitte ainult oma emakeelt, vaid ka ladina keelt. See oli tema erilõbu õpetada lapsele surnud keelt, mis pani kõik tädid käsi kokku lööma, ja ka Emmi võis vahel seda teha. Kuigi Emmi oli pärast teatud päeva nii taltsaks jäänud, et ta leppis mitte ainult sellega, et Juulius talle *mulier* ütles, vaid et ka väike Valeerius seda mõnikord tegi, kui Emmi teda millegagi pahandas. Ja kui ta kooli jõudis, näitas ta, et oli niisama edukas elavates keeltes ja muudeski õppeainetes. Tema elukommetega poldud alati rahul, ta oli vahel liiga ninatark, kuid ta lepitaski õpetajad peagi oma väljapaistva andekusega.

Kuid siis — tema pikkusega ja tarkusega, lühidalt, tema voorustega koos kasvasid ka ta pahed. Ei aidanud midagi see, et ta kasvas koolmeistrimajas, kuhu sellised pahed ei oleks pidanud teed leidma. Ei aidanud palju ka kõrge idealism, mis pidi saama tema pärandusosaks isalt, kes oli küll ainult kasuisa. Oli ju nii, et ta neid pahesid alguses häbenes, et ta näiteks kuni keskkooli lõpetamiseni avalikult ei suitsetanud. Ja purjus olekus polnud vanemad teda veel kunagi näinud. Kuid see kõik oli üsna väike kõrvaline külg, sisuliselt oli asi ammu palju halvemaks saanud. Ta oli nüüd juba kolm aastat ülikoolis olnud, oleks olnud aeg hakata teostama oma vanemate unistuste järgmist osa: lõpetada ülikool veel enne normaalaega ja alustada teaduslikku karjääri. Selle asemel vahetas ta ikka veel aineid, ta polnud päris kindel, mida ta pidi õppima. Ja tema kirjanduslik tegevus, mis gümnaasiumis oli olnud väga viljakas ja silmapaistev, oli

nüüd soiku jäänud. Kui arvestada koguni, et gümnaasiumi lõputklassis ta oli luuletanud ladina keeles!

Ja siis polnud teda ennastki enam palju kodus näha, ta ei tundnud end siin just mugavalt, nagu oleks ta igal pool kohanud vaikselt etteheiteid. Muidugi, ta oli vanematega seotud juba majanduslikult, ja neidki asju ajas ta peamiselt Emmi kaudu. Nii kokkuhoidlik ja asjalik kui Emmi muidu oligi, kõik oli teisiti, kui asi puutus nende poisisse. Peale muu — Emmi ei teadnud tänapäevani, et Tiit teadis. See oli olnud nende meestevahelises kokkuleppes, et Emmi ei pea seda teada saama.

Niisiis — ta saabus. Ja ta võeti lahtiste kätega vastu. Need olid Emmi tublid, kevadisest aiatööst rikutud käed.

«Kuidas sa siis nii järsku koju jõudsid?»

«Järsku? ... Noh, kuidagi jõudsin...»

Tema impulsiivse olemuse juures tal oli raske midagi teeselda, isegi armastust oma kasuema vastu, kes talle nii võltsimatu ja varjamatu armastusega vastu tuli. Ta püüdis võimalikult kiiresti pääseda oma tuppa, mis muide oli kunagi olnud tädi Anna, neiu Anna Neideri toaks ja mille akna taga kasvas vana õunapuu.

Oli midagi, mida ta kunagi polnud teada saanud, mida ta aga ka kunagi polnud küsinud. Perekonna pildialbumis, mida Emmi hoolikalt pidas, oli mõningaid pilte tädi Annast, keda ta üsna ähmaselt mäletas. Neis piltides oli midagi valusalt tuttavat. Kuid see polnud siiski kuigi kindel, ja tagasihoidlikkus, millega tädist kõneldi, ei julgustanud just küsima.

Ta mäletas, kord oli see tädi siiski olnud siin majas üsna sagedane külaline. Ta mäletas poolunenäolist sõitu voorimehel, kui tädi Anna oli öelnud, et viib ta ära. Talle tundus, nagu oleks see olnud samal päeval, mil ta oli ühes rikkalikult lilledega ehitud toas, kus nutsid tädi Anna ja üks kirevas kleidis pehmete kätega naine, keda tuli hüüda tädi Millyks — see pidi muidugi proua Saalem olema. Ja siis oli nutnud ta isegi, kuni hakkas nutma ka üks teine temavanune poiss, kellele ta siis ütles: «Ära tööna!» ja jättis häbenedes nutmise maha. Sellest nutukaaslasest oli muide saanud ta sõber tänapäevani.

Siis oli tädi Anna silmapiirilt kadunud. Tiit kuulis hiljem, et ta oli Venemaale lainud ja sinna jäänud. Kes võis teada, mis sai seal inimestest sõja- ja revolutsiooni-

aegadel. Inimesi tuli sealt hiljem tagasi, kuid Anna Neiderit mitte, ega olnud ka kedagi, kes oleks temast midagi teadnud.

Tundes nii vähemalt teatavaid kahtlusi oma ema isiku suhtes, tal polnud ainsatki pidepunkti isast. Kuid nii või teisiti, midagi head ei võinud temast seepärast kuidagi loota. Mõningate aastate eest, kui ärkas huvi psühholoogia vastu, oli ta hakanud ennast analüüsima ja oma sõbra Raivo Saalemi (kes ka oma õnnetu nime oli ümber vaheatanud) loodusteadusliku maailmavaate mõjul uskunud päritavust, degeneratsiooni ja dekadentsi. Ta oli jõudnud enda suhtes ikka samadele tulemustele, ükskõik, kust ta lähtus. Juulius Kilimiti laps olles oleks võinud kõike seletada dekadentsiga, sest kolmandas haritlaspõlves pidi kindlasti tulema "ülikultuur ja ülipeenemine — eriti arvestades Juulius Kilimiti humanistlikku kallakut ja ta pehmekoelist idealismi. Tundmata vanemate lapsena oli ta muidugi koormatud päritud pahelikkusega, ja Anna Neideri ning tundmatu isa lapsena tal polnud samuti paremat loosi loota. Igapidi oli ta ette hukkamõistetud hing.

Kuid oli nii, et ainult selliselt kohevaks muutunud pinnal võisid kasvada kunsti kaunimad õied. Ta oli oma esimesest melanhooliast üle saanud, oli lahkunud apollonliku kunsti säravalt teelt, mis oli tegelikult naiivne ja lapsik suurte sõnade tegemine. See oli niisama tüütav kui koolmeisterlik kodu, mis tõmbas teda ajaga ikka vähem ja vähem. Ja seda tüütavam, et ta selle kodu poolt pealepandud lootusi kunagi täita ei jõua ega tahagi.

Kui hoopis teisiti ta kasuõde Liina! Talle pidi veel samal päeval õnn osaks saama oma eeskujulikkude õde vanemate majas tervitada. Kurguni kinnises mustas kleidis, pealtnäha palju vanem kui ta tegelikult oli, väga auväärne, niisugune oli preili Liina Kilimit. Ta vist kunagi ei külastanud kergesisulisi kino- ja teatrietendusi, ta oleks muidu kohkunud, nähes, kui väga ta sarnanes tütarlastekooli juhatajaga mõnes komöödias. Nüüd tundsid sellest rõõmu ainult ta õpilased ja mõnevõrra ta kasuvend.

«Oh Kleopatra, sa muutud iga päevaga kuninglikumaks!» tervitas see teda.

Liina Kilimit ei naeratanud, see poleks talle sobinudki. Tema näojooned olid muutunud teravaks ja karmiks, kuid see sobis talle. Ta oli läbi ja läbi vaimu- ja tahtemine, karakter ja iseloom, mida ta ei väsinud püüdnud ka oma õpilaste puhul.

«Tiit, sa oled kasvatamatu!» ütles ta, kuid mitte eriti pahaselt. Talle võis kasuvend südame põhjas vahest isegi meeldida, oli ta ju kaasa elanud selle kasvamise lapsest tšehiks, ja see aitas igal juhul palju.

Ma ei tea ju, kelleks plikad sird koolis hüüavad — võimalik, et Orléans'i neitsiks. Plikad on alati tigidamad kui poisid.»

Ma ei usu, et nad mind kuidagi sobimatult hüüaksid. Meil on distsiplineeritud kool.»

«See on jube! Terve majatäis distsiplineeritud tütarlapsi!»

Liinal oli midagi rääkida Emmiga, see puudutas tõenäoliselt majapidamisküsimusi. Kuigi Liina ise oli ka neis küsimusis väga kompetentne, vaatamata sellele, et temagi teenis muusat (muusa nimi oli Kleio). Jah, Liina Kilimit oli täitnud oma vanemate soovid ja lootused igas suhtes. Ta oli esimeste kodumaa tütarde hulgas, kes läksid ülikooli. Ta oli tuntud ajalooõpetajate peres, ja tema alajane auahnus oli välja anda ajalooõpikut, mille kallul ta praegugi töötas.

Ja siis jõudis koju ka Juulius Kilimit, leides seal lahkuva kasutütre kui ka noore luuletaja, kes vähemalt täna ohtul veel ei kavatsenud lahkuda.

«Tiit, sa ei peaks alati Liinat niiviisi nokkima,» ütles Emmi, kui kasutütar oli läinud. «Ta võib seda pahaks panna, ta on juba vanem inimene...»

«Ah, ema, ja kui ta kuuleks, mis sina praegu ütled! Üks vallaline daam ja — vanem inimene!» Ja ta lisas midagi kreeka keeles, millest Emmi midagi aru ei saanud, milles aga Juuliuse vana kõrv tabas grammatilise vea.

«Tiitus,» ütles ta vaikse muigega, «sinu kreeka keel näitab halvenemise tundemärke. Võimalik küll, et sa oled vigast keelt õppinud Ateena turul...»

Noormees heitis talle kiire pilgu, näis, nagu välgataks ta silmis midagi.

«Minu kreeka keel polnud mõeldud eksami jaoks... Mis aga puutub turgu, siis oli see kõige tähtsam koht.

Ja me ei pea nägema ainult asjade üht külge. Minu teada näiteks lõhnas kaunis Ateena küüslaugu järgi.»

«Ma ei pea siiski Ateenast lugu küüslaugu lõhna pärast,» ütles Juulius, tõusis ja lahkus toast, soovides väga vaikselt head ööd.

Tiit lõi närviliselt käega ja süütas sigareti.

Emmi istus ikka veel mureliku näoga. Ta oli selles suhtes väga õrn ja tundis alati, kui midagi oli õhus. Tal oli tahtmine midagi öelda, kuid ta ei osanud. Võib-olla oleks ta pidanud ütlema midagi ladina või kreeka keeles.

Tiit pöördus ümber ja nägi ta murelikku nägu.

«Ah, ema, sa ei pea seda tõsiselt võtma — isale lihtsalt ei meeldi üks minu luuletus, muud midagi. Me saame sellele vaatamata suurepäraselt läbi, eks ole? Ainult — ma pean homme jälle ära sõitma, ja — mulle oleks natuke vaja...»

«Ma räägin isaga,» ütles Emmi ja ohkas kergendatult.

Ta ei saanud sellest samal õhtul Juuliusega rääkida, sest see magas juba. Ta polnud seda siis eriti südamesse võtnud. Ta norskas magades kergelt — see oli tulnud üsna hiljut. Ja ta rääkis unes midagi, mõned tundmata nimed ja ladinakeelsed sõnad. Ta oli arvatavasti jälle koolis.

III

See sügis, mis sarnanes nii väga teistega, et poleks isegi osanud uut õppeaastat uuena võtta, tõi siiski Juulius Kilimiti ellu teatava muutuse. Muidugi, see polnud midagi põhiliselt uut, nii halb see ei olnud, sest midagi päris uut poleks ta isegi enam soovida suutnud.

Õpetajaperes oli toimunud muutusi, mõned olid kohta vahetanud, nagu ikka juhtub, olulisem kõigist oli aga inspektor Muttiku surm suvevaheajal. Juulius võttis selle vaikse resignatsiooniga teatavaks, nagu ta oli harjunud surmateateid vastu võtma. Keset paremat mehepõlve — jajah... Ta oli selles eas, kus surma võeti tõsiselt, kuid veel mitte liiga raske meeldetuletusena enda suhtes. Seda enam, et tema enda perekonnaringi polnud kalk

võõras ammu külastanud. Sel puhul tuli tal aga jutuaajamine direktoriga.

Ma olen arvamisel, et teie kui meie kooli kauaaegsem õpetaja — kui ma ei eks, olete teie ainus, kes vabalt algusest peale on siin koolis töötanud — võiksite võtta enda peale inspektori ülesanded.»

Juulius Kilimit oli natuke kohkunud, kuid ei või öelda, et ta poleks olnud meelitatud. Ta püüdis sellele viisakalt vastu vaielda, kuid jälle mitte nii tugevasti, et seda oleks võetud tõsise keeldumisena. See asi sai siis tehtud.

Aga õppeaasta algus ise oli nagu ikka — oli tunne, et vahepeal katkenud elu algas uuesti. Juba varasest noorusest oli säilinud see omamoodi kevadine tunne sügisel. Sügis ei tähendanud talle kunagi elu lõppu, mis oleks loonud kaasa melanhoolse meeleolu, see mõjus koguni värskendavalt ja uuesti innustavalt. Klassiruumid mõjud sügisel alati värskelt, ka siis, kui neid polnud suvel üldse kohendatud. Ja niisama värsked olid õpilased, kuigi nemad noorenemise asemel kindlasti olid vananenud. Või isegi — vananesid üksikud õpilased, tegelikult elas aga kooli koosseis igal sügisel üle järjekordse noorenemise. Ja see oli seda tunduvam, et lahkunud, meheikka pürgivate noorte asemele ilmusid uued, kellest paljud veel kandsid põlvpükse ja kes mõnikord ei pidanud endale alandavaks isegi tänaval joosta.

«Emmil on muidugi esimene küsimus, kui palju ma palka juurde saan,» mõtles ta. Ja selles mõttes oli natuke heatahtlikku irooniat, mis muidu tema puhul küll haruldane oli. Muidugi võis ka Emmi tunda teatavat seisuseuhkust, et ta nüüd vähemalt oli niikaugel, nagu oli seda ta kasutütar juba mitu head aastat. Jah, see tubli ja hakkaja Liina, ta oli palju rohkem, kui temast oli võinud loota. Ja ta pidi mõtlema vaikselt kibedusega pojale, kes polnud temale pandud suurtest lootustest veel kuigi palju täitnud.

Või tema ise — kas ei oldud ka temale omajagu lootusi pandud, mida ta polnud täitnud? See väike edusamm tuli nüüd nagu hilinevad õis järele suvel, see oli küll lohutav, kuid palju vilja see ei võinud kanda.

Ta viis Emmile kaasa karbi šokolaadi, see oli midagi söödavat ja seda võis Emmi hinnata. Ja ta leidis naise üllataval kohal toas istumast ja ajalehte lugemast.

Naine oli pannud prillid ette ja istunud tugitooli — mõlemad olid alles üsna hiljuti ostetud

«Jumal hoidku, mis sul arus on, Juulius! Me pole ometi enam kumbki lapsed! Ja meil on tänavu nii palju marju, mis on palju tervislikumad kui šokolaad, seda oled sa isegi ütelnud. Peaksime parem kokku hoidma, et saaksime ka raadio...»

«Raadio? Kuule nüüd! Mis ajast sa siis seda oled tahtma hakanud?»

«Jah, Allmannidel on raadio, tulius aparaat, nii hea, et läbi kahe korra on üles ja alla kuulda...»

«Noh, sellegi saamine pole päris võimatu.»

«Ei, sest võib saada ka järelmaksuga...»

«Järelmaksuga?... Emmi, ma ei tunne sind enam ära! Kus on sinu kokkühoidlikkus jäänud? Me ei saa ometi elada rahast, mida meil ei ole. See on, nagu istuksime õhus.»

«Selles toolis on tõesti nii hea istuda, nagu istuks õhus,» ütles Emmi kergemeelselt. «Ainult see teeb inimese nii laisaks, et ta ei viitsi enam tõusta. Aga me oleme ju küll kaua töötanud ja rahmeldanud, kas me ei või oma vanul päevil natuke mugavamalt elada?»

Oli natuke imelik kuulda Emmi suust neid uusi sõnu, kuid ta ei lasknud ennast sellest segada. Lõppude lõpuks oldi ometi gümnaasiumiõpetaja proua ja kuuluti haritud seltskonda. Seepärast tuli ka seltskonnale oma lõivu maksta — ja sündigu see siis või järelmaksuga.

«Ma arvan, me ootame natuke aega, sest on kotta, et ma hakkan kõrgemat palka saama, ja siis ei ole enam tarvis järelmaksuga.»

«Kas õpetajate palkasid siis tõstetakse?»

«Õpetajate palkasid alandatakse, minu oma aga tõstetakse. Võin sulle salamahti kõrva sisse sosistada, et sa näed praegu enese ees meie kooli uut inspektorit.»

«Issand jumal!» ütles Emmi, teeseldes ehmatust, kuid ta nägu läks teesklematult särama. «Juulius, sa päris ehmatad mind!»

«Jajah, see ehmatas ka mind,» ütles Juulius. «Ma ei tea mitte, kas ma nii palju vastatust jõuan ära kanda.»

Ta oli juba paljugi pidanud taluma, küllap ta suutis ka seda. Selles eas pidi inimene sellest kartusest üle olema, samuti ka edevusest seda kartust teeselda.

Samal õhtupoolikul külastas neid Liina. Ta tuli oma juule õnne soovima. Ta oli seda uudist juba kuulnud, tõenäoliselt veel enne kui Juulius ise. Sellistest asjadest ei idistasid varblasedki katustel.

«Jah, sa ei või uskuda, kui rõõmus ma olen,» ütles ta, hoides ettevaatlikult tugitooli servale, nagu oleks temagi kartnud laisaks muutumist.

Jah, eks kunagi siiski jõua õigus võidule,» ütles Emmi tõsiselt.

«See oleks tõesti pidanud juba ammu sündima, ja õieti oleks isa pidanud juba palju kaugemal olema. Ta on ju nii-ütelda üks meie kooli pioneere. Kui mulle meenuvad meie eestikeelse keskkooli esimesed aastad...»

Vallalisel daamil poleks vahest sobinud meenutada eestikeelse keskkooli esimesi aastaid, kuid Liina oli edevuseta ja otsemeelne inimene. Ta oli seda tõesti kaasa elanud, oli olnud üks esimesi Eestimaa tütreid, kes sai kõrgemat haridust oma emakeele alal. Ja juba siis oli Juulius Kilimit olnud üks kasvatajaid ja juhte.

«Meie ootame nüüd neid, kes kasvanud valguses,» ütles Juulius, «mitte neid, kes on pimeduses käsikaudu valguse poole kobanud.»

Noh, siiski, ta võis ka omajagu edev olla. Kuid mis pidigi ta muud tegema oma kasutütre ees, kes oli edevus ise, hoolimata oma kurguni ulatuvast mustast kleidist. Üks meie kooli pioneere — kuule nüüd! Muidugi, naiste jutt!...

Ei, raskeks see koorem talle ei kujunenud. Kolleegid teda ei kadestanud, ta oli juba niipalju vanem tegelane, et polnud sünnis teda kadestada. Ainus, kes seda oleks võinud teha, oli August Sagrits, ja tema halva iseloomu juures oleks seda võinud temast küll muidu uskuda, mitte aga käesoleval korral. Ja kuigi Juulius võttis kõike tõsiselt, ta ei olnud ülbe ega suureline.

Talle ei teinud raskusi ka efebide pere, tänavu eriti mitte. Tal oli nüüd rohkem autoriteeti ja nad hakkasid isegi tema tunde tõsisemalt võtma. Väikesed poisid, kelle varal kool igal sügisel jälle noorenes, tulid kooli parajas eas, mil põlvpuksid tuli vahetada pikkade pükste vastu kõigest vanemate vastuseisust hoolimata. Nad olid taltsamad juba selgi põhjusel, et ta oli ühtlasi ka nende klassi juhataja. Ta oli suutnud neisse esimestel päevadel kena-

kesti pieteeti istutada oma kõrge aatelse jutuga, mille tagajärjel iga poiss pidi meisterdama oma päevakava ja hakkama süstemaatiliselt ja lakooniliselt elama. Ja igatahes ei teinud nad mürglit, kui klass pimedaks tehti ja hakati Pompeji varemeid näitama. Nad ei teinud ka riivatuid tähendusi Venuse käte kohta, vähemalt mitte nii valjusti, et klassijuhataja oleks kuulnud. Nende korralikkus oli nii kontrastne teise klassiga, kogu kooli valulapsega, et pani pead raputama. Kes rääkis niisugust tühja juttu, et meie noorsugu minevat järjest allamäge? Isegi senised valulapsed parandasid endid. Ja neljandasse klassi jõudnud Laats oli korraks ära õppinud isegi gerundiumi ja gerundiivumi. Rõõmussaar aga, kelle keerulist sugulusvahekorda Neiderite perekonnaga vahest ainult Emmi teadis, tõusis palju väiksema kolinaga kui eelmisel aastal, kuigi ta ka sel aastal palju suud lahti ei teinud. Temaga läks allamäge isegi matemaatikas, selle-eest näitas ta aga üha paremaid tagajärgi heite- ja viskerajal ja kasvas kõigist oma ülikondadest välja. Ja lõppklassis oli hoopis vähemal määral märgata blaseerumust, kui ka vahest seetõttu, et siin polnud enam ühtki valjapaistvat sürrealistlikku luuletajat.

Juulius Kilimitil tuli küll tegemist teha ka ebameeldivate asjadega. Olgu seda kas või näiteks koolipeed. Need olid ja jäid talle mingiteks võõrkehadeks, millest tõesti ei võinud oelda ühelegi pedagoogika-autoriteedile toetudes, milleks need pidid olema.

Juba tantsutunnid löid koolis millelgi põhja ära. Poissid, kes puberteediaegsest murrangust (mida Juulius pedagoogika-kirjanduse mõjul kindlasti uskus) peale olid pöördumas paremusele, kaotasid jälle pinna jalge alt. Nende kõik huvi oma seesmise mina väljaehitamiselt siirdus väliskestale — kaelasidemetele, soengule, küünitele ja isegi habemele, mida mõni hea usu peale katsus ajada. Seda kõike iseenesest ei võinud ju pahaks panna, seda pidi koguni tunnustama. Kuid sellega ühes tuli veel midagi, sõnul määratlematut, kuid see istus kuski sügavamal. Seda ei märganudki niipalju kui tundsid. See oli mingi uus maailm, mis neile nüüd oli avanenud, ja vaevalt noored Kolumbused isegi teadsid, millise Ameerika nad olid avastanud. Mis tähendas selle kõrval vana lapsik koolimaailm oma lahtritesse jagatud teadmiste tuu-

ga. Oli seepärast, nagu oleksid nad sealpeale kõik peoranud seljad õpetajate poole. Juulius Kilimitil oli tugev ja vastumeelne neile seljatagant oma tarkusega peale tungida.

Tantsutundide ebameeldivused kulmineerisid koolipeol. Vonnalik, et teised õpetajad seda üldse ei märganud, et neil oli koguni neist pidudest ka oma rõõm. Kuid Juulius Kilimit ei saanud jagu seesmisest ebamugavustundest, mida ta ainult tagasihoidlikkuse tõttu ei tahtnud avalikeks nimetada. See andis ennast tunda juba ettevõtmistest ja sel teemal kõnelemise juures. Ja ometi oli ta tõesti tunda, et ei oma õpinguid ega harrastusi väljaspool õpinguid, isegi sporti, ei võtnud nad niisuguse tõsisemaga. Ükski kirjanduslik pala kooliajakirjas polnud veel tootatud sellise hoole ja armastusega kui pidukut-
Need pidid olema niisama akrobaatiliselt moodsas meeles kui sürrealistlik luulegi, ainult selle vahega, et neid võeti tõsiselt. Saali dekoreerimine, mis oli ju omaette kunstilooming, omandas siiski teise mõtte, mingi assotsiatsioon viis Juuliusse mõtted kohe kõrtsile (kus ta muide polnud kunagi käinud).

Ja siis orkester tantsuks!

Juulius polnud väga musikaalne, kuigi ta oli koolimeistri ja pealegi musikaalse koolimeistri poeg ja oli isegi lapsepõlves lugenud «Laulu ja mängu lehte». Ta olikordgi ka oma esimese armastuseni jõudnud muusika abiga. Aga džässmuusika oli midagi, mis riivas isegi tema muusikameelt valusasti. See tundus otse mingi kõrvahoobina, pealegi pika, lakkamatu kõrvahoobina, mis oli veniv nagu lummi. Mingi riivatu kisa, heliline pornograafia, millest iga vähegi viisakas inimene oleks pidanud oma loivad lukku panema, mida aga ei iial ega mingil tingimisel poleks tohtinud lasta koolimajja. Jah, niikaugele oli arenenud asi Juulius Kilimiti edumeelsusega neil päevil. Igatahes mõni kooli vanameelsuse kants ja range distsipliini hoidja võis rahulikult tantsida selle muusika järgi. Ja Sagrits, kes pealegi ei tantsinud, võis kergelt öelda, et see muusika olevat üsna intrigeeriv ja tuletavat talle ikka meelde hüperbooli võrrandit asümptootide suhtes.

Peo jarelpäeval oli arusaadavalt igal pool kassiaharust-meeleolu, aga kõige rohkem tundis seda Juulius Kilimit. Ta polnud olnud range õpilaste käitumise suhtes

tunnis, kuid oli suur vahe noorusliku ülemeelikuse ja selle erilise frivoolsuse vahel, mis avaldus peol. Pari-madki õpilased ei jäänud sellest puutumata ja nii mõnigi vaikne ja tagasihoidlik hing näitas äkki oma raha teist poolt. Kiri on kiri ja kull on kull, sinna pole midagi parata — ei olnud kahjuks õige otsustada inimeste üle ainult ühe poole järgi.

Saal oli õudne, kui need kirjud ripatsid jälle olid kõrvaldatud, tundus, nagu oleks seintelgi häbi. Juulius oli korrapidaja ja seepärast pidi ta ringi käima ja kõigega kontaktis olema, kuigi ta muidu oleks eelistanud kõrvale tõmbuda ja lasta elul ise joosta normaalsesse roobas-tesse. Poisid näisid peksasaanud koertena ja olid seejuures siiski õnnelikud, eriti noormehed kolmandast klassist, kes käisid tantsukursusel. Otse värskendav oli nende kõrval näha mõnd põlvpüksimeest esimesest klassist, kes läks päevakorras edasi, nagu poleks midagi juhtunud.

Õpetajatetoas koputas Sagrits piibu tühjaks, luristas tühja piibu veel väga vastikul viisil ja tuli siis Juuliu-sele rebase näoga vastu.

«Noh, kas oled ka juba midagi kuulnud, et nii norus olemisega ringi käid?»

«Mis on siis juhtunud?» küsis Juulius ehmunult. «Ma ei tea midagi. Aga nende pidude suhtes on mul instinktiivne paha aimus, et midagi läheb ikka halvasti.»

«Väga halvasti,» ütles Sagrits kõvera muigega ja pani õnneks oma haisva piibu tasku. «Me jääme oma direkto-rist ilma.»

«Mispärast?» Ikka veel viis Juulius selle ühendusse koolipeoga ja selle võimalikkude halbade kaotustega.

«On kuulda, et ta läheb ministeeriumi. See on juba enam-vähem kindel, arvan mina. Mis sina arvad?»

«Ah soo,» ütles Kilimit, istus ja pühkis higi. «Mina oma vanas Roomas ei kuule muidugi niisuguseid asju. Kui sinul on selle kohta tõestus olemas...»

«Eialgu on see veel tõestamata. Aga mul on kange kalduvus spekulatsioonideks, nagu sa isegi tead, ja selle-pärast mõtlesin ma sealt kohalt edasi. Väga võimalik, et meile tuleb uus mees direktoriks, mõni energiline ja kibe härra. Jumal hoidku meid nende eest, meid vanu mehi eriti. Aga kui jumalad on armulised, ei hakka nad meid vahest keset semestrit noore energiaga õnnestama. Ja

Ja — noh, siis peaks ka vanas Roomas midagi kuulda olema...»

Jupiteri juures!» ütles Kilimit ja pühkis uuesti higi, mida seekord polnudki. «Ma loodan siiski, et see nii halvasti ei lõpe.»

Mina ka,» ütles Sagrits ja tahtis piibu uuesti välja võtta, kuid õnneks hakkas kell helisema.

Juulius tundis ennast väga imelikult. Ta võitles selle meele ja igasuguste kujutluste vastu, mis vägisi peale lappusid. Kuid kiusaja järgnes talle igale poole, olgu vahetundide ajal, olgu keset tundi. Keset «Caesarit» tuli see mõte jälle, see võimalus oli nüüd lähemal kui kunagi varem. Kas viis tema tee nüüd üle Rubikoni? *Hic Rhodus, hic salta!* Jah, kuid see polnud vähimaski tema teha, tal tuli lihtsalt istuda ja ära oodata. Ja kar-mult varjata, nagu mõtleks ta üldse sellele võimalusele, sest on väga piinlik paljastada teiste ees oma petetud auhmust.

Kas ta oli auahne? Jah, kui nii, siis ta oli. Kuid ta ei lugenud seda ise eriti suureks paheks, nüüd enam mitte. Ta oli seda ometi ära teeninud. Tal polnud küll mingit kõrgemat diplomit, kuid kas oli see sisuliselt nii tähtis, kui ta tähtsaks seda nüüd vormiliselt peeti? Talle polnud pealegi enam palju aega jäetud, ta ei sule kauaks noor-tele teed. See oleks tema elu lõppakord. Siis tuleb nii-kuinii taanduda ja ainult tagasi vaadates elada. Kuid sel-lele mõeldi oli praegu alles valus. Ei, praegu ei tahtnud ta veel taanduda maapakku ja istuda tee tagasi vaada-tes, kust enam kedagi ei tulnud, sest kõik olid juba läi-nud.

Ta käis ringi nii tõsise ja mureliku näoga, et ta taht-mata reetis oma mõtted. Nad nägid kõik, et ta seda asja südamesse võttis, et ta lootis ja kartis, ja nad muigasid ta peale, heatahtlikult küll, aga siiski. Ta juhtus kord kuulma, kuidas kaks väikest poissi teisest klassist oma-vahel rääkisid: «Mis sa arvad, kas Kili saab dire ase-mele?» — «Oleks maru!...» Nad märkasid teda ja põge-nesid kuriteokohalt. Kuid vana Kili muigas ja punastas nagu poisike — need häbemata jõnglased siiski eel-tasid teda, kuigi olid kooli valulapsed.

Ta vaikis sellest kodus täiesti ja tundis tõsist muret,

et Emmi kustki väljastpoolt midagi teada saab. Mis väljastpoolt — ta võis seda kuulda saada ka perekonnaringi kuuluvalt inimeselt. Sellised kuuldused levisid ju õpetajasperes nagu tulikahju ja Liinal olid nii teravad kõrvad ja terav nina, see tähendab, terav taip. Oleks hull, kui ka Emmil arkaksid teatud lootused ja kui need lootused lõpuks ikkagi oleksid petlikud.

Need lootused olid petlikud, nagu nüüd selguma hakkas. Direktori asemele pidi tulema mingisugune tegelane provintsist. Oli mingi imetegu, mis selle tundmatu mehe oli äkki nii kõrgele nihutanud, kes võis kunagi teada, mis see õieti oli.

«Ei, ma pole sugugi pettunud!» kinnitas Juulius enesele mitu korda. «Miks peaksin olema pettunud, kui ma pole seda ammugi enam lootnud?»

Ja ometi — ta oli pettunud. Ja teda solvas teiste kaastunde teesklemine, nagu oleksid nad kõik pidanud teadma, mis ta oli lootnud. Ta ise püüdis olla eriti lõbus, ta naeris, tegi nalja niipalju kui oskas ja hoolitses kahekordse hoolega oma efebide eest. Nad olid tema poole hoidnud, see oli peaasi, sellest jätkus. Nende jaoks oli ta olemas, nende heaks ta töötas, mis läksid talle korda kauged ja kõrged härrad, kelle talitusviisi motiive ta ei mõistnud, sest ta mõtles inimestest ainult head ja noorsoo kasvatajatest eriti. Ja kodus oli ta märganud oma kibeduskarika lisaks, et Emmi siiski oli lootnud ja temast mitte kuidagi usutava osavusega neid lootusi isegi oma mehe eest seni varjata suutnud, vist selleks, et jälle rõõmsat ehmatust teeselda: «Sa päris ehmatad mind, Juulius!»

Ja nüüd oleks küll võinud oodata kaastunde-külaskäiku Liinalt. Kuid seda ei tulnud. Kas oli Liina nina, see tähendab, taip, teravam kui ühelgi teisel? Kas teadis tema juba, et asi oli võtnud äkki uue pöörde? Samal päeval oli tulnud ametlik teade direktori määramisest uuele kohale kui ka see, et tema äraolekul täidab direktori kohuseid senine inspektor Juulius Kilimit. Salapärase suuruse provintsist oli äkki silmapiirilt kadunud niisama kiiresti, kui ta sinna oli kerkinudki. Asja ümber oli nähtavasti olnud mõningat kauplemist, lahkuv direktor oli lihtsalt tahtnud endale tagasitee lahti hoida, sellest siis need viivitusedki.

See võis selle üle pahandada — kui isegi jumalate juures, nagu Juulius hästi teadis, olid oma soosikud... Mida Charis meile keeldub andmast, ei võida me mingi peadmisega...

See oli harukordne talvehommik, kui Juulius esmakordselt direktorina kooli läks. Tal polnud sellisel päeval vaja oma jalgu märjakssaamise eest hoida, ja ta tõusis kõrgilt tagasi kõik Emmi hoolitsused. See oli seda parem, et Emmi nüüd veel enam püüdis ta eest hoolitada, nagu oleks ta kõrgemale tõustes ikka väiksemaks muutunud. Ta kõndis oma aeglase, piduliku sammuga, kuid see ei tulnud ametiuhkusest, vaid haigest südamest. Koolimaja väravas rabasid poisid mütsid peast hoopis kliremini kui harilikult ja jäid paarikümne sammu kaugusele seisma, et teda ees väravast sisse lasta. Õpetajate toas oli meeoleolu üsna hoogne — nagu klassis, kust õpetaja on välja läinud ja korrapidamise mõne tubli poisi hooleks usaldanud.

Siis ta ei tundnud veel oma uute kohustuste halbu kulgi. Kuid need tulid — ta pidi kõigepealt osast tundidest loobuma. Istudes nii esmakordselt toas, mille uksele oli silt «Direktor», mõtles ta vaikse resignatsiooniga sellele, et normaalselt oleks ta sel ajal pidanud olema teises klassis, kooli valuklassis. Selle asemel tuli nüüd tegelda asjadega, mis olid näiliselt üsna kaugel õpilastest, nadina keelest rääkimata. Tal polnud erilisi kalduvusi ega annet administratiivseks tööks, see oli kõik natuke teada laadi nagu need ülesanded, millega mamma Neider teda omal ajal oli koormanud. Kuid ei midagi — tuli kanda oma koormat, sest inimene oli pandud oma kohale ja tal tuli siin võidelda nagu ustaval sõjamehel. Tal oli ju pealegi nii palju suuri eeskujusid, ta oli väga suurt huvi tundnud suurmeeste vastu.

Jah, need olid harukordsed talvehommikud, mil ta direktorina kooli läks. Neis oli seda kargust ja rangust, mida ta uus amet temalt nõudis. «Ei tohi pehmeks muududa, see on kõik!» kordas ta endamisi Sagritsa sõnu. Onneks oli nüüd Sagrits oma kõvadusega talle abiks.

Aga ainult need hommikud olid suurepäraseks. Päeval muutus asi hoopis, ja tal polnudki lõpuks sellest nii palju

rõõmu, kui seda oleks võinud arvata. Midagi oli siiski kõigele vaatamata kaduma läinud, oli ajaga lahtunud ja tuhmunud. Kui hoopis teisiti oleks see võinud olla, kui kõik oleks toimunud kümme või isegi ainult viis aastat tagasi. Nüüd oli selles kõiges isegi midagi nukrat, ilusatest talvehommikutest hoolimata.

Kuhu olid jäänud näiteks kõik head kavatsused, mida tal eluajal mitte vähe polnud, sest ta oli meister kavade peale? Ta ei teinud nüüd midagi, mida iga teine tema asemel poleks ka teinud, ja ta ei teinud kõike sedagi. Kord koolis oli olnud enne kaunis talutav, see ei muutunud nüüd lühikese ajaga palju halvemaks, kuigi seda oleks võinud karta, arvestades Juulius Kilimiti pehmust. Ta ei parandanud midagi, ta ei rikkunud ka midagi — ta oli ju ainult asetäitja.

Ilusad talvehommikud taganesid veel ilusamate päevade ees, kui vesi rentsilis hakkas voolama ja lumi sõiduteel muutus vedelaks poriks. Esimeste klasside noor tarm jooksis rüsinat väravast välja ja ainult direktor Kilimiti läheduses taltus nende hoog veidi. Ta oli ju direktor — siiski! Aga kolmanda klassi noorhärрад, kes käisid juba tantsukursustel, hoidsid hoolega oma hästiviksitud kingi ja astusid ettevaatlikult nagu hulkuvad kassid, kes ka vahel porisele tänavale sõandasid tulla. Ja mehed lõpumärkidega, kes ammugi oma vurrud hoolega maha ajasid sealt, kuhu nad neid kartsid kasvavat, käisid enesekindlalt, tiigerliku sammuga, mis kino kaudu oli moeks saanud, ja hoidsid oma portfelle põlgliku näoga, nagu oleks neis must pesu. Selles mitmekesisel kevadisel eluvoolus jalutas direktor Kilimit oma piduliku moega, hakkas vähehaaval puhkima ja koju jõudes teretas proua direktorit mõne kõlava sententsiga. «*O matre pulchra filia pulchrior...*»

Tuli kevad, soe ja sõbralik. Kool sai nagu uue elu sisse, ja kui see alati polnud soovikohaselt distsiplineeritud, see oli siiski elu. Teise klassiga oli eriti häda, see oli alati kogu kooli valulaps olnud. Võimalik, et ta oleks siin pidanud kõvemat kätt tarvitama, kuid ta oli ses suhtes eriarvamisel. Pealegi ei lubanud nad endile häbematusi tema aadressil, sest ta polnud nüüd enam paljalt Kili, vaid ka «dire». Nad olid ju öelnud: «Oleks maru...» — ja nad leidsid nüüd, et oli maru.

Julius Kilimiti elutee haripunktil külastas kooli ministri.

See oli muidugi üsna huupi nii sattunud, mingi kurja mõtet sel vaevalt oli. Härra minister tahtis lihtsalt pärast pikka aega, kus ta ise koolipingil oli olnud, nüüd kooli näha. Ta ei teadnud enne seda midagi ühe Juulius Kilimiti olemasolust, ja täiesti võimalik, et ta ka pärast tema olemasolu unustas.

See külastus ei kujunenud paraku kuigi pidulikuks. Julius ei tulnud mõttelegi härra ministrit mingi tsereemoniaga vastu võtta, ta oli küll ise kaunis suures ärevuses, kuid ta ei ajanud kogu kooli ärevusse. Kuski polnud spaleere, ükski õpilane ei lugenud rutuga ettevalmistatud tervitussõnu. Vahetunni ajal jooksid poisid üsna orravastastelt mööda koridore ringi, kuni nad kuidagi da said, milline pilv parajasti koolimaja kohal viibib.

Härra minister istus ja kuulas pealt üht tundi — ema-õpetundi neljandas klassis. Ta pöördus ka ise paari üsimusega õpilaste poole, kuid sellest piisas, et kindlaks teha, kui halvasti nad vastasid. Nad seisisid lohakalt, kõned liiga tasa ja vaatasid vastates siia-sinna. Ja seejuures oli see veel neljas klass, kus juba oma välimusele hku pandi. Aga mis rääkida õpilastest, kui isegi õpetanud jätsid soovida, eriti direktor, kelle kuuekrae oleks vajanud harjamist. (Ta oli just sel hommikul rõõmustanud, et pääses Emmi käest harjamatult.)

Härra minister ei ütelnud küll midagi otse laivat, ta kõneles ainult meie koolidest üldse. Ja pöördus siis väga sõbralikus toonis esitatud küsimusega Juuliusse poole:

«Kui kaua te juba õpetajaametit peate?»

Kolmkümmend üheksa aastat,» vastas Juulius kohe. Ta oli ka ajalugu õpetanud ja tundis oma elukroonika daatumeid hästi peast. «Aga alles alates 1907. aastast õpetan kõrgemas koolis — enne olin elementaarkoolis.»

«Te õpetate ladina keelt?»

Saanud jaatava vastuse, ümises minister rahuldatult ja noogutas. Siis oli kõik arusaadav.

«Kas te pole ka mõelnud, et oleks aeg puhkama minna — olete ju nii-öelda üks meie kooli veteraan?»

Veteraan või pioneer, ükskõik, mis sõna nad tarvitasid, ta ei meeldinud Juuliussele. Ta lootis ometi noortele inimestele veel mõndagi pakkuda.

«Hindan kõrgelt teie idealismi,» ütles härra minister. «Aga te olete puhkuse ausalt ära teeninud.»

Ta lahkus, ja sellega oleks võinud kõik jaädagi. Aga kuidagi immitses ometi läbi kuuldus, et härra minister pole põrmugi rahule jäänud, ja et üldse on tulemas õpetajate peres suurem kolimine. Need kuuldused ulatusid isegi vanasse Rooma, s. o. direktor Kilimiti kõrvu, küllap vahest inspektor Sagritsa kaudu, kel oli sellistes asjades rohkem annet. Igatahes, veel enne koolitöö lõppu oli selge, et tema direktoripõlv on läbi. Ja kas mitte tema õpetajaamet üldse — liiga hästi oli mõista antud, et tal oleks aeg puhkama minna?

Ja siis oli kevad ja kooli lõpp. Direktori kohustetäitja Juulius Kilimit seisis kateedris ja pidas lahkumiskõne abiturientidele ja iseendale, seepärast vahest oligi ta peaaegu pisarateni liigutatud. Emmi oli ta eest hoolitسنud, ta näis sel päeval soliidsem kui kunagi varemini. Aga teatav lahkumismeeleolu ikka kippus varjutama pääsemisrõõmu. Ja nagu kunagi üsna ammu ühel kevadel, nii oli ka nüüd Juulius Kilimit kõige nukram sel üldisel rõõmupäeval.

Vaikus. Suur maja on tühi — ja nüüd on ta tõesti rõõmutu. Direktoritoas istub Juulius Kilimit ja korraldab asju selle jaoks, kes tulema peab. Noortele jõududele tuleb tee edasipääsemiseks vabaks anda. Ta on ennast alati nooreks pidanud, alati edumeelseks, alati püüdnud ajaga kaasa sammuda. Aga viimaks ei suuda ta enam, ta haige süda ei luba tal liiga kiiresti sammuda. Kõik muu — jah, aga meie ei muutu küllaldaselt. Mitte alati pole roomlasel õigus.

IV

Vastu suve, kirjandushooajale ammu hilinenud, ilmus Tiit Neideri esikkogu «Orhideed». Kuid need eksootilised lilled polnudki õieti määratud laiale publikule. Peaaegu markamatult ilmus tagasihoidliku, kuigi peene välimusega raamat paari raamatukaupluse aknale; kus talle pidi osaks saama suvepäikeses pleekimine. Võib-olla oli Juulius Kilimit ainuke, kes ostis ühe, sest ta ei jõudnud ära oodata, kuni õnnelik autor ise teda meelde tuletab. Sel-

leed polnud ikka veel midagi näha ega kuulda, kuigi ta ju ka ülikoolis pidi ammu olema suvevaheaeg. Neil il olnud mõnikord mõtete lahkuminekuid, kuid nende rühmine oli alati toimunud sõbralikus vaimus, nii et ta poleks olnud põhjuseks, miks noor roomlane kodust emale hoidus.

Emmi küsib muidugi, kui palju ta selle raamatuga teenib,» mõtles Juulius koju minnes. Ta mõtles sihilikult natuke ülekohtuselt hea Emmi suhtes, et hoida ennast lõbusamas tujus. Ta teadis, et luuletaja harva midagi peale loorberite teenis, tema ise polnud teeninud neidki, ja oma selleaegsele sõbrale Leenart Nõmmele oli ta kirjastamise eest juurde maksnud. Ja ka Tiit Neideri kogu oli ilmunud üsna tundmatu või siis vähetuntud kirjastuse väljaandel.

Mis ta oli ette kartnud, see sündiski. Emmi puhkes raamatut kätte võttes nutma.

Noh, noh,» püüdis ta naist lohutada, «ta pole ometi arnud, see meie Tiitus Valeerius. Varsti on ta ise siin, ja vaata, et sa oma ülevoolavate tunnetega teda suudloma ei kipu, temasugusele roomlasele see ei meeldi. Süski, siiski, meie vaev pole päris asjatu olnud...»

Ta püüdis Emmile selgeks teha, kui tähtis teos on see ohuke raamat, ja see oli üks neid väheseid kordi, kus Juulius Kilimit teadlikult kõneles seda, mida ta ise ei uskunud. Sest ausalt öeldes, mis tähtsust võis olla ühe noore päevavarga luuletuskogul, mis ilmus nii vaikselt, mingi nurgataguse kirjastuse väljaandel. Ei mingit muud tähtsust, kui et üks vana kohtlane naine seda kätte võttes nutma hakkas.

Mis veel Emmi ütleb, kui ta prillid ette paneb ja seda raamatut lugema hakkab?» mõtles ta edasi, et ennast muhedamasse meeleollu viia. «Siin ei ole isegi üht «Mihkel sõitis saaniga» sees.»

Kuid kõigest hoolimata oli omamoodi pidulik silmapilk, kui ta raamatu oma toas istudes lahti lõi. Siinsamas toas oli ta ise kord sokkides käies luuletanud. Samas toas oli ta väikesele Tiitusele värava Arkaadiasse avanud. Samas toas oli ta lugenud selle mehe esimesi lapsealnikuid, tema tõlkeid Horatiusest, mis olid olnud pärlideks kooliajakirja aganate hulgas, tema katseid isegi roomlaste keeles midagi valmis taguda. Ja siis oli Tiit

Neideri tee viinud siit välja. Nüüd tuli ta siia tagasi — kuidas tuli ta siia tagasi?

«Orhideed» — see oli muidugi midagi peent ja sellele vastav oli ka raamatu välimus, mida ainult harimata maitse võis liiga lihtsaks pidada. Ja nimi «Tiit Neider» oli kindlasti peenem kui mõni koomiliselt kõlav «Kilimit», mille puhul tõesti võis tunda rahutust, et miks on ometi inimesel niisugune nimi.

Esimene tsükel kandis pealkirja «Narkissose peegel». Ja avaluuletuseks oli tuntud «Vaskvärav», see mõjus lepitavalt. See oli üks neid, mis oli veel enne ilmumist siit toast läbi käinud. Selles avaldus noorte käte meisterlikkus, milliseni Juulius ise kunagi polnud jõudnud tõusta, kuid selles oli ka tema enese puhast ja kõrget paatost. Kuid juba selles tsüklis löid peagi läbi uued toonid, klassiline vorm kadus, sisu muutus kõige klassilise karikatuuriks. Tuli peagi blasfeemiline «Sophia» oma rõvedate võrdlustega, tuli «Eros ja Psyche» oma tumeda sümboolikaga, või peaaegu niisama tumedaks jääv nimi-luuletus «Narkissose peegel», vormilt laitmatu elegia, milles autor poeetilises gradatsioonis veinipokaali, oma armsamat ja kogu maailma Narkissose peegliks nimetas, mille ta lõpuks ahvardas puruks lüüa. Ta kurjustas väga vaese Echoga, kellele soovitas millegipärast Aleksandriasse minna. Ja ballaadis «Filosoofide saar» pani ta naeruks nii Hellast, kes oma targemad pead maalt välja ajas, kui ka habemikke filosoofe, kes tühjale saarele oma ideaalse riigi rajasid.

«Nii puhtaks — ja tühjaks ja paljaks
jäi lõõmava päikese all,
et puudki ei lõõnud haljaks,
sest tarkuse värv on hall.»

Kuid teine tsükel «Laulvad pantrid» viis hoopis metsa selle sõna igas mõttes. See oli džungel oma kuuma, niiske ja mürgise õhuga, kus kasvasid orhideed ja mustad pantrid laulsid pööraseid laule, mida autor ise nimetas täpilisteks. Siin oli paheid, millistest Juulius Kilimitil polnud õnneks aimugi, kuid oli ka muinasjutulisi kirevaid pilte, idamaisi aardeid, mis võisid olla kuhjatud küll peamiselt kõlavate nimede pärast. Habras Suleika lamas diivanil ja unistas, kuidas Timurlenk tuleb ratsutades,

kuid ta ei oodanud meest, ta ootas selle hobust. Ja siis tuli see hobune, ning tema kapjade all purunes kogu muinasjutu-maailm. Kuid sellest kõigest jäi lõpuks ainult halb maik suhu.

Kolmas ning viimane tsükel kandis pealkirja «Tatavam asi», selle tähendust ei tulnud Juuliusel pähe isegi entsüklopeediast järele vaadata. Jumal teab, mis neegri-keel see võis olla. Ta vaatas ainult paari laulu, ta oli juba väsinud, ja nüüd ei saanud ta neist muidugi aru. Inimene, kes selliseid asju kirjutas, pidi olema kas hull või purjus, ta ei tahtnud aga kumbagi oma poisist uskuda. Joormees lihtsalt ei võtnud oma asja tõsiselt, ja see oli niisama halb. Inimene on heast-paremast oma talendiga hakanud kirja ja kulli mängima.

Aga ta oli siiski eksinud, kui ta arvas, et see kogu luldse tähelepanu ei ärata, et sellele võib-olla saab üks tema «Põllulilled» saatus. Kirjandusringkondades see näis kummatigi kujunevat suursündmuseks, sõna võeti nii poolt kui vastu. Ühelt poolt ülistati luuletaja vormilist täiust, tema rikkalikku eruditsiooni, tema filosoofilisi sügavusi, mis pidid tõstma Tiit Neideri ühe hoobiga parnassi paremate hulka. Teised ei saanud mõnini üldi võrusi maha salata, kuid nad võtsid asja põhimõtteliselt ja küsisid, milleks on meile vaja neid uhkeldavaid, kuid mürgiseid kasvuhoonetaimi. Ei, «Orhideed» ei jäänud tähele panemata, nad isegi näisid loovat oma koali, sest juba oli paar noort nime umbes samalaadiliste radadega väljas, kellest üks laskis Sokratest kurameerida kuldse minarõngaga Fatmega, kuna Xanthippe armu-kadedalt krauningut paugutas, mis oli küll päris surrealist Saksniidu nägu ja tegu.

Igatahes oli nüüd nii, et Tiit Neider oli kirjanduslik nimi. Ta oli selleks saanud oma esimese koguga, võimalik, et juba enne seda. Ta oli seda hoopis suuremal määral kui keegi J. Hallikas, kes kirjandusloos oli sulgudes märgitud nimede hulgas «jne.» all. Juulius Kilimit oleks pidanud rõõmustama, poeg oli temast kaugemale jõudnud. Ta oli kandnud lipu kartaagolaste ridadesse. Või vähemalt oleks ta pidanud tulema oma vana Schilleri murde, kes seda kõike jumalate soosinguks luges. Ja ometi, miski oli nagu piprane, see polnud see õige rõõm. Kas ta oli kandnud lipu kartaagolaste ridadesse? Kas ta

polnud pigem lipu alt deserteerinud ja kartaagolaste lipuga tagasi tulnud?

Või tuli see sellest, et ta nüüd äkki tundis, see polnud siiski tema liha ja veri, mis edasi läks? Tema jäi sinna, kus ta oli, viimase kraavi pervele oma põllulilledega. Tal polnud siiski poega, ta tundis seda äkki valuga, ta ei saanud lahti sellest kitsast egoismist, kuigi oli arvanud ennast sellest üle olevat. Ta oli pidanud Tiitu oma vaimu lapseks. Ja kui ta polnud sedagi?

Noormees ise ei ilmunud nahtavale ja Emmi hakkas juba kartma, et ta on vahest haige. See lepitaski Juulius natuke, ta pidi juba ise kirjutama, kuid siis viimaks tuli postkaart.

«Läksin sõpradega matkama. Võimalik, et laulupeo ajaks tulen Tallinna.»

Ta polnud haige ja tal polnud ka häbi. Juulius Kilimit oli uuesti nõrduinud.

Mitte nii Emmi. Ta oli uhke ja rõõmus ja ta jagas oma rõõmu kõikidega. Koppermannide, Luubergide, Rõõmussaarte ja teiste nõbude lastest oli vähe jäänud. Ja Emmi pidi oma pärlid heitma võhivõõraste ette ja näitama neile raamatutki, kuni sellele jäid ta töökate sõrmede jäljed, mis polnud põrmugi peen.

Aga isegi Liina Kilimit ei jäänud osaduseta. Nii šokeeriv kui talle võis ollagi «Orhideede» sisu — oma õpilastele ta seda kindlasti poleks soovitanud lugeda —, ta ei teinud sellest väljagi. Ta rääkis Emmiga, kogus temaga arvustusi raamatu kohta ja andis lootust, et «Tiit jõuab kord kaugele. «Ta on veel kristalliseerumata,» ütles ta ja oli rõõmus, et oli öelnud midagi, mida ükski arvustaja polnud taibanud öelda.

«*Quid tibi vis, mulier...*» pomises Juulius Kilimit endamisi ja läks toast välja. Tema esimene nõrdumus, milles oli omajagu valu ja kurbust olnud, hakkas tasapisi niisama torisemiseks.

«Isa on ikka veel nii rõhutatud,» ütles Liina, kui Juulius oli toast lahkunud. «Ta võiks aga tõesti nüüd pensionile minna. See on ju selge häbematus, mis nad on teinud.»

See oli just päev pärast seda, kui oli ametlikult teatavaks saanud uue direktori määramine. Ja mitte ainult seda, ka Juulius asemele oli uus õpetaja juba määra-

itud. Tal enesel tuli nüüd oodata, mis temaga ette võetakse. Oleks tõesti olnud kõige mõistlikum ise taanduda. Kuid ei, Juulius oli kord pähe võtnud, et ta tahab vähemalt ümmarguse aastaarvuga lõpetada.

Ma olen tõesti nii mures tema pärast,» ütles Emmi. Ta kurdab iga päev, et ta on jäänud maailmas täiesti üldliigseks.»

Seda ta ei ole,» ütles Liina kindlameelselt. «Ta võib nüüd vabalt süveneda ja viimaks ka midagi luua. Jah, ma tean, ta on alati soovinud midagi suurt luua, midagi muud kui ainult koolis õpetada. Juba siis, kui ma alles noor olin.»

Emmi muutus tõrjuvaks, kuid mitte seepärast, et ta vallaline tütar nii avameelselt oma möödunud noorusest rääkis, vaid seepärast, et ta ei kannatanud hästi, kui teatavat ajajärku meelde tuletati.

«Ta ei suuda praegu midagi teha, ta on nii — masendatud.»

«Ta peaks midagi ette võtma, et ennast kosutada,» ütles Liina ja toetas ennast lõpuks päris mugavalt tugitooli. «Võimalik, et talle oleks kasulik, kui ta sõidaks kuhugi maale. Ta on juba vana ja mitte enam väga terve, kuigi ta seda pealtnäha paistab. Ta peaks oma tervist hoidma oma elu suurtöö jaoks. Sest ma usun kindlasti, et ta teeb veel midagi, mille kohta ta võib öelda: *Exegi monumentum!*»

Ja ta lahkus, olles täitnud oma ülesande lohutajana ja julgustajana, et kodus segamata rahu edasi töötada oma monumendi kallal. Ta polnud küll enam noor, kuid ta polnud ka nii vana, et oleks oma tervist pidanud hoidma.

Vahelduseks tuli nüüd mõndagi, mis oleks võinud Juulius Kilimiti masendatud meelt kosutada. Laulupidu eelkõige.

Sellised päevad oma massilise idealismiga olid talle alati ülendavad olnud. Alates esimesest, mida tal oli võimalik kaasa elada, kuigi selle päeva rõõmu oli tumestanud hiljutise raske sündmuse vari. Siis päev, mil rahvahulk oli süttinud keelatud isamaalauluks. Ja nüüd pae-

vad, mil kandvaks meeleoluks polnud enam ei lootus ega trots, vaid puhas ja seetõttu pisut banaalsena tunduv rõõm.

Ta oli hommikul vara välja läinud, et tervet päeva täielikult kaasa elada. Ta käis üksi, sest kellega ta ikka minema pidi. Emmi oli kodune inimene, ja hommikul vara asja ees, teist taga välja hulkuma minna ei tulnud talle meelde. Sagrits oli ära sõitnud, ja kui ta olekski olnud siin, ta oli ses suhtes niisama hea kui Emmi. Tal tuli jälle üksi minna, nagu ta nooreski põlves oli käinud üksi oma unistustega ja jumalatega, ja vahelduseks oli see üsna mõnus.

Nii palju noori inimesi oli tänavatel liikvel juba varastest hommikutundidest saadik — see mõjus liigutavalt. Noortele jõududele tee vabaks anda... Noh, neile siin polnud enam võimalik seda vabaks anda, nad olid kogu tee endile võtnud. Juulius katsus, et pääses kõrvalisemasse tänavasse, kus oli võimalik lähedamalt hingata.

Linn helises — ta oleks pidanud seda kuulma. Ta oli seda mõnikord kuulnud, kui ta oli veel üsna noor. Ta oli vanemaks saanud ja see helin oli vaiksemaks jäänud. Kustki kaugel, üsna nõrgalt kostis see täna ta kõrvu. Ei, tema nõrdimus noorte suhtes oli olnud lausa ülekohtune. Noored vajasid teed, sinna polnud midagi parata. Ka tema oli oma nooruses niimoodi tormanud ja tunginud, ta arvas praegu, et oli. Ja ta vaatas palju leplikumalt vastutulijate peale, võimalikult ka seepärast, et neid oli siin vähem.

Need inimesed olid nii pruuniks põlenud, nad pidid olema maalt. Ka linnas olid inimesed nüüd pruunid, aga see oli erinev, see tundus ikka kuidagi kunstlik, kultiveeritud pruun värv, mida püüti värvi enese pärast. Aga neis inimestes siin, kes tõenäoliselt olid maalt, polnud kuigi palju seda, mis Juuliusel oli maalt meelde jäänud ja temaga koos vanaks saanud. Need siin polnud nii lihtsad põllulilled, ja kui nad ka polnud orhideed, vaid rohkem põllulilled, siis olid nad ometi aias kasvatatud. Ta polnud nii ammu enam maale saanud, ta ei osanud hästi kujutleda, kuidas seal oli. Kas ei peaks õige kord...?

Kostis puhkpillimuusikat, kuski marsiti. Vaatamata

armastusele sõjakate roomlaste vastu polnud Juulius tegelikkuses suurt lugu pidanud marsimuusikast. Kuid täna tundus, et see on päris talutav. Rongkäik oli nihtavasti alanud, rahvahulgad suundusid sellega koos. See rahvavool haaras Juulius Kilimiti endaga mitte ainult ihuliselt, vaid ka hingeliselt. Ta muutus korraga tublisti lihtsameelsemaks selles piduvaimustuses, isegi tema. Polnud enam palju vahet tema ja kunagise noore Juulius vahel, kes oli vaimustunud naiivsetest koolipoisi-ideedest. Võimalik, et teised kõik ei tundnud praegu sama tema, et nad polnud veel või polnud enam suutelised mõtleks, siis tuli neid ainult kahetseda, nad jäid ilma milleski ilusast ja olid ühe päeva võrra vaesemad selles niigi lühikeses elus. Ja Juulius Kilimit kõndis päris lundmatu, omajagu vallatult käituva rahva hulgas mööda Narva maanteed, kuhu voolas mitte lõppeda tahtev rahvajõgi. Ja selles voolus oli juba mingi muusika, mingi laul.

Keset teed hakkas ta äkki muretsema, kas oli ikka pileti kaasa võtnud. Ta oli hommikul neid vaadanud, kui kavatses Emmi oma koju jätta. Ja ta pidi seda samas äärele vaatama, sest kergesti võis niisugune asi juhtuda, et ei olegi. Kuid pilet oli alles — ja Emmi oma ka. Noh, see polnud nii halb, naine võis ju kodus raadioülekannet kuulata, milleks muidu oli ta kalli aparaadi ostanud. Jah, seda hajameelsust! Ta hakkas isegi oma välimuse pärast muret tundma — ta oli hommikul välja pääsnud, ilma et Emmi oleks jaole saanud. Kuid siis tuli meelde, et see pole ju enam kellegi asi. Ta oli üle parda heidetud. Olgu, oma ilusat päeva ei hakka ta selle mõttega rikkuma. Kes teab, milleks see kõik veel hea on. Ja ta marssis vahvalt edasi, sest ta jalgadesse oli hakanud mingi takt, midagi sumises ta kõrvus, nagu oleks ta hakanud kuulma asju, mida polnud olemaski.

Jah, kas siiski linn ei helisenud?

Kuid seda ei olnud nüüd enam kuulda, nüüd tulid helid laululavalt. Juulius Kilimit istus tühja koha kõrvu, mis ei jäänud aga kuigi kauaks tühjaks, sest üks antsakas naisterahvas istus sinna täie õigusega ja heitis veel Juuliusel väljakutsuva pilgu, nii et see tahtmatult katsus piletit taskus. Ah, mis läks talle korda see antsakas naisterahvas, ta oli varsti jälle siit ära. Ja oli ometi

siin, oli selle rahva hulgas, üks rakk sellest, tundis ja vaimustus koos sellega ja isegi veel rohkem.

Ilm oli higistama panevalt kuum, ta pidi tihti oma suure sinisekirju rätikuga üle näo ja pealae pühkima, ja seejuures hõõrus ta oma nina rohkem, kui see sellele hea oli. Muidugi, ta polnudki ju muud kui natuke koomiliselt mõjuv vanapapi kõige oma siira vaimustusega ja tundelise hingega. Seda poleks võinud arvata, et nii vähe säilib kunagisest jumalate lemmikust Juulius Kilimitist, kes isegi valju mamma Neideri ees oli leidnud armu oma ilusate silmade pärast. Kuid silmad olid talle küll alles jäänud, need olid ikka veel mõnikord üsna noored ja sügavsinised, ainult keegi ei osanud neid enam sellest näost otsida.

Ei keegi — kui ainult Emmi vahest... Aga ta oli oma hajameelsuses Emmi pileti kaasa võtnud, ja nüüd pidi see vaene naine leppima ainult raadioülekanadega — tema, kes kunagi ei tahtnud leppida millegi poolikuga. Ah, kulla Emiilie Kilimit, oled seni siiski nii palju poolikuga leppima pidanud, pead nüüd ka sellega rahul olema!

Tõsisematele lauludele järgnesid lõbusamad. Esimene liigutus ja ülev vaimustus andis maad nooruslikumatele tunnetele. Juulius Kilimit aga tundis, et ta hakkab väsimise, et ta ei suuda enam ajaga sammu pidada. Tema kõrge meeoleolu kestis, ta oli alles templis, kuna teised olid juba välja tulnud ja hullasid templi ees mänguplatsil. See isegi natuke häiris teda. Tema hing lahkus massihingest, ta vaatas tüüdatult ringi, kui käteplaginal ei tahtnud tulla lõppu ja üht üsna tühisesisulist laulu tuli korrata.

Siis oli jälle mõnehetkeline vaikus, mille vältel võis peaaegu kuulda, kuidas lauljatele hääled kätte anti. Ja siis kõlas laululavalt üle kirendava välja:

«Mihkel sõitis saaniga
Läbi külatänava...»

„Mis see siis nüüd jälle oli? Juulius vaatas arglikult ringi, ta südame all muutus imelikult õõnsaks. Kuumast ilmast hoolimata tundis ta äkki nagu jahedat tuult vastu nägu. Kuidas oli niisugune asi üldse võimalik? Ta

...kava, kuid nüüd polnud tal kava. Ja lavalt kõlas jälle, hoogsalt ja lustiliselt:

«Hobu ees kui osjake,
Jalge all tal kosjatee...»

Jah, nagu näha, see oli ikka päris tõesti nii, see oli kõik võimalik. Midagi niisugust poleks ta küll lootnud, muidugi veel nüüd. Ta oli ennast omieti pidanud üle parda hoidetuks... «Mihkel, Mihkel, Mihkel, Mihkel...» kordasid bassid. Heledad naisehääled kõõrutasid kõrgel:

«Kas ta meie õue sõidab,
Ohjad meile kinni köidab?»

Meestehääled jätkasid ülemeeliku iseteadvusega:

«Küllap Mihkel ise teab,
Mihkel juhib, hobu veab...»

Mihkel, ah Mihkel!...» laulsid sopranid. See oli muidugi väga põnev küsimus. Isegi Juulius Kilimit hakkas tasapisi muhelema. See oli muidugi poisikesetöö, selles polnud ei kunsti ega kõrgeid aateid midagi. Aga näe, mis sellestki võis saada!

«Kes me utetalle näind,
Utt on lambast lahku läind?...»

«Mihkel, Mihkel, Mihkel, Mihkel...» korrutasid aldid otteheitvalt. Sest suured talud olid juba selja taha jäänud, ja viimse vaese saunamehe õue pööras Mihkel sisse. Jah, nii läheb siin maailmas!

«Mihkel sõidab saaniga
Läbi külatänava...
Saunamehe utetall
Mihkli saaniteki all.»

Jälle käteplagi, plaksutab isegi antsakas naisterahvas Juulius Kilimiti kõrval, ainult Juulius ise istub, nõrgad

käed süles, kohkunud ja õnnelik, vahest niisama, nagu võis olla vaese saunamehe tütar Mihkli saanis.

«Autor! Autor!» hüütakse.

Jälle langeb tal südame alt tühjaks, ta ei julge oma silmi tõsta. Jumal hoidku, kuidas nad seda teada said? Aga nad loodetavasti ei tunne teda. Ta vaatab üles — üks sasipäine noormees kummardab ja võtab koorijuhilt taktikepi. Muidugi, see on ju autor, mitte tema. Mis talle üldse pähe tuli? Temast ei teata ju üldse midagi, isegi laulupeo kavas pole tema nime, seal on öeldud, et see on rahvalaul. Temal pole sellest mingit osa — ärgu tehku ennast narriks! Plaksuta kaasa, Juulius Kilimit, see on väga lõbus laul, rahvapärane laul, tõeline rahvalaul! Muidu vaadatakse, et sa ei oskagi seda vääriliselt hinnata.

Laulu korrati ja lõigati uuesti käteplaginat, mis kohises nagu tuulehoog üle välja. Ka Juulius Kilimit plaksutas vaimustatult — sasipäisele autorile, kes oli ühe surnu ellu äratanud, ja hoopis suurepärasemasse uude ellu.

Siis oli see läbi, ja ta läks ikka veel omaette muheldes koju. Mis ütleb nüüd Emmi? See oli ainus inimene, kes teadis. Sest kõik see muu, kimbuke lihtsaid lilli, oli ammu kõrvale visatud ja kuivanud, kes korjaks selle veel üles. Jumal teab, kust oli sasipäine autor need sõnad saanud, võimalik tõesti, et rahvasuust, kuhu see laul oli lainud «Noore rahva lõbu lätte» kaudu.

«Juulius, kas sa kuulsid?»

«Mis asja nüüd jälle?»

«See oli ometi sinu laul — ma tundsin kohe ära. Mõtle, ja sa olid ise seal juures...»

«Mul on väga kahju, Emmi, et ma unustasin pileti! Sina oleksid pidanud seal juures olema. See oli sinu laul, see on ainus, mis minu tehtud lauludest sulle on meeldinud.»

«Juulius, mulle on kõik meeldinud, mis sa oled teinud!» Ega ta ei valetanud ega meelitanud, ta mõtles seda praegu tõsiselt. Emmi tõde oli alati oleviku tõde. «Aga sellest pilest pole niikuinii midagi, ma poleks ikka saanud tulla, mul oli kodus nii palju tegemist. Meile tuli külaline»

«Kas Tiit...?»

Emmi nägu muutus korraga mõtlikuks. «Ei,» ütles ta. «Küll ta ikka ei jõudnud oma — matkalt tagasi... See on keegi härra Koik maalt. Sa vist mäletad veel teda — ta oli sinu koolivend.»

Sebedeus Koik? Muidugi mäletas Juulius, ta mäletas inimesi hästi. «Kus ta on?»

«Ta tuli muidugi ka laulupeole, aga nüüd ta peaks vasti siia tulema. Lõuna on ka valmis, ma tegin täna lillkapsaid ja...»

Oh sina Emmi, *mulier*, sulle meeldib kõik, mis Juulius on teinud, kuid üle kõige meeldivad sulle lillkapsad!

Sebedeus Koik tuli. Kes oleks selles väikeses ümmarguses vanahärras, kes kandis koomiliselt mõjuvat kõvakübarat — oktoobrit jaanipäeva ajal —, võinud ära tunda kunagise väikese Sebedeuse gümnaasiumi kvarlast! Ta oli nii tõsise ja kräbeda olemisega, tema viisakusnaeratuski oli üsna lühike. Ja vaevalt oleks temagi Juulius ära tundnud, kui oleks teda tänaval kohanud. Missugused veidrad vanamehed nad olid! Ei, palun väga, härra Koik polnud sugugi veider, ta oli väärikas inimene, koolijuhataja maal, seltskonnategelane ja tunnustatud mees, lamp oma ümbruskonnas, mis oli üsna pime ja mahajäänud nurk. Jumalate mängutujust tingitult see oli üsna seal lähedal, kus Juulius Kilimiti hääl kord oli kii-
kunud.

Kuidagi läks jutt sellele, et ka Juulius tahaks kord mõneks nädalaks maale minna. Ta pole seal nii ammu enam olnud, tal on juba lapsepõlvest saadik mingi vastu-meelsus maaelu suhtes. See on seda imelikum, et muidu lapsepõlve mängumaad jäävad meile alati südamelähedaks. Ja siis ütles Koik oma autoriteetse kõneviisiga, et Juulius peab sõitma tema juurde. Peab sõitma nüüd temaga koos ja otsekohe, sest muidu ei ole miski kindel. Tal oli maal ka talu, mida pidas küll rohkem ta naine tütarde abiga. Jah, tal oli neli tütar — üks juba abielus, teine ülikoolis, kuid kaks olid kodus. Mis kõik ühest väikesest Sebedeusest võis saada, kui jumal aega ja vihma andis.

«Sa pead tingimata minema,» ütles Liina Kilimit, sest ta pidi täna oma vanemaid külastama, kuna ta teadis, kelle loodud oli «Mihkel sõitis saaniga». «Nüüd, kus sa

oled oma koorma maha pannud, on sul ometi ka kord aega enda jaoks.»

«Kes ütleb, et ma olen ta maha pannud?» küsis Juulius. «Minu koorem ongi see, mis on minu enda jaoks.»

«Ah, teate, isal on üks suur töö ees, tema elutöö niiteldada,» selgitas Liina kavalalt. «Ta ei taha ainult, et sellest räägitakse. Sellest peab saama tema «Exegi monumentum».»

«Ah, Liina, sa tarvitad ladina keelt niisama barbaarselt kui mõni pidukõneleja! Ja peale selle ei ole sul õigus. Minu monument on minu igapäevane töö. Ja seda kavatsema ma veel edasi ehitada. Ma ei mõtlegi pensionile minna, tahan sügisel edasi töötada.»

«Jah, aga...» ütles Emmi nõutult.

«Küllap nad mulle mingisuguse koha leiavad, aga ärgu arvaku, et saavad sellega minust jagu. Mitte koht pole tähtis. Olen valmis kas või algkooliõpetajaks minema ja jälle hundi, soku ja kapsastega peale hakkama. Kuni mul midagi anda on, tahan seda jagada. *Nil desperandum* — meie ei viska kilpi käest.»

«Jah,» ütles Sebedeus Koik, «aga nüüd tuled minuga maale, see on peaasi.»

«Jajah, meie lihtsad põllulilled on ka midagi väärt — mitte ainult need triiphoonetaimed! Ja kus see deserteerinud roomlane ise peaks õige olema, et ta ennast ei näita?»

See roomlane oli ju ometi oma esimese lahingu võitnud, miks oleks tema pidanud kilbi käest viskama. Või maksis ta võidu kohta lause: veel üks säärane võit, ja ma olen kadunud!? Kõik muutub, ja alati pole ka Rooma see, mis ta oli, kuigi ta olevat igavene.

V

Mootorrong peatus jaamas ainult lühikest aega ja veeres siis jälle edasi. Mahatulijad pidid kiirustama oma rohkete pakkidega, seda enam, et see polnud väga mugav, sest tuli kõrgelt alla pehmesse liiva astuda. Kuid siin võttis neid vastu värske äikesepuhastatud õhk ja rõõmsavärviline uus jaamahoone, mille ees askeldavad

mimesed vastasid niisama vähe Juulius Kilimiti kujutlusele maainimestest nagu pidulised linnaski.

Sebedeus Koik vaatas ringi ja laotas natuke nõutult kasi. «Pidid ju vastu tulema, kuidas siis nüüd?... Ei tea, peab õige küsima...»

Ja oma pisut koomiliselt mõjuvat kõvakübarat kergitades astus ta kirjus kleidis daami poole, kes, käed vahele ja lumivalge siberi špits jalgade ees, seisis oma inimese rahulikult moel jaamahoone sissekäigu kõrval.

«Proua Randla, vabandage — tere õhtust! — kas meie mimesi ei ole märgata olnud?»

Proua Randla näkku ilmus naeratus, sest tegemist oli kõikvõimsa koolijuhatajaga, ta naeratas kahetsevalt ja ütles: «Kahjuks mitte!»

Koik vaatas nüüd kahtleva näoga kohvrite hulgale, mis nad ühisel jõul olid vagunist välja kandnud, ja raputas pead. Tema hõutus olekus oli tunda natuke kunagist väikest Sebedeust gümnaasiumi kvartast.

Ei jää vist muud üle, tuleb jala minna. Kes teab, mis tal... Talu asja ei tea kunagi. Proua Randla, kas me tohiksime jätta oma pakid teile koormaks?»

Juulius, kui talle meelde tuli, et öösärk ja muud vajalikud elamistarbed on kõige suuremas kohvris, muutus niisama kohmetuks kui lahke küllakutsujagi.

«Ma ei tea... Kas ei saaks vähemalt mõne kaasa võtta? Kas see on kaugel?»

«Li tule kõne allagi!» tõrjus koolijuhataja. «Meil tuleb vähemalt kaheksa kilomeetrit jala minna.»

«Aga ma... Noh, olgu peale!» andis Juulius järele. Ja et proua Randla oli nõus kohvrid enda juurde võtma — kuigi neil oli nii vähe ruumi —, hakkasid nad raskete pakkidega koormatult jaamahoone poole liikuma. Samas astus juurde noorkotkapluusi kandev pooltäiskasvanud noormees, tervitas koolijuhatajat järsu koolipoisikummardusega ja palus vabandades Juuliuselt käest luba teda aidata. Ilma vastust ootamata võttis ta kohe kõige raskema kohvri, ja pidi tunnistama, noormees kandis seda palju väiksema vaevaga kui Juulius ise.

«Kas teil on veel nii suuri poisse koolis?» küsis Juulius, kui noormees oli oma töö teinud ja sama järsu koolipoisikummardusega lahkunud.

«Ei, ta lõpetas juba kaks aastat tagasi,» vastas Koik.

«Aga nad käivad ju ka veel hiljem koolimajas, isegi siis, kui nad on juba täismehed.»

«Jah, meil enamasti ei tunne õpilased pärast kooli lõpetamist enam õpetajaid,» ütles Juulius pisut nukralt. «Aga meil on ju ka nii palju õpilasi.»

Nad läksid välja ja sammusid läbi jaamahoone ette rajatud iluaia teele. Kogu pilt oli nii üllatavalt uudne, et Juulius veel teelt tagasi vaatas. Uhke jaamahoone oma hoolitsetud garnituuriga näis siia viletsa võseriku keskele nagu taevast kukkunud.

«Jah, ei oleks arvanud... Aga ma ei ole ka nii kaua enam siia äärde saanud.»

«Seda parem. Mõni aasta tagasi oli kõik palju viletsam. Rong sõitis sama teed kümme tundi ja jaamahoone asemel oli tühi vagun.»

«On ikka mõndagi tehtud,» ütles Juulius tunnustava koolmeistri toonil.

Nad jõudsid teelahkmel asuva poe juurde, kus üks valgepäine, pintsaku all ainult võrksärki kandev noormees neile vastu ruttas.

«Palun vabandust — mul läks poes palju aega ja ma ei pannud tähelegi, kui rong sisse sõitis...»

Sebedeus Koik võttis range ilme näole.

«Oleksite võinud tähelepanelikum olla — mul on küaline ja meil on pakid. Ma ju kirjutasin...»

«Küaline?» Noormehe heledad silmad riivasid korra Juulius ja ta tegi näo nagu tõrjeda saanud koolipoiss. «Ei meie teadnud midagi. Perenaine ka ei rääkind... Kas pakid jäid jaama?»

«Kus nad siis peaksid olema?» hurjutas koolijuhataja oma sulase — sest oletatavasti oli see sulane — loogilise mõtlemise puudust. «Pakid on jaamaülema proua juures — sõitke sinna ja tooge kohe ära! Neil on vähe ruumi.»

Sulane ruttas hobust lasipuust lahti päästma. Sebedeus Koik heitis Juuliusse küsiva pilgu.

«Meie läheme ees?...»

Juulius vaatas valgele, looklevale maanteele, mis otse kutsus kõndima. Ta oli ettepanekuga kohe kõigest hingest päri.

«Ma otse janunen ühe jalutuskäigu järele,» ütles ta.

Õhtueelne õhk oli küll jahe, kuid ikkagi kuidagi raske.

Aga see raskus oli kosutav, seda võis peaaegu toitvaks nimetada. Kahel pool teed laius heinamaa viimses õitelus, kohati oligi vikat sellesse oma haavad löönud. Ja illest kuivavast heinast nüüd hoovaski rasket, natuke hingematvat, kuid ometi meeldivat lõhna. Tee ääres olid isegi üksikud tammed, mis kandsid Juuliusse vaimu jälle korraks antiikmaailma radadele, — kuigi jalgrattail möödakihutavates meestes ja naistes oli üsna vähe antiikset, kui maha arvata ühe neegerpruuniks põlenud noormehe väga napp riietus.

«Jah...» alustas Juulius. Ta oli midagi ütelda tahtnud, kuid juba oli see läinud, ja järele jäi ainult ebamäärane tundmus, mida polnud võimalik sõnadesse suruda.

«Ega me ei lahe liiga kiiresti?» küsis Koik, vaadates kõrvalt teise rasket kogu. «Ma olen harjunud kiiresti kõndima. Kui inimesel on nii palju tegemist...»

Oma lühikeste jalgadega astus ta kiiresti ja tihedalt, ta ümmargune kogu otsegu veeres mööda teed. Ainult vahetevahel kergitas ta järsult oma kõvakübarat, kui vastutulijad teda tervitasid, ja seda tegid peaaegu kõik. Ta pidi tõesti olema oma ümbruse keskpunkt.

Kui nad jõudsid järjekordsele teelahkmele, kus heinamaadele järgnesid karjamaalepikud, jõudis hobusemees järele ja koolijuhataja tungival soovil katkestas Juulius oma jalamatka. Tal oli natuke tegemist vankrisse pääsemisega, kuid kord juba ülal olles oli olemine üsna mugav.

Sebedeus Koik püüdis paiguti juttu teha, kuid Juulius oli muutunud nii sõnaahtraks, et võis hakata kartma ta meeoleu langust. Tõepoolest oligi Juuliusel hetkeks kerkinud mingi ebamugav tunne. Hobuse ja lepiku lõhn koos tõid midagi kaugest minevikust üles, mis mõjus kuidagi ängistavalt. Kuid siis hakkas see ängistus aegamööda hajuma ja asendus mingi piduliku tundega. Õige jah, siin see oli — kauge lapsepõlv, esimene pikem sõit, kas kaugele heinamaale või ka kirikusse, avara maailma erutav veetlus, uute elamuste ootusärevus... Kerge tuul sahistas lepalehti, mingisugune lind laulis, kuigi Juulius alguses oli seda rohutirtsuks pidanud. Ja kuule nüüd, kas polnud isegi karjakelli kuulda? Karjakellad — kui polnud enam kunagi vaja karja minna! Juulius muutus jälle jutukamaks.

«Vaata, sina, Sebedeus, ei ole vist kunagi karjas käinud, kuigi oled ka maal sündinud. Aga mina, mina olen isegi karjas käinud — ma olen veel rohkem maamees kui sina...»

Ta püüdis ka meelde tuletada mõnd seiklust seoses karjaskäimisega, kuid see ei õnnestunud. Kõik muljed olid nii tugevad, kiskusid mõtted hajali, ja natukese aja pärast oli ta unustanud, millest ta oli tahtnud rääkida. Kätt korraks sudamele pannes tundis ta, kuidas see tugevasti, kuid ebakorrapäraselt lõi. Jajah, päike, värske õhk, reisierutus, kõik see pidi ju mõjuma, ja kindlasti see polnud kõik hea. Aga nagu inimese hing on väärakallakuga algusest peale, nii tundis ka Juulius Kilimit nüüd, et kõik see, mis talle arvatavasti kasuks polnud, oli ometi oiuline tunda.

Nad jõudsid külavahele — ja, kummaline küll, küla polnudki nii palju muutunud, kui jaamas olles võis arvata. Koondudes mäekuplil asuva tuuleveski ümber olid majad niisama väikesed, madalad ja armetud, nagu nad olid olnud ta mälestustes. Õhus tundus praegugi nagu kadakasuitsu hõngu, kuigi polnud ei talv ega suvine reheaeg. Kuid selles viimases küsimuses polnud Juulius Kilimit päris kindel, kas siia, vaatamata mõnede väliste vormide säilimisele, polnud tehnika sisse tunginud, nii et rehepeksu vana viisi vaevalt esines. Jah, kas polnud siit-samast lepiku nurga tagant kuulda niidumasina kõrsemist? Ja kari, kes nüüd tuli neile vastu, polnudki nii vilets, kui oleks võinud arvata pukktuuliku ümber pugunud küla välisilmest.

«Oh, meie käime siin kõigiti ajaga kaasas,» ütles Sebedeus Koik.

«Tubli, täiesti tubli!» vastas Juulius Kilimit, nagu ta harilikult koolis ütles, kui vastusega igati rahule jäi.

Mäelaelt avanes ootamatult vaade merele. Meri... Nii imelik kui see ka oli, aga ta oli peaaegu kogu oma elu elanud linnas, mis asus mere ääres, aga tal polnud kuigi palju olnud kokkupuutumist merega. Ta vaatas seda praegu nagu mingit täiesti uut asja. See veekogu, mis linna lõhestatud külgi loksutas, nagu poleks olnudki meri, igatahes polnud ta seda nähes kunagi tundnud seda ürgjõulist avaruse ja — kaitsmatuse tunnet, mis teda siin mäeharjal vapustas.

«Kas sa kalamees ka oled?» küsis koolijuhataja. «Tingimata pead sel suvel kord merel ära käima, kuidas siis muidu.»

Ei, kuidas muidu jah! Tingimata pidi ta kord merel ära käima. Ta oli ju ka kasvanud võrdlemisi mere lähedal, ta lapsepõlvkodu polnud sealt mitte väga kaugel, ta oli elanud linnas, mille peatähtsus seisis ta sadamas, kuid ta polnud veel kordagi merel käinud. Ta ei teadnud isegi seda, kas ta jääb merehaigeks või mitte. Kindlasti jääb, kui ta nii kaua on elanud ilma kordagi merel käimata. Kuid sellest pole midagi, merel tuleb ära käia haigusest hoolimata.

Tee viis jälle allamäge, meri, avarus ja kaitsmatuse tunne olid kadunud. Kõik tunded käisid üle nii kiiresti ja ometi tugevasti nagu palavikuhood, neist ei jäänud palju püsima. Või kui jäigi, siis ainult mingi hämune tagapõhi kõigele, millest ei võinud teada, kas see oli hea või halb. Ei, kindlasti halb, sest see tõi talle südamekloppimise, kuid ometi tundus see olevat nii hea.

Päike oli juba loojas, kuid ehavalge veel üsna suur, kui jõuti koolimajja. Sebedeus ja Juulius kolisid vankrist maha ja sulane aitas kohvrid sisse viia.

Ka koolimaja võis siia kunagi nagu taevast sadanud olla, kuid see kümmekond aastat, mis ta eluiga võis olla, oli ta ümber igati kultuuritööd tehtud. Noored puud, enamikus küll alles tugevate vahel, kuid siiski täis kasvuhoogu ja nooruslikku optimismi, palistasid õue ja teed. Muru võis olla juba mitmendat korda põetud, teed olid rohust puhtad, lilled tänaseks äikesevihma poolt kastetud.

«Kuidas te küll jõuate?» imetles Juulius. «Emmi pingutab ennast üleaurugi, aga meie aed rohtub.»

«Noh, minu abikaasa ei pinguta ennast üksi, tal on abi-väge,» ütles Sebedeus Koik.

Kuid seal koolimaja trepil juba abivägi oligi, vähemalt neli neist: Seal olid Oie ja Virve, koolijuhataja kaks nooremat tütart, teatud määral sarnased võõrale silmale, mõlemad väikesed, mõlemad naeratavad ja usaldav-lahked nagu omane koolmeisteri lastele. Mis sellest, et Sebedeus Koigi abielu oli õnnistatud ainult tütardega, muidu oleks vahest hakatud ta poegi üleannetul kombel Sebedeuse poegadeks nimetama.

Juulius Kilimit — hiline, lõõtsutav, kuid muidu väga õnnelik ja enesega rahul, jõudis läbi natuke umbselt lõhnava koridori koolijuhataja korterisse, ja siin oli tal võimalik oma janutavat kurku kosutada imemaitsva õunamahlaga, mida serveeris kas Õie või Virve. Selles valguses polnud enam võimalik vahet teha, siis on kõik õied ühte värvi. Kerge õhtutuul liigutas kardinaid, mis maal olid täpselt niisama moodsad kui linnas. Õieti poleks võinud arvatagi, et oled maal, kui mitte vaadata aknast välja ja näha, et oled igalt poolt roheline maastiku vangis.

Juulius oli väga unine, kui lõpuks saabus proua Koik — oma abikaasast pea jagu pikem, väga energilisena näiv naine. Kuid jõudude vahekorrad siin majas selgusid kohe, kui Sebedeus oma töökale naisele karmilt selgeks tegi, kui sündmatu oli lasta külalist poole ööni oodata.

«Sa kallid taevad, kui ma oleksin teadnud!» hüüdis proua Koik. «Meil on täna nii kibe päev. Palun tuhat korda vabandust, härra Kilimit!»

Oli huvitav näha, kuidas see energiline naine, igapidi oma mehest pea jagu pikem, oli ometi sellele nii kuulekas. Jah, nais koguni, et väike Sebedeus oli oma kodus väikest viisi türann. Ta käsutas siin kõiki kindlameelselt, isegi oma naist.

Esimesel ööl uues kohas ja uuel asemel ei saanud Juulius hästi magada, kuigi ta oli olnud väga väsinud ja unine. Üks sääsk häälitseis toas, ja kuigi see segas, ka see ei tundunud olevat väga ebameeldiv. See oli peaaegu nagu mingi tuttav hallilaul lapsepõlvest. Lapsepõlv... Kogu see aeg oli talle seni tundunud mingi raske ja pimedada ajana. Ja nüüd hakkas sealt helisema mingi ununenud viis või laul. «Siin vaikses, valges kaasikus...» Mis asja, seda ei laulnud ometi keegi, praegu, seda ta nägi lihtsalt unes!

Ta ärkas vastu heledat, päikesepaistelist päeva. See tõotas tulla nii kuum, et Sebedeus tegi ettepaneku minna mere äärde.

«Kahju, et sa ei oska jalgrattaga sõita,» ütles ta.

Juulius raputas kurvalt pead, kuigi talle varem kunagi polnud mõttesse tulnud seda kahetseda. Jalgrattasõit ja tema — no kuule nüüd! Nad vantsisid kahekesi oma neli

kilomeetrit maha. Linnas olles, kus meri palju lähemal, polnud ta seda kunagi ette võtnud. Ta ei võinud ju upelda juba oma südame pärast. Aga praegu siin läbi mattalise, leppapõõsastega laigutatud karjamaa mere poole umades ta ei mõelnud üldse oma südamele. Jah, miks ei võinud kord proovida vetteminekut, kui ilm oli nii palav, et pani otse sulama.

Ja siis oldi jälle mere ääres, nüüd juba merega rinnuti koos. Imelik, see oli siis meri! Kuidas ta midagi niisugust polnud linnas tähele pannud? Meri oli seal igapidi taltsutatud, distsiplineeritud, oli mingi piir või kaubatee, igatahes üsna teaduslik mõiste. Siin oli ta midagi hoopis muud, mingi tohutu olend, hirmutav ja täiesti elav, igatahes aga vaba. Ta lõhnas kuidagi vängelt, küllastavalt, ja rohelised lained nagu poleks olnudki vesi, vaid midagi muud. Siia sisse minna — huu!...

Sebedeus Koik kooris enda riidest lahti väikese võrgumaja varjus. Juulius Kilimit vaatas uksisilmi punasekirju lehma otsa, kes silmitses teda sama süütu uudishimuga.

«Mul ei ole supeltrikood,» ütles ta siis häbelikult.

«Aga siin ei ole ju üldse inimesi,» vastas koolijuhataja.

Õigus see ju oli, et siin polnud üldse inimesi, kuid siiski oli see natuke imelik. Päike põletas küll, kuid merelt puhus küllalt nii palju jahedat tuuleõhku, et võtta ihu kananahale. Kui see ihu oli pealegi valge ja õrn nagu pimeduses kasvanud taim. Nad jooksid ringi, et endid enne vetteminekut õhu käes jahutada, nagu Koik seda tarviliseks pidas. Siin polnud õnneks inimesi, muidu oleks see tõesti veider pilt olnud näha kaht mitte just saledat vanameest ringi jooksmas ja väga kohmakaid hüppeid tegemas. See oli vaatamisväärne pilt isegi punasekirjule lehmale ja tagedalt kisavatele tiirudele, kes sõjakalt vehkivate tiibadega ja kallaletungivalmis nokkadega nende kohal lendasid ja keda Juulius alguses kajakateks pidas.

«Jah, ma ei tea loodusest õieti midagi,» tunnistas Juulius Kõigi vastava õienduse peale. «Ja mis lind see on?»

Pikkade peenikeste jalgadega lind oli laskunud võrgumaja katusele ja häälitseis seal, nagu taoks keegi metalli.

«Ma ei tea,» tunnistas nüüd ka Koik. «Kahju, et mõnd last siin ei ole — nemad teavad kõik.»

See veel puudus — hakata laste ees oma teadmatust paljastama. See oli ebapedagoogiline. Juulius oli mitmes küsimuses niisama õrn nagu ta valge nahk päikese, mere-
tuule ja merevee vastu.

Ta kiljatas väga sobimatult, kui külm vesi kõrgemale tõustes poole keha ära neelas, nagu poleks see üldse enam tema keha. Vesi oli alguses siiski külm, nii et lõi hinge kinni. Alles siis, kui siin natuke aega olla, muutus ta soojaks, pehmeks ja nagu paitas liikmeid, nii et imekerge oli olla. Jah, jumal teab, kuidas võidi kõigega nii kiiresti harjuda!

Ei võinud siiski ütelda, et ta pärast seda oleks ennast kehaliselt eriti hästi tundnud. Ta ei tundnud ennast eriti karastatult, ennem kuidagi raugana, aga see oli omajagu mõnus. Ta lebas võrgumaja taga pooleldi riides, osalt seepärast, et päris alasti oli ikka võõrastav olla, kuigi ka punasekirju lehm oli kuhugi kaugemale sööma läinud, osalt aga seepärast, et Koik oli targu soovitanud esimese korraga mitte liiga palju päikest võtta. Kare rohi kõditas jalataldu, mis olid nüüd veel kaugelt õrnemad kui kunagi minevikus, kui ta palja jalu oli üle heinamaa tulnud ja Philomele kaebust kuulnud. Meri oli päris vaikne, ainult kaugemal sillerdas ta päikesepaistel nagu kalasoomus. Tuult polnud enam üldse tunda. Mereäärne rohi lõhnas mõrkjashapukalt. Ja võrgumaja katusel tagus pikkade punaste jalgadega lind väsimatult oma metalli.

Ettevaatusest hoolimata oli ta siiski vist liiga palju päikest saanud, tal oli õhtul kaunis halb olla. Ja hiljem jälle ei tulnud uni. Kuid see unetus tasuti hästi, sel ööl kaebas Philomele kuski üle tee põõsastikus, ja kunagi poleks võinud uskuda, et ühe õnnetu kaebus võib nii valutatult rõõmus olla. Juulius tõusis voodist ja istus akna juurde, ta isegi pistis pea aknast välja. Õhk oli pehme ja raske nagu soe piim. Vaikuse mustale taustale joonistas oobikulaul hõbedase filigraani... Jove! — kust tulid talle sellised kujutlused? See oli ju niisama pöörane nagu «Orhideedes»! Jah, need kummalised troopikamaa õied, vahest polnudki need nii hullud, kui nad alguses paistsid. Inimene pidi lihtsalt olema vastavalt disponeeritud, pidi olema avaram, vastuvõtlikum, pehmem. Kui ta muidu ei saa ennast pehmemaks, siis leotagu ennast merevees ja joosku jumalate ülikonnas võõral karjamaal ringi.

Juulius Kilimit läks pärast seda täiesti pehmena voodisse ja uinus.

Järgmistel öhtutel ta uinus otsekohe. See tuli sellest, et ta päeval puhendas ennast heinatööl. Ta võis üsna kiiresti niita, kui oli esimesest kangestusest üle saanud. Oli päris imeteldav, et mõni töö võis nii kaua päris tarvitatud käte sees peidus olla.

Jajah, ma olen ikka päris maamees, nagu näed, ütles ta üsna uhkeldades.

Oli mõnus seda nüüd ütelda. Oli rõõm teha tööd, mis polnud mingi sunnitöö, mille juurest ei igatsenud ära kuhugi mujale. Seda tehes võisid siingi tunda, et iga päev on puhapäev. Juulius Kilimit oli siis nüüd jõudnud juba niikaugemale, et võis ka heinaniitmise ja loovõtmise endale puhapäevatööks teha. Võimalik, et sama oleks sünninud ka sõnnikuveoga, kuid polnud enam mingi sõnnikuveoaeg.

Aga mereskäimine oli siiski natuke väsitav, kui tuli neli kilomeetrit sinna ja niisama palju tagasi jalgsi käia. Kui ta oskaks jalgrattaga sõita!... Ta muutus nii edevaks, et proovis kord sedagi. Kuid heinaniitmine võis peituda ta kätes, tema jalgades ei peitunud midagi. Ta kukkus küll õnnelikult — ratas jäi terveks ja ainult ta ise lõi puusa siniseks ja sääre marraskile. Kuid ta magas sellest hoolimata hästi ja poleks enam kuulnud isegi ööbiku laulu, kui see oleks veel laulnud.

Heinatööl olles avastas ta looduses taimeriigi. Ta oli juba olnud ju kunstkärner, tundis kuningannasid ja keisrinnasid. Kuid lihtsatest lillekestest väljal polnud tal palju aimu, kuigi keegi J. Hallikas oli kirjutanud kord matu «Kimbuke põllulilli». Siin tuli talle tänuväärne appi Sebedeuse vanuselt teine tütar Luule, kes õppis lühikoolis rohuteadust ja parajasti pidi ise neid lillekesi koguma. Preili Luule Koik oli muidugi ka näinud Tiit Meiderit ja samuti muidugi lugenud ta luuletusi. Ta oli väga iseteadev ja energiline noor daam, oli väliselt kah-
raks rohkem emasse läinud kui ta nooremad õed, kuid temast oli Juuliusel siiski rohkem rõõmu kui teistest. Kõige vanem tütar Mesike oli juba abielus ühe maa-
rastiga kuski kaugemal, sõitis siit kord mootorratta taga-
istmel läbi, ja teda nägi Juulius ainult tolmumantlis ja

prillidega. Luule Koik aga võttis oma õpetajategevust väga põhjalikult, nii et Juulius peaaegu oli õhtuks niisama segamini kui esimesel ajal Reite aias, seda enam, et taimeteaduse ladina keel oli hoopis pentsik tema kuldse ajajärgu luulega harjunud kõrvale.

Ta käis meres ja käis ka merel, isegi paar kalastusretke tegi ta kaasa. Ja ta võis rõõmuga tähendada, et ta polnud põrmugi merehaigeks jäänud, mis aga teisi ei näinud üldse hämmastavat. Ta kõneles pärast seda ainult mere ja kogu looduse rütmist, ja ta ütles siin looduse juba peaaegu suure algustähega.

Juulius Kilimit oli avastanud Looduse ja oli avastanud Elu. Ta avastas viimase ühel õhtul päris üksi mere äärest tulles lagedal, mättalisel karjamaal, kus kiivitajad karjades üle ta pea lendasid ja hüüpp taga järveroos tegi tahtlikult õudset häält. See avastus sundis teda maha istuma madalale, laiale kivile, mis oli rändkivi ja graniit, nagu õpetas Koik oma koolilastele, kes seda veel ei teadnud, ja Juulius Kilimitile, kes oli selle unustanud. Lepikus laulis muustrastas, ta ei pidand seda nüüd enam ekslikult ööbikuks nagu esimesel korral. See polnud mingi müütiline Philomele, see oli üsna harilik eesti lind ja tema laulu võis kuulda nagu laulu ennast. Ei ainust inimest kuski, ei midagi peale lindude väga disharmooniliste häälte ja selle erilisel mõjuva soolaka ja mõrkja hõngu, mis tungis ta peale ülalt ja alt. Teda läbis mingi värin, aga see ei tulnud külmast, ka mereskäimise tagajärjel mitte. Ta oli nüüd selle vastu karastatud, ja kuigi ta polnud põlenud pruuniks, nagu oli tema kui linlase salajane edevus, vaid ainult punaseks, siis oli see üksnes ta naha viga. Ta ei saanud ometi oma nahast välja, kui piltlikku ütlust võtta kord sõnasõnaliselt. Sest piltlikus mõttes oli ta seda mitu korda teinud. Jah, oli mingisugune ürgne, kõike haarav ja kõike läbiv Elu, leidis ta, ja kõiges disharmonias oli ometi tagapõhjaks mingi suur harmoonia, mis seni oli paistnud olevat ainult kuldse ajastu Arkaadias.

Seesama Elu, ikka veel Juulius Kilimiti pateetilisele laadile vastavalt suure algustähega, voogas ka külas, kus kõrisesid niidumasinad, häälitsevad kojutulevad karjad ja karjatalitajad või unistas üksik lõõtspill kuski üsna kaugel kasemetsa taga, kui kõik muu oli juba vaikinud, isegi

ludioosa Luule Koik ja tema lemmiklaul «Sag' mir immer wieder». Seda tundus isegi tühjades klassiruumides, ja ometi pole midagi elutumast ja masendavamat kui tuhi kooliklass suvel. Viimane asjaolu — koolimaja nukker olemus suvel — oli ajanud teda enamikku ajast voolma talus, kus ta oli alati eluvoolu sees, kus vaike Sebedeus karmilt käsutas ja ilma kõvakübarata ringi käis, kus ta pea jagu pikem sõnavõtlik abikaasa niisama lihtsa tööga oma käsi rikkus nagu üks teine õpetajaproua linnas, ja kus oli maheda loomuga valgepäine ulane, kes Juulius Kilimiti teades üldse mitte öösiti hulkumas ei käinud. Seal olid hobused, lehmad ja muud väiksemad, aga kasulikud koduloomad, ja peale nende hundikoer Saba, kes oli nii harjunud koolilastega, et ta otsekohe Juuliusega sõbraks sai.

«Kui nüüd Emmi oleks siin!» mõtles Juulius mitu korda. Mitte, et ta oleks naise järele puudust tundnud, vaid lihtsalt seepärast, et ta soovis kõike seda head ka Emmile.

Ta oli avastanud Elu, ja lõpuks avastas ta veel midagi, nii vanaks kui ta muidu oli saanudki. Kuid ka see, nagu kõik muu, ei tundunud millegi päris uudse avastamisena, vaid seegi oleks nagu ammugi juba temas olnud, ainult et ta siin sai sellest imekombel teadlikuks.

Ta istus mererannal, vanas tuttavas kohas, ja kõik oli niisama vaikne, nagu oli olnud tema esimesel siinviibimise päeval. Ta lihtsalt istus, ei mõelnud midagi, ei näinud midagi, sest vähe oli siin näha, kui olid kord juba näinud. Meri oli avar ja haaramatu nagu ikka, väljaspool iga inimlikku võimupiiri, tundus, et koguni väljaspool mõtte võimupiiri. Ja vaadates merele, mida ta õieti ei näinudki, väikestele lainetele, mis limpsisid rannakive ja liigutasid edasi-tagasi pisikesi karpe, rohkem mingi ei tea mitmenda meelega nautides mere virvendava rahunuse ja taeva piduliku muutumatuse disharmonilist harmooniat, tundis ta äkki midagi, mis andis ta südamele väikese tõuke, nii et see ühest löögist üle hüpates hakkas kiiremini taguma. See oli Elu, kuid see oli midagi muud peale Elu, see oli midagi suuremat, sest see sisaldas endas Elu ja veel palju muud. See sisaldas endas kõik, ja isegi selle «kõik» oleks pidanud kirjutama suure tähega.

Ta läks rannast tagasi nii tõsise näoga, et keegi poleks võinud aimata rõõmu, mis oli ta hinges.

Sebedeus Koik oli õues ja seadis korda viljaniidumasinat. Rukis oli küps.

«Täna,» ütles Juulius Kilimit oma aeglase keelteõpetaja hääldamisega, «täna olen ma oma südamesse püstitanud veel ühe väikese templi teiste kõrvale — Tundmata Jumalale...»

Koolijuhataja ajas enese sirgu ja ütles niisama tõsiselt:

«Jah, usk on väga tarvilik asi.»

«Mitte midagi ta ei mõista,» ütles Juulius enesele eemale minnes. «Keegi ei mõista. Ma isegi ei mõista, kuidas võiksid siis teised seda mõista, mis minus on. See on äramõistmatu, sellepärast ongi see nii. Ja imelik, mul on tunne, nagu oleks see ammugi minus olnud, ainult ma ei teadnud seda. Üks väike kivike, või tigukarp, või mis see võis olla — ja ma tean seda...»

Ta läks pühapäeval kirikusse, lihtsasse väikesesse maa-kirikusse, kus kibeda tööaja tõttu väga vahe inimesi oli. Vaimulik rääkis sellest, et inimesed peaksid oma kirikumaksud korralikumalt tasuma ja matusepaikade eest rohkem hoolitsema. Ja Juulius lausus kirikust välja tulles tema kohta samad sõnad, mis ta oli ütelnud oma sõbra kohta.

Siit oli, veel kümme-kilomeetrit tema lapsepõlvkoduni, ja talle tuli mõte jätkata oma seiklust ja kord ka seal ära käia. Ta oli jala tulnud, sest ta ei osanud jalgrattaga sõita, ja hobust ta ei tahtnud vaevata kešet tööaega. Kuid ta tundis endas küllalt jõudu, et seda teekonda ette võtta. Ta tahtis kord näha kohta, kus oli mõeldud ta tõeline lapsepõlv, mille ta hiljem oli pea-aegu unustanud oma suurte unistuste varjus.

Ta ei käinud väga kiiresti, ja oli juba pealelõuna, kui ta sinna jõudis. Ta teadis, et oli kohale jõudnud, ta kuulis seda ka inimestelt, kellelt küsis. Kuid ta ei tundnud siin enam midagi ära. Kõik oli oma nägu muutnud — endiste metsade asemel põllud, võimalik ka, et mõne põllu asemel mets — või oli see kõik ainult tema kujutlustes muutunud, siin aga endiseks jäänud? See oli õieti ükskõik, siin ei olnud enam midagi. Koolimaja ise oli muidugi ammu uus, tuhi ja rõõmutu, nagu kõik kooli-

majad suvel. Niisama tuhi ja rõõmutu oli ka see mälestuste maa. Ja imelik, tal polnud isegi mingit leina selle pärast. Kui teda miski võis kurvastada, siis ainult see, et tal leina polnud.

Oli tuhi asi raisata aega minevikus või tulevikus unistamisega. *Nostrum est, quod vivis...* Ainult see aeg on meie, milles elad. Ja see on alati olemas nüüd ja siin — unas, on vaja ainult teda naha. Kas polnud õigus sellel, kes ütles: laske surnud oma surnud matta... Kõik noodub, kõik voolab. Ja ainult inimese enese hinges võib midagi igavesemaks saada. Ammugi enam ei sammu tempreester vaikiva neitsiga astmeid mööda üles, ja kuus, mis püsib, on inimvaimu töö. Nii ainult saab püsiks see kaduv, mis meile armas. Sest meie armastuski ei kaduv.

Oli väga hilja, kui ta tagasi jõudis, ja tema kauane rajuäämine polnud mitte vähe ärevust tekitanud. See polnud temast kuigi ilus teha teistele muret just nüüd masoide eel. Sest juba järgmisel päeval ta sõitis.

Koik ise viis ta jaama. Ta oli kena ja lahke inimene, ja ta polnud enam kunagine väike Sebedeus, tõesti mitte. Ja Juulius Kilimit ise?

«Tuleval aastal pead tingimata tulema!» ütles Koik, kui mootorrong iga silmapilk oli saabumas. «Muidugi, muidugi,» ütles Juulius. «Nüüd ma alles hakkan elama.»

Kas see polnud natuke hilja? Oh ei, päevi oli veel palju es, oli palju päevi, kui võtsid kõiki tänasena. Ja vahesti natuke homsena. Sest kui rong juba liikus ja kõik kohvrid olid paigale pandud, nii et sai maisest murest abamaks, võttis Juulius Kilimit oma suve kokku lausesse: «Ma usun uut päeva.»

VI

Uus päev tuli.

Jumalad Olümpose koiduküljel ärkasid, ringutasid ja hõõrusid une silmist. Nad naeratasid heatahtlikult vanale Juulius Kilimitile, kes all seistes lapselikult lootusriikka pilguga nende poole üles vaatas. Ja kuigi see imelik vana-mehe eelmise öö jooksul oli ehitatud lisaks muudele ka väikese templi Tundmata Jumalale, nad olid leplikud ja

sallivad jumalad, kes isegi vahel veidi patustasid ja seda ka oma vanale teenrile pahaks ei pannud. Eriti näis olevat tiibkepiga Hermes see — nii kaua silmapiirilt eemal seisnud, sest tal oli ju igal pool palju tegemist —, kes nüüd Juulius Kilimiti oma hoole alla võttis.

Juulius Kilimit oli määratud kommertsgümnaasiumi ajaloo, psühholoogia ja loogika õpetajaks.

See oleks talle pidanud olema kibe ja alandav. Olla mingi kõrvalise ja kõigi arvates täiesti tähtsusetu üldaine õpetajaks kutsekoolis on igale oma ainst vähegi lugupidavale õpetajale piinlik. Kuid see polnud siiski nii kibe, kui see alguses oli paistnud, kui ka tuli loobuda isegi roomlaste keelest ja luulest.

Esimesel päeval tundis ta ennast küll nagu koolipoiss uues koolis. Üksikuid õpetajaid siin tundis ta küll nägu- ja nimepidi. Aga küllap suurelt osalt mingi eelarvamise tõttu, et kutsekool on midagi üldhariduslikust gümnaasiumist kõvasti erinevat nii oma õpetusviisi kui ka õpilaste poolest, ei saanud ta lahti tugevast võõrastustundest.

Tal tuli tutvuda mõnegi kolleegiga esmakordselt, ja nad õpetasid pealegi selliseid aineid, mis Juulius arvates polnud üldse kooli õppeained, olgu see siis raamatupidamine või kaubateadus. Nende uute tuttavate hulgas oli üks noor, heleblond daam, esimesel pilgul hirmuäratavalt elegantne, kes aga väga sõbrameheliikult ulatas talle käe.

«Me oleme siis saatusekaaslased. Ka mina olen siin uus-tulnu. Ainult minuga on veel hullem lugu, mul tuleb üldse esimest korda õpetada. Minu nimi on Eha Raud. Teie nime me muidugi juba kõik teame.»

«On ju väga armas, kui on saatusekaaslasel,» ütles Juulius oma aeglase kõneviisiga. «Teie siis alustate ja mina lõpetan. Ah, teie nimi peaks olema Koit ja minu nimi Eha.»

«Härra Kilimit, te olete niisama vaimukas kui teie poeg!» ütles preili Raud usna tütarlapselikult naerdes. «Nüüd ma tean, ta on seda teilt pärinud.»

«Te tunnete isegi minu poega? Ah jaa, te tulete ju ülikoolist. On ta seal tõesti nii kurikuulus?»

«Kuivõrd kuri, aga kuulus küll. Eriti muidugi pärast raamatu ilmumist.»

Seda võib juba arvata!» ütles Juulius ohates.

Me oleme õieti üsna head sõbrad, ja seepärast on mulle seda meeldivam nüüd ka tema isa tundma õppida ja koguni tema kolleegina töötada.»

Jätke nüüd selle, preili Koit — või Eha, mis te eksimombel olete. Teie õpetate siis vist mingit keelt, aga ma ei oska arvata, mida.»

Inglis. Sealt ma just tulengi. Olin seal pool aastat uue leedi juures tolmu pühkimas ja õiget hääldamist õppimas.»

«Muidugi — oleksin ka seda pidanud aimama, viibime ju Hermes tiibkepi all. Jah, vaadake, mina olen õieti õppinud keelte mees, aga surnutega ei saa palju äri teha, ellepärast olen pidanud hakkama elulähedasemaid aineid õpetama. Kuigi ma ikka ei saa lahti tundeist, et siia majja ei ole nagu hästi ei sobiks.»

«Aga, härra Kilimit, mitte tervetele pole arsti tarvis. Ka meie tulevastele tulundustegelastele on surnud keeli tarvis, kas või niipalju, et nad enam «*Mens sana in corpore sano*» ei ütleks, nagu nüüd isegi ajalehest võime lugeda.»

«Võib-olla on teil õigus, preili Raud. Igatahes olete mulle jälle natuke julgust juurde andnud.»

«Kas tõesti?» ütles preili Raud väga võluvalt naerata-des, ja sellega jäigi.

Juulius Kilimitil tuli mitte ainult õpetada ajalugu, loogikat ja psühholoogiat, tal tuli enda peale võtta ka klassijuhataja kohused kolmandas klassis. See au oleks õieti pidanud kuuluma preili Rauale, sest eelmine klassijuhataja oli olnud inglise keele õpetaja, kuid oli parem vastutusrikas ülesanne veeretada kogenud pedagoogi õlgadele. Kolmas klass oli küll seni väga korralik olnud, kuid vahest tuli see sellest, et eelmine klassijuhataja oli olnud kõvakäeline mees. Ja Juulius võttis selle koorma isegi meeleldi vastu. Oli siiski tore ütelda — minu klass!

«Minu klass!» mõtles ta, astudes kolmandal tunnil kolmandasse klassi. Ta oli seni uuest koolist vaevalt mingi üldmulje saanud, igatahes õpilased ei paistnud väga erinevat tavalistest inimeselastest. Ta oli rääkinud esimeses klassis põlvpükstega meestele paar sissejuhatavat sõna ajaloo tähtsusest tegelikus elus, eriti majanduselus. Ja niisama lühikese sissejuhatuse oli ta teinud lõppklassis.

kus ta alles tunni lõpul taipas, et tarvitab järjest ladina-keelseid sõnu ja tsitaate, mille puhul noored Hermese jüngrid ei saanud muud, kui vaatasid imestades tema ja uksteise otsa.

Minu klass! Kolmkümmend lõnkjat poeglast, sellises suure kutsika eas, viieteistkümnest seitsmeteistkümneni, tõusid robinal pusti. Klass asus vastu päikest, ja see pais-tis Juuliusale otse silma, nii et ta pidi kiiresti edasi liikuma. Esimesest aknast voolav hele valgus nagu löikas ta ära klassist, nii et ta sellest midagi ei näinud peale esimeses reas istuvate väikesekasvuliste meeste. Klassis oli seni rangelt kinni peetud kohtade jaotusest kehalise pikkuse järgi. Ja kahe aasta jooksul oli see harjumuseks saanud, nii et nad nüüd ise olid endid nii korraldanud, nii nagu isegi arütu loom laudas paremini vabatahtlikult oma asemele lähed.

Nüüd oli klassis vaikne, isegi üllatavalt vaikne, kui arvestada, et kõik klassid, ka blaseerunud lõppklassid, teataval määral sumisevad. Juulius kõhatas ja otsis sõnu, hoolimata oma pikast teenistusajast oli tal väike lambipalavik. Hermese või Mercuriuse nimel, need kolmkümmend jõnglast, igaks revolutsiooniks valmis, võisid talle veel palju muret teha.

«Nagu te teate, on mul ülesandeks teile ajalugu õpetada,» algas ta oma aeglase, iga sõna rõhutava kõnevii-siga, mis oli ta keeleõpetaja-ameti paratamatu tagajärg. «Peale selle on minu peale pandud teie klassi juhataja kohused. Kasutan mõlemaid võimalusi heameelega ja loo-dan, et me veel headeks sõpradeks saame...»

Ei olnud midagi kahtlast kuulda, ja et ta ikka veel hästi klassi ei näinud, siis võis ta rahulikult jätkata. Nad olid lihtsalt asunud äraootavale seisukohale. Aga aega-misi hakkasid ta silmad valgustusoludega harjuma ja õpilasi seletama. Ta suutis selle kogu peagi üksikuteks individideks jaotada, pidi ainult olema mingi pidepunkt, millest lähtuda.

«Tahaksin heameelega teada, kas kõik on kohal...»

Kuski keskmises pingis tõusis üks valgepäine poiss ja ütles ametliku häälega:

«Ei ole — Lubja ja Reintam puuduvad.»

Lubja ja Reintam — imelik, et esimesed pidepunktid pidid olema need, keda ei olnud... Reintam oli tuntud

minu, aga vaevalt oli sel äraolijal midagi peale nime ühist tema kunagise koolivennaga, kes oli kadunud kuhugi Venemaale.

Et kaks õpilast puudus, ei arvanud Juulius sündsaks minna toimingutele, mis oleksid eeldanud kogu klassi osavõttu. Näiteks klassivanema valimine. Kuid ankoval ärkas äraootav klass elule — milleks ilmaaegu viivitada, niikuinii tuleb senine klassivanem tagasivali-misele. Ja sellele intensiivsele rahvahäälele tuli järele anda.

«Olgu siis! Nimetage kandidaadid!»

Et mitu meest rääkis korraga ja ka nimi ise oli natuke raskevõitu, ei saanud ta sellest aru. Ta laskis selle küll tahvlile kirjutada, kuid kirjutaja oskas seda omakorda nii meisterlikult teha, et Juulius luges tahvilt «Tamm» ja m-ga Talle tuli päästev mõte õpilaste nimestikust järele vaadata, ja sealt ta leidis, et arusaamatu nimega poiss pidi olema Leho Tammneem.

Ma loodan, et vähemalt tema ise oskab seda nime lugeda ja teab, et ta on kandidaadiks seatud,» ütles Juu-lius ja klass muigas lojaalselt. Nad leidsid, et vanal on Tammorit — millele Juulius ise oleks vaevalt tulnud.

Olge heaks, istuge! Ma tahaksin aga heameelega teada, missugune teist on Tammneem...»

See oli sama heledajuukseline poiss, kes alguses oli puudunud nimetanud Tema asjalikkus ja enesekindlus teadus esialgu kahtlane. Oli loomulik, et klass selliseid tegelasi alati esirinda nihutas. Tal oli kogemusi, et mee-leldi taheti klassivanema kohal näha mehi, kes teist aas-tat samas klassis istusid ja ennast seega nii-öelda sisse lootanud olid.

«Palun nimetage teisi kandidaate!»

«Ei ole! Küllalt!» kõlas läbisegi vastuseks. Ainult üks poiss esimeses reas, püstjuustega ja tedretähtedega, mingi juhuslik kauge sarnasus kunagise noore Sagritsaga, tõstis julgelt käe. Kuid ta käsi tõmmati naabri poolt kohe alla ja keegi põrutas: «Sääsk, ole vait!»

«Ei, ei!» tõrjus Kilimit. «Meie anname igaühale sõna-vabaduse. Olge hea, Sääsk, mis te tahtsite ütelda?»

Kogu klass pahvatas üksmeelselt naerma, ainult väike püstjuustega noormees jäi tõsiseks ja tõstis otsustavalt uuesti käe.

«Noh, olge heaks!»

«Minu nimi on Tubli,» ütles poiss püsti tõustes.

Kilimit vaatas teda natuke segase ilmega ja taipas siis. Nimestikus polnud üldse Sääse-nimelist poissi. Jah, see oli nüüd väga piinlik lugu!

«Vabandage, noor sõber, kui ma eksisin, aga ma ei tunne ju veel kedagi! Teie nimi on siis Vootele Tubli, eks ole? Mis te tahtsite ütelda?»

Poiss näitas, et ta oli tõesti tubli, ta paiskas häbene-mata välja lause, mis äratas uue ja veel tõhusama naerutormi.

«Paluks välja!»

«Kas te ei võiks siiski ennast valitseda ja oodata, kuni valimine möödab?» ütles Juulius tõsiselt, ja ta tõesti ei mõelnud seda naljana, mida klass ometi sellena võttis. Nii nagu varem ta hästimõeldud nalja polnud keegi naljana võtnud.

Uusi kandidaate ei esitatud ja välja ka enam keegi ei soovinud, ja nii valiti Leho Tammneem ühel häälel klassivanemaks. Kui seepeale Tubli ruttas oma erisoovi täitma, hüüdis keegi tagumisest pingist talle midagi üsna sobimatut.

«Teie seal — kuidas teie nimi on?» nõudis Juulius valjult. Ta oli otsustanud nad esimesel päeval juba karmilt pihku võtta, ja nüüd näiski, et alguses nii suurepärane kord ähvardas lõdveneda.

Poiss viimases pingis tõusis üsna sõnakuulelikult. See oli juba peaaegu täiskasvanud mees jonnaka lõuaga ja poksija soenguga. «Vanase,» ütles ta. See oli viimane nimi õpilaste nimestikus.

«Vaadake, et teie ei ole esimene, keda ma pean karistama!» ütles Juulius noomivalt, kuid see tuli siiski kaunis pehmelt välja. Ja laiaõlalisele poksijale see ei näinud suuremat tähendavat, ta istus niisama lihtsalt, nagu oleks ta ainult vahelduse mõttes püsti tõusnud.

Need olid siis seiklused esimeseks päevaks, ja need lõppesid siiski üsna hästi mõlemale poolele.

Õpetajatetoas ootas teda preili Raud.

«Kuidas teie esietendus õnnestus?» küsis ta. «Muidugi, teile kui vilunud pedagoogile on see kõik lihtne. Aga mina tunnen, nagu oleksin läbi kadalipu jooksnud. Nad

näivad kõik noorte lõukoertena, kes aina ootavad juhust, millal mind neelata.»

«Pole karta, meie poisid on daamide suhtes džentlmenid,» ütles noor kaubateaduse õpetaja, kes ka ise tahtis olla džentlmen.

«Oh, seni olen džentlmene kohanud ainult kolmandas klassis. Pool klassi jooksis pinkidest välja, et minu pliiatit üles tõsta.»

«Kolmas klass on minu klass,» ütles Juulius Kilimit rõhuga.

«Näete, juba ongi teie head mõju tunda. Peale muu on seal üks noormees suurepärase inglise keele hääldamisega — ta nimi oli midagi Tamme-taolist.»

«Ahah!» ütles Juulius ainult. Sel tegelasel oli siis ka mõningaid häid külgi.

Kuid omas laadis oli preili Raud siiski meeldiv nähtus, nii et polnud ime, kui poisid olid tema suhtes džentlmenid. Kui isegi Juulius Kilimit leidis tema olemuses midagi soojendavat. Esimese päeva õhtu oli igatahes palju parem hommikust.

Ei möödunud palju päevi, kui Juulius tundis ennast selles ärimaailma algrakus üsna koduselt, ja ta isegi ei kipunud palju kahetsema seda, et tal polnud võimalik neile roomlaste kõrget luulet õpetada. Ta õppis oma klassi vähemalt üsna kiiresti tundma, ei vahetanud enam ära isikuid ega solvanud Vootele Tublit või teisi valenime-dega. Ja kui ta mõnikord ütles hästi vastanud poisile oma harjunud «Tubli, täiesti tubli!», siis võeti seda huumorina.

Ta sai juba järgmisel päeval teada, et kõhn, suurte silmadega ja närviliste kätega noormees Leho Tammneeme kõrval oli Kalju Järv, kes samal ajal, kui ta pinginaaber mängis esimest viiulit klassis, pidi mängima tõelist viiulit. Ta sai teada, et üsna silmapaistmatu poiss keskmises pingireas, kelle nimi oli Himma, oli tegelikult klassi parim õpilane, andekas kõrgis asjus peale esinemisoskuse, mis ometi pidi olema arimehe esimeseks vooruseks. Ta sai teada, et Himma kõrval istus Sakk, klassi ainus «üleajateenija», nagu teda nimetati, kes oli valinud endale koha, kus tal polnud karta kolmandaks aastaks samasse klassi jäämist. Ja kuna esimesel tunnil puudunud Luja ja puudu veel mõneks ajaks, et siis vahetevahel minna,

sest oma üsnavast välimusest hoolimata pidi ta olema nõrga tervisega, ilmus teine kadunud poeg Reintam kohale ja tutvustas ennast kohe peari ebasobiva markusega tunni ajal. Esimene markus käis Vanase kohta, kui see kurtis, et talle aastaarvud pähe ei jää: «Hea pea, aga ei võta!» Ja teine märkus iseloomustas Säkki, kes oli midagi sobimatut öelnud: «Blond poiss, aga brünett suu!» Kolmanda märkuse sai ta ise õpetaja Kilimitilt — teatevihku. Kuid Reintam pidi seejuures olema üsna silmapaistev õpilane, vähemalt oma kirjanduslike annete poolest, ja see seletas kõik sest Juulius mäletas oma häda surrealistlike luuletajatega. Ja nii nimi nime, nagu näo järel lisandus lõpmatule nimede ja nägude reale, mida ta endaga kaasas kandis nagu tohutut pärgamendirulli, mis kohati tuhmunud, kohati hoopis kustunud, mõnest kohast aga veel aastatest hoolimata oli imeselge. Jah, seda nii tagantjärele vaadata, kas polnud seegi üsna mõnus, — ja seejuures muheles ta resigneerunult...

See resignatsioon tuli ka vähest sellest, et ta mõnikord hakkas mõtlema, kuidas neist rohelisevõitu, alles valmi-vaist noortest inimestest sai aja jooksul midagi hoopis muud, kui siin võis arvata. Õige pea lahtus see esimene noorusevarskus, see peaaegu defineerimatu «miski». Parimad õpilased sageli kadusid silmapaistmatute igapäeva-inimestena, või nad läksid hoopis allamäge. Ja isegi see ei aidanud palju, et mõnest silmapaistmatust keskmisest õpilasest võis aja jooksul midagi saada.

See tema kohta haruldane pessimism esines siiski ciandjuhul. Enamasti polnud tal selleks aegagi. Tal oli nüüd palju tegemist, kuigi mitte vihkude parandamis- ja muud tagaajavat tööd, vaid lihtsalt mõnusat tegevust. Ta viitis suurema osa oma päevast aias, mis andis rikkalikku saaki, kuid mis tuleval aastal pidi andma veel rikkalikumat. Jah, tuleval aastal tuli siin kõik ümber korraldada, tuli ometi ajaga kaasas käia ka aianduses.

«Teed enesele viimaks liiga!» ütles Emmi. «Sa tead ju, sinu süda...»

«Minu süda on igavesti noor,» ütles Juulius. Ta südamele polnud sel sügisel tõesti eriti viga, ta oli peale muu ka kaalus maha võtnud,

Aga õhtul oli juba päris pime ja ta oli ikka veel aias.

laegi Emmi oli juba ammu toas, õigemini küll köögis. Mine tea, mis seal jälle meisterdati! Ta ilmus uksele ja hüüdis:

Juulius, tule ometi kord õhtule!»

«Oh, mis nüüd — mine tea, kui kauaks on veel ilusaid ilmu! Päike läks nii punetades looja.»

«Vaata, vaata, või isegi ilmatargaks oled õppinud. Ei tea millal?»

«Eks ma ole ometi sündinud maamees. Küllap oskan ilmagi vaadata.»

«Raiskad niimoodi kõik oma aja ära,» ütles Emmi, kui mees viimaks oli sisse tulnud ja, mullased saapad jalast ära visanud, sokkides käis, nagu siis, kui ta kord oli luuletanud. «Sa pidid ju midagi tegema. Sinu suur töö...»

Juulius vaatas üles ja tal oli päris kelmi poisi nägu.

«Sina arvad seda ka, Emmi? No ei tea, mis suurt tööd ma peaksin veel tegema? Olen oma suurt tööd eluaeg teinud.»

«Kuidas siis?...»

«Minu suur töö on kool, ei midagi muud. Olen kõik ära jaganud, mis mul oli, millest peaksin veel oma suure töö tegema? Mis muud kui jagan ka selle vähese, mis veel on jäänud. Ja usu, Emmi, nii on õigem. Nooruses olin egoist, tahtsin teha jumal teab mis, arvasin, et kõik teiste heaks! Vale puha, ainult enese heaks tahtsingi teha. Nüüd aga usun, et olen oma teenimise sel moel paremini teeninud. Ja lõpuks tuleb see ikkagi kõik mulle tagasi. Nagu on öeldud: lækita oma leib vee peale ja üürikese nja pärast leiad sa seda jälle...»

«Piiblit oled sa ka lugema hakanud!» imestas Emmi.

«Eks ma pea ka hakkama oma surematu hinge peale mõtlema, mis, Emmi? Sinul on sealpool muidugi kõik korras, sa tead, et usk on tarvilik asi, ja oled oma mak- sud korralikult maksnud. Aga minusugune vana pagan... Ja ega ma sellest paganusest päriselt lahti saagi. Aga sel- lest pole vähest viga, minu arvates saavad jumalad oma- vahel paremini läbi kui inimesed, kes isegi ühe jumala juures üksteise karvu kisuvad. Noh, mis meil siis õhtuks süüa on?»

«Pane ometi tuhvliid jalga!» tõreles Emmi, kes võttis viimast küsimust nöökimisena — millena see mõeldud oligi.

Viimaseid ilusaid suvepäevi — või oli see ainult ilus sügis? — kasutas Juulius väikese ekskursiooni korraldamiseks, mis oli õieti rohkem matk kui ekskursioon. Mõte ise ei olnudki tema algupära, selle kavaga oli tulnud Tammneem, kes oli talle selgeks teinud, kui tähtis on ajalootundi illustreerida mõne vana linnuse külastamisega. Kuid edaspidi jäi sellest kavast püsima ainult ekskursioon ise, linnuse asemel aga võeti ette teekond Padise kloostri varemeile. Kuid ka see oli ajalugu, seda ei saanud keegi eitada.

«Ega sul ometi liiga palju ei tule jala käia?» kahtles Emmi, kel oli nii palju tegemist ettevalmistustöödega. See oli ju Juuliusse esimene ekskursioon üldse.

«Olen suvel palju pikema tee jala maha käinud,» ütles Juulius uhkelt.

Ja nad läksid. Oli muidugi raskusi, mida Juulius polnud ette näinud. Kuigi kooli kõige džentlmenlikum klass, oli see teel siiski hoopis teine kari kui kindlate seintega piiratud klassis. Tubli oli millegipärast sekeldusi raudteeametnikega, Vanase pillas sobimatuid sõnu ja kõnekäände ja Kalju Järvel hakkas nina vagunis verd jooksuma. Viimasel juhul oli Tammneemel võimalik näidata oma teadmisi esmaabi andmisel. Ja õpetaja imetusele vastas ta heatahtliku iseteadvusega: «Oh, seda peab iga skaut oskama!»

«Ah skaut olete teie ka?» ütles Juulius pisut erilisel toonil, nii et see äratas tähelepanu, liiati nii tähelepaneliku õpilase juures, nagu seda oli Leho Tammneem.

«Kas teil, härra Kilimit, on midagi selle vastu?» küsis ta asjalikult.

«Vastu? Ei, mispärast! Ainult, kas pole vahest kasulikumaid ja paremaid mooduseid...»

Muidugi, tal olid omad seisukohad spordi ja sõjaväelise kasvatuses, ta oli ometi edumeelsete vaadetega pedagoog. Aga et see kõik oli ametlikult lubatud ja isegi soovitatud, siis ei kõlvanud temal selle vastu rääkima hakata. Kui pealegi selgus, et ka skautlusest oli kasu, sest Tammneem tuli oma verdjooksva sõbraga suurepäraselt toime.

«Jah, kui see alati annaks nii häid tagajärgi!» ütles Juulius kergelt ohtes.

Päris vabas looduses oli poistega hoopis kergem toime

...nda, näis, et nad siin, kus polnud võõraid inimesi nägenuks, ei kippunudki nii väga eksima sündsusreeglite vastu kui just seal, kus see polnud kohane. Viimane suvepäev oli iseenesest ilus, mets oli veel päris roheline, selle oma- ja se tumeda varjundiga küll. Käimisel võis isegi kuum hakata, eriti sellisel mehel kui Juulius Kilimit. Emmi oli küll kõige eest hoolitsenud, kuid ta polnud meelde tuletanud, et Juulius kepi kaasa võtaks. Ja kui nüüd mõned poisid puhtast uhkusest endale võõrast metsast kepid loikasid, hakkas temagi himu selle järele käima, kuigi see oli täiesti seadusevastane tegu. Ta avaldas oma kahtlusi nii ettevaatamatul kombel, et natuke aega hiljem Tammneem tõepoolest tuli kepi, mille ta eriti oli klassijuhataja jaoks löiganud ja mida ta praegu veel viimistles, andes ühtlasi kõigile võimaluse oma suurepärasest pussi motleda.

Seda ei tohiks ikka õieti...» kahtles Juulius väikese abamugavustundega. «Ja milleks teil niisugune impopärane sõjariist?»

«Oh, skaudil on alati nuga vaja,» vastas Tammneem ja naeratas seejuures nii süütult, et ka suur nuga oma hädahilikkuse kaotas.

Ja ka Juulius ise eksis siin vabaduses korralikkuse reeglite vastu ja võttis kepi tänuga vastu. Seda enam, et see tuli heast südamest, ja oleks olnud kahju tagasi lükata teenet, mida nii meeleldi pakuti.

Juulius liikus koos õpilaste tuumikrühmaga, kuhu kuulusid ka Himma ja Reintam, viimane küll vist seepärast, et tema teravmeelsusi ometi ka mõni tähtsam isik pidi kuulma. Nooremad ja agaramad Tubliga eesotsas läksid kaugele ette, vanemad ja soliidsemad, nagu Sakk ja Vanase, jäid kaugele taha, neil olid seal omad jutud ja asjad ajada. Kõige ees, keskel ja taga aga liikus nagu hoolikas väeülem Leho Tammneem oma adjutandi Kalju Järvega, ja ta oskas suurepäraselt tabada õiget tooni nii poisikeslikus eelpatrullis, asjalikus keskrühmas kui ka vanamehelikus järelsalgas.

«Ohoo, lehmadi!» hõikas Tubli ja asus otsekohe mõtteid vahetama noore aastase sõnniga, kelle tundeid ta oma linnapoisilikult võhikliku mõirgamisega nii solvas, et see põrnitsema hakkas ja sõjaka hoiaku võttis.

Keskmeses rühmas oli Himma hakanud kõnema aja-

Tammneeme lahutamatu trabant, muutus Juulius Kili-miti silmis omaette elavaks inimeseks. Koos viiuliga oli Järv midagi hoopis muud, kui ta oli päeval koolis, kus ta oli vaevaselt edasijõudev, omapäraselt tagasihoidlik ja omapäraselt tujukas õpilane. Nüüd hakkas aja jooksul temastki kujunema plastilisem pilt, ja see pilt kujutas ühe noormehe traagikat, mis kahjuks on liigagi sagedasti korduv.

Muidugi oli ta esimene ja ainus poeg, väljapaistvate annetega ja seepärast kohe imelapseks peetud ja vastavalt kultiveeritud. Et ta vanemad olid keskmiselt jõukad, võidi seda teha. Ta pidi alustama kooliteed verinoorelt, kuna ta ju ammugi kõike teadis, mis kooli alamates klassides õpetati. Ja et tal oli teiselt poolt huvi viiuli vastu, jah, ta avaldas isegi märgatavat andekust selles, siis pidi ta kohe võtma endale kahekordse koorma — koolist otsekohe viiuliõpetaja juurde, ja pärast tuli kodus harjutada. See polnud talle alguses koormav, sest koolis polnud niikuinii midagi tcha. Vanemad armastasid teda muidugi, kuid ega nad teda seepärast ei hellitanud, nad kasvasid teda pigemini karmilt ja püüdsid temas igasuguse ülemeelikuse ja poisilikkuse algusest peale surmata. Ta pidi jääma armsaks, inglitao-liseks lapseks, kandma pikki juukseid, sameipükse ja jumal teab mida veel, seda võivrd välja mõelda ainult inkvisiitorid ja mõistmatud vanemad. Aga kõigest hoolimata olid ta vanemad üsna praktiliselt mõtlevad inimesed, nad tahtsid anda talle praktilise hariduse, ja et ta algkoolis oli olnud võrdselt andekas igal alal — viimases klassis küll ainult tunniandjate abiga —, siis panid nad ta kommertsgümnaasiumi. Selles polnud nende arvates midagi valesti, kommertsgümnaasium andis ju hea ja praktilise hariduse ja oma viiulit võis ta niikuinii edasi õppida.

Ta oli gümnaasiumi astudes noorim õpilane klassis, kandis lühikesi pükse ja madrusepluusi, ja ta nägi välja nii laps, et tal tõesti oleks tulnud üle elada raskeid päevi, kui ta poleks siin sattunud Leho Tammneeme isaliku hoole alla. Kuid niisama hästi ei arenenud asi õpetajatega. Imelapsest oli saanud päris harilik poiss, kes liiga noorelt oli sattunud kooli, kus töökoorem hariliku gümnaasiumi omast oli pealegi pisut suurem. Ta ei suut-

nud korraga enam sammu pidada teistega, kes olid üsna harilikud inimesed ja kellelt nende vanemad polnud kunagi imesid oodanud. Ta oli noor, nõrga tervisega ja mitte eriti tugeva karakteriga, oma nimest hoolimata mitte mingi kalju.

Nii see tuli. Esimesed etteheited olid sadanud «rahuldavate» puhul, nüüd pidid ta vanemad nägema, et nende jumaldatud poeg tõi koju koguni «puudulikke» ja «nõrku». Õpetajate heatahtlikkus võis katastroofi ainult edasi lükata, kaasõppurite, eriti Tammneeme abi ainult möödaminevalt aidata. Nad ei saanud kiirendada tema üldist arengut ega teha väikesest madrusepluusiga lapsest seda sitket rüblikut, mis ta oleks pidanud juba olema. Ta võttis vahel kõik oma jõu kokku, pingutas ennast ülearugi, kuid väsis ja tüdines järsku, otse värisest vastikustundest kooliülesannete kallale asumisel ja lõi peagi kõigele käega. Kui ta nii oli elanud mõne nädala muretult oma viiulile ja unistustele, ta südametunnistus ärkas, ta surus hambad kokku ja hakkas jälle mitme mehe eest tööle. Kuid see oli asjata, ta oli juba liiga palju maha jäänud, kõiki lünki oli võimatu täita.

Ja siis pidi talle paistma, et ükski ei mõista teda, et õpetajad teda kiusavad ja vanemad piinavad. Ta muutus ootamatult tõrksaks, ja kuigi loomult väga tagasihoidlik ja arglik, hakkas ta viimaks isegi tunni ajal korda rikkuma. Mitte eriti kärarikalt, aga seda sügavama põlgusega õpetajate ja koolikorra vastu, mis oli veelgi halvem.

Oli olnud mõningaid intsidente isegi klassijuhataja tunnis, ja nüüd otsustas see poisi igakülgse uurimise alla võtta. Inimene, nimelt inimene ise oli kõige tahtsam, nagu Juulius nüüd oli arvamisele jõudnud. Ta pidi tutvuma niikuinii õpilaste koduse olukorraga, ja ta tegi algust Kalju Järve koduga.

See oli kodu, mida iga õpilane klassis oleks võinud kadestada. Härra Järv oli kõrgemapalgaline riigiametnik, ka tema abikaasa oli haritud inimene, nende kodu oli küll kitsavõitu, kuid moodne ja kõigi mugavustega. Nad võtsid Juulius vastu väga lahkelt, kaugeltki mitte selle tavalise umbusaldusega, millega enamik vanemaid näeb õpetajat oma kodus. Muidugi oli neile südamelähedane küsimus, miks nende poeg nii halvasti edasi jõuab, kuna ta on ometi nii andekas. Kas ta pole koolis veidi ulakas?

«Ma ei tahaks öelda, et noormees oleks vallatu,» ütles Juulius. «Ta on ainult mõnikord liiga kärsitu. Kas ta ei pea vahest liiga palju töötama? Ta mängib, nagu ma teada olen saanud, viiulit, ja ta teeb seda hästi.»

Proua Järv naeratas õnnelikult.

«Ah, ta on viimasel ajal küll ka oma viiuli hooletusse jättnud. Ma ei tea, mis temaga on!»

«Kas ei ole võimalik, et teie poeg, kellel on kunstilisi kalduvusi, on sattunud valele alale, ja et ta selle asemel ei peaks ennast pühendama rohkem oma meeldivamale alale?»

«Sa armas aeg!» hüüdis proua Järv. «Seda ta ju jõuab veel. Ta on vaevalt seitseteist, kui tal kool läbi on, ja siis võib ta teha mis tahes. On parem, kui inimesel on mitmekülgne haridus. Ja keskkooli lõpetamine ei tohiks ühelegi normaalse mõistusega lapsele üle jõu käia.»

«Teatud vanuses — jah... Kuid te ütlesite ise, et teie poeg on väga noor...»

«Mis noor!» hüüdis nüüd härra Järv. «Ta on varsti minu pikkune. See on laiskus, muud midagi. Kõik kunstnikud on laiskvorstid. Seda oleksin pidanud teadma ja poisile üldse mitte viiulit kätte andma.»

«Kunstnikku ei saa miski takistada,» ütles proua Järv viisakalt, kuid energiliselt.

Ei, siin polnud enam midagi rääkida. Need olid teadlikud vanemad, kes oma tahtmise läbi viisid. Nende pojast võis kõik saada, sest tal olid kõik võimalused.

Juulius võis seda võrrelda oma teiste õpilaste võimalustega. Ta jätkas oma ringkäiku õpilaste kodudes ja sisustas nii rea õhtupoolikuid arukal ja kasulikult viisil.

Ta leidis Tubli oma isa vürtsipoes ostjatega juttu ajamast, mis talle kahtlemata edaspidigi kasuks tuli. Ta leidis Himma ühe kristliku tädi hoole all, kes ennegi tagasihoidliku noormehe eluringi veel ahtamaks surus, nii et talle peale kasulikkude asjade lugemise midagi üle ei jäänud. See asjaolu eraldas ta teistest õpilastest, ja tal polnud ühtki sõpra, eemaldas ta kinost ja teatrast kui jumalavallatuist kohtadest ja raharaiskajaist, isegi koolis mittevajalikke raamatuid võis ta ainult salaja lugeda. Oli imelik, et just siin kristlikus kodus tulid Juuliusel meelde tantsutunnid. Sa taevast jah — see oli ju tema klassis akuutne probleem! Võib-olla tema vanast vastu-

oksusevaimust tingitult ei tundunud see asjaolu siin tema kodus nii vastumeelne kui muidu. «Jah, Heldur on hea poiss,» ütles tädi, «ainult palvetundi ta ei taha tulla!»

Ta leidis — ei, ta ei leidnud Lubjat kpdunt, kuigi see pidi haige olema. Ka vanemaid polnud kodus, ainult väike õde istus ja tuupis midagi algkooli neljanda klassi lugemikust. Juku oli läinud teiste poistega — see oli mingisugune poistekamp, kellest enamik oli jäänud pärast algkooli lõpetamist niisama logelema, sest tööks olid nad veel liiga noored.

Ta leidis, et Reintam oli maalt, mida ta poleks teadnudki arvata tema linnameheliku keeleteravuse põhjal, ja et ta oli korteris ühe veovoorimehe juures, igatahes mitte väga lähedates ja meeldivates tingimustes. Ja ta leidis Säki juures ainult ema, silmatorkavalt rietatud daami, kes võttis ta vastu väga lahkelt ja hakkas kohe rääkima kõrgemaist vaimseist asjust. Ta oli oma mehest lahku läinud, kuid isegi Juulius võis märgata, et siin praegu üks mees elunes, kes pidi olema vanem kui noor poiss. Proua ei teadnud palju oma pojast, ei tahtnudki teada, ta andis pojale täieliku vabaduse, sest ainult vabaduses kasvab inimene tugevaks ja loomulikuks.

Ta leidis Ragnar Vanase tema korterist, mis otse kubi-
kubimistest, kuigi lapsi oli tegelikult ainult viis. Aga nad olid väga elavad, liikuvad ja kärarikkad, ja ema, kõhn, õrnajumeline naisterahvas, oli pisut vaevatud ja väsinud moega, kuid ta peatõstmises oli märgata uhkust ja ta näojoontes mõndagi kunagisest ilust. Ta mees oli meremees ja viibis enamiku ajast muidugi kodust eemal, kuid ta hoolitses nende eest hästi. Jah, see korter on kitsas ja mitte koige parem, kuid nad kolivad siit varsti välja. Ei, puudust ei ole neil kunagi millestki, nad saavad paremini läbi, kui see pealtnäha paistab. Kas Ragnar pole koolis natuke taltsutamatu?

Ei,» ütles Juulius aeglaselt, «meie saame temaga üsna hästi läbi.»

Tal oli veel palju käimist, ja ta leidis oma õpilasi igatüüpi majadest. See polnud alati rõõmustav pilt, kuid tema teadis, mida inimene suutis, tema enda võimalused olid siiski olnud halvemad kui enamikul nüüd.

Ta oli varunud endale viimaseks külaskäiguks Leho Tammneeme kodu.

«Hercule!» ütles ta juba paraadukse juures. Ta seisis ja luges sildi vähemalt kolm korda läbi. Esimesel lugemisel ta ei taibanudki õieti, mis siin ta tähelepanu äratas, teisel lugemisel ta kahtles, kolmandal korral ta ütles: «Hercule!»

Sildil seisis ainult: «Rõivastusateljee Endel Tammneem (end. G. Treifelt)».

«Jajah!» ütles ta siis ega osanud enam midagi ütelda. Nii tuli sisse minna ja vastu võtta, mis see vana maailm vahetevahel jälle üllatavat pakkus.

Argliku olemisega neiu, nähtavasti teenija, avas ukse.

«Härra Tammneem tuleb kohe. Tal on praegu üks kunde.»

Juulius Kilimit ootas väikeses toas, kus lauale pandud vanad ajakirjad osutasid, et see oli rõivastusateljee ootetuba. Veerandtunni pärast tuli härra Tammneem.

Jah, see ta oli! Selles valgejuukselises, kuid väga elavas ja käbedas vanahärras võis ikka veel ära tunda kunagise Gennaadi Treifelti, kuigi tal ei olnud enam vurrusid ja ta kandis kuldnäpitsatega prille.

«Kui ma ei eksi — härra Kilimit? Tuhat vabandust, et te pidite ootama, aga ma ei saanud... Teenija oleks pidanud mulle teie nime ütlema!»

«Ta ei saanud seda teha, sest ma ei õelnud oma nime. Tulin õieti poolametlikult, olen nimelt teie poja klassijuhataja...»

«Jah, härra Kilimit, jah, Leho on teist nii palju rääkinud. Pidin teid ammugi üles otsima, oleme ju vanad tuttavad, aga te mõistate... Aeg kaob kiirelt, ja kui inimesel on töö... Vabandage, vabandage veel kord! Palun, astuge ometi tahapoole!»

Nad läksid tahapoole, kus Juuliust tervitas väike naine, naisama valgepäine ja roosapõseline nagu ta abikaasagi. Siis nii, vana sõber, kas seegi on siin suur passioon?!

«Olen Tallinnas alles kolmandat aastat,» selgitas härra Tammneem, «varemalt olin Narvas. Oh jaa, meil on kindlasti nii palju rääkida, et ei oska seda õieti alustada. Jah, kuidas aeg kaob!...»

Kuid ta ei tarvitanud enam prantsuse keelt, nagu varsti

võis märgata. Ka tema oli muutunud, isegi tema. Elu oli lais kõige imeväärsemaid metamorfoose.

«Andestage, ma pole ikka veel märganud küsida, kuidas elab teie armuline abikaasa!»

«Täna küsimast, ta on hästi kosunud. Ja teie olete alles pärast meie viimast koosviibimist oma eluõnne leidnud...»

Endel Tammneem lõi silmad maha, lihtsad hallid silmad, milles ei süttinud enam rohekat tuld ega tõenäoliselt võinud enam kunagi süttida.

«Aga teie tütar ja — poeg, kui ma ei eksi?... Kas ei ole viimaks preili Kilimit tütarlastegümnaasiumist teie tütar?»

«See ta on,» ütles Juulius aeglaselt. «Ja väikesest roomlasest on saanud pikk mees, kes kirjutab niisuguseid luuletusi, nagu need teile omal ajal meeldisid.»

«Kuidas ma kohe selle peale ei tulnud!» hüüdis härra Tammneem. «Ja sina, Leho, ka ei rääkinud!»

Noormees naeratas natuke häbelikult. See oli tõesti piinlik lugu, kuid kust ta võis seda teada, kui luuletaja kandis varjunime. Muidugi oli ta «Orhideesid» lugenud, niipalju võis ta oma au päästmiseks ütelda.

«Luuletusi loete teie ka!» ütles Juulius.

«Seda peab ometi tegema, kui tahetakse olla täiesti up to date!» vastas Leho Tammneem.

Noormees pidi nüüd kahjuks lahkuma, tal oli igal pool palju tegemist. Kui vanemad midagi laivatsid ta kohta öelda võisid, siis seda, et nad teda nii harva näevad, et tal kunagi nende jaoks aega pole. Ei olnud kerge isegi olla Leho Tammneem, kuigi võidi paista kõige õnnelikum õpilane klassis. Kõigepealt oli muidugi kool oma ülesannetega, olgu õppeained või organisatsioonid, kooliajakiri või kooperatiiv. Siis tuli skautlik organisatsioon — keelele oli palju antud, sellelt ka nõuti palju. Siis naisama sõprade seltskond, kino, teater, isegi kontserdid, kus tuli käia koos Järvega, kui taheti olla täiesti up to date. Ta ei olnud sportlane, kuid mõningad spordivõistlused, suusaretked või uisutamissohtud lisandusid siiski sellele koormale. Tantsutunnid — oo jah, isegi tantsutunnid! Ta pidi aga peale selle lugema ka kirjandust, isegi luuletusi, nagu ta oli õelnud. Ta oli selleski suhtes enda vastu halastamatu. Ja praegu oli tal laual «Lord Jim», mille

džunglilabürindist ta imetlusväärse visadusega püüdis läbi tungida. Tal tõesti ei jäänud aega perekondlikkudeks koosviibimisteks.

Juulius Kilimit jäi siia, ja tal oli lõpuks väga õdus olla. Nad olid, nagu juba arvata võis, väga külalislahked inimesed. Endel Tammneem ei olnud küll enam päriselt endine G. Treifelt, ta oli peale prantsuse keele veel muudki kaotanud. Ja see väike ümmargune naine ei tarvitsenud olla ta tõeline ja suur passioon, kuid ta oli oma mehe elu heledaks ja soojaks teinud. Olgu nende omavahelise armastusega kuidas oli, kuid neil oli üks ühine armastus, üks tõeline passioon, ja see oli nende poeg Leho oli ainus laps.

Ta ulatus oma vanemate igasse eluavaldusse, olgu see töö või puhkus, argipäev või pühapäev, olevik, minevik või tulevik. Kõik näis keskenduvat Leho ümber ja Leho ümbritses kõike. Kõik pildid, mis silma puutusid, kujutasid poissi mingis elujärgus. Leho aastasena, nagu ta siis päriselt oli, juba siis oma olemusele vastavalt rohkem köitvalt kui häbelikult naeratav. Leho nelja-aastasena, üleni valges ja pikkade lokkisjuustega, — ka temal olid oma inglipäevad olnud. Ja siis kaheksa-, kümne- jne. aastasena, kuni viimase ülesvõtteni skaudivormis, mis talle niisama hästi sobis kui kõik senisedki kostuimid. Rääkimata asjadest ja asjakestest, mis kõik olid kuidagi ühenduses Lehoga ja mida hoiti nagu reliikviaid.

Mitu korda kinnitanud, et härra Tammneem tingimata ka teda külastaks, läks Juulius lõpuks koju. No Emmi teeb alles silmad, kui kuuleb, kelle juures ta täna oli olnud!

Sellega lõppesid Juulius Kilimiti ringkäigud, ja küllalt õigel ajal, sest ilmad muutusid halvaks, ta tegi nüüd peaaegu iga päev oma jalad märjaks. Sügis oli lõppenud. Ja nüüd tuli talv.

Ja nüüd tulid jõulud. Olgu ta pealegi endine ja osalt ka praegune pagan, olid need pühad siiski Juulius Kilimitile midagi väärt. Kas või ainult noorte inimeste pärast, kellele need ometi pidid olema sünnimäeks.

Koolijõulupuul oli väike vahejuhtum, mille tõelist taga-

põhja ta õnneks ei aimanud, ja nii võisid sellegi aasta rahupühad rahulikult teiste kõrvale minna. Jõulupuu eeskavaline osa oli rikkalik, peale mitmesuguste deklamatsioonide kõigis kaubanduslikkudes keeltes — ingliskeelne muidugi Leho Tammneemelt — sisaldas see veel muusikalise osa Kalju Järvelt. Ja kuni selle viimaseni oli kõik hästi klappinud.

Nüüd aga polnud noort kunstnikku äkki kustki leida. Ka Tammneem, kelle poole Juulius oleks sel puhul võinud pöörduda, oli kuidagi silmapiirilt kadunud. Ja need paar kolmanda klassi poissi, keda Juulius kinni püüdis, laususid kohmetult naeratades, et nad midagi ei tea. Siis tuli Sakk.

«Järv jäi järsku haigeks,» seletas ta. «Ta on praegu klassis — aga mängijat temast küll ei saa.»

«Kuidas siis...?» arutas Juulius. See võis viimaks olla tõsine asi — ta läks väga ruttu klassiruumi.

Parajasti tõrjus Tammneem ukse vahel poisse välja.

«Get out! Minge minema, viimaks võib vana sisse kukkuda...»

«Vana» oli juba sees, ja sedapuhku muutus isegi Tammneem segaseks. Ta püüdis küll kiiresti päästa, mis päästa andis.

«Järv jäi järsku haigeks ja heitis siia pikali — ta ei saa kahjuks esineda. See on muidugi väga halb, aga...»

«Kas ei peaks arsti kutsuma...» ütles klassijuhataja kartlikult.

«Oh ei, tal on sageli nii — süda läheb pahaks. Ma pidin ta koju viima, küll see läheb varsti jälle mööda.»

«Noh, kui just nii — aga parem oleks küll, kui arst... Ma tahaksin teda heameelega kord näha...»

Kaksteist poissi haarasid nagu käsu peale põidlad pihku. Tammneem tuli temaga kaasa ja püüdis end ikka hoida tema ja haige vahele, kes lamas kahel otsakuti lükatud pingil, kellegi palitu pea all. Ta oli väga kahvatu ja ta silmad olid kinni. Hoolimata Tammneeme vaheletükkimisest jõudis ta nii lähedale, et puudutas haiget õlast.

«Noh, Järv, kuidas te ennast tunnete?» küsis ta.

Järv pomises midagi vastuseks, mis kõlas peaaegu nagu: «Sõida põrgu!», kuid millest polnud võimalik kindlasti aru saada, sest Tammneemel oli kõhahoog. Ta avas

silmad ja, nähes klassijuhatajat, katsus istuli tõusta, kuid Tammneem surus ta kohe tagasi.

«Mul on väga halb!» sosistas ta ja peitis näo palituvoodrisse.

«Peaks ikka tõesti arsti kutsuma,» ütles Juulius tõsiselt. «Ta näeb väga halb välja.»

«Oh, ta kosub peagi,» ütles Tammneem. «See hakkab nüüd üle minema.»

See hakkas tõesti üle minema, sest Kilimit läks klassist välja ja suurem hädaoht oli möödas. Ta polnud nähtavasti midagi taibanud.

«See tuleb sellest, kui asjatundmata inimesed hakkavad niisuguste asjadega mängima,» ütles Sakk üleolevalt. Ta võis täna õhtul Tammneemele natuke õlale patsutada, ja ta ei jätnud seda võimalust kasutamata.

«Soo — ja kes oli see, kes vana klassi juhatas?» küsis Tammneem rangelt. «See polnud sugugi *fair play*!»

Ja nagu ikka, pidi Sakk ka seekord märkama, et teised olid Tammneeme poolel, ja sõber Vanase tähendas isegi midagi «nina vinklisse löömisest». Sest kui nüüd Kilimit tõesti oleks aru saanud, kuidas Järvega töepoolest oli, — ja ta pidi olema pimedusega löödud, et ta seda ei märganud...

Muidugi oli ka Tammneem ise asjade käigu pärast tõsiselt õnnetu. See polnud ju halvasti mõeldud — vaene Järv läks alati nii kergesti verest ära ja talle oli julgust vaja. Kuid julgus oli visa tulema ja enne veel, kui sai midagi märgata, oli vedru üle keeratud — julgust oli siis küll, kuid meest polnud enam.

Kuid Juulius Kilimit oli tõesti pimedusega löödud, ja see kurb sündmus ei seganudki eriti tema jõulurõõmu. Miks ta õieti rõõmus oli, seda poleks ta isegi öelda osanud, või ta oleks olnud väga ehmunud, kui mõni oleks talle öelnud selle salajama põhjuse. Ta oleks seda inimest hulluks pidanud — ja iseennast ka. Midagi niisugust tema olukorras, tema aastates... Ei, see oleks olnud niisama uskumatu kui see, et Kalju Järv võis koolijõulupuul purjus olla, ja seepärast ei tulnud see võimalus talle üldse meelde, nähku ta seda kas või oma silmaga.

Eha Raud kandis jõulupuul rohekat kleiti, mis ta saleda keha ümber liibudes andis talle siiski rohkem Diana kui Venuse välimuse, kuigi poisid teda mõnikord

viimaseks nimetasid, mis aga neist suudest kuulduna polnud kellelegi meelitus. Ta kohtles vana Kilimiti ikka selle erilise sõbraliku tähelepanuga, mis tegi neist siin võõraste hulgas sõbrad ja liitlased. Ta näitas oma säravaid hambaid rohkem kui ammu enam, sest ta naeris tihti ja naeratas veel rohkem.

«Jah, härra Kilimit, ma ei tea, mis oleksin hakanud peale ilma teieta,» ütles ta. Jumal teab, kui tõsiselt ta seda mõtles, kuid ta ütles seda väga ilusasti.

«Nüüd te küll liialdate, preili Raud,» ütles Juulius ja võttis taskuräti, sest ruumid olid väga soojad.

«Aga siiski — teie kogemused ja head nõuanded on mulle suureks kasuks olnud. Otse kosutuseks on vahepeal teie klassis tunde anda.»

Võimalik tõesti, et tal mitte igas klassis polnud kerge, kõigest tema sarmist hoolimata. Kui ka iga poiss üksikult võttes võis olla džentlmen, hulgakesi olid nad siiski kaunis üllatava muutumisvõimega kollektiiv.

Siin tuli Juuliusle mõte korraks preili Raud külla kutsuda. Ta võiks ju kutsuda ka teisi — Sagritsa, keda ta tükil ajal polnud näinud, muidugi Liina, aga vahest ka Gennaadi Treifelti — oh, tuhat vabandust! — Endel Tammneeme perekonnaga. Sellest võiks saada väga esinduslik olemine...

«Jah, me võikime küll,» ütles Emmi, kellele ta seda enne pidi rääkima. «Kas mitte vana-aasta-õhtuks? Mis me, kaks vana inimest, siin teeme, me hakkame üksteist kartma...»

«Oh, mina olen sind alati kartnud,» ütles Juulius, pöörates teise raskemeelsuse naljaks. «Aga missugune mees ei kardaks oma naist...»

Sellest sai esinduslik olemine. Mitte ainult eespoolnimetatud külaliste tõttu, vaid seepärast veel, et korraga oli ilmunud kadunud roomlane, kes ohates alistus vanemate soovile, tuues ainult endale toeks kaasa Raivo Saalemi.

Eha Raud tuli Juulius Kilimiti katuse alla jälle uues ja veel võluvamas kleidis — väga huvitav kombinatsioon roosast ja mustast, mida ka härra Tammneem pidi tunnistama. Ta kohtles vaest Emmi nii suurepäraselt, et see otse sulas. Ta suutis isegi Liina Kilimiti kord ennast unustama ja südamest naerma panna. Ta oleks viimaks

jagu saanud ka Sagritsa külmalt veiklevast irooniast, kui ta oleks selleks vaeva näinud. Endel Tammneem iga tahes hakkas peaaegu prantsuse keelt rääkima, ja Tammneem juunior säras, nagu ainult üsna noored inimesed nii katmatult säravad.

Ta tervitas Tiit Neiderit nii lihtsalt ja tuttavlikult, et see korra üllatatult üles vaatas. Kuid tal oli küllalt taktitunnet, et kohe pöörduda härra Saalemi poole, keda ta «visti oli kord varem kohanud».

Tiit Neider ei näinud just hea välja, tema varasem värviküllus näis olevat ära õitsenud. Mitte ainult riietuses polnud toonid tagasihoidlikumad, ei enam oranži särki ega pudelivärvilist lipsu, ka ta näojume oli kahvatum ja silmad tuhmid, otsegu valgusearad. Polnud ime, et ta ei teinud eriti välja võluvast preili Rauast, kui ta ka ülejäänud seltskonnale kuigi palju tähelepanu ei osutanud. Eemale tõmbunud, käed kasvatamatult taskus, katsus ta näole manada iroonilist muiet, mis tal aga korda ei läinud.

Korras teda vaadates oli Endel Tammneem natuke mõtlikuks muutunud — midagi neis silmis, selle lõua ümaras kaares oli tuttav, mingi tervitus minevikust. Kuid siis, heites kiire pilgu oma naisele ja pojale, oli ta jälle siinsamas ja minevik oli jäänud sinna, kus ta oli. Raivo Saalem, Tiit Neider — tõepoolest, mõlemad nimed... Kuid ei midagi muud kui nimed enam!

«Meie omal ajal...» rääkis Juulius. Ka tema oli läinud mineviku radadele, kuid peamiselt selleks, et sealt noortele kuldseid õpetusteri tuua. Härra Tammneem liitus temaga.

«Jah, meie olime idealistid, aateinimesed,» ütles ta. «Tõepoolest, kui vaadata tänapäeva noori, võib inimene kurvaks muutuda. Meie ajal igal lihtsal käsitöölisel — ja mis olin ma muud kui käsitöölaine — oli vaimseid huvisid. Ja kui raske oli meie ajal koqlitee, seda võib ju härra Kilimit või härra Sagrits paremini jutustada...»

«Mina mitte,» ütles Sagrits. «Mind jätkes mängust välja. Mina olen selles asjas eriarvamisel.»

«Missugusel nimelt, kas tohin paluda?»

«Kui soovite!... Mis on siis meist saanud meie vaimsete huvide kiuste — koolmeistrid ja rätsepad... Ja mis saavad meie lastest, kel need vaimsed huvid puuduvad?

Neist saavad professorid, ministrid ja direktorid. See kõik, mida meie pidime suure vaevaga siit ja sealt kokku koguma, on nende jaoks juba hunnikusse pandud, nii et muudkui söögu. Isegi lusikas on pihku pistetud, kui just jätati mitte hõbe või kuld, siis lusikas ikkagi. Mis ime siis, kui neil läheb see kergema vaevaga, nii et meile paistab, et nad on laisad. Nad on lihtsalt meist õnnelikumad, muud midagi. Võime neid kadestada, aga mitte süüdistada.»

«Aitäh, härra Sagrits, et kostate meie, noorte eest!» ütles preili Raud.

«Kostan ainult enese eest,» ütles Sagrits. «Et noortele selgeks teha, miks minust pole midagi saanud.»

«Ja lubage, mis peab siis inimesest saama?» küsis äkki Tiit Neider tuliselt. «Kas pole küllalt, et inimesest saab lema ise?»

«Võib-olla,» vastas Sagrits, «aga selles asi seisabki, et minust ehk pole saanud mina ise. Ja nii mõnestki teisest veel...»

See oli olnud ilus õhtu ja ilus aasta lõpp. Nüüd oli uus aasta ja nüüd polnud see enam nii ilus. Juuliusel tuli tõsine kõnelus oma pojaga, kasupojaga, kui nõuda karmi tõde, nagu Tiit Neider nuud nõudis.

Ta oli otsustanud lõpetada selle ebamoraalse vahekorra oma kasuvanematega, kelle kulul ta elas, kelle lootusi ta aga ei täitnud. Ei, ta koguni elas hoopis teisiti, kui need kunagi heaks kiidaksid, ja nüüd jutustas ta seda kasuisale avameelselt. Iga inimene kandis ju oma saatust endas, seda oli Juulius ise ütelnud.

Juulius Kilimit kuulas vaikselt ja imestas isegi, et ta ütles seda nii vaikselt kuulata.

«Inimene peab katsuma suurem olla kui ta saatus,» ütles ta.

Tiit Neider hakkas naerma, kuid see naer kõlas natuke tehtult. Ta tahtis naerda selle inimese naiivse idealismi üle, kes igal pool tahtis näha ainult head ja ilusat, ka seal, kus seda hoopiski polnud. Veel enam, seda polnud ju kuski.

«Ja mis sa kavatsed siis ette võtta, kui küsida tohib? Kas ainult oma orhideede kasvatamisest elama hakata?»

«Ah, need kunstililled — neist olen õnnelikult üle. Nüüd klopsib juba iga poisike smaragdidest ja berüllidest paradiisivärvavaid kokku. See pole tõeline luule.»

«Vaid see oleks?...»

«Kui üldse midagi kirjutada, siis ainult südameverega.»

«Õigus, *amice!*» ütles Juulius ja sirutas käe.

Ta käsi jäi tühjaks. «Ei see pole see, mis sina mõtled. Sinu arvates inimene on lausa headus ja ilu ise, ja kui ta kirjutab, siis hümne ja oode. Kuid asi on teistpidi lihtne. Vist oli see Herman Bang, kes kuski ütles: «Kirjutatud on, kes jumalat näeb, see peab surema .. Aga ma ütlen teile, kui keegi inimest näeb, nagu ta on, ta peaks surma kergeks saatuseks. Ja kes ennast täiesti läbi näeks, paneks rõõmuga pea pakule.» Ma kardan, ma olen juba liiga palju näinud, iseennastki...»

«Jajah, sellest ei saa mina enam aru,» ütles Juulius. «Ma ei ole seda meest lugenud, olen tast ainult kuulnud. See oli vist midagi haiglast...»

«Kes meist ei ole haige?» ütles Tiit Neider, ja sedagi lauset oli Juulius vist varem kuulnud. «Ainult loom, kes sööb, magab ja — vabandust — armatseb! Iga mõte on haiglane nähtus, ja mida sügavam, seda haiglasem. Kuni jõuame kõige sügavama mõtteni, see on surm.»

«Vaidleksin sulle heameelega vastu, sest ma tunnen, et sul ei ole õigus, kuid mul pole kahjuks sinu head kõneannet. Muidugi, on palju ebameeldivaid asju, on inetust ja kannatust, ma ei eita seda. Aga meie kohus on nende vastu võidelda, püüda kõrvaldada...»

«Armas isa, me ei kõrvalda olemasolu kannatust ja — mõttetust!» ütles Tiit väsinult ja leebelt.

Olemasolu mõttetus? Midagi niisugust poleks tohtinud üldse rääkida, see oli jumalateotus, see oli patt püha vaimu vastu, jah, see ta oli. Ta oli ehitanud oma templi Tundmata Jumalale, ta oli seal ka natuke lugenud. Ta võis seda oma pojale ütelda, sest nüüd ta nägi, millal inimene vajas jumalat.

«Sa usud jumalat?» küsis Tiit püüdliku irooniaga.

«Ma usun inimestki,» vastas Juulius Kilimit.

VIII

Juulius Kilimit luuletas veelgi.

Ta polnud seda patju ka möödunud aastatel jätnud, mõnikord ikka oli teda valge paber kiusama hakanud. Ja kui ta ka seepärast sokkides mööda tuba ei käinud, siis oma lõbu oli tal sellest mõnikord olnud. Mitte, et ta oleks tahtnud neid asju kunagi maailmale teatavaks teha, ammugi et noorematega võidujooksule minna, ta pani need kõik hoolikalt sahtli põhja. Ja kui ta nüüd veel luuletas, siis pani ta need luuletused eelmiste alla.

Muidugi poleks tal olnud põhjust oma luuletaja-ameetit häbeneda, tal oli ju oma «Mihkel», mis kiiresti oli saanud väga populaarseks. Tõepoolest, läksid sa kuhugi kontserdile või keerasid lahti raadio, sealt võis varsti jälle kuulda Mihkli kosjalugu. Ja peale muu oli tema autoriõigus jalule seatud, mitmel pool oli sõnade autorina märgitud «J. Hallikas». Või veel — oli kuidagi läbi tilkunud ka kuuldus, et tõeline autor pole keegi muu kui Juulius Kilimit. Oli see nüüd Emmi või Liina edevus, või oli seal koguni mõni liiga laia suuga meesterahvas mängus, kes seda teab.

Igatahes teadis seda preili Eha Raud, ta oli seda Juuliusesele endale öelnud. Ta võivat ometi ka oma luuletaja-tegevuse üle uhke olla.

«Uhke?» küsis Juulius kurvalt. «Ma ei või seda laulu enam üldse kuulda. Jah, mitte see vemmalvärss pole olnud see, mida ma oma paremaks olen pidanud...»

«Küll oleks meelitatav näha kunagi ka seda, mida te olete oma paremaks pidanud,» ütles preili kavalalt.

Juulius ei viinud talle muidugi oma luuletusi sahtli põhjast, igatahes praegu veel mitte, ka mitte Asklepiadese varsse, mida noored inimesed olid ebaõnnestunuks lugenud. Ta viis preili Eha Rauale «Kimbukese põllulilli».

«Peate teadma, et need on nimelt väga vanad,» ütles ta. «Näete, nad kannavad aastaarvu 1896. Või, arvata, et minagi olin siis veel üsna noor, kuigi see nüüd pealtnäha on raskesti usutav. Aga kui teil jätkub heatahtlikkust, siis ehk mõne tera te siit leiata.»

«Olen tuhandeks tänulik!» ütles preili Raud nii soojalt, et Juuliusese kõrvad hakkasid helendama, peaaegu nagu

siis, kui preili Leonore Paagland oli teda tänaval kõnetanud.

Iial ei jumalad üksinda ilmu! Ja mõnikord ilmub valatu Amor ainult selleks, et Phoibos Apollonile ust avada.

Ta polnud ometi armunud, tema, vana koolmeister Juulius Kilimit, kes vaikselt viisil oli oma kuuekümnendast eluaastast üle astunud! See pidi olema midagi muud, see oli lihtsalt imetus, rõõm ühe inimese igakülgsest ilust, vaatleja omakasupüüdmatu rõõm. Mis oli sel kõigel tege- mist armastusega? Jajah, see pidi olema puhtisalik tunne, muud midagi.

See ei pidanud olema armastus, sest ta ei tundnud mingit armukadedust, kui ta koolipeol pidi pealt vaatama, kui preili Raud kogu aja teistega tantsis. Ainult vaikset nukrust vahest, et tema ei võinud olla nende hulgas. Kuid ta oli seekord väga salliv, ta leppis peaaegu isegi muusikaga. Miks ei pidanud noored inimesed vahel rõõmsad olema ja isegi tantsima? *Nec dulces amores sperne puer, neque tu choreas...* Eks ütelnud seda juba suur luuletaja. Jah, kui asjale teisest küljest läheneda, võis noori inimesi isegi siin rõõmuga jälgida, võis leida Sagritsa kombel, et see on päris amüsanantne, ilma tema irooniata muidugi.

Mille poolest muutus näiteks Leho Tammneem halvemaks, kui ta tantsupõrandal osutas sama püüdlikkust kui igal pool mujal? Kui ta tantsis oma inglise keele õpetajannaga, oli see väga armas näha. See oli igatahes armsam näha, kui et tantsisid koos inglise keel ja kaubateadus. Kuigi viimased olid omavahel head sõbrad ja õpetajatetoas hakati juba nende üle muhelema. Ta muutus väga leplikuks, ja isegi lauluõpetaja hiilgavad silmad, mis liiga selgesti reetsid ta olukorda, ei solvanud teda enam nii kui mõnikord varem. Muidugi, see oli täiesti sobimatu pedagoogile, kuid täna õhtul Juulius ei tahtnud olla pedagoog, vaid ainult piduline. Jah, võimalik, et see oligi, miks õpilasedki neid hindasid.

O Navis! referent in mare te novi fluctus! Kas jalle oma vanast rahuadamast tundmatule merele kipud?

26. märtsil oli Eha Raua sünnipäev. Jumal teab, kust see kuupäev oli Juulius Kilimiti kätte saanud, aga see oli

talle suurepäraselt meelde jäänud — võimalik, et siin aitas kaasa tema ajalooõpetaja-amet.

Ta tegi midagi, mida ta vahest poleks tegema pidanud, kuid milles polnud ka midagi halba, kui inimesed oleksid seda teisiti võtnud. Ta saatis preili Rauale sünnipäevatervituse. See oli luulekujuline tervitus ja selle oli ta ise luuletanud. Alkiri «Vana lilleaednik» oli küllalt palju- ütlev, see ei teinud saatja isikust enam mingit saladust, ja see polnudki vahest sellisena mõeldud.

Kuid siiski polnud see kindlasti mõeldud ka sellisel viisil teistele näitamiseks, nagu tegi seda preili Raud. Ta tõi selle kooli kaasa — ja kui ta oleks seda näidanud ainult kaubateaduse õpetajale, see oleks olnud arusaadav, — ta näitas seda kõigile. Vaata vana lilleaednikku! Preili Rauale tuli tema uue austaja puhul õnne soovida. Kaubateaduse õpetaja tegi seda nii irooniliselt, et preili Raud pidi küsima: «Armukade, mis?» Muidugi polnud keegi armukade vanale Juulius Kilimitile, muidugi polnud kellelgi midagi tema vastu, neile kõigile oli see lihtsalt lõbus lugu.

Seda lõbusat lugu pidi Juulius ise kahjuks pealt kuulma. Poleks ta seda kuulnud, sellest poleks midagi olnud. Nüüd aga lõi ta korraga nii tõsiseks, et see isegi klassis õpilastele silma puutus, kuigi nad muidu sellest loost veel midagi ei teadnud. Ta ei rääkinud sellest asjast midagi, ei preili Raua ega kellegi muuga, ta ei rääkinud üldse enam paljudega pärast seda. Nad võisid mär- gata, et temaga oli midagi lahti, nad võisid isegi selle kohta oma sündmatut nalja teha, tema ei hakanud midagi selgitama.

Mis oligi tal selgitada? Ta polnud seda ju ise kunagi uskunud, igatahes mitte sel kujul, nagu talle seda omis- tati. Olla armunud preili Eha Rauasse... See oli olnud vana mehe rõõm ühe inimese soojendavast naeratusest, mida ta oli pidanud siiraks. Ja vanad inimesed kardavad juba nii väga külma... Natuke naljatamist oli tahtnud selles kõiges olla, aga naljatamist ustavate sõprade, vandeseltslaste vahel, kelleks nad olid ju töötanud teine- teisele olla, see polnud mõeldud ikkagi nii kõigi irvitada heitmiseks. Kõik kokku oli see olnud nii õrn ja veiklev nagu ämblikuvõrk puuksal hommikupäikese paistel, mil- lest ei saa aru, kas ta on või ei olegi. Kõik kokku oli see

olnud rõõm. Ja seda rõõmu ei olnud enam. Nad olid purustanud ta rõõmu ja nad olid purustanud rohkemgi. Praegu oli tal veel liiga valus, et üldse suuta kokku võtta, mis kõik oli purunenud.

Nad said ta loodud olekust valesti aru ja arvasid, et see tuli õnnetust armastusest. Sest preili Eha Raud oli nüüd viimaks päris ametlikult kihlatud kaubateaduse õpetajaga, kelle nimi oli härra Juurikas, nii et Eha Rauast pidi saama Eha Juurikas, mis näitas, et tema armastus pidi olema küllalt suur, kui ta oli valmis sellise ohvri toomiseks. Ja selle suure armastuse pärast juba oleks pidanud vana Kilimit talle selle vembu andestama.

Vana Kilimit oli aga õpetajasperes üsna eraklikuks muutunud, ta tegeles nüüd seda suurema innuga oma õpilastega. Siin arvas ta veel leida võivat rikkumata ja siiraid inimesi, ja ta ei märganud, kuidas siingi kevade lähenedes tema õhtused Apolloni teenimised muutusid ikka tüütavamaks. Tema klass, džentlmenide klass, oli tema suhtes ikka veel üsna kena, kuid teiste õpetajate tundides võis siingi mõningaid mõrasid märgata. Inglise keele tunnis olid nad hakanud kord laulu ümisema: «Mil-lal meie pulmad teeme, ai-tilu-lilu-lii...» Ja kuigi preili Raud punastahult oli väga veetlev, ta polnud nii õnnelik. Ta ei saanud aga süüdlaste jälile, ja klassijuhataja juurde minna ei võinud nüüd tulla kõne allagi. Kilimit oli nii imelik — mis see vanapapi siis õieti mõtles!

Vanapapi polnud midagi mõtelnud, selles see oligi. Ta ei mõtelnud ka nüüd palju, sest peale kõige muu ta ikka veel uskus inimest, nagu ta oli mõne kuu eest oma kadumaläinud kasupojale kinnitanud.

Selge, külmavõitu aprillihommik — kuidas sellised päevad nii meelde jäävad! Ta oli kergemeelselt akna avanud, ja koos selle värskes õhuga tungis sisse kuld-nokhade vilistamist. See oli peaaegu nagu pühapäeva hommik, ja sellisel hommikul võis unustada niisugused tühised meelehärnid, mille taga polnudki õieti midagi. Tühi kõik — inimesed olid ju ainult inimesed, mis oli ta siis neist oodanud! Ta oli ise natuke kergemeelne ja naeruväärselt sentimentaalne olnud, muud midagi. Nii — nüüd tuli teha võimlemisharjutus, värskes õhus, päikese-

paistel... Sel aastal peab ta heas vormis olema, sest tal on palju tegemist, kui tahab aias kõik nii ümber korraldada, nagu ta on kavatsenud.

Ta läks tugevate, sihilikult rõhutatud sammudega söögituppa, et Emmile meelde tuletada, et hommikusöök peaks õieti juba laual olema. Samal ajal astus Emmi sisse teisest uksest ja — oli see võimalik? — ta nuttis.

«Jah, telegramm — praegu tuli...»

Ta võttis selle ja luges:

«Teie poeg Tiit Kilimit toimetati täna elukardetavate vigastustega haiglasse. Seisukord on tõsine. Raivo Saalem.»

«Kuidas see siis nüüd...?» Ta vaatas küsivalt üles, kuid Emmi kohkunud näost ta ei saanud oma küsimusele vastust. Emmi kindlasti ei teadnud niigi palju arvata kui tema — õnnelik inimene!

Kas siis nüüd — oli ta nüüd näinud isecennast nii täielikult, et oli oma pea pakule pannud?

«Sa pead kohe sinna sõitma!» ütles Emmi, kui oli esimesed pisarad pühkinud.

«Jajah,» ütles Juulius. «Ma pean! Aga ma ei jõua nii-kuinii enam hommikusele rongile. Sellepärast lähen küll kord enne kooli ja räägin seal ära...»

Ta läks, nagu ta juba palju päevi oli käinud seda teed, igasuguse ilmaga ja igasuguse meeleoluga. Ta laks kaunis kiiresti, kuid tal ei hakanudki palav. Võimalik, et ilm oli siiski jahedam, kui alguses oli paistnud heleda päikese paiste tõttu.

Ta ei saanud oma juttu direktori juures veel alustadagi, kui see juba ütles:

«Ahah, te tuletegi! Te olete siis juba kuulnud...»

«Jah, ma palun küll mõneks päevaks ennast ametist vabastada...»

«Kuidas? Just nüüd? Aga kuulge, see ei ole ju kuidagi võimalik! Ja ma ei mõista teid, härra Kilmit, uskuge, ma kuidagi ei mõista, kuidas teie kui vana pedagoog võite niisuguse jutuga tulla.»

«Härra direktor, kas teil ei ole lapsi?»

«Minul? Muidugi — aga mis see sinu puutub?»

«Sis ei mõista mina teid, härra direktor, Teile paistab

see võimatu, et üks isa tahab sõita oma poja juurde, kes on suremas?»

«Kuidas nii? Noh, siis ei saa me vist kumbki üksteisest aru ja ajame igaüks isejuttu. Kuidas see asi nüüd õieti oli? Mis te soovisite?»

Juulius rääkis, mis ta oli kavatsenud rääkida, enne kui direktor oli tulnud niisuguse näoga, nagu teaks ta seda juba. Tegelikult ta ei teadnud midagi. Niisamuti nagu Juulius ei teadnud, mida direktor oli tahtnud rääkida.

«Jah, siis muidugi peate sõitma, nii halb kui see ka praeguses olukorras on. Sest on juhtunud midagi, mis tingib teie kui klassijuhataja kohalviibimise tarvilikkust. Aga ma pean siis küll selle asja enda kätte võtma...»

«Mä olen siin veel terve tanase päeva. Kui see annab ennast kiiresti lahendada...»

«Kardan, et ei. See asi näib olevat väga — komplitseeritud. Kolm poissi meie koolist on segatud ühte skandaali — ja nagu on selgunud, nimelt teie klassist. See oli möödunud laupäeval tütarlastegümnaasiumi peol...»

Ta jutustas pikalt ja asjalikult, nii nagu ta seda armastas teha tunnis kui ka pedagoogikanõukogu koosolekuil.

«Kas on teada ka nimed?» küsis Juulius. Ta hääli oli hakanud värisema. Lugu, mis rääkis direktor, tundus temale uskumatu. Muidugi, õpilasi oli igasuguseid, aga nende hulgas, keda ta enda arvates nii hästi tundis, isegi halvemad neist, ei võiks millegi säärasega hakkama saada

«Nimed ei ole praegu teada, vähemalt mitte minule. Aga minule rääkis seda asja ka esialgu üsna eraviisil selle kooli direktor, kelle õpilastele on kallale tungitud. Et aga asja uurib politsei, siis...»

«Politsei?!»

«Jah, kuuldavasti on kallaletungi ohvrid andnud asja politsei kätte.»

«Kas keegi on vigastatud või haavatud?»

«Üks vist — käest. Ta on ühelt meie poisilt noa ära võtnud.»

Juulius Kilimit võttis taskust oma siniseruudulise taskuräti. Tal läks seda praegu hädasti vaja.

«Nii et politsei ajab kurjategija jälgi ja jäljed toovad meie kooli?»

«See pole veel päris kindel. Direktor, kes mulle asjast

rääkis, olevat ise soovitanud poistel politsei poole pöörduda.»

«Ja see inimene, see pedagoog on kindel selles, et tema õpilased on süüta?»

«Noh, isegi kui see nii ei ole, ei saa meie silmi kinni pigistada tööga ees, et meie õpilased viibisid seal joobnud olekus ja kaklesid.»

«Ei — jajah — ei, see ei muuda midagi,» ütles Juulius Kilimit. «Aga ma tahaksin siiski enne, kui politsei mulle nimed ütleb, teada saada, kes need inimesed on.»

«See on ka minu arvamine. Meil tuleb nad enne veel koolist kõrvaldada.»

Juulius pidi paluma preili Rauda, et võiks enne tema tunni algust klassis paar sõna kõnelda. Murelikust ilmast preili näol võis välja lugeda, et temagi juba seda teadis. Nüüd võib-olla oli tal siiski vanast Kilimitist natuke kahju.

Klassis tuli kõik nii imeütta ette. See tuli päikesest, mis paistis otse klassi ja lõhestas selle kaheks, nii et õpilased olid nagu valguse-eesriide taga. Talle tundus, nagu oleks ta neist jälle eraldatud nagu esimesel päeval, nagu peaks ta seda tundmata kogu jälle ükshaaval otsast peale tundma õppima.

«Mul on üks väga kurb kohustus,» algas ta, pannes käed suletud päevaraamatule risti. «Ma pean küsima, kes olid möödunud laupäeval tütarlastegümnaasiumi peol...»

Tammneem tõusis kiiresti. Nähtavasti tahtis noor diplomaat otsekohe midagi siluma hakata.

«Istuge, Tammneem! Seekord peavad aumehed ise endi eest kostma.»

Tammneem ei istunud. Ta oli muutunud tulipunaseks, ta suu ümber tõmbles midagi, kaed, mis hoidsid laua klappi, pigistasid seda tugevasti. Ta ütles häälega, milles vaevalt võis tunda ta harilikku tooni: «Mina olin seal...»

Juulius Kilimit tõusis ja läks laua juurde. Ta vaatas poisile üsna lähedalt näkku ja ta hääli oli niisama sumbunud kui sellelgi.

«Kuid see polnud ometi teie?... Ei, ma ei usu, et see oleksite olnud teie! Niisiis — kes oli veel sellel peol? Seal pidi olema vähemalt kolm inimest.»

Vuunases pingis tõusis Vanase, lükkas löua trotslikult ette ja vaatas klassijuhatajale otse silma.

«Teie! — Ja kes veel?»

Tema selja taga tõusis keegi, ta pidi ümber pöörduma, et näha, kes see oli. Kalju Järv oli tõusnud, kuid ta polnud punane nagu ta naaber, ta oli kahvatu nagu sein — niisama kahvatu, nagu ta oli olnud jõuluõhtul.

«Teie? — Ja veel?»

Keegi ei tõusnud enam. Juulius Kilimit läks tagasi oma laua juurde.

«Ja kas ma võin teada, kes kaotas sel õhtul oma noa?»

«Mina,» ütles Tammneem kiiresti.

Ka sina, Brutus! Ei, ta ei öelnud seda, ta oli liiga põrutatud selleks, et tarvitada mõnd ladinakeelset tsiitaati.

«Ma palun teid nüüd minuga ühes tulla!»

Nüüd pidi siis tulema see piinlik jutuaamine, mida ta ise peaaegu niisama kartis nagu kolm kurjategijatki. Kuid see tuli läbi teha, see oli ka viimne.

«Rääkige nüüd kõik ära, mis sel õhtul juhtus. Te teate vist, et selle tagajärjed on väga tõsised. Aga tõde võib siiski rohkem kasu saata kui see, et te hakkate seda kuidagi ilustama.»

Tammneem tahtis alustada, kuid Juulius katkestas kohe. «Ei, mitte teie! Vanase, rääkige, mis seal juhtus!»

Tõepoolest, Vanase rääkis lihtsalt ja ilustamata, tal oleks võinud olla oma rõõm sellest. Vahetevahel lipsas ta suust küll mõni lahmakas koolipoisisõna, kuid ta puudis seda kiiresti parandada. Nad lihtsalt läinud peole, tantsinud seal veidi. Kui nad kord välja läinud, tulnud paar võõrast koolipoissi ja hakanud neile peale kippuma. Ta oli ühele neist enesekaitseks lõuahaagi andnud, see oli kõik.

«Lõuahaagi?» küsis Juulius. «Mis see on?»

«Oh, see on niisugune lõök...» seletas Vanase. Ta oli valmis seda isegi klassijuhatajale asjatundlikult selgitama, kuid see ei soovinud nii palju üksikasju.

«Tähendab, te lõite teda?... Soo, soo — jajah! Ja teie —» Ta pöördus äkki Tammneeme poole, «teie võtsite noa...?»

«Ma ei tea, kuidas see juhtus... Ausõna, ma ei tahtnud nuga tarvitada!»

«Teie ausõna!» ütles Kilimit. «Te ajate muidugi ka tagasi, et olite joobnud?»

«Ei,» ütles Tammneem ja ta kõri tundus umbseks jäävat. «Me võtsime tõesti natuke...»

«Teie võtsite natuke! Teie — teie — ei, aitab, me ei räägi enam sellest. Ma ei taha teile mingit moraali lugeda, sel pole mingit mõtet. Te ei ole enam minu õpilased, sellepärast. Te teate, see asi on juba politsei käes, ja teil tuleb otsekohe koolist lahkuda. Et te üldse julgesite siia tulla — noh, seda te võite ise mõista, mina ei mõista seda.»

Nad hakkasid minema. Aeglaselt, ukse juures peatus, nagu loodaksid nad, et neid tagasi kutsutakse. Kuid Juulius Kilimit ei näinudki enam, et nad midagi ootasid, ta ei näinud neid üldse. Ta ei tahtnud inimesi näha, nagu nad tõepoolest olid.

Nad pidid nüüd läinud olema, sest keegi oli juba jumalaga jätnud. Kuid nad polnud siiski kõik läinud. Juulius märkas seda, kui nägi Leho Tammneeme enda ees seisvat.

«Härja Kilimit — kas ei ole kuidagi enam võimalik seda heaks teha?»

Juulius vaatas talle imestades otsa. Kuid ta imestavad silmad polnud enam sinised nagu varem, vaid väga ebamäärast värvi.

«Mis te mõtlete? Heaks teha?... Mida te tahate heaks teha? Niisiis, teie olete selle joomavendade ordu peamees, teie olete igas asjas peamees, ja te olete muidugi uhke selle üle! Või tulite siia, et veel kord üht vana narri hanekeks püüda oma pai näoga ja hea kõneandega... Ei, minge, minge, ma ei taha teid enam näha!... Ma ei saa teid enam näha!»

«Ma lahkun muidugi koolist ja igalt poolt,» ütles Tammneem. «Ma tahaksin ainult...»

«Te võite teha, nagu teile meeldib. Te olete küllalt teinud. Mis tähendab see, mis olete teinud minule, vanale totakale, keda te kogu aeg oma pummelungidel võisite tagaselja naerdal! Täna hommikul sain ma raske sõnumi, mis on peaaegu kõige raskem sõnum, mis ma oma elus olen saanud. Ja ometi see ei murdnud mind, sest täna hommikul uskusin veel inimest. Teie olete selle usu purustanud, te olete korda saatnud kõige suurema kangelasteo maailmas. Olete ühe vana pimedä nägijaks teinud.»

Ei, minge juba, minge ja jätkake samas vaimus, te jõuate kindlasti kord kaugemale...

«Ma vannun, ma tõesti ei tahtnud...» alustas Tammneem hoogsalt, kuid keset lauset lõppes ta hoog, ta lõi äkki kõigele kaega ja laks.

Juulius sai vaevalt üksi jääda, kui veel keegi tuli tagasi. See oli Ragnar Vanase.

«Noh, kas ka teie tulite veel kassi kombel nurru lööma?» küsis Juulius tema kohta ootamata teravalt.

Ei, seda polnud Vanase mõelnud, ta võttis asja nii, nagu see oli. Kuid oli üks asi, mida ta tahtis öendada.

«Tahtsin ütelda, et Tammneem ei ole sugugi süüdi. See polnud tema, kes noa võttis, kuigi see oli tema nuga.»

«Ah siis teie olete see noakangelane?»

«Mina?» Poiss vaatas Juuliust päris etteheitva pilguga. Kuidas võis keegi tulla mõttele, et tema, kes tundis kõiki poksivõtteid, võiks ennast niikaugele alandada? «Ei, see ei olnud mina. Öieti pole see üldse minu asi, aga Tammneem kui aumees seda ei ütle ja see teine on niisugune kehv vend, et ei julge...»

«Ahah, härrad aumehed! Ja see ainus süüdlane on?»

«Järv muidugi! Ta ei oska ju üldse kakelda, niisama kui ta ennast kohe täis tõmbab, nii et temaga on alati igavene häda...»

«Inimene, mis te ometi räägite? See on siis teile päris igapäevane asi, kui temaga alati häda on?»

«Ei, seda küll mitte, see tuli niisama, mõtlemata...» Ja ega Järv ka midagi süüdi polnud. Teisi oli rohkem, ja kui ta nägi, et kipub haprasti — halvasti minema, võttis Tammneeme noa...»

«Siis selleks kannab see aumehe musterkuju alati nuga kaasas!»

Kuid vaatamata kõigele oma robustsusele ei solvanud Vanase tema tundeid sel määral kui kahetsev Tammneem. Ta suutis temaga isegi üsna rahulikult rääkida, küsida, mis ta nüüd mõtleb peale hakata, kui tal tööpoolest tuleb koolist lahkuda.

«Jah, ei tea... Ega niikaua pole midagi, aga kui vana-mees — isa koju tuleb, siis... Noh, võib-olla saab ka teisiti lõpetada, kolledžis näiteks...»

Nüüd oli ju isegi väljaspool kooli lõpetamine hõlpsam

kui varem. Nüüd võisid nad niisama tuhistel põhjustel koolist eemale jääda, ja midagi polnud katki. Ja tema omal ajal...

Ta ei võtnud osa kõnelusest õpetajatetoas, kus see oli paavasündmuseks, kuigi see oli tema klass. Härra Juulikas oli arvaniselt, et poistega ei maksa liiga valjult omber käia. Kool pidi andma tublisid töömehi, ja seda nad olid, vähemalt Tammneem ja ka Vanase. Muu oli õpilaste eraasi...

«Braasil... Polnud ime, et Juulius midagi ei rääkinud, ta ei osanud siin midagi rääkida. See oli arusaamine, mis käis üle tema mõistuse ja tundmise.»

Aga mis oli see kõik tema asi? Ta oli siin päris võõraste inimeste tühiste asjadega peaaegu unustanud, et kogu aeg oli kaalul tema poja elu. Või oli see juba lõppenud ja kell tiksus tühjalt, sest polnud enam aega, mida mõtta? Tema poja? See inimene seal polnud rohkem tema verest ja vaimust kui need võõrad poisid siin, kelle pärast ta oli kaotanud oma usu inimesse. Tal polnud ju midagi, milleks üldse siis rääkida, mõtelda, tunda...

Ja ometi ta ruttas esimese rongiga, et vahest veel siin- seal Styxi kaldal näha inimest, kes oli liiga palju näinud. Või õigemini, kellele oli antud ainult õudset näha

IX

Tiit Neider ärkas, ja esimene, mis ta nägi, olid Raivo Saalemi leebed silmad.

«Noh, vanamees, kas magasid hästi?»

Mõtted töötasid aeglaselt. Ka sõbra valge kittel polnud mingilgi pidupunktil.

«Mis see nüüd olgu!» ütles ta väsinult. Ta oli väsinud. Mis uni see ometi oli?

«Nonoh, ära tee tõrksat nägu! Meie käest sa juba ei pääse!»

Tiit Neider avas otsustavalt silmad. Seal see nüüd oli, ta elas siiski!

«Kuidas see ometi juhtus?» ütles ta endamisi.

«Seda minagi!... Loodetavasti hakkad nüüd asjast aru saama. Sa hakkad nüüd jälle pariselt elama, sinna pole

midagi parata. Liiga palju inimesi soovib seda. Ja sina ise ka, selles pole mingit kahtlust.»

«Ma mäletan nüüd kõik,» ütles Tiit. «Jäta see!»

Mõne aja pärast küsis ta:

«Kas see oli väga tõsine?»

«Olid verest päris tühi, vaene Seneca. Pidime sulle lisa hankima.»

«Mõne hulkuva koera verd? Muidugi, ma pole ise paremat väärt. Olen nüüd kahekordne lurjus, muud midagi!»

«Noh, kui sa teaksid, kes see oli... Ta keelas muidugi sulle ütelda, aga ma arvan, sa ei lähe niikuinii teda selle eest tänama...»

«Kuule, ega ometi...»

Raivo Saalem nimetas nime ja vaatas haigele seejuures teravalt otsa.

«Ah! Kartsin midagi palju halvemat.»

«Näib, et sul on verd juba nii palju, et jätkub punastamisekski. Jah, Tiitus, Tiitus, kõigil suurtel ideelistel asjadel on päris väikesed reaalsed põhjused!»

«Kuule, sa ei peaks jälle oma materialismiga mu uut elu õonestama hakkama! Aga kuule, sa oled tõesti suur koer! Kui ma nüüd teaksin, mis sa mõtled...»

«Ei, vanamees, olen sinu sõber ja arst, sellest piisab. Meie jaoks ei ole pattu, on ainult haigused. Oleksid juba varem võinud südant kergendada, vahest poleks sa siis hakanudki minema.»

Siis tuli öde.

«Härja Kilimit on jälle siin. Ta tahab oma poega näha.»

«Kuule, Tiitus, sinu vanamees on tulnud. Kas sa tunned, et oled küllalt tugev, et teda vastu võtta?»

«Hercule!» ohkas Tiit ja tegi grimassi, mis oli tahtnud saada naeratuseks. «Oleksin lurjus, kui saadaksin ta tagasi. Ja ometi...»

«Tartus on rohkem vaatamisväärsusi kui ainult üheks päevaks. Ta võib ka homme tulla.»

«Ei, palun, laske mu isa sisse! Ma tahan teda näha!»

Juulius Kilimit oli ilmudes kuidagi kortsunud ja magamata moega. Ta silmad olid peaaegu kinni. Märkamata teisi ruumis olijaid läks ta kohe haige juurde.

«Salve, amice!» ütles ta.

«*Tu quoque salve, pater!*» vastas Tiit. «Nagu näed, olen tagasi tulnud.»

Juulius võttis ta käe, randmest, nagu loeks ta pulslööke.

«Kuidas käsi käib, amice?»

«Täna, hästi! Ja sinul, isa?»

«Ka minu käsi käib nüüd hästi. Kas sul on valu?»

«Ei, veel mitte. Võib olla, et kui tervemaks saan, tulevad valud. Kuidas elab ema?»

«Ta laseb sind tervitada ja öelda, et ka temal läheb hästi. Kas peavad inimesed alati sinu juures valvama?»

«Nad ei peaks... Ei, nad võiksid meid küll korraks kahekesi jätta.»

Nad jäid kahekesi. Kuid Tiit ruttas kohe ette:

«Ei, ainult mitte mingisuguseid küsimusi täna! Olen väsinud ja mu pea ei tööta. Kui tahad kõike teada saada, küsi Raivo Saalemilt, ta mängib nüüd mu paremat mina.»

«Kas see tõesti on nii halb kõik?...»

«Ei, praegu ei ole midagi halb. Aga see võib tulla. Olen praegu isegi rõõmus. Ja mispärast? Ainult sellepärast, et mul on võimalik sisse ja välja hingata. Nii — sisse — ja välja... Ei oska arvatagi, kui hea see on!»

«Ära arva,» ütles Juulius ettevaatlikult, «ära arva, et meie seal sind kuidagi kadunuks lugesime. Ei poolegi! Olid ainult ajutine äraolija. Nagu meie kõigiga juhtub, et läheme vahel lühemale või pikemale teekonnale, eksime ringi siin ja seal. Igatüüpi meist on olnud oma Odüsseia — ja sageli kaks või kolm...»

«Ka sinul, isa? Ei tahaks nagu uskuda, oled olnud ainus kindel ja muutumatu inimene, keda olen näinud.»

«Kes teab, kes teab!... Võib-olla tulen praegugi mõnelt lühemalt või pikemalt teekonnalt. Ja näen, jälle on ringi ja olen sealsamas, kust kunagi ammu välja läksin. Nõnda, mu poiss, sa tuled siis tagasi?»

«Ma olen tagasi. Üks metamorfoos on jälle läbi.»

«Kes teab, kui palju me peame neid läbi tegema, enne kui meist tähed saavad!»

«Isa, olen ammu tahtnud sinult midagi küsida... Nüüd, kahe maailma vahel, piinas see kujutus mind jälle. Arvasin kogu aeg nägevat üht nägu. See oli tädi Anna nägu. Ütle, kas ta oli minu ema?»

«Jah,» vastas Juulius Kilimit. «Meie ei oleks tohtinud seda sinu eest varjata.»

«Ja kas on teada, mis on tast saanud? Kas ta elab veel?»

«Me ei tea seda. Me ei tea tast midagi pärast seda, kui ta Venemaale läks, ja see oli sel aastal, kui sõda puhkes.»

«Mäletan seda päeva veel... Midagi oli siis — ma ei tea muidugi, mis just, ma ei saanud midagi aru. Ja pärast seda ei ole temast ühtki märki?»

Juulius raputas vaikides pead.

«Kole! Võib-olla sellepärast nägin teda nii...»

«Võimalik siiski, et ta elab praegugi...»

«Ükskõik!» ütles Tiit. «Kas see on mingi elu!»

«Jah, see oli vahest ülekohus meie poolt, et võtsime sinu temalt. Mõtlesime sinu tuleviku pärast... Aga mineme võib ju eksida...»

«Ei, isa, ma ei süüdistata teid. Mis õigust mul selleks olekski! Aga ma mõtlen, kui kohutav on inimesele jääda nii üksi... Ja seista päris üks seal kaldal, kui tuleb paadimeest oodata... Kõik see maailm võib ju olla ainult rist ja hädaorg, ja isegi ilma paradiisita teises elus, sest mis võib paradiis paremat olla kui elu. Ja sellepärast peaks katsuma siin hädaorus vähemalt teiste elu talutavamaks muuta. Olen mõnikord olnud eesel ja tõenäoliselt olen seda edaspidigi. Aga mõnda asja inimene siiski taipab, kuigi alles tüki aja pärast.»

«Sa ei peaks ennast vaevama niisuguste mõtetega. Peaksid parem...»

«...mõtleva ilusatele asjadele, paikesepaistele, linnulaulule ja — igatahes uuele ja ilusale elule. *Non sum, qualis eram*... Ei, senior, elu ei ole kunagi uus ega ilus. See on täpselt seesama vana elu, mille ma jälle uuesti ules võtan. Ja ma ei usu, et ma oleksin palju targemaski saanud. Ainult et ma nüüd jälle elada tahan, see on kõik.»

«Sellest on küllalt, *amice*!»

«Sellest on küllalt...»

Ta vaikis, ta oli ikka tõesti põrgulikult väsinud ja nõrk. Isa istus ta juures ja hoidis ta kätt nagu pulsilööke lugedes. Noh nii, nad olid kokkuleppele jõudnud, siin polnud enam kuigi palju rääkida. Nad võisid jälle kumbki

oma vana elu juurde minna, milles polnud küll midagi uut ega ilusat, kuid mida tuli ometi armastada.

«Tule meid vaatama, kui siit väljas oled,» ütles Juulius.

«Tulen,» vastas Tiit.

Raivo Saalem tuli Juuliusega ühes, ta arvas õieti, et vanal Kilimitil on kuhjaga küsimusi esitada. Väljas võttis neid vastu noor kevad, kerge rohekas helk pruunide puude kohal ja värelev valgus üle linna. Juulius hoidis kübarat käes ja käis palja päi, nagu nüüd noortel inimestel oli kombeks käia varakevadest peale.

«Kas ta on väljaspool hädaohtu?» küsis ta.

«Kehaliselt — jah. Hingeliselt — ütleksin sedasama. Võib-olla oli talle seda vapustust isegi vaja, et teda juhtida jälle primaarse, üsna animaalse elutahte juurde.»

«Kas on siis nii, et ta ise...»

«Noh, pole vist põhjust teie eest varjata, et see nii oli. Selle sügavamad põhjused jäävad muidugi teadmata. Igatahes polnud tal mingit nähtavat, nii-öelda «mõistlikku» põhjust. Majanduslikku laadi need ei saanud olla, sest te kindlustasite talle ju muretu elu.»

«Siiski mitte — viimasel ajal ei võtnud ta enam meilt vastu.»

«Siiski — ta oleks ju võinud võtta, kas pole? Kuid ta näis kannatavat peamiselt hingelise depressiooni all. Väga tundeline natuur, tasakaalutu — see on loomulik. Sinna juurde veel see filosoofiline targutamine ja puurimine iseenda kallal, mis kõik viis sinna välja, et kõik on mõtetetu... Võimalik, et sellega liitus veel teisi komplikatsioone — me ei jõua kõige põhjani tungida, ja õigust öelda, meil pole tarviski seda teha...»

«Ei! Sest ta ütles, et kes inimest põhjani näeb, peaks surma kergeks saatuseks. Jätame selle! Aga — kas tal polnud mingeid sekeldusi — teiste inimestega näiteks?»

«Armulugusid?» Raivo Saalem vaikis natuke aega, kui oli märganud, et vanahärra heitis talle pilgu, nagu oleks ta öelnud midagi sobimatut. «Ma ei tea sellest!» ütles ta järsult.

«Ma mõtlesin, kas ta ei sattunud halba seltskonda...»

Nagu kõik vanemad, pidi ta mõtlema, et Tiit võis sattuda halba seltskonda. On seletamatu sellisel puhul, kust see halb seltskond tuleb, sest kõik vanemad arvavad

sama. «Teie kui tema sõber võiksite seda teada. Mina ei tea tema viimaste aastate elust niisama hästi kui midagi. Ta kasvas nagu paljude liberaalsete pedagoogide lapsed vabalt. Ja mul polnud alguses mingit põhjust tema üle nuriseda, kuni...»

«Ei, ma ei usu, et mingi seltskond oleks talle mõju avaldanud. Nii seltskondlik kui ta näiski, ta oli siiski tegelikult kaunis reserveeritud ja üleolev. Ja ta elas rohkem mingis kujutluste maailmas. Jah, siit tuleks minu arvates otsida tema halbu sõpru, nende meeste hulgas, kes pidid kirjutama oma südameverega, nagu ta ütles. Igatahes oli see halb ja mürgine veri, see kõlbas vahest välja lasta, mitte aga sisse võtta.»

«Noh ma tänan-teid!» ütles Juulius Kilimit. Nad olid kesklinna jõudnud. Kuid noor Saalem ei lahkunud veelgi. Tal oli ses asjas veel midagi ütelda, ja ta pidi seda tegema.

«Meie põlvele,» algas ta, «on üldse raske osa antud. Jah, kui meil oleks teie usk!...»

«Usk?» küsis Juulius imestades.

«Ei, ma ei mõtle isegi religiooni — tean, et te peate ennast uskmatuks paganaks. Ja ometi olete usklik, minu terminoloogia järgi. Aga meil ei ole seda usku. Meie oleme kas lihtsad materialistid, kes ei mõtle üldse millegi üle, või me mõtleme jälle liiga palju ja lendame kuristikku. On vaja midagi, mis meid keset tühjust hoiaks, nii nagu taevakehadki keset tühjust ometi iseendaga tasakaalus on. On midagi vaja, teadmisest üksi on vähe... Aga olgu! Mis ma tahtsin veel öelda Tiidu pärast — ta pöördub muidugi nüüd koju tagasi, ja ma tean, teie teete talle selle kergeks. Te tasandate talle ka teed ema juurde...»

«Tema juurde pole vaja teed tasandada, see on kõige tasasem tee maailmas. Ta on veel usklikum kui mina»

Nad lahkusid. Juulius oli lahkudes jälle natuke rahutu, mitte poisi saatuse pärast, vaid see viimane jutt oli ta rahutuks teinud. Ei, õige see oli, polnud hea ka palju rääkida. Oli ta tõesti usklik? Ja nimelt kogu aeg olnud? Ja alati, kui ta oli püüdnud sellest kõrvale kalduda, rohkem teada ja tunda, oli ta enesele haiget teinud. Oli see usk, mis kõik haavaid jälle kiiresti kokku kasvada laskis, nii et ta võis selle vana elu jälle kätte võtta, nagu oleks

see täiesti uus ja poleks enam ühtki armi ega vermet?

See kõik võis inimese mõtlema panna ja ta südame veidi raskeks teha. Eriti kui see süda pidi olema ka haige ja oli hiljaaegu nii palju pidanud taluma. Oli see tõesti päike, mis nii kuldselt paistis, oli see noore kevade õrnroheline, mis ta silma rõõmustas, kas oli igal pool, ka inimestes, siiski lõppude lõpuks nii palju ilusat ja head — või oli see kõik ainult tema usk?

Ta oli oma usuga jõudnud ülikooli peahoone ette. Ta imestas, kui rahulikult ta nüüd võis väljast vaadata maja, kus ta unistuste lend oli omal ajal lõppenud. See oli nii läinud, ja see oli natuke kurb, kui ta vaatles seda hoonet ikka salajase aukartusega. Kui ta seekord siiski poleks pärast esimesi ebaõnnestumisi nii kergesti taganenud — kes teab... Kuid kas ta oleks võinud palju rohkem korda saata, olla palju õnnelikum või õnnetum? Lõpuks jõuti ju ikka sama jõe äärde — kas natuke üles- või allapoole, selles polnud suurt vahet. Ta oli oma senise elu elanud ja teadis, mis see oli. Kas võis kahetseda, et polnud seda millegi vastu ümber vahetanud, mis oli täiesti tundmatu? Ta seisis siin ja tundis äkki ärkavat endas omanikutunnet mineviku suhtes — see kuulus talle ja sellest polnud ta enam nõus loobuma. Otse niisama, nagu ta kord nooruspäevil oli haaranud kahe käega oma tulevikust, mida ta ei lasknud endalt võtta.

Ta pidi korraks ülikoolihoonesse sisse astuma, kui sealt tuli välja keegi, keda ta tundis.

On inimesi, kes aastatega nii vähe muutuvad, et neid ikka veel võib tunda. Ja olgu see siis ainult mõni üksik iseloomulik näojoon, mis püsib. See sirge seljaga ja ikka veel üsna noorusliku jumega vanahärra, kes praegu Juuliusse vastu tuli, oli nii vähe muutunud, et Juulius temas ilma pikemata ära tundis kunagise gümnasisti Oskar Kuuse. Kuid tema muidugi ei tundnud Juulius, ja näis alguses, et ei mäletanudki.

«Kilimit? Oota, oota, oli küll üks sellenimeline poiss... Aga kas see mitte noorelt ei surnud?»

«Siis on sul praegu päise, päeva ajal võimalik tema vaimu näha.»

«Noh, vaimu jaoks oled sa mul küll liiga kogukas... Oota, oota, ma tuletan meele!... Seal oli üks poiss, kes

luges Schillerit ja kirjutas vist isegi samas vaimus luuletusi. Ja kui meie täis noort rahvuslikku vaimu teda hurjutasime, siis ta rääkis midagi Schilleri Vabadusest — suure pookstaviga... Mul tuleb nüüd meelde küll — aga ära poleks ma sind tõepoolest tundnud. Jah, nuud peame tõepoolest pikemalt rääkima. Sa ei kao ometi kohe jälle ära?»

«Ei, kui nüüd on kindlaks tehtud, et ma pole vaim, siis ei tarvitse mul kohe kaduda.»

Ta pidi alles õhtul sõitma, ja seepärast võis ta kaunis kaua kõnelda professor Kuusega, kes vaatamata oma kõrgele eale — ta ise nimetas oma iga kõrgeks, ja seda puhtast edevusest — ikka veel vilkalt täitis oma kohustusi.

«Aga ma mäletan nüüd, ka sinust loodeti palju. Ja siis pidid sa vist olude sunnil koolist lahkuma — nagu paljud, kellest oli palju loodetud. Meie ajal see polnud kerge... Jah, nüüd ma tean, sa ei surnud, sa ainult lahkusid koolist. Aga sinust on ju kindlasti ka midagi saanud — mis sa õige teed?»

Juulius võis anda lühikese ülevaate oma elust, *curriculum vitae*, nagu ta seda ise nimetas.

«Jah, seda oleksin pidanud kohe arvama, sa näed täpselt nii välja nagu koolmeisterid ikka. Noored on natuke teist looki mehed, aga võimalik ka, et ainult niikaua, kuni nad on noored.»

«Jajah,» ütles Juulius Kilimit. «Olen minagi püüdnud kõrgemale, kuid ikka tagasi kukkunud. Ja nii olen lõpuks jäänud Caesari juurde ega ole isegi temaga pääsenud üle Rubikoni.»

«Noh, ei ole ju palju vahet selles, mis teed sina ja mis teen mina. Mõlemad oleme õieti ainult teetasandajad teistele, neile, kes tulema peavad. Meie töö on ainult muld kohevaks künda. Veame oma vagu nagu vanad härjad, nõnda see on!»

Aeg möödus kiiresti ja oma reisiärevuses ruttas Juulius kaunis varakult jaama. Nad olid ju ka kõik olulised jutud räägitud saanud. «Nuud muidugi nägemiseni, sest kui oled kord pinnale tõusnud, ei lase ma sind nii kergesti kaest. Meie vanade ring jääb ju iga päevaga kitsamaks. Kui Tallinna tulen, tulen sind tingimata vaatama, kas tahad või ei. Või siis selle Neideri mamma,

tütrega oled abielus, vaata, vaata! Kas ta on ikka niisama ilus kui noores põlves?»

«Ta on nüüd ilusam, ta on rohkem minu moodi,» vastas Juulius.

«Oled mul siiski tore vana vennas!» ütles Oskar Kuuse niisama õlalepatsutavalt nagu vanasti. Ja siis laks vana vennas jaama minema.

Teel jaama kõitis ta tähelepanu üks väike sündmus, iseenesest üsna tähtsusetu, kuid küllalt suur tema jaoks.

Üks vana naine tuli talle vastu, lükates enda ees käru, mis näis olevat kaunis raske. Korraga ei kuulunud veorist enam sõna, pöördus rentslisse ega liikunud kuidagi edasi. Samas lähenes poiss keskkooli vormimütsiga ja ilma pikemata asus appi vanainimesele. Ta võis ju olla perekonnaliige või muidu tuttav, tõenäoliselt aga oli ta siiski hoopis võõras ja tuli appi ainult seepärast, et abi vaja oli.

Juulius jäi seisma ja laskis nad enesest kaunis lähedalt mööda. Ei, selles polnud midagi isäralikku — võõras linn, võõra kooli õpilane, mis osa pidi temal sellest olema! Ja ometi oli! Midagi sellist oli siiski võimalik. Oli olemas siiski midagi head ja ilusat, ja mingi kõik teised sellest nägemata mööda, tema nägi seda ja jättis selle enesele alles.

«Ei, see pole ainult minu usk, see siin mitte,» kõneles ta endamisi. «See on nii!»

Ta oli ikka veidi ärevil, kui pidi sõitma. Millegipärast oli sel päeval reisijaid rohkesti, ja et ta ei olnud esimeste trüggiate hulgas, leidis ta ennast lõpuks oma vaikselt meelehärmiks suitsetajate vagunis. Ilm oli pealegi kaunis soe ja õhk vagunis muutus peagi väljakannatamatuks. Ta leidis, et ainus mõistlik viis on minna välja platvormile.

Ta seisis siin ja vaatas möödavajuvat maastikku, mis jättis pisut unenäolise mulje. Värske tuul oli meeldiv, kuigi see pani ta kergelt võbisema. See mõjus peaaegu niisama pehmekstegevalt nagu minevasuvine merevesi. Taevast ujusid kerged valged sulgpilved aegamööda oma kuju muutes — nii nagu muutub kõik siin maailmas aja jooksul, ilma et sellest aru saaksime. Mäerinnakul kündis keegi põldu, valmistab mulda seemnekandjaks. Tõsi, kodus aias oleks palju tööd, ta oli ju kavatsenud sel ke-

vadel suuri muudatusi ette võtta. Nüüd oli tal jälle aeg sellele mõelda. Ah jaa — kool... Kuidas seal oli nüüd see küsimus lahenenud? Võib-olla polnud see asi siiski nii halb... Maastik mõõduis nii hääletult nagu tummfilmis, ainult rongi raiuv takt... Ja ometi oleks ta nagu kogu aeg kuulnud mingit saatemuusikat sellele kõigele. Jumal teab, mis see oli, aga see oli ilus, kuigi natuke valus, just nagu kaotaks ta iga mõõduva raudteeputkaga midagi. Kõik, mis on, on ainult üks kord. Ja kunagi ei oska me seda tabada õigel ajal, nii nagu me ei oska õigel ajal vaadata numbrit mõõduval postil, nii et see on enne läinud, kui oleme aru saanud, kas see oli nüüd number 327 või midagi muud.

Ta jõudis lõpuks Tallinna, seistes ikka platvormil, kuigi tal oli hakanud üsna külm. Kuid siin oli korraka nagu soojem olla. Kevadeõhtune linn tundus vaikne, hoolimata rongilt koju ruttavate inimeste sagimisest, autode mürinast ja hobusekapjade plaksumisest. Kas polnud nii, nagu ta oli tundnud üsna ammu, et linn helises? Tummfilmi saatemuusika oli muutunud tugevaks, seda polnud ainult kõrvadega kuulda, see oli igal pool tema ümber. Või polnud see muud kui tema usk?...

Oma pühapäevase meeleoluga oli ta hoopis unustanud, et Emmi sugugi pühapäevases meeleolus ei oodanud. Ta tuli vastu nii hirmunud näoga ja sai Juuliusse liigutusest valesti aru, sest ta puhkes kohe nutma, nagu see nüüd vanemas eas temaga üsna kergesti juhtus.

Juulius talitas väga kergemeelselt. Ta suudles Emmi põsele.

«Ta on üles tõusnud, see meie roomlane, jajah! Ta saadab sulle palju tervisi ja tuleb ise varsti järele.»

«Aga kas ta ikka tõesti ise...?» ei jäänud Emmi veelgi rahule.

«Ära küsi, kui sa ei taha, et sulle valetataks! Mis on siin siis nüüd enam muu tähtis, kui et üks inimene elab... Anna mulle ometi süüa — ma pole terve päev otsa midagi süüanud!»

Kuidas võis Emmi söögi unustada! Jah, tal oli aias nii palju tegemist olnud.

«Pole viga, homme tulen sulle jälle ise appi.»

«Homme? Homme pidi teil ju olema kooli aastapäev?»

«Vaata, mis sul meeles on! Muidugi, ega ma seda ei unustanud. Sellepärast ongi mul rohkem aega.»

«Kuule, mis neist poistest lõpuks sai?»

«Missugustest? Mis tead sina sellest?»

«Jah, härra Tammneem käis siin...»

Endel Tammneem oli külastanud Emmi, ja nad olid kaua istunud ja kõnelnud, missugust südamevalu saavad vanemad lastest. Nad teadsid seda nüüd mõlemad.

«Või nii!» ütles Juulius külmalt. Nüüd panti siis nende võrukaelte vanemad omakorda kätt mängu, et asja siluda. Nii mõistmatud olid vanemad! Kuid miks hoidusid vanemad ikka oma laste poole, kui need ka teiste inimeste arvates polnud midagi väärt? Vereside? Ta oli ise sõitnud ülepeakaela, ja ta oli tagasi tulles kuulnud taevaid laulmas, kui oli selge, et ta roomlane jälle tagasi tuleb... Kus oli siin vereside? Kas ei tulnud see pigemini sellest, et nad neid rohkem tundsid kui teised, ka seda, mis neis kõigist vigadest hoolimata oli head ja ilusat?... Ta oli oma roomlase tagasi saanud — kuid mis sai nende teistega? Karistus võis olla õiglane, kuid ta tabas paraku ka neid, kes sinna midagi ei saanud parata ja kes selle all vahest valusamini kannatasid. Millise hoobi oli saanud Tammneemede armastus? Millise hoobi Järvede uhkus? Ja mis võis tunda see kurnatud naine, kes nii kangelaslikult pea püsti tõstis ja igapähe ütles, et ta on oma eluga täiesti rahul?

«Ah, jumal teab, Emmi, ka seal oleks mul mõndagi korraldada. Kes teab, kuidas ma selle kõigega jõuan...»

Ta jõudis kooli läbi tugeva ja vinge tuule, mis kindlasti kiskus vihma üles. Ta teadis seda, sest ta oskas ka ilma ennustada, ta oli ju maal olnud. Ja kooliski oli kogu aeg niisugune tunne, et midagi on tulekul. Muidugi, aastapäev... Aga kas see oli ainult see? Nad tervitasid teda nii pidulikult ja mõni isegi soojalt, et see oleks pidanud kahtlust äratama, kas neil pole tema vastu midagi kavatsusel. Tema poja pärast? Küll sedagi, nad kuisid ju kohe natuke kartlikult ja olid eriti kergendatud olemisega, kui kuulsid, et seal kõik siitsaadik korras on.

«Noh, ma arvan juba, mis te olete teinud,» ütles ta härra Juurikale, kes viis jutu kolmele kurjategijale. «Te olete nad südamerahuga kooli edasi jätnud!»

«Jah, seda kull... See asi on kuidagi palju väiksemaks kuivanud, küllap oli ka teisel pool omajagu süüd. Ja et see ei äratanud avalikku tähelepanu — nii pole tütarlastegümnaasiumi juhtivad jõud asjast üldse teada saanud...»

«Muidugi — mida ei ole teada, seda ka ei ole! Jah, meie oleme küll kaugele jõudnud!»

«Otsustati ainult elukombed kolme peale kärpida...»

«Kolme peale?... Nojah, kui nii... Muidugi, kui pole muud kanistamisviisi kui just tunnistus rikkuda...»

«Näetel!» ütles härra Juurikas võidurõõmsalt. «Te leiате viimaks, et nad on liiga paljugi karistatud!»

«Noh, kõigega harjub!...»

Ta oli tahtnud öelda, et harjub ka sellega, et inimesed kannavad endi küljes eksimuse musta märki. Kuid ta polnud sellega siiski harjunud. Ta ei saanud vastata preili Raua tervitusele sama kerge sõbralikkusega kui vanasti. Ja vaadates eemalt kolme patuse nägu tundis kohe, et polnud veel hoopiski paranenud. Miks poleks kõik võinud olla nagu vanasti? Jah, mõnigi Cassandra on pärast oma pimedust tagasi ihaldanud! Inimene lihtsalt ei jõudnud enam sinna tagasi, kus ta kord oli olnud, ta pidi sealt edasi minema, kus ta praegu oli.

Aga nüüd oli pidulik aktus. Orkester võttis nad vastu hoogsa marsiga, muusikaõpetaja oli olnud täna jälle nii hiilgavate silmadega, ja kui ta Juuliust oli tervitanud, oli olnud kohe teada, millest see eriline pidulik sära. Ah ilal ei jumalad üksinda ilmu, mis teha!

Direktor ütles oma avasõna. Ja siis asus üks lõpumärgiga noormees kõnetooli, kus ta kõik võimalikud noorsoo päevaprobleemid ühte meisterlikult komponeeritud kõnesse kokku tõmbas.

See kõik läks nii pidulikus, kuidagi targeldatud meeleolus nagu aktused ikka, ja Juulius tundis ennast pea-aegu unisena. Kuid siis äkki — ega ta ometi polnud suitatanud? — tal oli mulje, nagu oleks öeldud tema nime. Mis see oli? Ega nad ometi ei hakanud laulma «Mihkel sõitis saaniga»? Preili Raud polnud ometi ka seda saladust kergemeelselt välja lobisenud?

Direktor oli uuesti sõna võtnud ja teatavaks teinud, et juubilar on õieti kaks, ja et samal ajal üks nende armastatum õpetaja võib tagasi vaadata neljakümneaastasel tööle koolipõllul. Nelikümmend aastat — see on enam kui mõne praeguse õpetaja eluiga... Ta kõneles veel üht ja teist ilusat, aga võis seda kuulda kes tahes, Juulius Kili mit ise ei kuulnud midagi. Ta pea oli surutud nagu klambrite vahele ja seal sumises kõik läbisegamini — direktori hää, orkester, õpilaste hääled, preili Eha Raua hõbedane naer... Keegi ütles: «Ma vannun, ma tõesti ei tahtnud...» Üks teine ütles vahele: «Lõuahaak...» — «Mul on väga halb!» ohkas keegi. Nelikümmend aastat — muidugi, kuid miks nii, miks just nüüd?

«Kaasõpetajate nimel...» ütles preili Raud — ta pidi seda nime veel mõni päev kandma. Ta ulatas mingisuguse paki, see tuli vastu võtta ja tänada. Seejuures pidi Juulius vastama neiu säravale pilgule, mis oli kord olnud nii soojendav, nagu on päike mõnikord üsna septembri lõpul... «Õpilaste nimel...» ütles üks lõpumärgiga noormees, vist sama, kes oli kord loogikatunnis avaldanud oma pahameelt ladinakeelsete terminite vastu. Ta ütles nüüd ise midagi ladinakeelset ja tegi seejuures väikese grammatikavea, mida polnud sünnis kohapeal parandama hakata... «Meie klassi nimel...» ütles keegi... Meie klass — minu klass!... Ta nägi enese ees Himma ähmast nägu, kes oli kahvatu ja väga närviline, kuna ta täiesti ootamata ja vastu tahtmist oli pidanud võtma oma õlgadele raske koorma. Meie klassi nimel... Juulius Kilimiti silmed otsisid üht teist nägu, kuid ta ei näinud seda nüüd, see oli tõmbunud peitu teiste taha... Noh, pole viga, tubli Himma, õpid kandma, ja kord võib sinulgi olla oma rõõm sellest!

Aga nüüd pidi ta ise midagi ütlema, kas nad seda ootasid või mitte. Ta tõusis, kuid ta ei pidanud sündsaks nägema kateedrisse, ta jäi seisma siisamasse lipu ette, mida ehtis temale võõras embleem, kuigi see oli antiikajast.

«Mu noored sõbrad,» ütles ta, ja ta haal, mis alguses oli värisenud, muutus kindlaks ja selgeks — nii nagu pidi rääkima inimene, kes õpetas keeli. «On tõesti nii, et olen juba nelikümmend aastat noor olnud, sest ollakse paratamatult see, kelle hulgas ollakse. Ja kuigi ma teie hul-

gas olen saanud olla ainult ühe ja viimase, siis oleks sellest vähe rääkida, kui ma mitte siin poleks oma ilusamad päevad mööda saatnud — ja vahest ka raskemad, aga eks needki kuulu sinna juurde... Mis on aga minu-sugusel noorel inimesel teile, omasugustele öelda, kui te nüüd ootate vanade meeste tarku ja õpetlikke sõnu? Ei oska muud öelda, kui et te ka edaspidi, kui olete vanaks ja targaks saanud, päriselt oma noorusest ei lahkuks. Et teile keset praktilist elu jääks aega ka millegi ebapraktilise jaoks, mille väärtust ei saa ühegi ärraamatu deebetivõi krediti-poolele kanda ja mis ometi on teinud inimese selleks, mis ta on. Nelikümmend aastat ja rohkem tagasi üks minu noor sõber, kes oli juba siis vana ja tark, ütles, et me peame enne üles harima oma nurmed ja niidud, ja alles siis võime mõelda rohtalale. Kardan, et mina ei ole sellest õppust võtnud ja terve oma elu olen ainult rohtaeda harinud. Muidugi, kõik inimesed ei saa seda, kõik ei ole nii õnnelikud, et nad oleksid võinud kõik oma maa rohtalaks muuta, kõik oma päevad püha-päevadeks teha. Aga...»

Ta peatus ja vaatas abitult ringi, sulges siis ohates silmad. Nad pidasid seda ainult liigutuseks, mis polnud ime temasuguse vanamehe puhul.

Kuid ei — nüüd oli küll midagi korrast ära — ta hakkas tuikuma ja kätega tuge otsima, ja hea oli, et talle kohe appi jõuti, ta oleks muidu kukkunud.

«Palun, aidake mind koju!»

Jah, ruttu auto! Tammneem oli juba jooksnud auto järele, kui tuli meelde, et oleks võinud ka helistada. Ja kas poleks parem kutsuda arst?

«Ei, ei — see läheb jälle üle!»

Ta oli klaasi vett ära joonud ja tal oli nüüd parem, ta võis jälle istuda. Kuid kaed, mis olid teda hoidnud, olid tundnud, et tal on kõrge palavik. See oli tõsisem kui lihtsalt vana koormatud südamega mehe nõrkus.

Auto sõitis ette ja preili Raua ja Leho Tammneeme vahel läks ta alla. Ta sõitis nendega koos koju.

Säravate silmadega lauluõpetaja, kes nii salapäraselt oli naeratanud, tegi pettunud näo. Nii jäi laulmata ja kuulmata seekord esiettekanadele määratud laul «Kas kuulete kohavat koidutuult», mille viisi ta ise oli loonud

ja mille sõnad olid pärit tundmata luuletajalt J. Hallikalt. Nii jäävad meil ikka mõned laulud kuulmata, mõned sõnad ütlemata, ja need võivad olla isegi kõige ilusamad, mida oleme ammu asjata oodanud, või pole julgenud isegi oodata.

X

Nüüd oli kõik vaikne. Isegi kella tiksumist ei kostnud siia. Kõrvadele, mis nii kaua olid harjunud noorte häälekaikumisega nagu merekohinaga, oli see vaikus alguses imelik. See oli tundunud nii imelik igal kevadel, kuid siis oli see kohin ainult ajutiseks eemale jäänud. Kas oli nüüd viimne kevad? Kevad! On küllalt kummaline, et mõne inimese elus just kevad võib tunduda lõpu ja lahkumise võrdkujuna.

Tasa vasardas veri kõrvus, südame taktis, enamasti heksameetri taktis. Kuid sõnu ei olnud sel taktil enam, sõnad olid otsa lõppenud, ainult masin liikus tühjalt edasi. Kui kaua veel? Ah, see oli vahel päris ükskõik, ta oli nii väsinud!

Aga siis võitis elutahe jälle. «Ega ma ometi surema hakka!» ütles ta mitu korda nurisedes, kui teised nii murelikkude nägudega tulid. Emmi muidugi — ja ka Liina. Liina Kilimit tuli iga päev, ta tõi alati midagi kaasa, olgu lilli, olgu midagi söödavat, olgu mingi kasulik õpetuse. Tal oli sel kevadel koolis palju tööd, kuid selleks pidi ta aega võtma, lapse kohus ennekoike. Ta oli neilt inimestelt ju kõik saanud, vahest ainult nende õiget armastust mitte, ja mõnikord oli ta olnud seepärast kibestunud. Ta võis ka sellest aja jooksul üle saada, nad olid siiski talle lähemad inimesed maailmas, ja niipalju kui ta üldse sai kedagi armastada, ta võis neid ka armastada. Elul olid kord juba tema jaoks ainult kohustused ette nähtud, raske ja igav tee, ja pikk tee muudab viimaks ka teekäija oma näo järgi, sinna pole midagi parata.

Emmi ja Liina olid mõlemad murelikud, arst oli andnud nii vähe lootust, kui ta kutse-eetika vähegi lubas. Haigel oli nii nõrk süda, sellegärast. Ta oli kopsupõletiku korduvalt üle elanud, see omakorda. Kas ei peaks Tiidale kirjutama? Poišilt oli tulnud ainult kaart lühikese sisuga:

«*Actum habemus! Titus.*» Kuid Juulius oli selle vastu. Ei, Tiidule polnud vaja mingeid lisamuresid, tema ainus mure pidi olema, kuidas ise terveks saada. «Ega ma ometi surema hakka!»

Ei, see ei võinud veel olla kõige lõpp. Möödunud kevadel oli ta arvanud, et see kohin on alatiseks möödas, ja ometi oli talle veel üks aasta kingitud. Ja milline aasta! Tõsi, sel aastal oli olnud ka raskeid tunde, kuid mis tähendasid need nüüd enam selle päikesepaiste kõrval, mis see oli kaasa toonud. Ja nüüd — minna otse nüüd, kui hakatakse natuke nägema, kui aimatakse valgust ja teatakse, kust otsida... Ei, seda ei või head jumalad temale teha, ka see viimane Tundmatu mitte!

Siis aga tulid jälle meelde valud, mis vahel vaibusid, kuid pinna all edasi töötasid, nii nagu kogu aeg töötasid vaenulikud jõud kehas, mis ei suutnud end enam kaitsta. Ja siis ununesid heksameetrid, Arkaadia väljad ja kuldne elutarkus, ja ta oli ainult vana Juulius Kilimit, haige vanamees, kel oli kohutavalt halb olla.

«Emmi! Emmi!»

Emmi oli muidugi siin — kus ta pidi siis olema? Ta oli eluaeg siin olnud, kui teda ka alati polnud nähtud ja veel harvem, hüütud. Kuid seda polnud ju vajagi.

«Jah, Juulius! Kas sa soovisid midagi?»

Ah, nii on see naine, *mulier*, sinna pole midagi parata! Ta poleks, ju hüüdnud, kui ta poleks midagi soovinud. Kunagi ei õpi Emmi lakooniliseks... Jah, ta tahab juua, aga tingimata puhast ja värsket vett, mitte...

Tal oli nüüd jälle natuke aega rahu, siis algas endine vaev uue hooga. Kuid kogu aja püsis ta meelemärkusel, ja see oli seda halvem, kui ta mõtted kaldusid surma-võimalusele. Ta võis eluaeg koolis vaimustusega kõnelda Sokratesest, surma silma ees polnud ta ise mingi Sokrates. Ta oli ainult elav inimene, kes kõige oma elutarkuse juures ikka oli veel võimeline nutma ja naerma, ja iga elav kardab surma. Peab enne surma surema, et mitte surma karta.

Peaaegu iga päev käis siin ka Sagrits, vahetas haigega paar sõna või istus niisama vaikides, ja kui Juulius tema poole ei vaadanud, oli üsna morni näoga. Noh, muidugi ei sure Juulius, see on kindel, ta võib seda soovi korral tõestada.

Juulius Kilimiti sinisilmad naeratasid.

«Ma ei karda surma,» valetas ta, ebateadlikult, nagu alati. «*Non omnis moriar...*»

«Niikaua kui räägid veel vanu keeli, pole häda midagi. Võid Styxi paadimehele tema emakeeles öelda: sõida tagasi, mina praegu ei tule!»

Ta surus teekord lahkudes tugevasti Emmi kätt, kaueminu kuni millagi enne, nad polnud ju kunagi päris rahu-jalal olnud.

«Kas poleks siiski parem olnud, kui ta oleks haiglasse viidud?»

«Ei, ta ei oleks elanud, et tahab surra oma kodus. Haiglas on nii kole!»

«Sul on õigus, aga kes ütleb, et ta surema peab. Ta on ju alles noor mees. Muidugi, ta on ennast kaunis palju kulutanud, aga tema tugeva konstitutsiooni juures...»

Õhtul tuli ta jälle, ja temaga peaaegu ühel ajal Leho Tammneem. Nad said suure vaevaga Emmi magama sundida, lubades ise haige juures valvata. Ja vaene Emmi vajab küll juba hädasti puhkust, oli juba seitsmes päev.

«Mis on? Midagi ei ole — ta ei hakka ometi täna minema! Räägitakse, et alles üheksas päev on kriitiline. Me püüame siin vastamisi oma aega viita. Kas te malet mängite?»

Tammneem, oma klassi esimaletaja, jaatas tagasihoidlikult

«Mul pole nüüd naljalt ühtki partnerit,» ütles Sagrits, «ja loomulikult olen palju unustanud. Tema oli kaua aega ainus, ja andku jumalad mulle andeks, ta ei õppinud seda kunagi õieti ära. Temale polnud see male, vaid Trooja sõda. Mustad olid troojalased, valged kreeklased... Nii, noor sõber, teie olete troojalane... Jah, pole ime, kui ma lõpuks teile kaotan.»

Nad süvenesid oma mängu ja unustasid hoopis haige, kes lamas poolärkvel ja mängis oma mängu teise vastasega, kes ei lubanud tal enam ühtki käiku tagasi võtta. Olid temal mustad või valged?

«Jah, ma ju ütlesin, ma pole kaua õieti mänginud. Olen unustanud ja nüriks muutunud. Näib, et mul tuleb teile alla vanduda...»

Noormees naeratas häbelikult, kuid rõõmsalt ja viis ratseniku uljalt edasi kreeklaste ridadesse. Sagrits toe-

tas lõua käele ja mõtles, see käsi peitis ta kõvera naeratuse.

Haige hingas raskelt, tal oli õhupuudus sellest hoolimata, et tuba oli hästi tuulutatud ja maja ennegi ehitatud õhurikkaks. Neil oli olnud ruumikas kodu, neil pidi ju olema suur pere.

«Noh, seekord lasbsite küll ennast sisse vedada, noor sõber! Näete, vanamees võib ka ikka veel midagi. See kõik siin oli minu nõks, nagu teie ütlete, see oli minu puuhobune. Ja nüüd — mis nüüd? Trooja on langenud!»

Tal oli pisut kahju noormehe pettumusest. Kuid kord hoogu sattudes mõtles ta ainult mängule, ja rõõm ühest ilusast, õnnestunud käigust kaalus kõik üles.

Nüüd vaatasid nad mõlemad haige poole, kelle nad mänguhoos olid peaaegu unustanud. Miski tema olukorras oli selline, et Sagrits heitis kiire kõrvalpilgu poisile. Selle silmis oli mingi alateadlik hirm.

«Ma arvan, on juba hilja, te peaksite koju minema,» ütles ta. «Teie vanemad on muidu mures...»

«Ma võiksin veel olla — nad teavad, kus ma olen,» vaidles noormees vastu, kuid see oli selgesti rohkem viisakus kui ta tõeline soov.

«Ei, mingi pealegi — teinekord tulete jälle. Võib-olla on teil rohkem õnne, kui olete kreeklane.»

«Loodame kõige paremat!» ütles Leho Tammneem ja lahkus.

Sagrits jäi korraks haigega kahekesi. Ta ei imestanud poisi hirmu üle, tal enesegi oli korraka nii imelik tunne. Oli see tõesti nii — temasugune vana kuivanud känd, kellel maailmas midagi polnud maha jäämas, ta kartis surma? ... Jah, noortele inimestele on surm midagi õudselst vastumeelset... Kuid selle jaoks ei saa inimene kunagi küllalt vanaks... «Jumal hoidku, Emmi, sa oled jälle siin!»

«Kas ta — kas ta hakkab minema?»

«Ei, ma ei usu, et vana päikesekummardaja lahkuks öösel. Tal on muidugi väga raske, aga...»

Ta lahkus kiiresti, peaaegu niisamasuguse põgenemise moega ja süüdlase ilmega, nagu oli läinud siit natukese aja eest noor poiss.

Emmi jäi oma mehe kõrvale. Ta istus siin, silmad maas ja käed süles, ja ta mõtted, mis kunagi polnud jõudnud

kõrgele lennata, ringlesid siinsamas toas. Tal pidi alati olema midagi konkreetset näha ja mõelda, ja olgu see ainult õhukeseks kulunud laulatussõrmus ta paremas käes. Iial polnud Juulius Kilimit talle midagi rohkem olnud kui tema mees, ka siis mitte, kui ta oli direktori kohustetäitja. Ta polnud tahtnud talle olla rohkem kui naiseks — ja vahest ka ta laste emaks. Tema igatsused olid ainult poolikult täitunud, nagu kõik igatsused ainult poolikult täituvad, ja me lahkume samade igatsustega, millega siia tulimegi, isegi Emmi Kilimit, sündinud Neider.

Juulius oli jälle ärkvel. Kuid ta oli väga nõrk, ta muutus nõrgemaks iga päevaga, lähenes jälle oma lapsepõlvele, ja käed, mis välja sirutati joogi ja toetava käe järele, olid lapse käed.

«Emmi!»

«Jah, Juulius?»

«Võta mind oma sülle!»

Vaene Emmi oli kohkunud, ta silmis oli tõeline ehmatatus.

«Kuidas ma saan sind oma sülle võtta? Mõtle ometi järele.»

Kuid Juulius ei mõtelnud enam millegi ule järele. Ta naeratas pisut kelmikalt nagu laps, kes püüab vanematele auku pähe rääkida.

«Võta siis mu pea oma sülle!»

Nii oli see võimalik, nii võis Emmi oma kõige esimese ja kõige viimase, oma ainsa päris lapse sülle võtta. Talle tuli see mõte endalegi, ja see oli halb, sest see kiskus jälle pisarad silmist. Ja veel nii õnnetult, et üks tilk langes Juuliusse näole. See oleks ju võinud tähele panev mata jääda, kuid praegu oli haige väga erk.

«Mulier, quid fles?» küsis ta ja naeratas jälle. Ta oli nii kõhnaks jäänud, et peaaegu võis oodata vanade lohukeste ilmumist põskedesse. Kuid ei, kõik vana ei tule enam tagasi. Ja Emmi istus ja hoidis ta pead oma punaste töönaise kätega — jah, ei saanud temast ikka õiget prouat, nüüd vanas eas enam õieti mitte. Ta ei saa ka aru, mis mees talle ütleb, tal on pealegi ikka selline umbusk ladina keele vastu, et see on midagi ebaviisakat.

Tuli hommik. Päike võis juba ammu tõusnud olla, kuid ta ei paistnud siia tuppa. Juulius oli vahepeal natuke

maganud, kuid Emmi oli ikka ärkvel. Ka Sagrits tuli enne kooli minekut kord siit läbi.

«Noh, kuidas on?» küsis ta natuke kõrarikalt. Emmi raputas peed ja pani sõrme suule.

Aga Juulius oli juba silmad avanud, ta näis olevat täiesti teadvusel, kuigi ta ei rääkinud midagi. Ta vaatas väga elavate silmadega Emmi otsa. Sagritsat, kes seisis natuke kõrval, ta ei morganud, ja see ei püüdnudki ta tahelepanu enda peale tõmmata. Haige huuled, sinakad ja pisut paksud, nii et tal raske oli neid täiesti sulgeda, liikusid mingisuguseid sõnu vormides. Emmi ei mõistnud neid, võimalik, et see oli ladina keel. Siis tõmbus ta korraga nagu krambis, ta käsi tõusis, nagu püüaks midagi haarata, aga enne kui Emmi jõudis ta käest kinni võtta, langes see tühjal taga.

Siis langes ta uuesti oma unetaolisse olukorda, ainult tugevad südameloogid ja kergelt vilistav hingamine näitasid, et ta elas, ja tugevasti elas.

Keegi helistas. Sagrits läks avama ja laskis sisse Liina Kilimäti, kes küsis sosinal: «Kas tal on juba parem?»

«Ta on palju rahulikum,» vastas Sagrits.

Emmi vaatas neile vastu väga kohkunud näoga. Kuid ei, see polnud moedas. Haige nägu väljendas suurt pingutust, nagu suruks ta maha tugevat valu. Ta koormatud, väsinud süda töötas ikka veel tugevasti, tegi viimseid pingutusi et vastu panna võimsatele aerulöökidetele, mis kandsid teda piki vaikivat, musta jõge.

Ta otsaesisele oli ilmunud higi, ühtlane nüske kiht, mis ei tõmbunud tilkadeks. Kummagi silma nurka oli kogunenud pisar. Kas kannatas ta füüsiliselt, või oli see mingi tundmatu hingepiin, mis oli jõudnud ta poolärkvel teadvuseni? Kas tõrjus ta tagasi karika, milles oli Lethe vesi, et ikka veel kindlalt hoida endale oma minevik, oma rõõmud ja valud?

Siis oleks võinud olla kõik vaikne, viimne heksameeter oli katkenud spondeusega. Ainult Emmi lapselikult ehtne nuuksumine segas rahu. Juulius Kilimäti oli üle jõe jõudnud

... *atque in ventos vita recessit.*

Kõik oli juba moedas, kui Tiit Neider oma kodulinna jõudis. Juulius Kilimäti oli oma vaevahigist puhtaks pestud ja Emmi oli hoolitsenud ta riiete laitmatu oleku eest. Ta oli maetud kristliku kombe kohaselt — Tundmatu Jumal, kelle tempel oli kõige uuem, oli ta lõpuks parinud, sest Olümpose jumalatel polnud temaga nüüd niikuinii enam midagi peale hakata. Ta oli teinud oma viimse teekonna, saadetud noorte inimeste pikast reast, kes oma leina juba nüüdsama unustasid ja silmi vastu päikest pilutades naersid. Kuid Juulius poleks seda oma leplikkuses vahest eriti pahaks pannud — on loomulik, et noor elu tõrjub surmamõtteid kui midagi võõrast täiesti kõrvale. Laske surnud oma surnud matta! Mälestused jäävad elavaist, mitte surnuist.

Kõik oli juba möödas, ja isegi Tiit Neider ei tundnud suurt ja sügavat leina, mille pärast ta võis enesele küll etteheiteid teha, mis aga midagi ei aidanud. Liiga tugevasti tõmbas tedagi praegu elav maailm. Ta vaatas ümberringi armunu silmadega, ja nende silmadega oli tõesti raske ehtsaid leinapisaraid nutta. Ainult natuke kahju oli sellest, et ta polnud seda varem teadnud, et talle ei teatatud.

Aga kas oli see ainult tema, kes sellest nii kiiresti üle sai? Muidugi, Emmi oli teda vastu võttes kohe nutma hakanud, kuid pisarad puhitud, läks ta üle päris rahulikule kõnetoonile. Ta rääkis küll Juuliusest, rääkis tema viimastest päevadest, tema matustest, aga see oli üsna asjalik ja rahulik jutustus kellegi kolmanda inimese elu lõpust. Ja Tiit isegi ei kuulnud kõike — kui palju oli olnud saatjaid, pärgi, järelehüüdeid. Võib-olla olid nad kõik nii hoolikalt olnud talle viimast austust üles näitamas, et siis seda rahulikuma südamega teda unustada.

«Sa jääd nüüd muidugi kauemaks ajaks koju?» tuli Emmi elavate juurde tagasi. «Mul on nii üks siin õudne olla.»

«Aga muidugi,» ütles Tiit. «Ma arvan, siin on nüüd palju tegemist ja meest majja tarvis.»

Ja ometi läks ta kohe pärast seda välja, lubades enne küll tingimata söögiajaks tagasi tulla. Ta tundis, et tal on ikkagi kohustus minna mehe hauale, kes oli talle isaks ja sõbraks olnud.

Kuid vähem kui hauda ja kadunu palet nägi ta lilli,

mis tõusid mullaks saanutest, ja väikesi lapsi, kes kalmistuvahi majakese juures mõõtsid punaste mänguämbritega liiva. Liiga lähedal oli ta ise olnud sellele piirile, et nüüd meeleldi seda vaadata. Ja peale muu oli tal tunne, et Juulius Kilimit polnud siin, kindlasti mitte siin kuski mulla all. Ta pidi teda mujalt otsima, kui tahtis ta palet veel kord näha. Pidi otsima elavat Juulius Kilimiti, mitte surnut.

Ei, tema praeguses meeleolus polnud mingit kohta leinale. Praegu, kus iga uus vaatepilt oli nagu kingitus, iga puudutus puutüve või üsna külma müüri vastu nagu paitus. Oli võimatu tunda sügavat leina, isegi kui lahkumu oli Juulius Kilimit.

Ta käis ja elas, ja ta mitte ainult suutis seda, ta armastas elu. Võimalik, et oli vaja armastada selleks, et suuta. Oli vaja olnud jõuda viimse sillani, et leida, kuidas ta seda armastas. Ja mis tähendas siis enam küsimus: milleks kõik? Polnud vaja otsida mingit mõtet elus, kui armastati. Võililleseeme ei küsi elu mõtet, kui ta tuules lendab — tuul viib, ja ta peab. Sa armastad — ja sa pead, olgu su ees ja taga, all ja ülal, igal pool tühjus.

Kas polnud see ka pigemini Juulius Kilimiti armastus kui tema usk, mis kandis teda läbi elu selle lõppematu naiivse optimismiga kõige kiuste? Armastati — ja oldi õnnelik, oldi seda kõigi kannatuste ja pettumuste kiuste... Kui ka tema võiks saada endale selle õnneliku naiivse armastuse, mis oli olnud sel mehel, kes oli sündinud ja elanud oma lihtsameelse idealismi Arkaadias? Oli vaja seda, et olla õnnelik. Kuid ei — siiski, kas ta tahaks seda, kui päris järjekindlalt enese vastu aus olla ja mitte ilusasse poeesiasse laskuda? Kas me vahetaksime oma teadmise õnne vastu? Nii ilus kui võiski praegu paista see kuldne ajajärk, ta tundis samas, et see ei rahuldaks teda, vaid juba esimesel päeval ta alustaks uuesti vaevarikast teekonda kõigeõnnuma maale, mis viib läbi surmavarju oru. Pidi jääma siis rahule sellega, mis tal oli, seda lõnga polnud enam võimalik tagasi kerida. Ja kui talle polnud osaks antud muud kui toita teisi oma näljast ja joota neid oma janust, siis tuli sedagi teha.

Ta oli oma armastusele, mis teda kandis esimesest silmade uuestiavamisest saadik, vaevalt varem leidnud nii

konkreetselt sisu kui täna. Alates lastega, kes liivahunnikus olid mänginud, kuni kuivanud vanameheni, kes seisis puusärgiäri uksele, oli kõigis midagi armastusväärselt ja pühapäevast.

«See ei kesta kaua,» ütles tema skeptiline mina. «See näib ainult praegu nii — tervenenu inimese hell närvikava ja meeleliigutus armsa inimese surma puhul... Varsti langeb igapäeva tolm ja suits jälle kõigele, ja sa tambid oma teed niisama tüdinult ja ükskõiksest nagu kõik need tööriides mehed ja naised, kes sulle vastu tulevad, seda tõelikkuses teevad, mitte nii, nagu see su nõiutud silmale paistab.»

Abi, satana! Tagane minust, saatan! On inimesi, kes suudavad alati näha nõiutud silmadega — nad suudavad läbi näha, tolmu ja suitsu all leida asjade hinge. Sellepärast, et nad armastavad. Tark aru, sa ütled, et armastus teeb pimedaks. Armastus usub, et ta on nägija. Mis on õige?... Täna väga, ma olen väsinud teie vaidlustest, targad vaimud! Minge mujale, minul on liiga palju näha ja tunda, kui et kuski tolmunud antikvariaadis vaielda!

Ta oli nii siira-viira käinud, et päris märkamatu oli jõudnud linnasüdame asemel linnaserva. Ühe pudukaupluse aknal nägi ta mingit kummalise mustri rätikut — talle tuli mõte viia see Emmile. Muidugi teeb Emmi pahase näo ja ütleb, et säherdust rätikut ta küll enesele pähe ei pane. Kuid südame põhjas meeldivad talle ometi selle rõõmsad ja rahvapärased värvid. Selline tore variser on see vana hea Emmi. Ja ta astus sisse ühe eidekese kannul, keda ta kahtlustas, et see võis samale rätikule silma heita. Aga ei, see eit ei tulnud nähtavasti midagi ostma, tal oli midagi muud rääkida müüjatega — kes isegi polnud enam noored, vaid üsna hallid, kuid kadedad ja lahked eidekesed, kes olid kangesti ühte nagu ja ikka enne vaatasid teineteisele otsa, kui midagi ütlesid.

Ta sai rätiku ja läks siis oma aardega jälle linna poole. Ta pidi peaaegu jääma ühe limusiini alla, ja kui see sõitu alustas, nägi ta, et daam, kes istus autos, oli nii tuttav, et teda pidi teretama. Kas polnud see ta sõbra Raivo Saalemi õnnetu armastus? Õnnetu? Ons armastus üldse kunagi õnnetu? Sellele mõeldes ta pörkas kokku käre, ja

mida ajas enese ees valge habemega vanamees, kes käis kummargil ja raskelt, kuigi karu oli täiesti tühi. Kuidas võidi nii vanalt veel nii tugevasti armastada, et suudeti oma koormat taluda? See armastus pidi olema küll täiesti teadvuseta või ülimalt teadlik. Ainult poolikud langesid.

Siis tuli talle vastu pesakond sibavaid ja sädistavaid kanapoegi — vabandatagu võrdlust! — need olid koolilapsed, üsna noored veel, küll vist alla kümne eluaasta. Nende ees sammus kõrgekasvuline mustade juustega koolipreili, liiga elegantne selle karja jaoks. Ja nagu mingi seeriaseadus oli see, mis talle lähemal tänavanurgal saatis vastu ühe teise koolipreili, kes oli blond, kuid muidu niisama võluv. Jah, see polnud vist siiski koolipreili, tal oli sõrmes väike kuldne rõngas.

«Tunnen sulle südamest kaasa!» ütles kunagine preili Eha Raud, püüdes tasandada näole kippuvat naeratust.

«Mille puhul?» küsis Tiit mõtlematult.

«Kuule, Tiit, see pole ometi sünnis! Sa oled ikka endine!»

«Ei — jah, ma mõistan nüüd, ja mul on kahju... Aga milleks kaasa tunda elavatele? Ainult surnud väärivad kaastunnet, et neil pole enam võimalik elada.»

«Juulius Kilimit ei ole surnud, tema parem osa elab edasi.»

«Tean, tean! *Non omnis moriar*... Ta õpetas seda mulle, kui olin kümneaastane.»

Nad läksid koos, ja peaaegu kogu tee kõneles proua Eha Juulius Kilimitist. Millest või kellest nad oleksidki pidanud kõnelema. Kindlasti oleks see võinud kadúnule meelehead teha. Elavate inimeste mõtete ja sõnade kaudu oli ju üks väheseid võimalusi edasi elada. Ka iga mälestussammas kestis ainult niikaua, kuni elavad temast rääkisid ja mõtlesid.

Ta sõitis trammiga tagasi, talle meeldis nii inimeste hulgas olla. Üks paar köitis eriti ta tähelepanu. Poiss ja tudruk, mõlemad üsna noored, ilusad, tugevad, nüudsama täis kasvanud. Nende näos oli midagi brutaalset, isegi julma, kuid see kuulus nende ilu juurde, see ei vähendanud nende armastusväärust. Need olid terved, tugevad metsloomad, keda oli rõõm näha. Nad pidid olema õnnelikud. Ta oleks tahtnud olla niisama õnnelik. Kuid kas ta tahtis? Jah, see oli ikka see igaveseks lahendamata küsi-

mus. Ta ei hakanud seda lahendama, ta jõudis enne lõpp-taama.

Veel kord läbi südalinna vanade tänavate minnes ta tundis, kuidas ta armastus laienes ka minevikule. Kui mõelda, et ka see kõik oli tema oma! Nagu kogu universum koondus tema ümber, nii ka kogu minevik jooksis temasse ja läbi tema nagu läbi läätse tulipunkti. See oli ju lihtsalt pöörane, kui sellele mõelda!

Non omnis moriar... Aga miski ei olnud surnud, kuna keegi veel elas, sellele mõtles ja oli suuteline seda mõistma. Võidi jäädvustada oma armastatu või oma armastus, valada see mingi kunsti selgesse metalli — olgu kulda, hõbedasse, pronksi või rauda, nii nagu ajajärk parajasti oli. Kuid mis tähendas see kõik, kui polnud inimest, kelle kaudu surnud metall elu sai. Oli üks võimalus edasi elada — elada edasi teistes inimestes, olgu siis nende veres või nende vaimus.

Tiit Neider oli jälle koju jõudnud.

Emmi ei olnud üsna üksi tühjas majas, nagu ta oli arvanud ja kartnud. Talle oli külaline tulnud, see oli August Sagrits.

«Ah, seal on ka meie roomlane!» ütles ta. «Kaua küll oled lasknud ennast oodata!»

Kuid teravad jooned Sagritsa suu ja silmade ümber näisid olevat pehmenenud, kogu ta olemusele oli langenud midagi uduseks tegevast.

«Tulin külastama tühja maja — kui mitte nimetada mu head vaenlast Emmi. Aga kuhu peakski minutaoline vana cremiit enam minema...»

Ta võis seda ka varem tundnud olla, ta polnud seda eriti tunnustanud. Oli ju ikka olnud koldetuli, mille ääres ta oli ennast soojendanud.

Ja jälle korra pidi Tiit mõtlema ühele naisele, kes oli läinud ja jäänud üksi... Kui ainult inimeste kaudu võidi õieti ja täielikult elada...

«Onu Sagrits, ehk loete minu ka inimeste kilda ja tulete ikka meid vaatama!» ütles ta.

Noh, ta ei tahaks muutuda kellelegi koormaks, koormav vanamees on midagi jubedat, ta teab seda väga hästi. Kuid kuhu peaks ta minema?... Malemängust teab Tiit kindlasti veel vähem kui vana hea Juulius. Ta kirjutab ainult luuletusi, ka tema. Miks peavad kõik inimesed,

kellega August Sagrits oma eluteel kokku puutub, laulma ja luuletama — ja mitte midagi hoolima pluss- ja miinuslõpmatusest!

See õhtu oli nagu vaikne reekviem. Ikka võidi veel rääkida Juulius Kilimitist, ta elas veel üsna hästi maha-jäänute keskel, mitte et nad oleksid teda leinanud, vaid et nad temast mõtlesid. Ja ta mitte ainult elas, ta muutus isegi nooremaks, ta silmad olid jälle sügavsinised, ta keha sale, tal olid tumedad, lainetavad juuksed, ja kui ta naeratas, ilmusid ta põskedesse lohukesed nagu noorel poisil. «Tal oli samasugune naeratus kui minul,» ütles Emmi. Võimalik, et neil kahel siin oli siiski palju rohkem ühist olnud, kui kogu aeg oli paistnud, mitte ainult kõrvaltvaatajale, vaid neile endilegi.

«Palun nüüd sööma,» ütles Emmi. Nad ei unustanud söömist ka sel õhtul. Neil oli veel tüht kui teist head, kõik omast aiast. Ainult tänavu oli seal kõik nii hooletusse jäänud, kuigi Juulius just tänavu oli lubanud oma aia eest eriti hoolitsema hakata.

«Noh, küll ma homme tööle hakkan!» ütles Tiit.

«Sina?» imestas Emmi. «No kuule nüüd!»

«Ja kas arvad, et ma ei tule sellega toime? Pane tähele, ema, me teeme veel imet. Kes teab, mis seal kõik kord kasvada võib!»

Ja järgnev päev leidis ta aiast kaevamast, palja päi ja varahommikusest jahedusest hoolimata särgikaelus avatud, ja et ta ei kartnud kedagi ennast nägevat, oli ta nagu tõsine nagu inimesel, kes oma jumalat teenib.

OMA ARKAADIAT OTSIMAS

«Rohtaiaga» jõudis lõpule Karl Ristikivi Tallinna-triloogia. «Tuli ja raud» (1938), «Õige mehe koda» («Võõras majas», 1940) ja «Rohtaed» (1942) astuvad lugeja silmade ette tervikliku triptüh-honina, ühe rahva ja ajastu nukrakõlalise kunstilise kroonikana.

Kõigi kolme teose kangelasid tulid veel poisikesepõlves või halja noorukina Tallinna. Nad tulid maalt, kitsastest oludest, ja lootsid läinud sajandi lõpukümnendil leida hoogsalt arenevas linnas selle teeotsa, mis viib korrastatud ja inimväärsse elu juurde. Jüri Säävlist saab tööline, Jakob Kadarikust kodanlane, käesoleva romaani kesksest tegelasest Juulius Kilimitist haritlane.

Romaanid jutustavadki sellest, kuidas niisugune eneseteostus kulges. Ristikivi on realist ja psühholoog, teda ei veetle ei kaunis unelm ega väline põnevus, vaid üksnes tõene elupilt. Ja sellistest üksikepisoodidest, mille vahele võivad jääda mõnikord aastad ja aastakümnedki, on ta kokku monteerinud oma romaani. Peaasi, et iga väljajoonistatud elupilt oleks mahukas ja paljutütle.

Kõigi kolme romaani puhul võib kõnelda ka lahenduskäigu lähedusest. Igas neist läheb kangelane eilu oma soovide ja unistustega, igas neist peab midagi head endast loovutama, et üldse edasi pääseda, igas jõuab välja ka selle äranägemiseni, et saavutatu on tühisem kui loovutatu. Need on kurvad saatused: kas jõutakse pärast poolesajandilist rassimist arusaamale, et ring on täis ja ollakse taas vanas punktis, seekord isegi lootusteta, või viib tee otsejoones alla, mitte aga ihaldatud eesmärgi poole.

Ristikivi ei juurdle sotsiaalsete põhjuste ümber. Ta ei süüdistas otsesõnu ei kehtivat elukorraldust ega inimesi endid. Niisugune on tegelikkus ja niisugusena tuleb seda ka võtta, kinnitab ta. Tuleb vaid täita oma kohta elus, töötada ja olla aus enese ning teiste vastu — rohkemat niikuinii ei suuda. Ja siit siis ka resignatsioon, kusjuures isegi noorpõlve pisikesed püüdlused kõrgete ideaalidena tunduvad. Nil kõrgetena, et neid teostada ei suutnud, kõnelemata nooremast generatsioonist, kes nii unistadagi ei oska.

Triloogia üksikosade läheduse kõrval on aga ka ilmseid erinevusi. Küpses kirjanik iga oma uue teosega, teisenesisid olud ja arusaamadki tema ümber. «Rohtaiaga» maailm on nii tähenduslikult kui ka kunstiliselt teostuselt avaram kahe eelmise romaani omast.

Meie intelligentsiromaani traditsioon on üpris noor, kuid väärrib meenutust, et pilkeline suhtumine on selles jaatuses tugevam. Ikka on noorele haritlasele esitatud suuremaid nõudeid, kui ta täita suudab, ikka on pilgatud tema elukaugust, fraasitsemist või enesehärändlikkust. Felix Ormusson, Joel Neegos, korporant Oskar, Vidrik Potaarik, kümned teisedki on vaetud ja kerged leitud. Ristikivi lisab ka omalt poolt mõne värvika joone sellise äpardunud kangelase portreele. Ja ometi on tema «Rohtaias» distantis autori ja tegelaste vahel väiksem kui teiste töödes.

Ristikivi ei illustreeri Tallinna-triloogias veel mingit printsiipi, valmiskontseptsiooni, nagu ta seda oma hilisemates ajaloolistes romaanides tegema kaldub. Siin ta alles vaatlleb ja väärtustab. Tal jätkub poolehoidu oma kangelaste noorusunistuste näitamisel ja tasakaalu läbisammunud tee hindamisel. Ka Juulius Kilimit «Rohtaiast» pole seega karikatuur, vaid pigem paratamatuse ohver.

Külakoolmeistri poeg, väliselt kohmetu ja elukogemuselt pigem maalähedase reaalsuse poole kalduv, ihaleb Juulius Kilimit siiski müüdilist antiikkultuuri. Visalt, otse põikpäiselt järgib ta oma Ariadne lõnga. Koolipoisina on ta vaid klassikaliste keelte õpetajale omane, teistele jääb võcraks. Stuudiumi läbi teinud, hakkab ise lapsi õpetama ja kogeb, et kõik see, mis talle harrast austust sisendab, ei huvita teisi põrmugi. Aasta-aastalt süveneb tema vaimne isolatsioon. Kunagine meelismaa teiseneb sisepao kohaks. Muinasjutuline Arkaadia oma idüllilise täiusega taandub rohtunud aiaks ja tulutuks tšöks.

Ristikivi! ei parasta ega ironiseeri. Aastaid hiljem ta luuletab:

Minagi olin Arkaadia teel,
kuigi ma sündisin saunas.
Mõnikord mõtlen: ma läheksin veel,
muretu nooruk Arkaadia teel,
marssalikepike paunas.

Tema suhtumine Kilimiti unistustesse on liigutavalt nostalgiline. Oppides ise küll ülikoolis tunduvalt praktilisemat majandusgeograafiat, suutis ta hästi mõista elukitsikusest välja rabelda püüdvat ja otse teise äärmusse pürgivat unistajat. On ilmne, et teatav pilklikkus Kilimiti elukäigu kujutuses ei taba niivõrd teose kangela kui olukordi, millesse ta satub. Klassikaline kultuur ja humanitaarne haridus jäid Ristikivile lähedaseks elu lõpuni.

Samal ajal võib kogeda, et romaani kirjanduslik külg on rikkam kui sarja eelmistes osades. Kommenteeriva kirjelduse asemele astub üha julgemalt sümbol, kontrastne kõrvutus, isegi paradoksslik mõttekäänak. Episoodromaani üksikuid osi seovad ristuvad viited tihedaks tervikuks.

Kümmekond korda esineb romaanis Arkaadia motiiv. Tänu taustseostele teiseneb aga tema tähendus üha, kord kehastades kõrget ideaali, kord selle lepitamatut vastuolu eluargisusega, kord nukrat eneseironiatki. Luuletamise motiiv võtab otse groteskse ilme. Raskepärasest antiigiharrastusest ja peenendatud vormidest ei jää midagi järele peale kurva kaja, Kilimiti enese loomingust aga püsib — anonüümselt! — uue aja teadvuses ainult poisikese põlve suleproov

Mihkel sõitis saaniga
läbi külatänava...

El vajanud uus põlvkond asklepiadilisi ja alkailisi värsivecretusi ega rahvusromantilisi üleskutseid, noorpõlve armuelamuste jäädvustusi ega kõrget muusade teenimist — kõik tuhmus ja kadus olematusse. Isegi lähedased ei mõista Juulius. Aga Ristikivi mõistab teda, vähemalt ei mõista hukka.

Kummastavalt palju on teoses sümboliseid kunstimotiive. Teater, muusika, maal, kirjandus — kõik need märksõnad kerkiavad korduvalt Kilimiti ja lugeja ette. Kilimiti luulevihik kandis tagasihoidlikku pealkirja «Kimbuke põllulilli», uue põlve esindaja Tiit Neideri esikkogu aga on «Orhideed». Vastandus on selgelt ühemõtteline. «Don Carlose» etenduse kontrapunktiks on Emmiga koos vaadatud väikekodanlik jant. Uus boheem parafraseerib

antiikmüüte otse parodiaiks. Kultuurihuvilisest rätsepast Gennaadi Treifeltist saab edumeelne ateljeeomanik Endel Tammneem; «Odüsseia» austajale Juuliusale on isegi rongisõit harva esinev suursündmus; isegi koolitunnis pöörduv kõik vanaks tagasi — sama tekst, millega Kilimit poisina kokku puutus, on tal oma õpilastega ees, ja veadki, mis tehakse, on samad...

Elu on lõppematu ringkäik, toonitab Ristikivi. Mitmel pool romaani vältel kogeme, et autor vahetab vaatepunkti. Kord vaatab ta oma kangela kōrvalt, kord vaatab tema silmadega ümber ringi, siis aga isegi solidariseerub tema suhtumistega nähtusse. See pole pidev eemaldumine tegelasest, nagu seda võisime kohata «Õige mehe kōjas». Jakob Kadarik osutus kirjanikule eetilisel vastuvõtmatuks. Siin kompromisse ei tehta. Juulius Kilimiti donkihhotlik eluhoiak ei ohusta aga teisi, ei tähistab kibestumist, printsiipide reetmist ega tõusiklikku lautamist. Seepärast on isegi tema surm heigemates toonides antud kui teistel triloogia osalistel.

«Rohtaias» on elu vastuolude tragikoomilist leevendust. Siin ei mõisteta kohut ebaväärtuste üle, pigem isegi osutatakse, et argitõed pole need suurimad ja pühamad. Koomiline on see, kui inimene ei oska või ei taha paratamatust mõista ja praktilist elu elada. Traagilise alatoonis lisab aga asjaolu, et ega see praktiline elu ja mugavminegi alati inimväärtus ole, suur ja puhas unistus jääb väljapoole praktikat. Nii on «Rohtaed» oma hinnangutes dialektilisem eelmistest teostest ja osutab põhiteesile, mida Ristikivi oma hilisemates romaanisarjades üha järjekindlamalt avama hakkas: kõige oleva ja toimuva mõtet ning väärtuskriteeriume tuleb otsida väljaspool kujutatavat keskkonda. Ainult aeg, inimkonna üldine edasiliikumine, võib ajutistele tagasilangustele ja ebakohadele vaatamata anda inimese kätte võtme kõige väärtustamiseks.

Karl Ristikivi ise on toonitanud, et ta ei püüa jääda kiretuks kirjeldajaks väljapoole teost. Ta on igas oma romaanis olemas, «küsimus on ainult, kui hästi ta on kamufleeritud». Jüri Säävliit ta tundis, Juulius Kilimiti mõistis, Jakob Kadarikku avas seestpoolt — sellistena suutis neist vormida elamuslikud tüübid ja individid. Ta kasutab autori õigust teosesse «vahalt sisse ja välja käia», oma hinnanguid ja hoiakuid meile tunda anda.

On märkimisväärne, et kuigi Ristikivi Tallinna-triloogia on n.ö. hästi asustatud, selles on üpriski palju tegelasi, ei piisa neist kesksete kangela toetamiseks. Nad jäävad enamasti oma eluvõitluses üksi. Varakult orbunud, hingelt ja eriti unistustelt kaugete inimestega abiellunud, järeltulijategagi halvasti kontakti leidvad — niisugustena pole neil rasketel hetkedel kusagilt abi või toetust loota. Üksnes oma jõul peavad nad edasi püüdlema ja teoste finaalis on nad praktiliselt sama orbunud kui avalikkuselgi. Selles traagilises raamis on midagi Ristikivi enesegi elukäigust tuttavat, kuid eks see inimese üksijäämine toonases maailmas ole meile tuttav Tammsaare ja paljude teistegi kirjaniike elutööstest romaanidest. Karl Ristikivi on oma Tallinna-triloogiaga ja eriti selle viimase kōite «Rohtalaga» jäädvustanud usaldusväärse läbilõike meie rahva ajaloolisest kujunemistest.

Harald Peep

MUUKEELSETE TEKSTIOSADE SELETUSI

- Lk. 5 *Quid prohibetis aquis...* (lad. k.) 'Miks te takistate vett (juua)... — tsitaat Ovidiuse «Metamorfooside» «Konnadeks» nimetatavast katkendist; järgnema peaks: *usus communis aquarum est* 'vee kasutamine on kõigile vaba'.
Nunc est bibendum (lad. k.) 'nüüd tuleb juua' — tsitaat Horatiuse oodist, mis kutsub pidutsema Antoniuse võitmise puhul.
- 7 *Sub aqua — sub aqua...* (lad. k.) 'vee all — vee all' — tsitaat «Konnadest», mis kõlaliliselt matkib konnade krooksumist.
- 9 *Et tu, Brute!* (lad. k.) 'Ka sina, Brutus!' — Julius Caesarile omistatav lause, mille ta olevat öelnud surres, märgates oma tapjate seas lähedast sõpra Brutust.
- 10 *Quod licet Jovi...* (lad. k.) 'Mis lubatud Jupiterile...' Täielik sentents oleks *Quod licet Jovi, non licet bovi* 'Mis lubatud Jupiterile, pole lubatud härjale'.
- 39 *Vale!* (lad. k.) 'Ole tervitatud!'
- 56 *Arma virumque cano...* (lad. k.) 'Relvi ma laulan ja meest' — Vergiliuse «Aeneise» algussõnad.
- 72 *Dulce est desipere in loco...* (lad. k.) 'Hea on unistada õigel ajal'
- 73 *Graecum est, non legitur* (lad. k.) '(See) on kreeka keeles, seda pole vaja lugeda' — keskaegne ütlus, mis tähistab tolleaegset kreeka keele unustamist: kreeka tsitaadid ladina tekstis jäeti lihtsalt vahele.
- 79 *Aere perennius* (lad. k.) 'vasest kestvam' — tsitaat Horatiuse tuntud oodist «*Exegi monumentum*» («Teoks ausamba ma teind»).
- Ora et labora* (lad. k.) 'palveta ja tööta'.
- 82 *Politeia* (kreeka k.) 'riik' — Platoni kuulsa dialoogi pealkiri.
- 83 *Memento mori* (lad. k.) 'meenuta surma'.
- 98 *Ridet hoc, inquam, Venus ipsa* (lad. k.) 'Seda naerab, ma ütlen, isegi Venus'.
Nec dulces amores sperne, puer, neque tu choreas! (lad. k.) 'Ära põlga, poiss, sulnist armastust ega tantsu!'
Permitte divi cetera (lad. k.) 'muu jäta taevaste hooleks'.
- 100 *...sequi deum / cingentem viridi tempora pampino* (lad. k.) '...järgi jumalat, kes halja viinapuuoksaga pargab laupa'.
- 102 *Brevis omnis malitia super malitiam mulieris* (lad. k.) 'Tühine on kõik õelus naise õeluse kõrval'.
- 124 *Voilà!* (prants. k.) 'Ennäe!' — kasutusel väga mitmesugustes tähendusvarjundis hüüdsõnana.
- 126 *Merci, mademoiselle Neider, grand merci!* (prants. k.) 'Tänan, preili Neider, suur tänu!'
Pardon! (prants. k.) 'Vabandage!'
- 127 *Assez!* (prants. k.) 'Küllalt! Aitab!'
- 139 *Oh, assez! C'est une bagatelle!* (prants. k.) 'Oh, aitab (juba)! See on tühi asi!'
- 141 *Humani nihil a me alienum puto* (lad. k.) 'Midagi inim-

- likku ei pea ma endale võcraks' — ebatäpne tsitaat Terentiuselt.
- 143 *Oh, très charmante!* (prants. k.) 'Oh, väga võluv!'
Mon coeur (prants. k.) 'mu süda; kullake'.
A propos (prants. k.) 'muide'.
Ma chère (prants. k.) 'mu kallid'.
- Ars longa, vita brevis est* (lad. k.) 'Kunst on pikk, elu lühike'.
- 144 *Quel malheur!* (prants. k.) 'Kui kahju!'
- 147 *Otium post negotium* (lad. k.) 'puhkus pärast tööd'.
- 148 *Limen erat...* (lad. k.) 'Oli piir...'
- 150 *Versus Vergilii pulchri et elegantes sunt* (lad. k.) 'Vergiliuse värsid on kaunid ja elegantsed'.
- 151 *Per risum multum poteris cognoscere stultum* (lad. k.) 'Rohkest naerust tunned ära lolli'.
- 152 *Tempora mutantur et nos mutamur in illis* (lad. k.) 'Ajad muutuvad ja meie muutume koos nendega'.
- 153 *Urbi et orbi* (lad. k.) 'linnale ja maailmale' — s. t. õieti: Roomale ja provintsidele, üldtähenduses: kõigile.
- 155 *Omnia mea mecum porto* (lad. k.) 'Kõike enda oma kannan endaga kaasas' — kreeka filosoofile Biasele omistatav lause.
- 158 *Mon Dieu* (prants. k.) 'mu jumal'.
- 165 *gutta cavat lapidem* (lad. k.) '(kestvalt langev) veetilk õõnestab kivi' — s. t. väike jõud võib visadusega võita tugeva vastupanu.
- 168 *Mulier* (lad. k.) 'naine'.
- 170 *Quid tibi vis, mulier...?* (lad. k.) 'Mida sa tahad, naine?'
- 173 *Vae, vae* (lad. k.) 'Oh häda, oh häda'.
- 199 *Voilà tout!* (prants. k.) 'Ja ongi kõik!'
- 200 *C'est la vie!* (prants. k.) 'See on elu!'
Parbleu (prants. k.) 'pagana pihta'.
- 208 *Ah mulieres, mulieres!* (lad. k.) 'Ah naised, naised!'
- III *Sursum corda!* (lad. k.) 'Ülendage südant!' — lause kato-
 liiklikust messist.
- 212 *Force majeure* (prants. k.) 'otsustav jõud'.
- 214 *Bohème* (prants. k.) 'boheem'.
Bourgeois (prants. k.) 'kodanlane'.
- 215 *Parole d'honneur* (prants. k.) 'ausõna'.
- 228 *Nil desperandum — cras ingens iterabimus aequor!* (lad. k.) 'Ärge heitke meelt — homme sõidame määratule merele!' — laused ühest Horatiuse oodist.
- 235 *Patriae quis exul se quoque ipse fugit* (lad. k.) 'Kes põgeneb kodumaalt, saab põgeneda ka iseenda eest' — ebatäpne tsitaat Horatiuselt.
- 242 *Et cetera* (lad. k.) 'ja muud'.
- 243 *Quod erat dicendum* (lad. k.) 'mida tuli öelda'.
Legendus jne. — tegemist on vastavate vormidega verbi-dest *legere* 'lugema', *laudare* 'kiitma', *bibere* 'jooma'.
- 250 *De nihilo nihil* (lad. k.) 'millestki (ei saa) midagi'.
- 256 *Varietas delectat* (lad. k.) 'vaheldus lõbustab'.
- 271 *Hic Rhodus, hic saltus* (lad. k.) 'Siin on Rhodos, siin hüppa!' — see rooma sentents rajaneb kreeka lookesele

- hooplejast, kes väitis Rhodose saarel olevat teinud suuri hüppeid: talle öeldi siis, et hüpaku niisama kõrgele ka mujal. Mõtteks on, et kange mees olgu seda ühtmoodi igal pool.
- 274 *O matre pulchra filia pulchrior...* (lad. k.) 'Oo ilusast emast veel ilusam tütar...' — ühe Horatiuse oodi algus.
- 279 *Tat tvam asi* (sanskriti k.) 'See oled sina' — lause, mis väljendab india filosoofia kõige samasuse printsiipi.
- 281 *Exegi monumentum!* (lad. k.) 'Ma olen püstitanud ausamba' — Horatiuse tuntud oodi algus.
- 296 *Jove!* (lad. k.) 'Oh Jupiter!'
- 301 *Nostrum est, quod vivis...* (lad. k.) 'Meie oma on (see aeg), milles elad...'
- 303 *Mens sana in corpore sano* (lad. k.) 'Terve vaim (olgu) terves kehas' — tsitaat Juvenaliselt, mida enamasti valesti tõlgitsetakse. Antud juhul on seda sententsi kasutatud ka grammatiliselt valesti (*sano* asemel *sana*), mida filoloogist lugeja on märganud.
- 318 *Hercule!* (lad. k.) 'Oo Herakles!' — Roomas tavaline üllatus- ja pahameelehüüatus.
- 319 *Up to date* (ingl. k.) 'tasemel'.
- 321 *Get out* (ingl. k.) 'käige välja'.
- 322 *Fair play* (ingl. k.) 'aus mäng'.
- 326 *Amice* (lad. k.) 'sõber'.
- 328 *O navis referent in mare te novi/fluctus!* (lad. k.) — meetrilises tõlkes: 'Oh sind, laev, juba viib merre su vastne voog!' Ühe Horatiuse oodi algus.
- 338 *Salve, amice!* (lad. k.) 'Tervist, sõber!'
- Tu quoque salve, pater!* (lad. k.) 'Ka sulle tervist, isa!'
- 340 *Non sum, qualis eram...* (lad. k.) 'Ma ei ole (enam) selline, nagu olin...'
- 344 *Curriculum vitae* (lad. k.) 'elukäik'.
- 352 *Actum habemus!* (lad. k.) 'On tööd!'
- 353 *Non omnis moriar...* (lad. k.) 'Ma ei sure täiesti...' — tsitaat Horatiuse «*Exegi monumentum*»-ist.
- 355 *Mulier, quid fles?* (lad. k.) 'Naine, miks sa nutad?'
- 356 *...atque in ventos vita recessit* (lad. k.) '...ja elu kadus tuulde' — Vergiliuse «*Aeneide*» IV laulu lõpp (Dido surm).

Kommenteerinud Ain Kealep

Toimetaja märkus. Romaanist «Rehtaed» on autori eluajal ilmunud kaks trükki: 1. trükk 1942. a. Tallinnas ja 2. trükk 1948. a. Vadstenas. Viimane kattub peale (paari keelelise pisiparanduse (üksteise > teineteise, vaatamata sellele > hoolimata sellest) täielikult esitrükiga.

Käesoleva väljaande aluseks on 2. trükk. Redigeerimisel on lähtutud samadest põhimõtetest mis triloogia kahe esimese raamatu puhulgi.